

**CIHM
Microfiche
Series
(Monographs)**

**ICMH
Collection de
microfiches
(monographies)**

Canadian Institute for Historical Microreproductions / Institut canadien de microreproductions historiques

© 1997

Technical and Bibliographic Notes / Notes techniques et bibliographiques

The Institute has attempted to obtain the best original copy available for filming. Features of this copy which may be bibliographically unique, which may alter any of the images in the reproduction, or which may significantly change the usual method of filming are checked below.

- Coloured covers / Couverture de couleur
- Covers damaged / Couverture endommagée
- Covers restored and/or laminated / Couverture restaurée et/ou pelliculée
- Cover title missing / Le titre de couverture manque
- Coloured maps / Cartes géographiques en couleur
- Coloured ink (i.e. other than blue or black) / Encre de couleur (i.e. autre que bleue ou noire)
- Coloured plates and/or illustrations / Planches et/ou illustrations en couleur
- Bound with other material / Relié avec d'autres documents
- Only edition available / Seule édition disponible
- Tight binding may cause shadows or distortion along interior margin / La reliure serrée peut causer de l'ombre ou de la distorsion le long de la marge intérieure.
- Blank leaves added during restorations may appear within the text. Whenever possible, these have been omitted from filming / Il se peut que certaines pages blanches ajoutées lors d'une restauration apparaissent dans le texte, mais, lorsque cela était possible, ces pages n'ont pas été filmées.
- Additional comments / Commentaires supplémentaires: **Text is in Ukrainian with translation in Russian.**

L'Institut a microfilmé le meilleur exemplaire qu'il lui a été possible de se procurer. Les détails de cet exemplaire qui sont peut-être uniques du point de vue bibliographique, qui peuvent modifier une image reproduite, ou qui peuvent exiger une modification dans la méthode normale de filmage sont indiqués ci-dessous.

- Coloured pages / Pages de couleur
- Pages damaged / Pages endommagées
- Pages restored and/or laminated / Pages restaurées et/ou pelliculées
- Pages discoloured, stained or foxed / Pages décolorées, tachetées ou piquées
- Pages detached / Pages détachées
- Showthrough / Transparence
- Quality of print varies / Qualité inégale de l'impression
- Includes supplementary material / Comprend du matériel supplémentaire
- Pages wholly or partially obscured by errata slips, tissues, etc., have been refilmed to ensure the best possible image / Les pages totalement ou partiellement obscurcies par un feuillet d'errata, une pelure, etc., ont été filmées à nouveau de façon à obtenir la meilleure image possible.
- Opposing pages with varying colouration or discolourations are filmed twice to ensure the best possible image / Les pages s'opposant ayant des colorations variables ou des décolorations sont filmées deux fois afin d'obtenir la meilleure image possible.

This item is filmed at the reduction ratio checked below /
Ce document est filmé au taux de réduction indiqué ci-dessous.

10x		14x		18x		22x		26x		30x	
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☐	☐	☐	☐	☐
12x		16x		20x		24x		28x		32x	

The copy filmed here has been reproduced thanks to the generosity of:

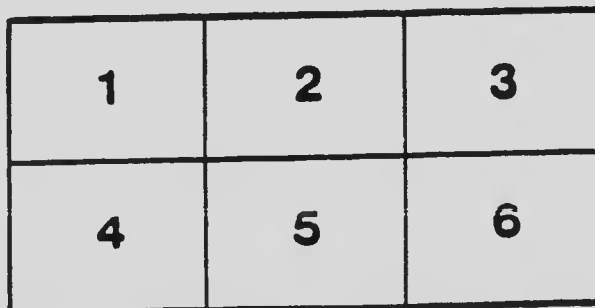
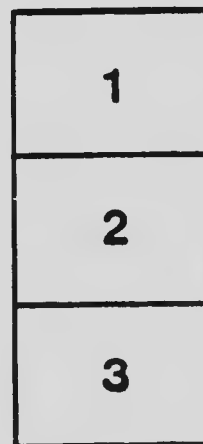
National Library of Canada

The images appearing here are the best quality possible considering the condition and legibility of the original copy and in keeping with the filming contract specifications.

Original copies in printed paper covers are filmed beginning with the front cover and ending on the last page with a printed or illustrated impression, or the back cover when appropriate. All other original copies are filmed beginning on the first page with a printed or illustrated impression, and ending on the last page with a printed or illustrated impression.

The last recorded frame on each microfiche shall contain the symbol \rightarrow (meaning "CONTINUED"), or the symbol ∇ (meaning "END"), whichever applies.

Maps, plates, charts, etc., may be filmed at different reduction ratios. Those too large to be entirely included in one exposure are filmed beginning in the upper left hand corner, left to right and top to bottom, as many frames as required. The following diagrams illustrate the method:

L'exemplaire filmé fut reproduit grâce à la générosité de:

Bibliothèque nationale du Canada

Les images suivantes ont été reproduites avec le plus grand soin, compte tenu de la condition et de la netteté de l'exemplaire filmé, et en conformité avec les conditions du contrat de filmage.

Les exemplaires originaux dont la couverture en papier est imprimée sont filmés en commençant par le premier plat et en terminant soit par la dernière page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration, soit par le second plat, selon le cas. Tous les autres exemplaires originaux sont filmés en commençant par la première page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration et en terminant par la dernière page qui comporte une telle empreinte.

Un des symboles suivants apparaîtra sur la dernière image de chaque microfiche, selon le cas: le symbole \rightarrow signifie "A SUIVRE", le symbole ∇ signifie "FIN".

Les cartes, planches, tableaux, etc., peuvent être filmés à des taux de réduction différents. Lorsque le document est trop grand pour être reproduit en un seul cliché, il est filmé à partir de l'angle supérieur gauche, de gauche à droite, et de haut en bas, en prenant le nombre d'images nécessaire. Les diagrammes suivants illustrent la méthode.

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

МИХАЙЛО П. СТАРИЦЬКИЙ.

РОЗБІЙНИК КАРМЕЛЮК

ІСТОРИЧНИЙ РОМАН.

ПЕРЕКЛАД

Володимир Держирука.

Перша часть.

НИКТОБУР

Накладом Руської Книгарні
850 Main St. Winnipeg, Man.

PG3948

S75

K3

1910

Як я люблю безрадісно Тебе,
Пароде мій убожеством прибитий,
Знеможений і темністю сповитий
Що вже забув і поважать себе,
Потративши свої колишні сили...
Як я люблю Твої сумні могили,
Україно! як я люблю Тебе!

[Поезії М. П. Старицького
Київ, 1908. Стор. 94]

Михайло Петрович Старицький родився в 1840 р. в полтавській губернії, золотоніського повіту, з багатой поміщицької родини. На 12. році життя став він круглим сиротою і виховувався у свого дядька Віталія Лисанка. Першу освіту одержав Михайло в полтавській гімназії, тут був знайомий між товаришами, як творець гуморестичних віршів і виявляв чималу охоту до вивчення напам'ять поетичних творів російського генія, Пушкіна. Вже на гімназійній лавці скомпонував він ліберетто до невикінченої опери Лисанка «Гаркуша», а в часі своїх університетських студій, в Кїєві, займався перекладами російських ліричних поетів на українську мову. Тут оженився він зі Софією, рідною сестрою славного українського музиканта, Миколи Лисенка, через що увійшов з ним в сердечні, дружні зносини, що не переривалися аж до самої смерті Старицького.

Майно своє, що його одержав в спадщині по смерті батька і якогось близького свояка, продав Старицький і купив собі маєток на Поділї. Та коли в 1882 р. прибула до Кїєва перша українська драматична трупа, що ледви клигала за недостатчї матеріяльних средств, тоді поет рішився на смілий крок: він продав свій маєток, придбав собі потрібного гроша й посвятив себе виключно драматичній штуці. Початково орудував він театром в куї з славним драматургом Мар-

ком Кропивницьким, та небагом відділив ся Старицький від свого товарища і в той спосіб поветали дві українські трупи.

Маючи безпастанно до діла з театром і будучи немов творцем української сцени, став Старицький писати драматичні твори. Вже в 70-тих роках в куні зі своїм шурином, музиком Лисенком, давав він у Києві хатні українські спектаклі і гуртував біля себе найкрасні сили пізнішого українського театру. І тій великій справі посвятив він половину свого життя, витратив на ню майже ціле своє майно а репертуар театральний збогатив кількадесятьма драматичними творами, в частині оригінальними, в частині-ж переробленими й перекладеними.

Умер Старицький у Києві 10. цвітня 1904 р. (Сі біографічні вістки взяті в частині з твору »Исторія літератури рускої« Ом. Огоповського, часть II. Львів 1889, ст. 818 — 820, в частині-ж з передного слова д. О. Руссової, пом. у книжці: »Поезії М. П. Старицького«, Київ. 1908.)

Крім драматичних творів писав він чимало ліричних віршів, яких основою є ідейно-громадянський напрям. Він оптиміст: вірить в то,

»Спадуть кайдани вікової зими
І тоді здіймуть слово пімїї.
В спільній праці зміцять свої руки...
І засяє тоді над убогим селом
Світло правди, любови, науки«....

(З »Поезій М. П. Старицького«, Київ. 1908. стор. 86.)

І щоб ту хвилю національного відродження приєлініти, взиває поет грімким голосом до громадської праці, до солідарности в прямованно, без огляду на се, чи щастє прийде тепер, чи »по наших аж кістках«:

»Гайда в поле! Гине пива...
Додамо до праці руки...
Хоч не ми, то може внуки
Дочекають того живва«...

(З »Поезій М. П. Старицького«, Київ 1908. Стор. 87.)

І та любов до рідної України є у нього й на смертній по-
стелі:

»Чи в ту страшину сподіванки хвилину,
Коли перерветь ся життя,
Вельо, що любив і сам цілком я згину,
Погахнуть враз всі почуття?
Чи та любов переживе могилу
І буде знов моя душа страждать
За свій народ, за Україну милу,
Про неї думати, гадати,
Над селами обдертими літати
І люду в темрявім кутку
На путь нову відвагу надихати
Й будити силу в сповитку?
О, коли так, в обіймища холодні
Хоч зараз ляжу я в труну».

Повість «Розбійник Кармелюк» зовсім не знає ще в
нашим письменстві; вона й на жаль не писана в рідній мові,
а по російськи, хоч поет зачав був писати її по українськи.
Герой повісти — особа історична: жив він й ділав на Поділю
й Волині в початках ХІХ. століття і тут зберегли ся про його
численні легенди а навіть пісні, по народньому переказу,
ним самим скомпоновані. На основі одної такої пісні напи-
сав оповіданс Марка-Вовчка н. з. «Іван Кармелюк», хоч
навіть наш поет Шевченко не вірив, щоб історія такої пі-
сні був «славний лицар».

Особа Кармелюка наскрізь симпатична: він молодих
літ — говорить про него наш нарід — пишав ся другою
ністю, красою й фізичною силою. Хоч сам він був і о-
бразований за границею, призадумував ся часто про долю
мужиків і рішив в імя справедливости принести жертву в по-
міч а навіть в жертву закріпощеному, рідному народови. То-
му покидає він родину, збирає біля себе удалців-мешкетирів,
метить людську кривду на лютих напак, рабує панів і дво-
ри, а добром обдаровує поневолених кріпаків.

І якраз ті його пригоди — се основа повісти М. П. Старицького. Численні перекази народні про того благородного героя-розбійника збирав покійний Старицький довгий час, будучи дідичем на Поділю; опісля пов'язав їх в цілість і з них рийшла велика повість, яке отсе подаємо в перекладі українській публиці.

Тому, що повість за велика обємом на один том, поділили ми її на дві часті.

га-
го
ас,
нх
а-
ці-

Розбійник Кармелюк.

Михайло П Старицький

I.

Ранною весною 1812 - ого року, коли плодovitі ниви поділя вкрили ся густою озиминою а широкі левади зеленим виломом, коли сади строїли ся в сніжно білі і легко рожеві завої, а грабові діси шишали ся пушистими корчами, — чималім дворі пана Пігловського, в селі Головчицях, було шумно й людно. В конюшні критій гонтою, стояли карети на високих ресорах, плетені петичапки і високі коляси з високими сидженнями. Фірмани і козаки в ріжнородних костюмах: французьких ліберіях, старопольських чамарках й козакнях — снували ся поміж екважами, виводили коней й мішали ся із службою в челядній. Камінний панський двір з двома крилами глядів гордо в небо високою банитою і блестів святочно рядом вікон, в яких мелькали тіни пишних фігур. Господар дому, пан Францішок Пігловський, давав пир з нагоди повороту двох синів із заграничних студій; з тої причини зіхали ся до багатого дідича близші його товариші й сусіди.

В обширнім сальоні пана Пігловського було говірливо; тут зібрало ся товариство по смачнім обіді й бавило ся розмовою, попиваючи каву, наливки та старе вино угорське.

Саля була прикрашена масивними меблями з червоного дерева оббитого бронзом; долівка застелена розкішним ковром домашної роботи, а на стінах висіли зображення горейських сцен з життя Костюшка й епізоди з французької революції на почетнім місці портрет Наполеона Бонапарте, поміщений між кардиналами. На двох мармурних стовпах стояли бронзові статуї Яна Собієського і королевої Бони, а на килимі, що закривав велику піч, був вишитий одноголовий оґел, що роздирав медвежого трупа. На печі стояли старосвіцькі бронзові годонішки, а біля неї хрустальне люстро, на вішане рядом блискучих прикрас. Посеред крісел були розстелені невеличкі столики, а на них шишали ся на золочених підносах всякої форми плянки й блестіли хрустальні пугарі

й пузаті чарки. Над високими вікнами уносились тонкі, сизі струї тютюнового диму.

Господар дому, мунціна середніх літ і кремезний, сидів на вигіднім кріслі посеред кімнати і безнастанно балакав. Не величкі купки волосся на голові і безцвітні очі надавали його оголеному, безвусому лицю холодного виразу; загальною нагадував він собою якогось чужинця - вельможу.

Разом з ним, опертий ліктем на високу спинку крісла, стояв 20 - літній молодець, убраний щісля найновішої париської моди, з ясними очима і піжним но трохи винищеним лицем. Се був Альозій, син дідича. Другий син, Казимір, не подібний ні до батька, ні до брата, з живими палкими очима, чорнявий, стояв при вході на салю і шептав щось до уха панкови з каправими очима і червоним кірчком носа; вираз тварини панка був песимнатичний. Се був дід Пігловського, пан Вінкентій Хойнацький, чоловік строгої красуні, пані Доротеї, що сиділа оподалік на фотелю.

Поважна дама, хоч не дуже молоденка, цвіла ще красою й здоров'ям. Повне, рум'яне личко пригадувало гарно випучену булочку а підбородок заокругляв ся прегарно й незаметно зливав ся з хорошим бюстом: свіжі, темно - малишові уста були трохи відкриті, неначе з надміру чувств, а великі, сірі очі примикали ся від солодкої утоми; Загально - ж пані Доротея була повною антизетою свого чоловіка.

Вона кидала від часу до часу кокетливі погляди на молодця, що сидів рядом з нею; блідий й винищений «варнавяк» приїхав сюди по виразному приказу графа Огінського. Черевички, куценькі штани й жабо, а також остра борідка й вусяки остро підкручені надавали його фігурі страшний вид. Молодець видимо топив ся, поглядаючи на красуню, паню Доротею і лепетав їй якісь солодкі слова.

На ліво сидів панок Фелікс Янчевський й голосно дихав могучими грудьми. Присадкуватий і широкоплечий модібний був до викорчуваного дубового шия; червоне, свіже лице пригадувало своїми чертами бронз, особливо шия, на якій можна було й обіде гнути. В його живих, проникливих очах світила ся второнність й енергія, но в їх погляді було щось відпихаючого, злого, а характеристичні морщини між бро-

вам надавали його тварі черту опору й безглядности. В низько підстриженій, каштановій чуприні світили ся де не де сріблесті волоски... Пап Фелікс нагнув ся в перед, слухаючи господаря й надармо намагав ся перервати його бесіду.

Осторосянь біля печі сидів в темній одіжці молоденький й чистенький мов білий грибок. священник; він говорив тихо з паном маршалком Фінгером, чорнявим, череватим чоловіком в розкішнім старопольським костюмі, навіть з карабелею при боці і бристою чуприною.

В куті гостинної сумежної з кабінетом господаря, був ще гурток молодих людей, серед котрих находив ся землемір варшавський, що приїхав перед місяцем сюди для військових знімків; за тим гуртком засунув ся в глибоке крісло старий, підтоптаний поміщик і хронів, склонивши голову на груди.

Свободу тої мужеської компанії вязала трохи пані Доротея, но вона своїм поведенем й говором старала ся пересвідчити всіх присутних, що уважає себе більше за мушину тай многі з її поклонників звали її не »пані« а »пан« Доротея.

— Так, так, панове — проводжав свою річ господар, — дві Москви почислені... А коли косматий медвідь простягне свої лапи, тоді наша Польща відродить ся, мов фенікс, в новім королівстві й під охороною генія розпузтить крила від моря до моря!

— О, свята надіє! — промовив пабожно Єзуїт піднявши в гору очі. — яка мрія, яке щастє, яке торжество вірного католицькій церкві народу! Та великі хвилі минають і ми всі повинні злучити разом руки, щоб освободити батьківщину з ярма...

— І злучимо, як Бога кохам! — крикнув остро Хойнацький, витягнувши, мов чапля, шию. — Я сам іду... іду, чорт бери, покажу Москалям, де раки зимують. Хоч любя Доротея буде скучати... но обовязок й вітчизна понад все! Доротея скривила ся...

А я стану гусарином! — заявив палко син господаря, Казимір. — За місяць — у Варшаві, а потім — в ряди без-

смертних... Батько вже згодив ся, а князь Чарториський дав рекомендацію...

— Так, так, до нас! — добавив якийсь франт. — Ми покажемо, ч) значить Варшава.

Ох, ох! — зітхнув Пігловський, но не сказав нічого.

— А військо Наполеона двигнуло ся вже на Москву? — спитав землемір.

— Я думак що вони вже недалеко границь славної Польщі — відказав Казимір. — Нам трудно було переїхати.. Ціла Європа підняла ся... Військо росте, мов лявіна; воно нездержними філями жене до ненавистної Москви...

— Молодець, добрий удалець! — одобрих пан Фінгер аж затрясло ся черево. — Патріот і квіта! Най його спомога судьба. Всі великі патріоти, як Радивил, Санґушко, Хоткевич, Потоцький, — вступили в ряди нового Олександра Македонського.

— Ах, Наполеон! — промовила Доротея й завернула очима.

— Так, всі дами він занолонив собою.

— Не лиш занолонив, але й одушевив.. Ха, ха! — крикнув пан Янчевський. — Бігме, панні жінки родять навіть діти подібні до него... капля в каплю...

— Ха, ха, ха! — зареготала ся молодіж на сі слова Янчевського, а Єзуїт стидливо спустив очі.

Славно, славно! Честь панним женицям, що такими геніями украшують батьківщину! — заговорив знов пан Фінгер. — Но що: треба подумати серіозно... Наше положене таки ризиковне... ми будемо на боці... а на случай неудачі....

— Неудачі, пане маршалку? Ха, ха! — загороїжив ся господар. — Світовий геній не знає неудач! З гореткою Французів побив цілу Европу, то з могучою армією цілої Европи не здавить Росії? Го, го, го! Прошу вас! Пух й піре полетить з тої двоглавої ворони!

— Славно! Знаменито! — засміяли ся пані.

— А ми тут пригатовимо йому всі плянц, всі доріжки, — добавив землемір.

— Варшава приготовила 60 тисяч війська по приказу

Наполеона... крім того муштруєть ся 20 тисяч хлопів... — сказав один Варшавяк.

— Так воно, так! Нічого не пожалімо й не пощадим, — протяжно замітив пан Фінгер. — Я пересвідчений, що Наполеон повалить царя, однак мені жаль молодого Олександра, доброго монарха, м'якого серця й світлого ума...

— Пробі, добродію! — запротестував Єзуїт. — Чи ж у схизматика може бути щирість?

— Під панованєм молодого монарха жило ся нам прегарно: власть наша плила в гору а хлопів приборкано...

— Що правда, то правда, — вставив Хейнацький.

— То пан маршалок дрожить лиш за свою шкіру — замітив іронічно пан Францішок. — А цю славу вітчизни, про визволенє Річи-Посполитої забув?

В рядах молодіжи почув ся на ті слова шум.

— Паноньку! Я доказав вже тай докажу мою любов до вітчизни, — відізвав ся пан Фінгер, притиснений господарем до стіни, — но мені більше по нутру плян князя Чарториського, підхоплений графом Огінським: сотворити в північно-західних і полуднево-західних губерніях велике архикняжество. Сам цар одобряв сей плян...

— Одобряв та нічого не ділав, лиш водив! — крєкнув господар.

— Краснорічність й лицемірство, — зітхнув Єзуїт.

— Прошу вас — горячив ся пан Фінгер, потрясаючи черевом. — Годі всьо нараз... Треба було обдумати проєкт, розважити, а тоді до діла... Так, були укази о перетвореню литовських губерній, но граф Огінський заявив цареви, що Наполеон много обіцює Полякам; що тепер лишаєть ся одно: оголосити наш край польським королівством і щоби цар Олександр став королем...

— Некатолик не може бути королем католицької держави! — обурював ся господар.

— Ну, а як Наполеон виведе нас в поле?

— Що вам? Ніколи! Великий імператор любить Поляків... Ми йому потрібні... За нашого генія віддамо всьо — і житє й майно.

— Віват Наполеон! На погибель Москалям! — розда-

ля ся зі всіх боків грімкі оклики, що розбудили навіть слячого поміщика. Він буркнув, не знаючи, о що ходить:

— Пробі, панове! не треба війни; се шкода для господарства!

Навіть пані Доротея заразила ся видко загальним настроєм, бо крикнула:

— Най живе Наполеон!

В гостинну прибігла гарна, чепурненька служалка із задертим носиком і свіженькими губками; за нею ніс лакей на підставці нові пляшки.

Зачав ся загальний, оживлений розговор; палкі оклики, великі надії, а побіч того проклони й наріканя злили ся в хаотичний шум.

Серед шумного оживлення ніхто й не замітив, як на салі появил ся новий гість; се був молодець двацять - літний, що мусів кожного вразити стрійною поставою й незвичайним красивим лицем. Більш як середного росту, широкий в плечах й груди, мав попри атлетичну будову стрійність лінії й гармонійність у всіх частях тіла. Черти його лица щирі, повні благородности й гордості. Крізь прозору білість шкіри пробивав ся ніжний румянець, що свідчив про здоровле. Ясне, попелясте волосе, огортало мягкими кучерями високе, мов з мрамору вирізьблене, чоло; ніс з тонкими, подвижними ніздрами мав на середині характеристичний, типічний горбок; великі, спні очі горіли енергією а разом з тим мали в собі щось приманчивого, розкішного, а темні брови надавали їм якусь демонську силу, хоч тій демонській силі противорічили прегарні уста й невеликий вус; вони манили до поцілуїв, до любови...

Перша замітила його Доротея й вдивила ся в него, тронута незвичайною його красотою.

— Хто се? — спитала вона свого сусіда, не відриваючи очий від красуня.

— Де? — крикнув Варшавяк.

— Біля дверей... обняв за стан Казиміра... В синіх шараварах й венгерці.

— Аааа! — процідив винищений паничик. — Вачу....

Гарний молодець... се певно товариш Казиміра... Но я бачу його перший раз... я сам не тутешний...

— Пане Янчевський! — обернула ся вона до другого сусіда, склоняючи ся до стола.

— А! До услуг пані! — зірвав ся він й підійшов ближше.

В часі попередних дебат Янчевський поривав ся вже кілька разів говорити «орацію» та, видячи, що сварка не дасть йому гаразд висловити ся, замовчав й не брав жадної участі в бурливим шумі.

— Що се за молодець, що стоїть рядом з Казиміром, ще й обняв його? — спитала Шепотом Доротея.

Обняв? — Повторив Янчевський, вдивляючи ся по вказівкам пані. — Так... обняв... bestія! А! Яке лайдацтво! Пся кров! Ось що значить модна едукація! Старопольська гордість подоптана... добрі установи надають, а заводять ся якісь нові порядки... а все то йде від вільнодумців, безбожних Французів.... О, се не доведе до добра, не доведе...

— Та чим ви, панне, так розлютили ся? Відки се негодоване?

Відки? От послухайте, пані добродійко! Той шельма, сей молодик, що обіймає, мов панне - брата шляхотського сина, а не хто инший, а хлоп, худоба...

— Що ви? — крикнула здивована Доротея...

— Далєбі, що правду кажу. Се кріпак нашого пана дому, Янко Кармелюк... Знаю його дуже добре. Пап Пігловський взяв його на свій двір за козачка, казав учити, щоб паничі раднійше брали ся до кнпжки... Ну, се ще нічого: такі хамські хлопчиська підставляють свою спину під прут учителя, тоді як паничі не вміють, бо ж «наука не йде без друка»... Проти сего не маю нічого, бо в той спосіб і наука йде і панська спина захована... Но, прошу пані, щоб хлоп обнімав цляхтича і являв ся серед благородного лицарства, мов рівний... то хіба Содома і Гомора!

— Не вжеж? Не можу поняти... Щоб такий благородний, такий красунь... у всім, у всіх манерах... і був хамом...

— І був і буде, пані добродійко. — Чиста правда! А манери що? Набрав їх за границею тай вже!

Доротей повірила Янчевському тож підійшла до господаря й спитала про Кармелюка.

Справді, пані, се мій хлопець, — відказав сей, усміхаючися, — дуже спосібний і второпний... виглядає, як бачите, на справжнього шляхтича; та його розпустили трохи сини... забуваєть ся... після повороту ізза границі... хто він... Но ми пригадаємо...

— Милій хлопець, замітила Доротей, — мати такого раба, то скарб. А кілька разів говорила я своєму: вибери якого порядного хлопця, обчисть, обтеши, щоб приятний був до обслуги; а мій чоловік лиш очима лупає... Його лиш до миски тягне, — зітхнула тяжко пані.

— Ет, вишіймо за відновлене наших сил — крикнув господар.

— За гаразд батьківщини! — поправила Доротей, напоїла напнтком чарку і цокнула з хазяїном за здоровле Наполеона й за благо Польщі.

Молодіж підхопила сей оклик і кімната знов загреміла від гамору.

II.

Пир був в цовнім розгарі, коли попросив о слово пан Фінгер.

— Панове! Пемо за успіхи всемірного побідника й віримо твердо, що Москва упаде, а на її руїнах зажевріє напая зоря... Но, обдумаймо серіозно наше положенє. На случай війни, — а як довго вона потягнеть ся, сам Господь знає — всі московські війська підуть на північ, а ми лишимо ся тут із звоїми кулаками... А що тоді заспіває підлий, схізматицький нарід? Таж ми давно вже похоронили його привілей й договори з гото часу, коли заселяли наші посілости, то бою ся, що сами пригадають... Чи не можна постарати ся перетягнути їх на нашу сторону тим, що привернемо хлопам деякі права, або по крайній мірі... дамо їм надію...

— Ой, правда! — промовив крізь сон, спячий поміщик. — Не треба війни, війна нас розторощить ...й тепер кат-ма гроша! Всі продукти упали в ціні: корець пшениці — пять

золотих, гелетка кукурудзи — дваццять грошей, корова і добра корова — два талари... а ще хлопи бунтують ся... Погибель одна, шановне панство, погибель!

— Е, хлопи, се пусте, — замітила Доротея, — на них є буки.

— О, я їх! — погрозив кулаком її чоловік.

— Виздыхають! — добавив Казимір.

— Всіх годі вибити, — відізвав ся Янко і блиснув очима.

Янчевський аж підскочив в кріслі на ті слова хама; Фінгер кинув в його бік згідливий погляд а господар промовив з провола:

— Ушко...

Вкінци устав Янчевський, зробив відповідний рух рукою і прийняв імпонуючу позу.

— Орація! орація! Цицерон говорить, тихо! — почули ся голоси з різних боках сальону й всі насторожили вуха.

— Шановні панове! — зачав торжественно пан Янчевський. — »Часи змінюють ся«, сказав старинний філософ і сказав справедливо. Пан маршалок помагав нам все усмиряти хамство, а тепер клопочеть ся о його права. Ха,ха! Но як дикому коневі попустити вудило, то він скочить і розтощить віз. Як свині дати волю, то вона, як відомо, порие цілий світ. А хлоп гірше від свині.... Хлоп з гадюка, шановне панство, гадюка.... А як гадюці попустити, щоб їй вирости ідовиті зуби, то...

— Однак ті гадюки годують панів своєю кровю... — замітив здушеним від гніву голосом Кармелюк.

Слова того Демостена довели його до такого негодовання й подразнення, що він не годен був здержати ся й забув сл...

— Що? — крикнув Янчевський, не знаючи в першій хвили, від кого походить та увага дика.

— Мовчи! — прошипів господар і тушнув ногою.

Альойзій підійшов до Казиміра й сказав йому кілька слів на ухо.

— І так, шановне панство, — зачав знов Янчевський, не дїждавши ся відповіді на своє питанє, — хоч війна —

се ризико і вона мені не по путру, по най грім вєсо побе а вітчина віват! І хоч в часї війни відойдуть від нас не лиш Москалі але й наше благородне лицарство, що полетить на поле слави під рознуцєними крилами наших й французьких орлів, то таки бояти ся не треба хамєтва... Мєсто всяких прав, найліпше подвоїти хлонам порцію канчуків,, Канчуки, канчуки і канчуки! — закінчив Янчевський і підніє в гору і руки і голос.

— На свою голову! — вирвала ся з уст поблїдного Кармєлюка фраза і на бїду при загальній тишї почув її господар.

— Вои! На конюшню! — позелєнів від злости Пігловський й затупотїв ногами.

— Тату! На Бога! — старав ся злагодити батьківський пїів Альойзій.

Та сей залютив ся ще бїльше.

— На конюшню! Забув драбе, що ти є? то я пагадаю! Вибю буками! — захронїв, не зважаючи на просьби еша.

Кармєлюк видимо хтїв подати ся вперед, по сейчас опустив руки і виїшов з кімнати, мов підетрєлений.

Він тихо поплентав ся біля двора.

На землю наливав ємерк. Теплий весняний вечер паєсив ароматною прохолодою; із саду доносив ся несмілий єтїв соловія... Та ні пїжні тони музики, ні прозорї контури поєіль, й приєраєні трєлі єнївака любви — на вражали Янкової душі; йому здавало ся, що він з горячої парї провалив ся в пропасть а єрєце бїло ключем горячої кровї...

— »На конюшнї! на буки!« — гомонїло в його ушах голосом барабана, ковтало у вєєки, надривало грудь... Раб, раб! Хлон, видно!« — шєнтав йому паче хтось в ухо з мерзєнним усєміхом й загладав у вічї мутними, кровю набїглими очима...

На дворї було гамїрно... Чути було веселї голоси, жартоблівї оклики, а навіть безєтїднї єпєні, та Кармєлюк не чув нічого і пїшов махінально без думок, без бажань, поки не найшов ся в єїнях якоїсь хати... Серед темряви біля дверей він остановив ся... З хати доносили ся звуки скрипки й глухий гомін бубна... Прїйшовши трохи до себе, Кармєлюк згадав,

що він не бачив ще своїх старих знайомих, й отворив двері.

На него так і дихнуло запахом припеченого сала, капусти, хліба й людського поту, а всі ті запахи перебивав задушливий чад від махорки, що вила ся високими клубами по просторій хаті. На невеличкій дощечці, прибитій до стовпа, що піддержував сволок, горів вже каганець, та слабе, миготиче його світла лихо освічувало ендичі особи.

Кармелюк станув біля дверей й став розпізнавати серед товпи знакомі твари. Коло печи варила вечерю баба Сірчиха, такема засохла із заслезеними очима, як і перед тим, хіба що більше мала морщин на тварі. На лаві біля вікна сидів дядько Явтух, бодрий, не старий ще, хоч не знати з якої причини мав серед кучми чорного волося, один білий жмуток; Явтух грав на скрипці а у його ніг примістив ся на стільчику хлопець — настух з бубном.

За столом на покуті поважно заєло двох фірманів пана Фінгера і пана Янчевського; перший з них був в лаберії лакейській, утий в чамарці, прикрашені шнурками й барилковатими дзиками. Місцева служба згуртувала ся біля музикантів, а поважнійші з них вели з ними розмову. Якась проста сільська дівчина замітала щось у хату.

Кармелюк незаметно опер ся о мисник і небавом у його освоїло ся із шумом и стало ловити інтересну бесіду гостий біля себе.

— От, прийшли паничі, то можна через них буде проспити, — говорив старий дворецький, що жив на двірським хлібі по вислужено своїх літ. — А то за два роки завелись тут такі порядки, що хоч лягай та гни!

— Так, так, — промовив фірман маршалка.

Місцевий фірман був убраний по домашньому, в білій сорочці, вишиваній чорною заполоchio і в білих шараварах; він лиш потакував й кивав головою.

— Ох, ох, ох! — продовжав дід. — Зразу у нас, по старим привілеям, ще за мого батька, царство йому небесне, досить було землі. Ще й тепер є живий свідок, сват, старий Свирид... він є моїм дідом у других... Так от він говорить, що всі осіли на тій займанщині на таких уловіях, щоб діди! дав

по десять моргів поли на кожду сімю, а за те сім'я давати ме йому до дванайцяти літ вдох робітників, тоб го косяря й визальницю на живна й на косовицю, а по 12 літах будуть відробляти свій ґрунт по три дні в тиждні... Щож ви гадаєте? Зразу — говорив батько — покійний пан додержував слова, а син його, теперішній пан, зачав обмежувати наші права... І свого поля неподужає й на чуже лакомить ся. тай жене на панщину що дня. Ох, ох! — закінчив тяжким зітханєм старик й тревожно оглянув ся.

Баба-кухарка позасувала горшки в піч і стала серед хати, сперши ся на кочергу й кивала тяжко головою, закрученою в хустку. Вона замітила тревогу діда й поспішила його успокоїти:

— Не бійте ся, дідусю, говоріть сміло. Я поглядаю на двері... і миш не пролізе.

— Гарно поглядася, — погадав Янко.

— Між нами є пніон таки з нашого брата, бодай що добра не було, та і ми і дідусь боїмо ся... пояснїла вона старцям.

— Драб! — крикнув місцевий фірман.

— Вже й став головним економом... — зітхнув дід.

— Все щіделухус, тай доносить, — продовжала старуха — і такого пекла заварить, що аж стїни застогнуть... Ключник Глевтюк, оттой з вибалуненими очима — додала і сейчас крикнула на дівчину.

— А ти чого нащурила уха? Замітай мені хату, знай своє діло... а до чужого заєь, бо зловлю за патли...

Фірман маршалка слухав уважно а опісля зачав говорити:

Гм! Розуміть ся... Се огида... Скажемо приміром, коли тобі дали... — зачав він роздумувати — гм... коли тобі дали... ну... най буде дві руки, но відрізати їх по локоть, то лишилаб ся лиш одна рука... воно точно. гм... як то незручно... го зовно — привичка, опісля ти научив би ся двома робити. А тут тільки дві половинки, себ то одна...

— Ха, ха! Та яка одна? — крикнув фірман. — хіба два бервена...

— Ще пів бідн як пан, чи там звір економ катує — ска-

зав Явтух, — а то у нас в сусідстві пані Хойнацька каже при собі бити хлонів буками...

— А вона очі п'ялить? цікаво спитав фірман.

— П'ялить...

— Го-го! — пробурмотів фірман. — А у нас і лози не настарчило. Пан вирізав всю свою лозину, тай мусів купувати у другого... Все лини кричить: буків й кашчука. Чи завивив, чи ні — то бс... Щоб инкура бидла ніколи не гоїлась, бо, як вигоїть ся, то й дрюком не дошкулни!

— От каторжний! — не видержала баба.

— Злодій! — добавив фірман.

— Ох-ох! — зітхнув дід.

Па той час дівчина, що замітала хату, дійшла до самого мисника, підняла голову й побачила Кармелюка.

— Ох, леле! Панич в хаті! — крикнула вона і скочила з переляком.

Всі задеревіли й зірвали ся зі своїх місць на ноги.

— Слава Богу! — сказав Кармелюк, виступаючи з тіни.

— На віки слава, — відказали мимохіть й дворецький і баби.

Всі поглянули із здивованєм на гарного молодця в панській одязі: не панський, а простонародний привіт збив всіх з пантелику.

— Не пізнали мене, добрі люди? — говорив Кармелюк, підходячи до самого каганця. — І ви, бабусю, не пізнали?

— Ой, паничу... — стала протирати очі баба — голос трохи немов знакомий... немов пізнаю... і не пізнаю...

— Та Янко Кармелюк!

— Янко? Ясь? Любий мій! Не вжеж? — закричала радісно старуха. — Ходи, пай приглублю... Се свій, — кликнула вона до присутних і стала обнімати Янка.

— Бабусенько, ви все однакові, — сказав Янко, цілуєчи руку старухи.

— Хе, сину, засушений гриб, поки черви не поточать, однакова... А от ти, півроку, пан-паном, молодець-молодцем! А який красивий, хоч малюй... Не правдаж, дівчата?

Дівчина засоромилась й закрила лице фартухом.

— І пан дворецький тут? — звернув ся Кармелюк до діда.

— Здоров, здоров, пане Янку! — відізвав ся привітливо во дід й зачав його обнімати.

— Чудасія! — крикнув фірман і став цілувати Янка.

— І я тут! — відізвав ся Явтух.

— Явтух любий, та граєш ти гарно... — і Кармелюк потряс Явтуха за руку і голосно з ним поцідував ся.

В хаті поїде ся радісний гомін. Всі обступили Янка: кождий старав ся привитати його теплим словом. А Янко кричав: »Свирід, Гнат, Остап«... та й стискав землякам руки й цілував ся з ними.

Та приятна саріча повіяла на душу Янка теплом й розсіяла його сумний настрій: спільне рабство, спільне лихо успокоювало його по трохи й зближало до братів, для яких пан Янчевський не в силі був настарчити лозини.

— Ну, сїдай біля нас, синку, — сказав до нього дворецький. — Оце пан сиротина... а тепер, як бачите, пана закупає за пояє...

— Таки так, розумість ся... от і ми... Маршалок, велике діло...

— Го, го! Убери й нень а буде хорошень! — засміяв ся фірман.

Всі одвітали також сміхом й нагнули ся до стола.

— Сїдай, сїдай! — продовжав дворецький, — та розкажи нам, де ти бував, та й що видав? Які люди в світі? Та як простий парід масть ся в заморських краях?

— Цікаво! — замахав фірман головою.

— Ох, матінко! — протягнула баба. — І як тебе серед нехристів песиголовці не з'їли?

— Там, бабусяю, де я був, нема ні нехристів, ні песиголовців... брехні! Веюди християни-католики, або лютерани... Православних там нема...

— Такі то християни! — махнула баба згїрдливо рукою. — А за песиголовців не говори... Покійна дядина мосї матері, тїточна сестра Настї Сопрунхи... вона була за гнатюком... отта, знаєте, хата з двома димарями зараз за Чумарчуком...

Як ти знаєш плести свої теревені, то й до рана годі тебе переслухати... Мовчи ліпше, та слухай, як говорять...

— Та годі, бабо! — заворчав дворецький на старуху.

— Щож вам розказати, мої рідні країни? — заговорив Кармелюк. — Всього й замісяць не розкажеш... Падивився я на такі чудеса, яких не побачу до смерті... Такі там міста, що їм ні початку нема ні кінця. А яка охаріість, який порядок! Вулиці всі вимощені, хоч качайся... А які камениці, двори, церкви, дзвіниці! Глянеш в гору — упаде шапка з голови, кинеш оком — годі відорвати...

— Ну, на цім світі красної від дзвіниці у Лаврі... — сказали баба.

— Не перебивай! — стукнув до стола дворецький рукою.

Баба замовкла, а Кармелюк заговорив знов:

— Такої високої, як дзвіниці у Лаврі, може й нема, але що до краси...

— В Київі святі... — зачала було знов старуха, але побачила грізний погляд діда, заткала рот долонею й замовчала.....

— Що до краси то не здумати ні згадати... Бидко, що за границею чимало багатві і люди там живуть евобіднійше.

— Свобіднійше? — перервав фірман.

— Свобіднійше... Такого крінацтва, такої неволі, як тут, я там не бачив. Я довго жив у Франції, в столиці Парижі.

— У Франції, що війною на нас йде? — закричав Явтух.

— Так!

В той час скригнули двері і в хату увійшов якийсь служалець, немаче-б то економ. в чамарці... В руці держав нагайку...

По хаті поїсе ся веюди шоніт: »п а н к л ю ч н и к!«

III.

— Що тут такого? — крикнув ключник й визвірився до Явтуха.

Сей поглянув знід лоба на ключника й одвітив глухо.

— То пан фірман розказував, як у нього тровили медведя... А я сказав...

— Я тобі дам зараз медведя! — зачав панський шпіон, та в сю хвилю вбігла в хату господиня й перервала його реплінку:

— Де та Фрося? — крикнула вона придивляючи ся присутнім. — І лакея Стецька нема... Пан лютий... Як не придуть, то й з нас шкіру здеруть... Ой, мамо моя, що вони собі думають? Пан потребують ключника... Біжіть всі шукати Фросі... Ой, що то буде?

І повертіла ся ще трохи по хаті тай вибігла.

За нею вийшов ключник а за ним поплентали ся всі двірські слугалці. Остаті притихли й стали шептати.

Кармелюк підійшов до дівчини, що ляку сховала ся за шпін,

— Ти, дівчино, з якої части села?

— З Надровнянської — одвітила вона тихо.

— А! Значить ся, близько мого діда Свирида?

— Третя хата...

— То мусиш знати всіх на »куті«...

— Так...

— А Свиридову небогу знаєш? — премовив Кармелюк.

— Дівчину... звуть Марійкою...

— Знаю...

— Щож вона, жива... здорова?

— Хвалити Господа!

— Певно віддала ся? — вимовив вимушено Янко.

— Ні.

— О! — крикнув він й замовк.

Дехто звернув увагу на його оклик.

— До неї сватали ся пиняво зачала дівчина — та вона ані дуду... Все когось ожидає...

— Серденько моє! — кликнув Янко.

Дівчина підняла на нього налякані очі й почервоніла.

Янко підійшов до вікна, щоб укрити своє зворушене й приложив горяче чоло до студеної шибки.

Коло стола шептали собі тимчасом про Фросю...

— Ох, буде біда! — говорив тихо дворецький. — Іщо та

павія собі думає? Таж знає певно, кільки доведеть ся всім витерпіти від того ката волоокого.

— Його то запросив до себе наш дідич, — замітив Явтух. — То-то десь меле тепер язиком...

— А сам уганяє за Фросею, — сказав весело хлопець й ударив по бубні.

— Чого! засьміяв ся фірман.

— Що ти? — налякав ся дворецький.

— Таки так! Я бачив, як він її раз обнімав... Сопить сатана, а вона...

Не вснів хлопець докінчити, як параз отворили ся двері і канчук вривав ся йому в голову.

— А ти, гадюко! Паршива худоба! Я тебе закатую! Я розірву тобі до ух твою хавку за такі слова! Кішки випущу! — І за кожним словом бив канчуком по голові й лицю...

— Ой, Мати Божа! — крикнула баба й зачала шептати молитви.

— Милосердя! — крикнув дворецький.

— То хіба бити-ме до смерти! — буркнув Явтух.

— Що? Я тебе... — підскочив ключник.

— А ну, спробуй! — і Явтух випрямив ся спокійно.

Не знати, як була би скінчила ся та сцена, колиб не Кармелок. Нечаяний напад ключника на хлопця, скривавлений вид останнього, його крик й храпливі стони зробили таке потрясаюче вражінє на Янка, що він здеревів від страху і зразу не міг рушити ся з місця... Тепер він кинув ся приказуючим криком: »Досить«, зловив зо руку ключника та здусив так сильно, що аж затріщали кості.

— Ай! — крикнув бішений ключник. — Завтра я тебе... цапича...

Но стрінув ся з таким поглядом Янка, що не міг докінчити погрози й вийшов скоро з хати.

Село вже спало; пусті вулиці потонули в сумерку безмісячної ночі; сади здавали ся якимсь кострубатими чудовицями, що скривали в собі і хати й самих жителів; мертва тиша лежата кругом; лиш деколи за рікою загавкала собака....

В таку глуху пору пробиралась якась тїнь пошід плоти

в напрямі річки. Тінь задержувала ся на хвилю, то пускала ся знов вперед, то озирала ся позад себе й шептала пристрасно:

— Невжеж паничі не заступлять ся?... Так дружно жили... Особливо Альоїзій... Та »шпанська ласка лиш до порога«... А та гадюка набреше... і завтра буки! Ні, се не може бути! А коли так! Но, тоді й кінець! Ніж йому й собі!

То був Кармелюк: він лив ся в хаті, бо давав з бабою першу поміч покаліченому хлопцеві тай муїв пересьвідчити ся, що Фрося утихомирила панський гнів і виправдала причину своєї неприємності... Тепер спішив він до своїх... Свіжа піч чимало охолодила горячу його кров, успокоїла бурю в його груді й дала правильний напрям його розбурханим думкам...

Кармелюк підійшов до невеликої площі, де вулиці розходили ся на три боки і побачив білий, високий хрест, що виступав з ім'ям; на молодця дихнуло давним, світлим чувством, щось залоскотало його під серцем й закрило очі паноурою... Він згадав як той хрест з рознятим ставили мужики, згадав як покійна його мати молилась у підніжка Розиятого і багато ще иншого згадав... Два роки побуту за границею убили в нїм релігійні настрої й навіяли в душу релігійну байдужність; до костелів неходив, а рідних церков там не було... І ось тепер, при виді фігури воскресло в його душі забуте чувство і снахнуло в серцю бажанє молитви. Він пригнав до хреста без жалів, без просьб, а з ревностю, з жаждою відповідної ласки, як припадає дитина до своєї матери.

Сеї душевний перелом змінив настрої Янка й зм'якчив в його серцю негодованє, змінюючи його тепленькою надією.

Успокоєний й тронутий до сліз віддав ся він своєму чувству, що тягнуло його із инших далеких сторін до убогої хижини над Ровом, закритої акаціями й тополями. де на црпці все сидів старезний дідусь і де поза тополі виглядали дівочі очі, перед якими бліділи цілі ролі мерхтячих зьвізд... Тепле чувство відради словнило його грудь широкою хвилею й залило пакшилий білі.

Минув плонц і зачав сходити по легкій похлості до белотнистого рова. Тепер та знана й мила річка здавалась

чорним плесом закутаним в кучеряві пелехи й болотні трави; на темній лизкучій поверхні видніли ся матовими плямами цілі гурти корчів з блідими вінчиками цвітів; а між листем кувшичника мерехтіли брилянтами звізди. За рікою стояв мрачною стіною дрімучий віковий ліс...

Янко остановив ся, коли побачив сю рідну картину. Спомин давно мшногого залив хвилею його душу.

Ось: він пливе з батьком по ріці; човен пересуваєть ся тихо між латаєм, а він, хлюпчина, силкуєть ся відірвати біло-срібну чашочку із золотим дном; вони такі повненькі і колинуть ся на воді; тут човен заколисав ся, а вода хлюпнула його по лш... Кришка рука його піддержала і він знов сидить беззвечно, хоч дрожить, в човенці.

А ось і ліс, де він раз заблукав ся; ще тепер стоять перед ним густою товпою могучі дуби та стрійні граби і заступають дорогу: то розступлять ся вперед, заманять в трясавицу або темний байрак, то замкнуть собою вихід... А що було далі! Як його пайшли? щось пригадуєть ся...

А ось коли він лежав в лихорадці, то пригадує, що перед ним являло ся янголя таке, як то малюють по церквах херувимів: кучеряве волосся, мов чесаний лш, о очі сині та ласкаві блєстять мов небесне сонічко. А коли він устав, то дізнав ся, що се була побережничкова донечка, Марійка. А вони опісля пришли до внодоби одно другому, бавили ся разом... А як Янка-сироту забрали до панської палати, кільки то с.із було пропито! Ох, було там чимало горя, поки він не зжив ся з панською ласкою і пасильством...

З одним лши не міг ніколи погодити ся: з утратою Марійки! Правда: він ніколи її не стратив, бо жив з нею в дідовій хаті, куди заходив щинком... А ті переньбоди роздували ще більше полумінь дитинячої любови.

Мшнали роки: Марійка росла і ставала красною; а хоч Янко був вже парубчаком, то дитиняче чувство росло і окрилялоєсь повим полетом... Нараз зловіщій панський приказ: «збираєсь, бо поїдемо з паничами за границю» — заше обом тижний удар.

І гадує як то він сидить зораної ночі під вітшиною калпшою серед дідової лєвади. Марійка дрожить у його на гру-

дях, мов підбита горлиця і не може слова промовити від риданя.

— Забудеш мене, Янку, забудеш, вирвали ся у неї серед плачу слова, — ой, як мені жить без тебе? Чорна яма... Там Панянки... Там кралі... Ой забудеш... мене... Ой, смерть моя!

Він голубить її, цілує, гріє горячим віддихом її горячі руки, пригортає до груди і клишеє ся на все, що не забуде її...

— Де мені тебе забути, зіронько моя, квіточко ясна? Одна ти у мене на серці, приросла до него на віки віки вічні... Тільки із серцем можна тебе відорвати... тай то поки воно бити меть ся — і ти будеш жити разом з ним. А коли я тебе покину, то нехай душа моя не зазнасть ні радості ні потіхи, нехай убо її туга й звірська злоба, нехай вона потоне у крові, нехай я умру мов собака, без хреста, без покаяня... нехай вороги виклюють мої очі, а вовки рознесуть мої кости по байракам й петрям!

— Годі, не проклинай ся так! Мені страшно.. Я вірю, — хлипає дівчина, і прикладаючи своє личко до його палкого лица, пристрасно шепче: — я-ж тебе люблю... Ой леле, люблю...

Мов кшятком хто облів серце Янка і він інстинктивно повернув на право, до берега; якась тінь мелькнула перед ним і скрилась; по він не звернув уваги. Ось за вербами, хоч зорями засіяним небозводі дві високі тополі, а з поза них вглянула біленька хата. На припені сіділа якась людська стать, хоч було вже так пізенько; Янко пізнав в ній свого діда.

— Дідуєю рідненький! Ви живі, здорові? — крикнув радісно й став обіймати діда.

— Слава Богу! — промовив дріжучим голосом старець. — Ще Господь ласкав... Ось і тебе дідав ся. Я знав, що прийдеши, не забудеш діда... І Марійка два рази вибігала.....

— Деж вона? — крикнув Янко.

— Прийде ще, не бій ся... Біднятко... То ти не забув нас?

— Господи! Таж пілий світ біля вас...

— Спасибі, голубе! Ну, підем же в хату... Подивлюся на тебе при світлі, якій ти, бо ночью не хочуть очі служити... Рад я тобі, бо не гадав діждати ся і вже другий вік живу...

Увійшли в хату. Дід підняв високо каганець. Його глибокими морщинами пооране лице, стареча біла, мов молоко, борода, з жовтавим вусом, лиса голова, облямована жмутками срібного волосся і глибоко запалі очі нагадували пустельника; одно, що противорічило тому пересвідченню — се вираз очий: у них не видко було спокійної рівнодушности, погорди де життя, а жевріла любов до житєвих справ...

Довго любував ся старик своїм внуком, вкінци закликав з одушевленєм:

— Лицар, правдивий лицар! Такі тепер вже перевелись... Щоб тобі ще запорожський жупан та збруя, ех, закусав би ти й папа! Не дозволив Господь твоїм батькам дожити, щоб налюбувати ся сином... Булоб чимало радости...

— Я мало що пригадую батька... Мов крізь сон, змітив Янко.

— Та де тобі пам'ятати! Ти був ось таким дїтваком, — показав дід на аршині від землі, — не більшим, коли положили твого батька на лаві.

— Він помер молодод... Ви колись говорили, що від якоїсь напасти, а від якої?

А від якоїж як не від панської? Ех, сиону... На radoщах не хочеть ся згадувати давного горя... Хоч по правді сказати, й тепер подружило ся з нами лихо...

— Ще й як: день в день врїзуєть ся в наші шкіри.

— Ох, так! Перше була надія, що хоч з кровю, хоч з мясом, а зірвемо із себе се лихо, а тепер і надія пропала! Ось і твій батько не хтів погнути ся перед лихом, так воно його й звалило.

Дід задумав ся хвилину й оцуетив голову, опісля глибоко зітхнув й заговорив:

Мати твою була кралєю, ось ти удав ся в неї. мов живу бачу.. Хто було гляне на Галю, те охне й омліє... Ну, тай подобала ся вона самому панщеву, дідичеву... А з нашим братом яка мова? Кажуть прийти, а то й не питай... Тільки твій батько не хтів такої панської »ласки« і такого дав прочухан-

ця післанцєви, що він лєдвн потелїпав ся з відповїдю до панннча... Ну, паннч закуснв губн, мовчав до якогось часу, а потїм найшли ся пїдбрєхачї, пїд'ятрнли покїйного дїднча... і батька твого так збнли канчукамн, що не тїлько шкїру, алє й м'ясо повїдрнвали від костнїй... Прннесли скрєвавленого такн сюдн... вїп й не пїдводнв ся бїльнє...

— А мама? — спнтив хмарно Янко.

— Моя донька? Ох, бїдненька... Яка їй була опїсля жнзнь? Мучнлась, чахла... Ех, гїрко згадувати... ворущнть ся гадюка пїд серцем... Та що нам до мертвнх? Земля їм пером, живнїй жнве гадає... Сїдай бїля мене таї розкажн про двн, на якї наднвнвсь на чужнїї... Мн все тебе згадували... і де тн і що робнш і що думаєш... Хе, хє! Мн тебе нї на хвнльку не спускали з т'ямкн а тн як? Гай, гай! Угостнтн тебе не маю чнм пїсля панськїї гостннн.

— Так, так, — пїдхоннв Янко з тасною злобою, — сьогондн панн угостнли тнм, що внгналі на кошюцнню, а завтра обїцялі внгляднтн сннну...

— Що тн? — крнкнул дїд, пїдвївшнсь на ногн, — за що?

— А за то, що я посмїв сказатн слово в оборонї мужнкїв...

— О, пещаснїї! Хто за памн, того вони жнвцем зїли бн... бєзсердечнї злочннцї! Колн настанє для ннх суд? Мїй снну єдннїї... Чнж прнїдеть ся їй тебе побачнтн покрєвавленого?

— Нї, дїду, — замїтнв похмурно Янко. — Вони не позбїжкують ся надї мною! Паннчї заступнють ся, а як шї... то однєково, не будуть радувати ся з того...

— Можєб тн кудн уїїк... хлїба зможєш заробнтн. А то в такїм пеклї жнтн...

— Ех, дїду! За хлїб не бою ся... і найшов бн собї прнстанову на шнрокїї Українї. Ось, польськї панн умовннють ся із Французамн на росїйськєго царя, тож і карн не булєб за утєчу від бунтївннїкїв... Та ось бїда: годї менї розстатн ся з вамн... журба й туга загрнзуть мене... Вже я знаю себе: ось і на волї, а також в роскошї жнв в чужнїї сторєнн, серед сво-

бідного народу, а все тягнуло мене сюди, до вас, до тої неволі... до рідного ярма, де солодше, чим в чужій свободі...

IV.

Ох, правда! — продовжав старик бесіду з Янком. — Край рідний тай нарід свій — то велика сила! Здаєть ся: від всього чоловік відречеть ся, а від них таки ні; таку вже Бог любов вложив в наше серце, любов до рідної країни... любов та гріє і послідного бідолаху, лиходія, навіть душогуба... Тільки душі Богом прокляті, лишені сеї любови і терплять і тут і там невисказані муки, бо: чиж є на світі більша мука, як не мати приязни до нікого і до нічого?

Янко зітхнув глибоко, дід також озвав ся глибоким стоном... Замовкли оба. Каганець тріщав; полумя то витягало ся язичком, то зовсім пригасало. Із всіх углів хати висотував ся сумерк і лиш дві постаті: одна суха, пригноблена сивородого старця й друга стрійна, із палким поглядом кріпкого парня, — видніли ся в сумерку блідими пятами.

Хтось легко зарухав ручкою від дверей, немов пробуючи їх тихе отворити, но дід і внук були так захоплені у своїх думках, що не чули шелесту.

— А ви, діду, памятаєте Уманщину? — неожидано спитав Янко після довгої мовчанки.

— Уманщину? — кликнув дід. — Як не памятати, коли самому доводилось погуляти на широкому роздолі! Ех, минули часи, перевів ся під польськими канчуками у прибитого цароу лицарський дух... Тоді були лицарі — Залізник та Гонта... Ех, кільки то ворогів вишправили ми в пекло...

В той час заскрипіли двері. Дід замовк й насторожив сха.

— Хто се? — спитав після довгенької мовчанки.

— Я — одвітив хтось так тихенько, що трудно було розрізнити голос, но у Янка задрожало серце од того шепоту й розогнилась душа. Пригноблений настрій змінив ся на щось ошіяючо веселого...

— Хе, хе! — засміяв ся дід й доштіливо поглянув на

внука. — Піду я, пошукаю того злодія, може він втащив ся в комору.

Ледви дід вийшов як на порозі появилася тонка й легка стать молодій дівчині; немов якась посторошна сила ввела її в хату й замкнула за нею двері. В цівеумерку вилавала ся вона якимсь блідим привидом.

— Марійко! Єдиша моя! Се ти? — пристрасно кинув ся до неї Кармелюк й зловив її за руки.

— Я, Ясю, я... — відказала дівчина дрюжачи з радости. Її очі горіли з одушевлення, вона задихала ся від щастя, а перлісті слезинки, не знають чому котились по личку.

— Не забула?

Дівчина віддихала голосно і відразу не в силі була промовити слова, но ціле її єство, ціла душа кричала: »люблю, люблю«.

— То ти не забула? — повторив шенотом Кармелюк, нагинаючи ся ближше й ближше до її палкого обличчя й лискучих очей.

— Матінко! — вирвав ся оклик з її грудий, по поглянувши бистро на панича-красуна, вона смутно опустила очі й шепнула: — А ви?

— Я крикнув Янко. — Пропадав, умирав... і коли стою тут живий, то лиш згадка про тебе, зіронько моя, держала мене на ногах... Тепер же ні мене від тебе і тебе від мене ніхто не відіме! Не дозволить пан — викраду тебе, відобю, і з тобою — хоч в ад!

І він сильними руками обняв тонкий стан дівчини й приголубив її до свого серця.

Кармелюк не заощтував буків: но все таки його помістили разом з конюхами на конюшні. Пан бажав вигнати з голови просвіченого хлопа заграничну дурійку. Нігловський признав, що Кармелюк задля свого образования й розвитку буде хосенний в господарстві, но все таки, хоч потребував секретаря для перешки з патріотами, не уляг просьбам синів і лишив Янка серед кріпаків.

Початково Кармелюка їла безсильна злоба і вона виро-слаб була до біншености, до мести, колиб не дід її Марійка... Тепер йому було легше розійти ся з двором; посторонної ро-боти у него не було треба, нічю ніхто за ним не слідив — тож Кармелюк майже що почі відвідував діда. Досада за не-заслужену обіда стала затихати, бо її розганяла сердечна мо-ва у діда її повні певнесказаного щастя стрічі з Марійкою.

Поважні мужики її бідолахи приходили часто до діда, коли дізнали ся, що Кармелюк часто заходить до нього; ба-жали вони довідати ся, як чужим людям живеть ся в світі і чи світить зоря надії на лішню долю. З великим заінтересо-ванем слухали вони про великі чудеса на чужині. Оповідання Кармелюка її діда передавали ся із хати в хату і роздували у селян іскру борби проти самоволі польських панів, прияте-лів Француза, — все то підбадьорювало духа селян її викли-дувало їх надії на лішню долю... Селяни добре розуміли, що коли Француз переможе царя, то за них нікому не буде за-ступитись, пани стануть катувати мужиків; а коли цар пова-лить «антихриста», то тоді панів возьме «в шори» її засту-пить ся за селян... Але Наполеон йшов побідоносно, торже-ственно заявив у Варшаві, що польські провінції є увільнені від російського правління і привернув польське королівство... Московські війська уступили перед полками витязя Європи без борби її лишили ворогові вільну її країну литовську. Така мнима неміч московських військ давала Полякам по-вну надію на успішний вислід війни її пановняла їх серця без умною радістю. Пани з оружними командами їздили по Подолі, збиралесь на соймники і кожний повний крок Напол-ова витали то старим медом, то венжшою, то вином шам-панським...

Ті шумні торжества смутили селян.

Сам Кармелюк, що читав по часті польські часописи, надіяв ся з початку, що за першою побідою Росії можна бу-де викликати повстанє мужиків на панів, та опісля відету-шенє московських військ, утрата Смоленська і погром, як писали Поляки, москавських військ під Бородіном упевнили його, що судьба рідного народу безнадійна... Всьо то навіва-ло на його душу зневіру і він не находив відповіди на пита-

ня хлопів, збуваючи їх мовчанкою.

Одиноку розраду в житті приносила йому Марійка; її безгранична любов її тиха, мов літній вечір, душа, придушувала пристрасти його серця і навівала щастє; правда: се щастє не давало повного морального заспокоєня, його на-рушувало спільне лихо її пересвідчене о своїй безсильности супроти насильства, та на час гріле його душу теплом...

Хоч обоє рішили між собою побратись, хоч би за се прв йшло ся паложити головою, та в дійсности права стояла ли-хо. Зразу дідич був так злий і немилостивий для Янка, що годі було її згадати про дівчину; а ошієли під впливом полі-тичних подій і нової тактики із хлопами, гнів його змінив ся навіть на певного рода ласку; та коли дід ходив до цього кло-потатись про Марійку, то стрінув ся з докорами ключника а далі дістав рішучу відмову.

Марійка і Янко з песнокоем ожидали повороту діда і коли дізнали ся о сумнім висліді його заходів, понали в роз-пуку, особливо Марійка.

— Не буду, не буду я з Янком! — стогнала. — Не допу-стить пан! Ой, ратуйте мене безталанну! Ой, смерть моя, смерть!

— Не плач, не побьвай ся! — намагав ся її успокоїти Янко, а сам аж почорнів із внутрішньої борби. — Говорив я і поклену ся, що викраду, відібю тебе і таки будеш мосю!

— Ой, чиж можна проти панської волі? — ридала Ма-рійка.

— Можна! — крикнув Янко аж іскри посипали ся йому з очей.

— Ой, що тобі, Янку? Пан... йому все вільно... він пан! — кризь слези промовила Марійка.

— Пан? велика цяця! — Хропів від злости Янко. — Чиж у мене не така душа, як у того пана? Хто дав тому панови право над мосю і твоєю душею? Вже чимало мені ось тут накіпіло... Так ти, дідичу, не жартуй собі із тим серцем... А ні, то я попробую, чи всі у тебе ребра і чи гаразд держить ся твоя голова на карку!

Та страшна погроза потрясла Марійкою до тої степені.

що вона здусила в собі риданє й поглянула на Янка широкими, повними переляку очина.

Мовчазливий Свирид, що поділяв занепокоєнє свого внука, заговорив вкінци, щоб здержати небезпечний порив Янкового серця.

Весьо то правда, любий сину, тільки не горячись на дармо, бо як вже падати, то хоч з доброго коня... Но в твоїм ділі, думаю, не так він винуватий, як той підпанок-ключник.

— О, то гадюка! — згодив ся Янко. — Послїдними часами пан був навіть ласкавий для мене, говорив мені навіть о писарстві, коли лиш викину дур з голови.

— Ну, а до дівчини що йому? Колиб він сам за нею мишував, то инше діло, а то йому байдужно... А чи то таки не нашестав ключник? Ось що.

— Правда! — обізвалась Марійка. — Він нераз мене переймав на вулиці, говорив...

— На кусні розірву! — крикнув Янко і тушнув ногою так сильно, що піднесена в гору половина вікна упала а розбите шкло посипалось з бренькотом на долівку.

— Ой леле! — сплеснула руками Марійка.

Дід підсміхнув ся хитро, і своїми радами та тихою бесїдою з'умів усмирити великий гнів Янка та радив йому погодити се до якогось часу а старати ся вже через Фросю.

Були се перші дні золотої осени, теплі, благородні дні — найкрасша пора на Поділю; но сего року зачали ся вони чималим холодом; приморозки й різкий північний вітер скоро прибрав ліси в золото й бронз а ще скорше здирали той пишний одяг.

Цсарі і доїжджачі заметушились.... Вони мусіли провести порядок між собаками, ождидаючи з дня на день панського приказу: до ліса! Вкінци приказ був даний і пан забирав ся вже сїдати в екіпаж, як нечаяно влетїв в двір запорощений верховий.

В костюмі охотника, з дубельтівкою в руці, остановив ся пан-дїдич на подвірю. Довкруги стояла без шапок робітнична челядь; в дали пігналось вже громади гопчих, доїжджачі непокоїлись на конях, а екіпаж дожидав; по боках екіпажа сиділи на конях поводиторі ловів: Кармелюк і Ключар.

Пан взяв з гнівом пакет з рук післанця, боячи ся неначе, щоб неожидана вістка не заколотила його довгобажаної утіхи; но поглянувши на письмо, він урадував ся і одушевлено крикнув грімко:

— Конець Москві! Москва взята! Наполеон сидить в палаті московського царя... мій син заслужив ся... —

Віват! — підхопило два-три голоси, а всі інші мовчали.

Пан згідливим поглядом поглянув на мовчаливу товпу й промовив злобно й загадочно.

— Ще будете радуватись! Гей, доїжджач! священник відправить вечером благодарственный молебен а я вернусь... А показати хлопам, щоб всі були на богослуженю! Лови відкликую! А ти, — звернув ся він до візника, — гайда по Хойнацьких!

Коні не бігли а летіли і не більше як пів години бричка з паном Пігловським остановилась біля високої палати панства Хойнацьких.

Радо їй привітно стрінула в ганку свого дорогого сусіда й друга пані Доротей.

— Як буде лютити ся мій чоловік його нема дома — говорила Доротей, підміхуючи ся приманчиво — але ви діждете ся його певно.

— Може бути... я рад дуже, о застаю вас, пані добродійко. Хе, хе! — підміхував ся пан Пігловський.

— Ех, стара я вже, стара! зітхнула Доротей.

— Го-го! як почують пані новинку то відмолодніють...

— О, якаж се новина? — цікаво спитала Доротей а, побачивши Кармелюка, почервоніла мов цівонія.

— А така, що Москва упала і лежить у стіп нанога гешія, благаючи пощади.

— Єзус-Марія! Як Москва упала, то Польща воскресла!

— Воскресла, моя дорога, кохана пані, угала велика, горда й могуча, як оподі з мечем в руці, окружена пишним лицарством, обвіяна новою славою...

— О, мій любий! не! Се така радість, що від неї забє живим ключем, кров... алах, се щось не висказаного....

— Ну, щож! Гуляй душа без контуша!

— Гуляй! — підхопила Доротея а потім замітила: що се за хлопець, той на гнідїм кони? Він подібний до того молодця, що я його бачила тоді, як повернулись ваші сини із за-гралиці... що з ними?

— Альойзій — у Варшаві при Сапізі, а Казимір — в Москві... Відзначив ся в борбі.

— О, наш великий геній! — крізь слези промовила Доротея. — То я не ошибнула ся, що хлопець...

— Той самий, Янко Кармелюк...

— Так... так... Кармелюк... І він до сеї пори в неласці?

— У мене серце добре, та хлопа усе треба держати о-стро, щоб він чув на собі панську руку.

— Но він же не простий хлоп, та жаль його держати в кріпацтві.

— Мені його треба; він грамотний і чесний — я певний того, — говорив Пігловський — но треба бути твердим і пе-умолним для мужиків.

— І в той час коли збирасмо ся на радощах святкува-ти? — сказала кокетливо, прищурюючи шовкові очі Доро-тея, палейючи знов мов півонїя.

— Перед таким словом я схиляю ся...

— Держу вас за слово... промовляю до вашого м'якого серця: послухайте в імя великих дїв нашої вітчизни просьби свого друга й забудьте, простіть всю вину тому Янкові... Най він знов зачне вашої ласки!

— Слухаю слів моєї ласкавої панї. — кликнув пан Пі-гловський. — Слово панї — для мене певдмінний закон.

— Як я дякую вам! — і Доротея мало що не кинулась йому на шию, та лиш потрясла по мужеськи його руку.

— Гей, Янку! крикнув. Злізай з коня й біжи сюди на ганок.

Кармелюк не дав собі два рази говорити і за хвильку стояв смирно, з відкритою головою перед панством.

— Поцілуй руку ласкавої панї: вона мене змягчила...

Кармелюк підійшов до руки Доротеї: вона нагнулась була поцілувать його в голову, та подумала, що се видасть ся дивним і для напана і для слуг, тому стиснула лиш крадьки його руку.

Опісля підійшов Кармелюк й до дідича. Пігловський витягнув свою пухку руку й ласкаво проговорив:

— Як я вже прощаю, то прощаю... Від пині будеш у мене гурменним, спускаю ся на твою чесноту й вторгність...

Коли пан кликнув Кармелюка на ганок, ключник насторожив уха, бід'їхав ближше конем, щоб дізнати ся в чім ді то і при послїдних словах дідича був так переражений нежданостю, що навіть підскочив на сїдлі.

— Тільки уважай, — продовжав пан Пігловський. — не розпускай хлопів і не даруй їм як будуть лїниві або вільнодумні... Тепер ми тут, в польськїм королївствї, володарі і королевичі... Мужцтво може ждати нашої ласки, а ми її не відновимо, та хто нашу волю зневажить, з тим ми будемо строгі!

Кармелюк склонив голову і слухав свого »королевича«, а непрошена вага лягла йому на груди каменем, хоч в тїм часї хвиля щастя особистого колихала серце радісним дрожанем...

Та вінчанє Кармелюка з Марійкою не відбуло ся сейчас...

Початково не було пана дома: він їздив то у Бар, то у Літпн, то в Летпчїв збирати соїмки і обдумувати пляни а головню рішити питанє: кого вибрати королем: Чарторийського, Огнєвського чи Радивила? А опісля слїдувала пилипівка, а разом з нею зима люта. Веселїй настрїй панства пригас. Ликованє змінило ся знов в тревогу, що росла з кождим днем і заставляла панів глибоко призадумуватись.

Ключник бажав було повести інтригу проти Кармелюка, та настрїй дідича був постійний, а до того упереджена у всїм Фрося стояла на сторожі.

Коли рознесла ся по селї вістка, що Наполеон утік, а всї його полки заспані снїгом, пан призвав до себе Кармелюка і сам позволив йому повінчатись з Марійкою а разом з тим поручив йому повідомити селян про полєкні, що їх він сам їм дарує.

Після рїздва радував ся дїд на веселю свого внука. Міле село пирувало і шило до нестями, бо і дідич не поскушив гурївки.

Небавом слідувало вивисшенє Кармелюка в службі. він став »державцем села. Марійка і дід Свирид були зовсім звільнені від панщини, по і дома не було в чім газдувати; дві пари волів, пара коней, корова, овечки — все росло у них і плодилося, та справляло Марійці безпасташну утіху. Пан, видимо дя всім, був вдоволеній з Кармелюка за його хист успокоювати сеiani і не допускати до бунтів, що дуже часто вибухали по сусідніх селах. Се вдоволенє скріпив ще одиш нежданаша случай, що дав Кармелюкови нагоду уратувати панови житє її виявити свою незвичайну силу. Раз пігнали ся коні з паном прямо на старій, поломашій міст, положеній без поруча через рив в самім небезпечнім місци над бездонною трясовиною. І пан і фірман потратили голови з переляку — смерть була певна. Кармелюк, що случайно найшов ся в тім місци, замітив небезпеку, грудлю виступив проти розпалілих коней, зловив їх за уздечки і такою силою потягнув назад, що пришеволив бішену четверню приєсти на задні ноги.

З тої пори став Кармелюк любимцем пана.

V.

Два роки проминули для Марійки, мов щасливий сон. Здавалося їй, що сонце не заходить в її хаті. Її любий Івангерой, красунь, перший головач в селі, був тепер її чоловіком, любив її, цестив, мов мати дитину і Марійці здавало ся, що на цілім світі нема більше щасливої жінки.

Коли Кармелюк став управителем, віддав ся цілим серцем панським ділам, не забуваючи однак на своїх братів-мужиків, а дід вів невеличке газдівство; Марійка знов клопоталась домашніми справами. Працюючи то в саді то в городі, то в хаті, вона співала весело, мов трудяща птичка, що стройть своє кубелечко. Небавом явилось в хаті манюсеньке щєство що сповило її новим щастєм. Се був гарний хлопчик, повний, здоровий, з білою, кучерявою головкою; за рік прибув ще й братчик. Марійка невисказано любила діточок і вона ділила свєє серце між них а чоловіка і більше дорогих щєств вона не знала. Кармелюк також віддавав ся цілою ду-

шею радощам сім'ї. Він і див ся своїми уродливими синками, любив їх, особливо старшого, з рідкою ніжністю. Повертаючи після ділодених трудів у свій щасливий куток, він брав його собі на коліна, учив його гарцювати, мов на кони, гладив його, ласкавав з ним на дитячій оригінальній мові і виїмав з кармана гарні гостинці.

— Гляди Янку, який він гладкий, та біленький, та рум'яний, правдивий козак! — говорила Марійка, прилепляючись до мужа й людо заглядаючи йому у вічі.

— Козак! — повторив з гордістю Кармелюк і лице його набиравало мрачного виразу.

— Може скажеш, що ні? — кликала весело жінка, не замічуючи зовсім болю, викликаного її словами. — Бач, який! — надувала вона кокетливо губки. — Я йому викохала такого парня, а він ще...

— Не мені ти їх викохуєш, а панови, — перебивав її рідко Кармелюк. — Вихохуй для панських кашуків.

При тих словах мужа Марійка облідила, обіймала руками свою дитину і шептала зболюваними губками:

— Бог з тобою, Іване, що ти говориши, що пакликуєш? Пан ласкавий... він не одіме від нас своєї ласки...

Кармелюк мовчки знімав сина з колін, переставав потягати з люльки і попадав в тяжку задуму. Марійка притихала, сідала в куті і з ляком слідила, чи не впадуться морщини на лиці чоловіка, чи не прикличе він її до себе.

Такі несподівані перемишлі в пастрою Кармелюка дучалися доволі часто. Марійка ринучо не знала, що їй робити в такі хвили. Вона не розуміла, о чім думав чоловік, чого він бажає? А Кармелюк гадав та бажав багато, та не було кому розказати своїх думок: мовчки викикував він їх в своїй голові. Лиш з одним дідом любив Кармелюк побесідувати.

— Що то буде далі, дідушо! — говорив він дряхлому старцеві. — Пани тепер трохи притихли; бачуть, що пан гонить Наполеона, тай вже дібрав ся до його барлога. А пригадуєте як вони знов були підняли голову, коли розвела ся була чутка, що Москалі уступили перед Французами в якійсь там борбі?

— Пригадую, — кивнув дід головою.

А опісля зразу притихли(коли цар взяв у Французів їх головне місто Париж. А що тепер заснівають? Кажуть, що самого цїсаря французького, антихриста Наполеона, післав цар на засланє, а у Франції посадив свого підвладного королем.

— Свого підвладного? — засвітив дід червонавими, заслизеними очима і нерехрестив ся до образа. — Справді сохранив нас Господь! Пропалиб ми зног, колиб були очутились під польським правлінням!

— Та ми й так не живемо солодко, — процїдив крізь зуби Кармелюк. — Та тепер всі гадають, що цар відбере нас від панів і дасть нам волю! — і Кармелюк оживив ся і цілий загорів ся надїєю.

Темні очі Кармелюка синили іскри при тих словах, а лише сяло незвичайною енергією. Марійка любивалась в такі хвилі красою свого чоловіка і завмирала від щастя.

— Нема у нас тепер згоди, не стоїмо один за другого... — зауважав з жалем дід, потрясаючи синими вусами.

— Неволя нас зломил! — зітхнув Кармелюк. — Ось, як дасть цар волю, то поправимо ся!

— Ой, воля, воля! — простогнав дід.

— Дїждемо ся! — крикнув Кармелюк, скочив на ноги і випрямував свою широкую грудь. — Поляки вже нюхом чують біду. Ось і наш хоч як не морщить ся, як не хмурить ся, як не шкробаєть ся в спину, то все таки мусить зі мною згодити ся — і ось тепер звертає селянам забране колись поле, дозволяє у своїх лісах пасти худобу, дарує два дні на тиждень, дозволяє збирати ломаче...

Минуло літо. Побїдоносне московське військо стало повертати до Росії. Европа успокоїлась, а за то предложила Росії варшавське князівство. З тревогою слухали Поляки свій засуд; замість привернення до життя старої Полщі, замість обновлення золотої, шляхетської свободи судьба віддала їх всіх в підданство Росії і знищила їх останню тїнь незалежності. Нові піддані варшавські могли ще рахувати на ласку російського царя, но давно піддані, пани з литовських й південно західних країн, що в часї приходу Французів виявили скраїну зраду державну, чи могли вони вижидати чого

ишого крім мести? І ось потягнуло все польське дворянство у Варшаву на стрічу побідникови, щоб привітати його й проєсни прощени. Пригноблені й прибиті духом, придалені страхом, покидали пани свої двори, прощаючись з ними може на віки... Агнобленийими народ ождав красної будуччини, прощав добредушию своїхгнобителів, ождаючи свободи.

Не ождали так дуже селяни своїх панів, як вони вернули ся в свої села з ликованєм: великодушний цар проєстив все польським шляхтичам, затвердив їх давійші права та й ще обдарував полекшами. Пани підняли високо голови, порезідались по своїх дворищах, пови власти і здвосної ненависти до хлопа за се, що в часі смутку пришеволені вони були майже кланятись »бидловн«.

Головчищі притихли. Немов чума перелетіла понад всі хати і унесла з собою радість життя. Ключар зразу стратив надію не лиш на добре пожитє з простим народом, але й з Кармелоком, але небавом пан став до нього приязно відносити ся і говорити, що пора придусити трохи хлопство. Ключар не тратив тепер жадної пагоди, щоб оклеветати Кармелока перед паном. Сі клевети мали тепер успіх; попередна досада пана за уступки своему управителеви за полекші пороблені хлопам, збільшувана досадами, змінялась в недобре чувство. Ті полекші, що потягали конечно за собою зменшене доходів, дразнили пана і зразу бажав їх народови відобрати.

Був гарний осінний день. На зеленій леваді обрубленій вигничастою стіною могучого ліса, вбранаю зовсім в жовтий осінний цвіт, розложилось живописним гуртком панство, зібране Пігловським на лови. Ціла левада на великій простороні була застелена дорогими коврами, на котрих красувалсь наченя з всіякими стравами, кошички з овочами, посудина, золоті чарки, пляшки і заплісенілі бутельки. На боці під шатром числення служба розпакувала величезні коні з провізією. Оподаль товпили ся конюхи й псарі із собаками на ременях; собаки лежали на задних лабах, висунувши язик і швидко дихали. З поміж дерев виходили пани, а навіть пані: розгнівані неудачними ловами, вони

мовчки посідали на коврах і повіддавали оруже служалцям.

Була повна неудача. Від самого рана трудило ся панство, а усніхом п'ятигодинної гонитьби й стрілянини була невеличка кушка зайців й лисиць. Ні одного вовка, ні одного борсука, ні одного катона! Пан Пігловський, що скликав гостей до свого великого ліса, сидів подразнений, сердитий і нервово прикусував свої тонкі губи, покрикуючи від часу до часу на службу, що вертіла ся кругом панства. В різних гуртках товариства чути було оживлений розговор: згадували удачні колишні лови, оцінювали прикмети собак і коней, навіть говорили дещо о політиці.

Пані Доротей, все таки свіжа й красива показувала своїм укруженому пару гарних собак.

— Гарні пси, нішні пси, — повторив із завистю знаток пан Фінгер. — Жаль, що пані не хочуть продати, а я за них заплатив би чотири сотні золотих.

— Ради Бога, пане! — протягнула утомлена голосом уродлива, молода жінчина, лежачи боком на коврі. — Коли чоловік мій наповнить подвірє такими звірюками, то бояти му ся й вийти...

— Що до мене, то я рад би наповнити мій двір навіть медведями, щоб охоронити мою королеву...

— Ви такі ревні? — спитала насмішливо пані Доротей.

— О, пан маршалок має рацію, — приступив до розговору і Пігловський, намагаючи усміхнути ся. — Чоловік, що має такий скарб, повинен безнастанно ним непокоїти ся.

— Но, прошу вас, — одвітила красуня, ніжно усміхаючи ся, — жінка — се не бездушний скарб і його не можна украсити без її власної згоди.

При тих словах жінки, пан маршалок цілий почервонів із вдоволення, звернув на неї влюблений погляд й промовив:

— Любов моя!

Молодіж гучно потвердила слова мужа.

І дійсно пані Доротей оправдувала загальне одушевле-

не. Се була уродлива жєнщина, тонка й хистка, мов лозина. Лице її й їїжні руки вражали кожного своєю мраморною білостю, паскарок був так мягкий й прозорий, що крізь неї мов тонесеньку тканину виглядали голубі жилки. Білість її їїжність паскірка відбывала ще яркїйше від чорного й блискучого, мов крук волося, що обнімало поздовжнє личко пани мягкими фізіями. Темно-сині очі, закриті мягкими, довгими рісницями, гляділи втомлено, майже жалїбно, і ціла вона своєю хисткою фігурою пригадала водну лелїю, озорєну мїсєчним сяєвом.

Шумні оклики молодїжнї перервав зичний голос пана Янчевського, що появив ся на лїснїм ровї.

— А, пан Демостен! Пан Демостен! Вкінци! — роздали ся кругом грїмкі голоси. — Ось хто скаже пишну орацію в честь паної божеської пїмфи.

— Що Демостен, то Демостен, по, помїшаючи жалю мого серця, орації годї менї сказати, бо алчу і жажду! — одвітїв Янчевський, віддихаючи тяжко й отираючи хусткою червонє снігїле лице.

На нїм був зелєний, охотничий камтап, на плєчах висїло оружє, а біля пояса бовталась пара здорових зайчєтв.

— Чи ж гадав я зложити таку жертву біля нїг паної чарївтої Дїяни? — сказав він, відвєзуючи зайцїв і складаючи біля нїг пани Фінгер. — Но, пане сусїде, — крикнув він, випрямившись й звертаючи ся до Пігловського, — на вас требаб паложити кару за се, що намучили марно мою шляхетську утробу.

На лицї Пігловського появилась лихо укрита досада.

— Сам гризу себе й не розумїю: що сталось? Кудя поділа ся звїрина?

— Осміляю ся се виказати вельможному панови, — сказав ключар, що давно не спускав очий з Пігловського, ожидаючи пригїдної хвилї, — осміляю ся сказати, що розїгнали...

— Що? — спитав Пігльський. — Хто розїгнав?

— А хлопцї...

— Драби собачї! гаркнув Янчевський.

— Які хлопцї? — спалахнув Пігловський.

— А так, ясновельможний пане, зітхнув ключник із співчутем. — Не знаю хто дав їм позволене збирати в панськїм лісі ломаче, — говорять, що Янко... Певно, що без панського приказу він не міг... а коли і була панська воля, то думаю за дозволенем панства се відносило ся хіба до близьких лісів, де є вируб дерева...

— Таки так! — підхопив Пігловський, зеленіючи від злости.

— І туди не треба було нускати хлопа, бо він всьо понищить... ліса йому треба хіба на палі і то ще й на твою! — замітив злобно Демостен, підливаючи масла в огонь.

— Так є, вельможний пане, — поклонив ся низько перед паном ключар, — а наші Янко нустив людей по веїх лісах... Тай розігнали звірину.

— Содома і Гомора! — крикнув Янчевський. прямо йдуть на розбій. Ясновельможний пан мають так добре серце...

— Так вже рознуств Янко хлопів, так рознуств, що прямо йдуть на розбій. Ясновельможний пан мають так добре серце...

Но добре серце пана Пігловського кишло дикою злобою, що пайшла вкінци собі вихід. Забув він в подразненю навіть на присутність дам й закричав скажено:

— Пся-кров! Подати менї того драба!

Ключар кинув ся сповнити приказ пана і за кілька хвилин перед розбішеним Пігловським стояв спокійний, трохи блідий Кармелюк.

Сей спокій кріпака ще більше розлютив пана.

— Собако! Як ти смів нускати хлопів в за́казаний ліс?

— На основі панського позволеня.

— Брешеш, собако!

— Збиране ломача не повинно перешкаджати панській забаві...

— Забаві? — перебив йому почервонілий Пігловський. — Ти смієш ще отворити рот? Та я тебе прикажу сейчас затровити собаками, мов медведя... Затровити для забави чесного панства!

Моє житє находить ся в руках божих, — одвітив з достоинством Кармелюк.

— Канчуків сюди: Зв'язати! Я тобі покажу! Заблю! — закричав, тупаючи ногами Пігловський.

Двох конюхів кинулись на Янка, но він затряс раменами так, що оба полетіли на боки і не устояли ся на ногах.

— До сто чортів! — защенотів Демостен.

— Двіста канчуків йому! Триста! — заревів Пігловський, розсатанілий до послідного степеня неожиданим супротивленем хлопа.

На знак ключара підскочило кількох людей з нагайками.

Кармелюк зблід до тої степені, що і губи його стали білі.

— Ради Бога, пане! — промовив він глухим голосом. — що хочеш — роби; та пощади мою душу... Тільки раз може на мене підняти ся рука, тільки раз...

— Ти ще будеш мені науку давати? Чого ви стали? — крикнув Пігловський на конюхів. — Валіть його!

Ключар кинув ся перший на Кармелюка. Батіг свиснув по воздуху, но Кармелюк з такою силою схопив ключаря за руку, що він упав на коліна з страшним криком.

Сей поступок Кармелюка викликав серед панства сильне негодованє. Всі загуділи зразу мов гніздо розлючених чмелів. А пан Хойнацький переляканий не на жарте, незамітно утік аж під ліс, до коней.

— Забити хлопа на смерть! — тупотів ногами Пігловський.

Очі Кармелюка блиснули диким вогнем.

— То хто до мене підступить перший? — сказав він поволи, но в тоні його голосу звучала така грізьба, що конюхя, що знали добре силу Кармелюка, подали ся в зад.

— Але то правдивий бунтар! — крикнув пан Янчевський. — Він збунтує нам всі села...

О, так, так, вельможні панове! — застогнав ключар, піддержуючи свою вивихнену руку. — Він бунтує цілий округ, він готов і до ножа взяти ся... Се прямо розбійник...

— Продати його до чорта! — роздали ся довкруги гнівні голоси.

— Хто таку гадину купить? — сказав Пігловський, приведеній словами ключаря до великого смутку. — Забити в кайдани розбишаку... і віддати на Сибір!

— Не тревожтесь, пане, — шепнула ніжно пані Доротея. — я куплю хлопа.

— Пані! Погадайте... Він ще підпалить вам стирги!

— Не бою ся! Треба уміти обходитись... таж і медведя прунучують. Я дам вам за сього хлопа пару моїх собак.

— Прегарно. — згодив ся Пігловський, витягаючи руку до Доротеї. — Вірний неє лишній від хлопа.

VI.

Коли Марійка почула про недолю Кармелюка, прибігла мов божевільна у панський двір і, ридуючи, упала до ніг свого дорогого чоловіка. І дід не велич був стояти із зворушення: у нього відняло ноги. Вся двірня обступила нещасливу сімю, так неожидано, так несправедливо розбиту на віки, хвилиною збільшеного панського гніву. Жінки ридали голосно, муциши кивали сумно головами, оглядаючись з боязливих довкруги, та перекидались від часу до часу поодинокими фразами. Всі відчували, що горе скривдженої сімї є їх спільним горем, з яким не може примиритись людська душа.

Один лиш Кармелюк сидить мовчки, не говорячи ні слова; а холодна, мов лід рука, стискає кріпко руку жінки, та груди його підіймаєсь високо. А очі з під навислих бров дивились так мрачно, так страшно, що аж дрож перебігала людям поза шкіру.

— До пана... біжи до пана! — заговорили вкінці люди, стараючи ся оброзумити безталанну Марійку. — Преси, щоб і вас продав з цілою родиною, щоб ви були в купі... А може і пані змилосярдиць ся; та вонаж й сама жінка...

З розпучкою чоловіка, що всею стратив, кинулась Марійка в панські покої; лакеї допустили її до пана, хоч могли за се відповісти своїми синями; но в дворі і в селі готові були всі потерпіти кару за Кармелюка.

Заливаючись сльозами упала Марійка на коліна перед паном. Вона ловила його за руки, окривала його поцілунками ноги і молила-заклинала його Богом святим, щоб він не розривав сім'ї а продав її разом з чоловіком.

Но пан глухо одвітив, що він рад з корінем вирвати суху траву і казав з корінем вивести влізливу бабу.

Марійка намагалась вшнуги ся і до Доротеї, а вона змірила її холодним ворожим поглядом і відповіла, що про се поговорить з нею тоді, коли її чоловік заслужить на її ласку.

Жінку вивели. Вона хиталась і спотикалась.

— А що може купите? — звернув ся Пігловський до Доротеї, коли двері зачинились.

— Ні, дорогий пане, дякую, — одвітила Доротея. — баби мені не треба...

Смертельний засуд родини був підписаний. Того самого вечера Кармелюка відвезли до двора Хойнацьких, а в його хаті, де дотепер звеніли веселі пісні Марійки, запанувало горе, гіркі сльози та безмежна туга.

Доротея зробила Кармелюка дворецьким і своїм особистим писарем. Мешканс дістав таки в палаті. Пані зачала обходити ся із своїм новим писарем мягко, по дружньому і говорила в так теплім тоні, що Кармелюк, який перед тим чув якийсь страх перед строгою панею, зачав тепер думати, що він зовсім ошибув ся, і що пані Хойнацька зовсім не така лиха, як то видало ся зразу. Не очікуючи просьб Кармелюка, Доротея сама зачала з ним говорити про жінку і говорила, що вона лично не має нічого проти того, щоб купити разом з ним цілу родину, но пан Пігловський з мести тому противить ся.

— Впрочім — закінчила вона ласкаво, — як заслужив своєю вірністю на мою ласку, то просити му пана і певно всю спровидити сюди твою родину... Треба тільки пождати, щоб притих панський гнів тай я мушу пересвідчити ся, чи варт ти моєї ласки...

Слова Доротеї привернули Кармелюкови знов надію на жите. Немов в підземель, де бідкалась душа, хтось вступив нараз сніг золотого, яркого проміння...

— Пані, добродійко моя! Не пожалую ні здоровля, ні життя! — крикнув він з поривом незвичайного жару. Навіть його очі загорілись і ціла твар перемінилась од того одушевлення.

— Ти так любиш жінку? — промовила Доротея з неохотою.

Він не відказав нічо а спустив в долину очі.

— А я й не знала, що ти в силі так палко кохати, — замітила ласкаво Доротея.

Так пліло життя Кармелюкови на дворі пані Доротеї. Колиб не розлука з родиною, з дідом, то можнаб сказати, що йому загально жило ся добре. Двірня відносила ся до нього незвичайно дружно; пані з дня на день була для нього більше ласкава, лиш пан Хойнацький був ворожо до нього настроєний.

Він, переходячи коло нового дворецького не кидав п'ягоди, щоб не скартати його чи тим чи иншим способом. Коли Кармелюк сидів і писав по приказу Доротеї, то Хойнацький кричав: »Чого ти сидиш, хаме? Коли пан в покою, ти не смієш сидіти!« Коли знов Кармелюк на прихід Хойнацького поспішно підводив ся, Хойнацький кричав: »Чого ти стоїш, заложивши руки? Я не позволю лінуватись!«

Загально при кожній стріці з Кармелюком Хойнацький хмурив ся, робив злосливі замітки, словом: пригадував індійського когута, що розчепірює свій хвіст і крила при стрічі з ворогом. Ся антипатія до Кармелюка походила виключно зі страху, що почував його хойнацький, поглядаючи на виходила сцена з ловів і рішучо він не розумів в якій цілі задумала Доротея купити того скаженого вовка. Доротея за примітила гнів свого мужа.

— Слухай, Віцю, — звернулась вона раз остро до нього — чого ти так ненавидиш Янка? Чиж ти не знаєш, що він горячих поровів, з ним треба обходити ся ласкаво, не з гнівом... Пригадуєш собі як він заявив, що навіть пшбениці не налякають ся...

— Ох, як се можна забути, любцю, — зітхнув Хойнаць-

ний, — тому то я завжди в тревозі... На якого чорта купля ти того скаженого звіря?

— На якого чорта! Ще й питаєть ся — крикнула Доротея. — Ну тай господар з тебе! За пару собак дістати такого хлопа! Побачиши, кільки опієля возьму за нього!

— Ох, щоб лиш се було скоро — зітхнув Хойнацький, тай спустив ніс у долину.

— Чого скоро? Ех страхонуде! — розгнівалася Доротея. — Та він й в господарстві й всюди принесе нам велику користь.

— Я тільки кажу до того, що чим скорше позбутн ся його, тим більше хісна. Возьмемо за нього гроші, купимо знов двох хлопів, продамо тих, а купимо трьох, оттак, як торгують свинарі.

— Слухай, — крикнула різко на мужа Доротея, — коли ти так дурний, що й сам свої користи не розумієши. то мовчи. Кармелюк остаєть ся у нас, бо така моя воля!

Пан Хойнацький, палякашій нечаяним гнівом жінки, пролететав щось невипразно й боязливо і виїшов з кімнати. А Кармелюк памятаючи на обіцянку Доротеї, старав ся всіма силами їй угодити; трудив ся за трьох, всі прикази сповняв точно. Доротея подвоїла свою любязність, в однім лиш була непорушна: не зважаючи на просьби Кармелюка, не пускала його домів навіть на один день: в початку вона мотивувала відмову небезпекою, що йому де Пігловський устроить заїдку, а то і тим, що своєю появою подразнить пана і може визвати переслідуванє сімі, а опієля покинула навіть мотивованє. Як лиш Кармелюк згадав. то викликував у панї скриту досаду.

— Слухай, — заявила вкінци йому прямо Доротея, — пора тобі від родини відвикати. І що ти там найшов в своїй жінці? Чиж тобі треба такої жінки? Для твого розуму й едукації — тобі треба панї, правдивої панї, що уміла би оцінити твое достоїнство. А для розумного чоловіка нема нічо на світі неможливого... Всео залежить від розуму та від панської ласки... всео!

Ті ясні замітки Доротеї викликали в душі Кармелюка чувство негодованя, хоч він там вповні недогадував ся, до

чого змагає ся пані-красуня, но він ненавидів її, ненавидів тимбільше, що Доротея, незважаючи зівсім на свого дворецького, обходила ся із селянами по варварськи. . Не було тоді і дня на дворі Хойнацького, щоб хлопа не били на конюшині. При таких егзекуціях була присутна все Доротея, наглядаючи строго за тим, щоб конюхи міняли буки та ударили з повним розмахом; ні жінки, ні діти не були свободні від того **приказу**.

Доротея була власноручно дівчат в лице. Вона не тільки була всю двірню, але також старих, поважних господарів-дідуганів.

Всьо то мусів бачити Кармелюк — і мовчати. І він мовчав одобряючись на серцю, сповняючи над собою насильство, бо в його душі все таки тліла ще надія, що пані сповнить своєю обіцянку і викупить його сімю.

За часів перебуваня Кармелюка у Доротеї, Марійка прибігала нишком кілька разів. Сі стрічі з дорогою жінкою були держані в найбільшій тайні. Наповняли вони щастем змучене серце Кармелюка, но разом з тим й болучо вражали його. Марійка розказувала чоловікови про ту недолю, що спала тепер на сімю. Ключар мстив ся що хвилини. І її слабого діда гонили що дня на панщину, а діти лишались самі без надзору і колиб не добрі сусіди — погиблиб зовсім; корова згнула задля браку надзору, а немолочений хліб зогнив в стирті.

Всі вістки розривали Кармелюкови серце і для нього стало ще дорозше се ество, що переносило цілу сю недолю.

А тимчасом Доротея почала прямувати до своєї ціли точнійше. Вже навіть кімнатна служба почала дещо запримічувати. Доротея не привикла скривати своїх пристрастей, а тут хам не зважав на всі підходи і не звертав уваги на ню. Се розпалювало пристрасть Доротеї.

— Чи він дурний, чи що? — думала Доротея. — А може він несміливий, або діду шкодить жінка? На всякий случай треба поступити рішучо... — скінчила своє розумованє.

Був празник і сімья Хойнацьких виїхала на забаву до одного з сусідів. Забава мала тягнути ся два дні. Кармелюк

скористав з нагоди і рішив навідатися до родини, щоб там не знати що було. Се пристрасне бажане так томило його душу, що він забув і на гнів Доротеї і на наслідки.

Серце Кармелюка замерло від невисказаного болю, коли він знов після довшого часу отворив двері своєї рідної хатини.

За дверями було тихо. Коли Кармелюк увійшов в хату, його зразу й не запримітили.

Дід лежав в куточку, прикрившись кожухом. Марійка сиділа на лавці, припавши головою до стола; видимо плакала. Діти стояли, притулившись одно до другого. В хаті був той непорядок, що його із собою приносить горе.

Серце Кармелюка болючо стиснулось на вид такої картини.

А коли зробив він кілька кроків в перед, Марійка підняла голову і з криком кинулась йому на ший.

Дід на вид Кармелюка крикнув, підняв ся з місця по сейчас сів на лавку з глухим старечим стоном.

Кармелюк горячо притиснув до себе Марійку і з нею шідійшов до діда.

Діду, діду, чого-ж ви плачете? — закликав він, стараючись надати своєму голосови бодрости. — Та устаньте і дайте на себе поглянути.

— Ох, синку, синку, не слухають поги, не зігнули літа, а зігнуло горе. Дай поглянути на себе, може і последний раз! — він горячо обняв Кармелюка і допитливо поглянув йому в лице. — Похудів! — Дід печально покивав головою і додав із зойком: — Як похудів!

— Од горя лни рак червоноїє, — одвітив гірко Кармелюк.

— А як ти прийшов? Пустила пані? Змилосердилась? — сказала в кінці крізь сльози Марійка.

Кармелюк махнув рукою.

— Поїхали пани із двора а я пішов.

— Без позволеня? — сплеснула руками Марійка. — Ой Боже мій, щож буде, як пані дізнасть ся? •

— Всьо мені одно... не годен я терпіти... душу бажав я розпалити між вами, бідні мої, безталанні мої!

Голос Кармелюка урвав ся; він махнув рукою і схилив голову.

З хаті зананувала мовчанка.

— Тут було лихо — заговорив знов Кармелюк — а що там творить ся — сказати страшно.

— Бідний ти паш! — прошептала Марійка, припадаючи із сльозами до його руки.

— Що, я? — Кармелюк погладив ся рукою по голові. — Мені нічого; я в ласках у тої чортиці, але люди терплять... Ех! Після такого життя і пекло здаєть ся раєм!

Він звернув ся і підійшов до дітний, замурзаних й в одертій одежині. Кілька хвиль глядів Кармелюк на них мовчки, онісся пагнув ся, поцілував обоїх, обтер рукавом сльозу — й заговорив перериваним голосом:

— Сплять! Бодай не проснулись до віку! Щоб не знали сеї долі, яка їх жде. Звря, пес, хробак більше значить чим крішак! Мов кусень падлини міняють його за собаку, відригають від родини, продають для панської потіхи. Спить на віки до страшного туду! Щоб очі ваші не бачили того сонця, щоб умих ваші...

— Іване, Іване! Отям ся, що ти говориш! — крикнула з переляку Марійка, ловлячи його за руку.

Він тяжко опустив ся на лавку й замовк.

— Крішесь, сину, крішесь! — заговорив дід таким слабим, розбитим голосом, що здавалось, що той голос виходив відкись з далека. — Були і гірші часи і минули... йдемо до весни, а не до зими... Крішесь для тих малих, крішесь...

— Крішлюсь, батьку; тому крішлюсь, що маю надію ще з вами сполучити ся, колиб не так, то знав би вже що зробити...

— Господи, Боже мій! — Марійка затріважелась. — Чи ж пані...

— Обіцяла купити і вас всіх, — докінчив Кармелюк.

— Дідочку, батечку, чуєте, що він говорить? — крикнула Марійка, задихаючись від радості, і обнявши шию Кармелюка, припала до нього.

— Щастє моє, радість моя! світе мій! З тобою знов ра-

зом, разом! — повторяла вона, перериваючи слова поцілуями.

— Постій, голубочко, ще дуже не радуйся — задержав її чоловік, — треба ще просити пана, щоб згодився вас продати.

— Пана... щоб згодився продати нас? — сказали разом дід і Марійка, поглядаючи на Кармелюка.

— Ну, та пана, — перебив Кармелюк, не розуміючи їх поглядів... — Я ось гадаю піти до паничів, щоб вони попросили пана.

— Не треба йти, я був вже у нього, сину, — сказав тихо дід, спускаючи очі.

— Ну, і щож?

— Господи! Таж він говорить, що пан зразу віддав нас Хойнацькій, дворецький се потвердив.

— Ну-у?

Кармелюк тяжко дихав, груди його з шумом піднімала ся; зловившись край стола перегнув ся він до діда.

— І другий раз, ось педовно, пан передклав її нас... Не хотіла нас кушити, сказала, що у неї і без того досить баб.

— Так, значить, вона, гадина підла, обманювала мене?! — крикнув бішено Кармелюк і з такою силою ударив кулаком до стола, що ніжки заскрипіли.

Наликана Марійка обняла його шию руками.

В той час в сїнях роздалися грімкі кроки. Всі насторожили уха. Марійка з переляку приголубилась до чоловіка, неначе стараючись закрити його своїм тілом.

Двері отворились а на порозі показав ся конюх Доротеї.

— Скоро збирай ся, Іване, — крикнув він з порога. — Пані вернулась, лютує мов відьма. Біда...

VII.

Досвіта ще вернув Кармелюк до Овсяників і хотів класти ся спати, но його сейчас покликали до пана. Зворушений розпуці, переступив Кармелюк поріг передпокою і задержав ся в дверях кабінета. Кімната була слабо освічена одною

босковою свічкою із шести в канделябрі; серед того світла видко було товсту фігуру пана Віцента в однім біло, а біля едного вікна сиділа Доротея, огірчена й розгнівана.

Її їй трудно булоб замітити, колиб не сїрий полусвіт із вікна, що падав на її черти. В кабінеті був не порядок і постіль пана не була убрана. Очевидно: жінка, що спала в своїй спальні, підняла мужа з постелі і приказала покликати до себе Кармелюка.

— Як ти посмів, собако, порушити приказ пані? — крикнув пан, коли на порозі появил ся Янко. — Як ти посмів, драбе? Ти хлопський вироде, гадино!

Кармелюк мовчав, прикусивши стисненими зубами до крови губу; він був незвичайно блідий, дихав тяжко, очі, мов вугілля, горіли з під насуплених гнівно бров.

— Чогож ти мовчиш, гадино, як до тебе говорить ся? — кричав Хойнацький, скажений в пришлві незвичайної злости до того хама, котрого страшно було ударити і він признав, що для показаня своєї власти треба було зачати відразу по тварі, та рука не піднімалась... деревіла... перед тою мрачною статею, сильною, мускулистою і тим диявольським вогнем, що ним пробивалась крізь палаючі очі душа хама.

Кармелюк випрямував ся й поглянув на свого зверхника. Доротея задрожала; Хойнацький зблід й відступив крок в зад, при чім його ніс виріжнив ся різко сильно червоним відтінком.

— Відповідай, збую! — захопив пан, бажаючи скрити свій ляк. — Бо кликну людей...

— Папська воля, — процідив крізь зуби Янко, — а мені гріх, — треба, видко, пропадать... Ну, щож пропадай душе.

Від тих слів чомусь у Хойнацького побігла по спині дрож, немов би йому хто положив за карк жменю снігу. Він оглянув ся на жінку, стрінув ся з її поглядом, що горів тривогою і якимсь збуреним поривом.

— Як ти смів переступити приказ, паршива худобо?! — кричав далі господа, — Таж тобі було сказано, щоб ти не посмів виходити з двора, а особливо до своєї давнійшої оселі, щоб побачитись із своїм чортівським гніздом? Га?

— Я всі прикази сповнив — заговорив з видимим сплутанем Янко, дивлячись у бік. — панство виїхало на два дні... значить ся — я був свободний...

— Свобідний? Ха, ха, ха! — зареготав ся Хойнацький і знов закинів злорадною жорстокістю. — Раб, худоба, хроб, котрого я можу роздоштати, як лиш схочу — і він свободний? Та ти, собако, будеш тоді свободний, як здохнеш, як твоє палло з'їдять хроби! Розумієш?

— Розумію — відізвав ся спокійно Янко, хоч чути було що в його груди щось клекотіло. — Виходить, що лише смертю можна купити свободу... Попросимо у неї ласки...

— Послідні слова затревожили знов Хойноцького: чи відновила ся та погроза до панів, чи до самого Кармелюка, — всьо одно, вона була страшна, тож пан змінив свій злісний тон на докори.

— І ти ждала від нього подяки? — сказав він до Доротеї. — І мий хлопа і чени і вари його в трьох водах, а все таки від нього і від його паршивої душі смердїти буде гноєм. Ні добротою, ні ласкою, не викличеш у хамській душі ні чести, ні шляхотства! Як старали ся коло того драба, кільки оказали йому ласки й прихильности... І їв і пив з панського стола, вилігував ся в панських перинах, — і ось тобі подяка!

— Ну, позбавляти чоловіка права побаченя жінки й рідних діточок, — заговорив гірко Кармелюк, — розривати насильно то, що сам Всевишній звязав, чиж се можна назвати панською ласкою?

— Мовчи, хаме! не мудруй! — тупнув ногою Хойнацький. — Замість того, щоб повзати по землі і просити милосердя, то він ще бовтає щось о свободі і о Бозі... Ось я тобі покажу і свободу... і даровані тобі Богом права! Забирай ся у кухню, вон з палати!... Тепер виносити меш з локоїв нечистоти! Вон!

Кармелюк поглянув ще раз грізно на пана, стиснув так свої руки, що аж пальці хруснули і вийшов з кімнати.

А Доротея переживаючи в ту хвилию много сердечних гочувань, накинулась тепер на ненависного мужа.

— Ти прямо дурний і нетактовний до нестями! Я дивуюся, чому він тебе не пхнув пожакою.

— На Бога! Дорцю! Що ти говориш? — крикнув чоловік, отворивши рот з переляку.

— Та се і говорю... що ти тільки свою злість вмисні вилити і в лютої забувася, що перед тобою стоїть не простий хлопець, а освітлений чоловік, що розуміє обрзу... і чоловік, готовий на все...

— Так ти сама, любцю, просила, щоб накричать...

— Просила, щоб ти пояснив нетактовність його поступованя. Так ти хазяїн, називася себе муцциною, так повинен уміти навчити кріпака о його обовязках... а ти став його дразнити, пожати, доводити до злости... Ну і діждешся, діждешся, пікчемний...

— Мати Божа! То я його сейчас відправлю до справника... нехай його куди будь дїває.

— Прошу тебе, — замітила голосно Доротей. — Овсяники — моє родове село... і Янко — мій хлопець... Як ти лякаєшся, то можеш вибрати ся сам на свій хутір, а я сама без справника усмирю того, кого треба й об'язати того, кого треба.

— А леж, мамусю...

По Доротей не хотїла слухати оправданя свого чоловіка й виїшла з кімнати мов королева.

Кармелюк очутив ся на дворі з таким хаосом поплутаних думок, що ні одної з них не міг зловити, а чув лиш у себе на серцю щось страшного, осоружного, нестерпного, з чим жити стало нудше і тяжке... і він в першій хвилі кинув ся був в сад, де серед густих корчів окрашених осїнним стромом міг викопати свою страшну гадку; та за хвилю друга гадка взяла верх над шарпаною болем і оскорбленою душею — вернутись й німетитись... Йому і зглядом себе було досадно і обидно, що він дозволив тій гадці кинутти на себе їдовиту піну і не здавив її за горло.. Тепер йому живо представилось, як то сей довговязий глистюк захопив би під його руками, як би він посинїв, висолопивши язик й випулив з смертельним переляком свої жабчї очі.

— Ха, ха! — навіть засміяв ся зловищо Янко, впадаючи більше у веселій, чим звірський настрій.

Він повернув до двора; по колі підійшов зі сторони сяду, остановив ся... Став гадати хоч і не ясно, мов в горячці, по з деяким проблискком свідомости.

Тепер сейчас... його до нас не допустять... Сам його прихід назвуть бунгом... Замкнуть і лишать свободи... Треба ждати... удавати смірного. А опісля ся вовчиця... може догадасть ся? Вона не крача га... А може і вона розлютить ся? Тоді жаль буде сім'ї...пропаде без мене. А при мені? Щож, хіба утікати з нею... Кругом непроглядні болота, непроходні ліси, темні, мов ніч, гуцавини, пронасти... Не пайдуть, а як пайдуть, то почне кміо ся! Так, і для паршивого панства жаль віддавати своє життя даром... Можна порухувати ся і друтих поучити.

Жизненне чувство кріпкого організму вишло побідником і винесло поки що Кармелюка з вихру розбурханих пристрастий і занашло в його мрачній душі іскорку слабої надії: хоч він мов звір в берлозі, але таки постоїть за свою сімю, а як віддасть своє життя, то за странну ціну! Думка ся до того степеня успокоїла Кармелюка, що він повернув на конячино, заліз в сіно і заснув багатирським сном.

Пан Хойнацький після сварки із своєю жінкою поїхав в поле, щоб розвіяти хоч трохи чувство досади й страху і ненарочно поїхати за порадою до Янчевського.

Доротея замкнулає в своїй спальні. Душею її потрясла лиші пристрасти і від бурі, від борби, ними піднятої, у неї груди підносилає поривисто а очі то горіли вогнем, то замикалась від втоми.

І пощо вона вшутала свойого дурня, сю немичну байталу, в справу свого серця? Пощо вона поручила йому покарати Янка? Таж вона знала, що се осел, з переляку самого пересолить... Ну, тепер хто знає, на що може ріштитесь Кармелюк... А який він був хорошиий у своїм гіїві! Яка у нім бодрість, який запал пристрастий кишить в його львиній груді! Ні! мені треба самій з ним говорити... сміло... Він не дурний!

І пані увійшла до комнатки-спальні, куди ніхто не мав

права входити, навіть чоловік, де хоронились всіякі дороговцішности... Кімната ся була також обставлена кількома меблями, пооббивана коврами і тут любила пані деколи віддихнути і утічи від товариства свого чоловіка або його товаришів... Сюди сказала вона кликнути сейчас свого дворецького.

Сонце клонилось вже до заходу; косі його лучі проникали в піввідкриті двері кімнати і сповяли її рожевим півсумерком. З неспокоєм ждала пані з неспокоєм свого раба; як лиш щось шелеснуло і заскрипіли двері — то у Доротей заніміло серце, захопило віддих і якась горячо хвиля наповнила глибоко віддихаючу грудь.

— Я покликала тебе, — зачала Доротей, коли Кармелю поклонившись, з поважанем став біля порога, — не для уреків, не для сварки... Нинішня гидка сварка пана обидила в рівній мірі і тебе і мене... і я з паном за се посварилась.. Бачиш, яка я отверта, так ти оціни і пійми мою щирість і привязанє до тебе... Так, я вповні співчуваю тобі у твоім незavidнім положешю... і хочу... Словом, за щирість повинен і ти відплатитись тимсамим... За добро прецінь злом не платять? — і вона протягнула руку.

У Кармелюка від тих теплих слів загравав яркий румянець а на очі спав важкий туман і суворий, холодний настрій його духа, розвіяв ся а надія на щось доброго приневолила його підійти й похилити ся до витягнутої руки.

Доротей при тім так кріпко поцілувала Кармелюка в чоло, що він аж здригнув ся від нежаданности.

— Ти ось уреки робив мені, — продовжала Доротей флююючи, — що я бороню тобі стрічатись з сімею! Но, зрозумій: я, жаліючи тебе, берегла від лиха... і все то до слупного часу, коли її буде можна викупити...

— А пан говорить, — перервав Кармелюк. — що він радо...

— Він бреше! — крикнула Доротей. — Чиж він не з мети відобрав тебе від сімі? До сеї пори ще дише злобою... Присядь, Янку, — звернулась до нього з кокетливою усмішкою.

— Я хочу говорити по дружньому...

— Щож, вельможна пані, я постою....

— Ні, мені так зле.. Сідай ось сюди... на крісло.. ближше... Я, знай, тебе уважаю і що до розуму і що до образування за шляхтича... При людях конче треба вдатись... а тут мп одні...

— Спасибі, пані, а тільки то... не випадає...

— Що тобі? Хйба ти таки потребуєш конче приказу? Ну, так я приказую — сідай! — зробила вона мильшій приказуючий рух і з приманчивим зітхненем задержала на нїм свій вогнистий погляд.

Затревожений Янко сїв на вказане крісло, а Доротея, що сиділа на канані в роззнятій блюзці, тепер на шів лежала, схилившись на білу голу руку.

— Чи бачиш... по всьому ти повинен пізнати, що я беру белку участь в твоїй судьбі... велику — підчеркнула вона, — я гадаю, що такої другої добродійки ти не знайдеш на світі... Всьо, що для тебе є неприємне, то є і для мене обидюю. Нещасте твоє мене більше тревожить, чим тебе самого... Я ось боялаєь, щоб в Головчицях не було якої засідки на тебе, напастн... Твоя сімя лиш побачить тебе і вже вдоволена.. а для мене кожний волос твій дорогий... Ось і тут мав ти неприятелів, — а для мене се тяжко... Значить ся: не парікати треба, що я тебе бережу, а благодарити... і благодарити не по рабськи, а сердечно...

Кармелюк глядів на Доротею широко-отворешими очима і кожде її слово не гріло а роздирало його серце... хоч і хотілось вірить.

— Тому то і я — говорила піжно Доротея — готова для тебе всьо зробити від серця і говорю прямо, що коли буду на долі певна, що ти мені платиш за моє добре серце — своїм серцем, то я тебе ущасливлю...

— Господи! Та я за вашу ласку! — крикнув Кармелюк і принав до руки своєї властительки. Доротея поцілувала тепер в лице свого раба і посадила його знов на крісло, приєзупившись до нього ближше... Виутрішній вогонь розігрів ся в її грудн сильнійше і сильнійше, заливав полумією її лице й іскрив ся в темних шовкових очах.

Кармелюк, обхоплений радістю, сидів, мов онімілий.

не розуміючи правдивого значіння слів своєї пані, по смутно догадував ся, що в них криється щось неморального, нечесного...

— Клянусь, зроблю щасливим, як тільки буду певна, що воля не возьме від мене мого любого Яся! — шептала вона, опияніла від пристрастий, здригаючись нервово і витягаючись, мов тітка. Вона то пожирала Янка очима, то прижмурювала їх від втоми.

Минула хвиля, друга...

»Чи ж не догодуть ся? Або боїть ся догадати? Треба смілійше й простійше« — мелькнула гадка в її умі і вона заговорила змов енергічно, з вогнем.

— Слухай, Ясю! Ти, може бути, гадаєш, що, даруй, я сама не бажала бачити тут твоєї жінки? Та і се правда! Вже розкрию душу всю, до послідного тайника! Так! я не могла перенести сеї гадки, що ти станеш її обнімати, голубити, упиватись щастем... Тут, близько... Майже на моїх очах... Щож? Я завидувала їй! Ох, Боже, як завидувала... Боже-воліла...

— Пані! — крикнув Кармелюк, отворивши широко очі. Він зачинав всього догадуватись.

— Слухай! Пощо утікати від щастя, коли сам Бог тобі послас? — продовжала, не тямлячи себе, Доротея, зловивши одною рукою Янка за плече й притягаючи його до себе. — Ти наділений щедро всяким добром і красою і силою і розумом і знанєм світа... Не гнетиж тому добру нід гнетом невслі, в хамськїм болоті, в рабськїй грязюці? І ради кого? Ради дурної замарканой баби? Чуж вона тебе нїме і оцінить? Для тебе треба богатства, свободи, щастя...

Немов загіній отизований не міг Кармелюк піднятись з місря і відорватись від очей, що іскрили ся над ним снігми і зеленими іскрами. Доротея приблизила своє палаюче лице до його лица так, що відних її обліщав його струєю жару.

— Хто ж мені то все дасть? — спитав він, мов кризь сон.

— Хто, дурненький! Чи ж ти не догадуєш ся? — прпсувалась все ближше і ближше до свого хлопа розпалена пані.

— Ой, пані, щож бо ви?

— Та так.. Я тобі всьо в рот кладу, а ти не хочеш поміяти. Тому, що я тебе полюбила з першого року... і з кожним днем більше тебе люблю... вянучу за тобою.. горюю серцем... жду раю в твоїх обняттях... Я зроблю тебе щасливим... Муж: вижену.... задавлю.... отрую... а тебе мати му за чоловіка...

І вона обвила пухкими руками шию Янка і стала обсяпати його горячими поцілуями, шепотом: Ти мій бог, ти мій князь... Ти не схожий на підлих хлопів, на се прокляте бидло.... Ти, певно, з панської крові...

Послідні слова ударили страшним болем по душі Кармелюка і неначе облили його студеною водою; увесь гіпно-тизм, увесь чар від ідовитого чаду відлетів від нього, а із дна серця розбудилась мерзька погорда до тої бішеної звіря-баби. Він сильним потрясенєм плечий скинув руки Доротеї так, що вона упала на ковер, стукнувши головою о слинку крісла.

— Опам'ятайтесь, пані! — сказав поволи Кармелюк. — Вам не личить з хлопом... та і хлопиви не дуже приємно...

Такої образи не вижидала власновільна пані. Лице її позеленіло, покрилась багровими плямами й затряслась від гніву.

— Що? — зашипіла вона. — Ти так осмілив ся... мене... жінчину... — і вона туй-туй булаб кинулась на Кармелюка, та задержалась, поконала свою бішеність, випрямувалась на цілий ріст й промовила холодним повним їди тоном: — О, ти, як видко дурний... Ти не поняв, що я тільки бажала випробувати... раба! Досить. ні словечка! Приклич мені нового дворецького!

Кармелюк постояв хвильку а опісля бистро вийшов з кімнати.

На другий день повернув нап Вінкентій домів, та не один, а із сусідом своїм, Демостеном. Доротея радо стрінула гостя, а із мужем була так ласкава, що послідний тільки усміхав ся і за кожним словом повторив: моя люба, моя королева!

В день опісля Доротея сказала тайно чоловікови, що новий дворецький замітив брак срібної посудини... і що в

підозріне на Кармелюка. Чоловік хотів було сейчас кинути ся на конюшню, та жінка його здержала.

— Треба так, душко, поладнати діло, щоб злодій не викрутив ся. Він певно часть срібла відніс до своїх а часть сховав у себе... Так про крадіж поки що ні словечка! Найчерніше треба пошукати в хаті його жінки а сюди прикликати справника і при нім оглядіти хату того хлопа. А як покажеть ся, що він злодій, то я не хочу його лишати у себе. Ти справедливо говорив... Тай і не хочу кому дарувати злодія а закувати в дуби і віддати в москалі.

— О, моя любцю, знаменито! — урадував ся Хойпацький.

Яичевський одобрив вповні плян Деротеї і він був вдоволенний точно. За день вернув післанець від пана Пігловського і привіз пайдені під лавкою у жінки Кармелюка дві срібні ложки. Того самого вечера при справнику обшукали мешкане Кармелюка, а в нім пайшла ся чимала скількість панського срібла.

На невинного Яика відразу наділи кайдани і вивезли його з двора, не дали сказати ні слова... Впрочім він уражений підлотою пані, навіть не протривив ся.

VII.

Минуло три роки. Три рази ліси міняли свій розкішний убір, три рази прилітала весна на крилах веселих жайворонків і убирала тиху долину коврами молодих цвітів. По хатах лились сльози, а в темних гуңавинах лісових все таки відзивались зозулі та дзвеніли трелі соловіїв, а іноді чути було й дівочі пісні... Про бідного Кармелюка, вирваного насильно з родинного кружка, з благодатної рідної країни і кинено жорстокою рукою в чужу сторону, в страшне тоді жовнірське житє — не забули: житє села, що трохи зафлювало при нім, знов успокоїло ся, як успокоює ся вода над вкиненем до неї каменем. Тільки іноді, на вид насильств нового управителя Головчинців, тарі люди сумно кивали головами і шептали: »Звірюко, звірюко... занастив і Кармелюка! А був чоловік, заступник! Ох, ох, такого вже не діждемо ся!«

В бідній тільки хаті страта Кармелюка лишила по собі тяжкий незатертий слід... Тих сліз, що лились тут з очий нещасної жінки, не осушило весняне сонічко... Веселий луч сонця не оживляв похилої на бік хати, зануценого, пустого подвіря. Сироти, видячи тільки тяжкі сльози матери, діти росли мовчаливі, сумні, бліді, мов грибки по ровах. Марійка згорбилась і постарілась. Горе, що її давило, держало її невпинно у своїх ціпких обіймах... Вона з ним жила, з ним ходила... Іноді їй здавалось, що вона чує при собі бануючу душу свого чоловіка... Вона вискакувала з ліжка, вдівляла ся очима в холодну тьму, що вшновляла хату і ожидала, ожидала... Чого? Вона не давала собі одвіта.

Вона прецінь знала, що чоловік її, хоч жне, та далеко і відорваний від неї на все. А серце все таки ожидало його, дорогого, обожаного, ожидало в супереч розумови. Вічне горе, та вічна самотина мало-помалу цілковито притупило її душу. Не мала вона з ким промовити й словечка. Навіть діда не було з нею... Старець не витривав остатнього удару і їйшов шукати правди і волі в далекі, незнані краї...

Пані Доротея цілковито забула про неприємну подію з дурним її печемним хлопом. Її серце занолонив тепер пан Демостен, що мав плечі її стать чимало схожу з Кармелюком, а второпністю й чемністю яко пан, цілковито перевищав хлопа.

Невдалі політичні мрії о воскресеню батьківщини розбили серця представителів Польщі, по в кружку дідича скоро вони вспокоїлись. Добробут панів збільшав ся. Плодовитий край і тисячі рабів забезпечували їм розкішне життє.

В чималім містечку, Літній, літинський судія, Остп Сливяшський, обходив свої іменши. В салі за розкішно розставленим столом, сиділо досить гостей, тучних старих й стрійших молодиків. Пан маршалок із своєю красунею жінкою, панство Хойнацькі, пан Ягчевський, пан Пігловський, священник, молодий і вродливий, пан судія, чоловік середних літ, суворой вдачі, що дуже лицьязно говорив з панями і його жінка, хорошенька, білява, з тонким стапом і сніжні, невпинними оченятами, що зміняли свій вираз тільки в розгарі із службою. Було ще й чимало шляхтичів й панянок.

Обід зближався до кінця; подавали вже торти... Твари гостий були перетомлені, а очі побараніли... Шумний, оживлений розговор, перериваний окликами й сміхом, переносився з одного кінця стола на другий. Серед присутних був оживлений розговор; міркували про страшного розбійника, що появився в околиці. Від довного часу говорилося вже в Дітині про сього розбійника, що був з весною то під Винницею, то під Вороневцями; та історії про нього мали характер анекдотичний й не страхали мешканців; тепер однак гості привезли тривожні вісті; страшний розбійник появився з своєю ватагою в самим місті.

— Справді, шановні панове, — говорив молоденький шляхтич Рудковський, із гладко виголеним лицем, з малесенькими бакенбардами коло ух і з піднесеною над чолом чуприною. Убрання він був після найновішої моди; кінчики ковіртця досягали половини тварц, довгий сюртук з високим і незвичайно вузким панталоним та острокінчасті черевики доповняли його франтовий костюм. — Справді! Се лучилось пані Чернецькій з Гутні, я сам чув з її власних уст, як сей злодій з нею обійшовся.

— Ну, ну! — роздалися із всіх боків нетерпеливі оклики: навіть товстий пан Бойко, що визначався тим, що після обильної трапези подавав все в солодкий сон, на сей раз прислухувався розговором.

— Так ось, їхала ся пані із своєю донею, Феліцією в Камінець» везла панянку в пансіон... їдуть лісом вже вечером. Нараз: »стій!»

— Ох, ради Бога! — крикнула тонесеньким голосочком пані із панянок і тривожно притулилась до своєї матери.

Оратор кинув значний погляд в сторону панян і продовжав:

— Нараз: »стій!» — і перед панським повозом пепаче виліз із землі здоровенний гайдамака, на зріст молодий дуб, і мов колесо, кулаки — мов жорна...

— А гарний? — спитала пані маршалкова

— Ух! І страшно і не інтересно! — крикнула пані сенатова.

— Кажуть, що уродливий! — повернув ся Рудковський

любезно до Розалії. Но уневіяно пановне панство, що бідній пані Чернецькій було тоді не до того, щоб любитись красотою проклятого гайдамаки, тим більше, що він на не дав їй часу, а звелів сейчас вилізти їй з коляски і віддати всі гроші. А за ним, слухайте, шість таких самих розбийників. Як він; ну, пані і панька сейчас сповнили його приказ. По грошній такі жалі було віддавати поганцеві...

— Ще чого, хліб третій рік гниє в ямах! — добавив злобно Гайко.

— Так, чи не так, пановне панство, — продовжав із ледкою усмішкою молодий оратор, — но пані Чернецька перемогла свій страх і звернулась до хлона з такими словами: »Добрий чоловіче, помилуй мене, безталанну вдовцю, що я можу тобі дати?... маю при собі ось сотку червоних... щож робити мені моя рідна дитина, коли я віддам їй тобі? Коли тобі вже так треба грошній, возьми 50 золотих і пусти нас на волю«. І так жалібно пані говорила, що гайдамака змілосерднеє і став розпитувати про те, чого панна учить ся. А коли дізнав ся, що панна учить ся між иншим й танцювати, то испросив, щоб вона загуляла краковяка.

— Що ви говорите? — усміхнулась Розалія.

— А! Лайдак! — крикнув Янчевський, а молодіж піддержувала його гнівний оклик.

— Певно, що лайдак; і той хам базав пляхотній панні гуляти без музики, без достойного каваліра, на придорожній мураві, по — розвів він руками — щож було робити бідній дівчині? Мусіла гуляти при диких криках розбийників, хоч страх аж дер поза шкіру. Однак танець хороної панни годілав на глуного хлона; і він так змяк, що не тільки не взяв у пані Чернецької ні одного червінця, но ще дарував парящі на пам'ятку двісті червінців.

— Та се неначе Ринальдо-Ринальдіні (Ринальдо-Ринальдіні — опришок італійського народу, так само як у нас Довбуш) — крикнула оживлена Розалія.

— О, се не може бути хлон... Се мусить бути якийсь пляхтич. — підхопила і пані сендзіна.

— Певно, якийсь лицар! — промовила Доротея.

Панни пішли за приміром дам і оживлений глум наповнив кімнату.

— Позвольте, позвольте, — продовжав дальнє оратор, склоняючи голову на лїве плече й витягаючи вперед праву руку. — Дїло не скінчилось так дуже весело. Відпускаючи панї з Каменець, опришок взяв від неї слово честі, що вона в Каменци нікому ні словечка не скаже про тїй річі! Но, само собою розумість ся, по приїзді в Каменець...

— Додержувати слово, дане хлопови! — перебили разом оратора маршалок і Янчевський.

— Пречиста все розрінає від таких присяг! — додавив пажожно кєвоцз.

— А так.. і для охорони дїругих панї повинна була донести про гайдамаку властям. — замітив строго судїя.

— Вона й так зробила. — заявив оратор. — і боячи ся знов стрічі з опришком, поїхала другою дорогою. І що ви гадаєте, панове? — Рудєвський замовк; по салї перебіг нетерпеливий гомін. Оратор вичекав хвилю і заявив поважно й гвєрто:

— Як тільки панї вїїхала в лїс не бїльше як на верєтву, — перед нею, мов з під землі виріс гайдамака...

— Ну, ну! — почувлось кругом.

— »Добрийдень, вельможна панї« — поклонив ся їй опришок. — Пропну вас! Так то ви додержали свого слова? — крикнув він і сєйчас приказав витягнути паню з повожки і положити на землі; не підетелив навіть не тільки коверця, але й простого полотна; положив по вєїм правилам, увільнив від одїя і венчав їй власною рукою кону буків...

При тих словах оратора пан Хойнацький харкнув, схопивши в кулак свїй червоний шє.

— Дїкава картина! — замітив злобно Бойко, що мав хуєцькї непорозумїня з Чернецькою.

Но їх замітки заглунав гомін гнївних окликів.

— Та він лїтас веюди, мов бїє носить його на свїїм хвості. — заговорив Дємоєстє. — Тиждень тому зловив він єкєго пана Вєржбїцького, говорять, що хлопи донє слї на бїзєгу. — ну і надїв йому »червонї саянці«.

— Червоної сапаниці, а се що такого? — пролетіло кіль-
ка панянок.

— А се у драба називаєть ся: обрізати коло колін шкі-
ру й закотити її аж до пят.

Крик тривоги вирвав ся з уст присутних дам.

— Та веюди про нього тільки й говорять: там розграбив
пансьбий будинок, там вибив до смерти пана, тому відрізар
уха, тому здер з шіг шкіру, того знов повісив. — роздали ся
кругом оклики.

— А що робить із Жидами! — заговорив Бойко. —
Піймав шельма недавно Лазаря, шинкаря із Ходака, захап
йому бороду в дубову колоду й кропше доти канчуками, поки
Жид не урвав бороди й не пустив ся на втікача.

— Ух, як би він на мене потрафив! — крикнув пан Хой-
нацький, поскакуючи на місци й потрясаючи свої костляві
руки. — Вже я йому задав би перцю!

— Ого! — замітив насмішливо маршалок. — Не хва-
лять ся так паноньку! Говорять, що гайдамака сильний мов
бик... і карбованці гне і залізні кайдани розриває...

— Що? — продовжав Хойнацький, покручуючи своєю
і словою. — Сильний мов бик? Та я і бика і сього хлопа...

— Та по чім думаєте, що він хлоп? — перебила пані
Розалія. — Він певно шляхтич...

— Шляхтич, пані не буде хлопам помогати...

— Ну, і хлоп не буде давати по двіста золотих панци-
кам...

— А я гадаю, пановна пані. — сказав пан Япчевський.
— що тут чимало брехні. Чи він шляхтич, чи жовнір, чи со-
рокатий чорт. — най його побють громн. — а грабить він
всіх без розбору — і хлопам не помагає — се байки. Хлопи
самі брешуть, щоб налякати панів. Ох, ті гадоки!

— Успокойтесь, пане. — заговорив грімко судія. —
Вже то переборщено і дия нас соромно боятись такого д-й-
дака.

— А правда! Не варта й валяги рук. — заговорила мо-
лодіж.

— Панове! Прощу о слово! — сказав пан Япчевський,
встав й прийав поважну позу.

— Тихше, тихше! Орація Демостена! — почули ся доверуги оклики і шумний гомін поволі утих.

— »Квоскве тандем, Гатіліна, абутере пацієнція ностра?« — заговорив торжественно оратор. — Так, я зачну словами безсмертного Цицера: доки будеш, Катиліно надуживати нашої терпелivosti? Влади знають про печувано страшного опришка в краю нашім, його злочини ростуть, візниця на наших очах поповняють ся розбої, грабежі, душоубовства, а ми, наші крайни, займаємо ся тільки розширюванем казок про збуя, та в добрій волі попиваємо угорське вино і нічого не робимо! Опамятайтесь, панове! Огляньтесь! А вічно безвечне а в хаті страшних подій велике лицарство, коли ти станеш обачним і второнним? — оратор замовк, поглянувши сумно на свою аудиторію й хвилину покивав головою.

На са.й вельо замовкю; навіть лакеї з збанками й шклянками застигли на місци.

— Так, небезпекка велика й незмірима! — продовжав з новою енергією пан Ячевський, — і не в тім розбійнику воно містить ся... Ні, не в нім! Хто він? Чи се хлоп, чи сибірський каторжник, чи жовнір-збіглець, чи благородний злодій-шляхтич, як се влучно сказала уродлива наша пані Розалія, — се вельо одно. Славне лицарство наше або з любовию широкою свободи, або утікає від кари закону, ставило ся чисте в ряди й підносило повстаня... Так, я повторяю, що се не самий гайдамака нам страшний, а безвечно се, що воно скаче серед загального матеріялу, що іскра літає серед стрільного пороху. Я говорю про хлопів, про худобу... Чи ви не чуєте, як гуде ся зволоч? Чи не бачите, як вона збираєть ся по корчмах й снуєть ся по лісі? Ось перед хвидено говорили панове один до другого, що незвісний гайдамака появилв ся й поповняє злочини майже в десятюх місцях рівночасно, та ще на який простір. — двісті верстов або й вишта! А що се значить, панове? Значить се, що то не діявол-чарівник перелітає з місця на місце, а заводять ся такі діаволи по цілім краю: нині їх мало; завтра буде більше, а зававтру все наше хлопство приступить до діяволів... І того ми діждемо ся певно!

Янчевський замовк і зложив на грудях руки.

На салі була мовчанка. Під напором переляку всі неначе боялись підняти голову... Но ось почувсь серед тяжких зітхань і грімкі оклики:

— Що ж робити?

Сього видко тільки й чекав оратор.

— Що робити? — говорив він, піднявши високо голову заговорив приказуючим тоном: перше — приборкати хлопство, подвійно вести над ними надзир, — се головне! Друге: Панове повинні сейчас зібратись і власним коштом устроїти облаву в сусідних лісах цілого нашого повіту, вилловити й собаками витровити «лотрів», взяти й віддати до тюрми. Се моя гадка!

Янчевський побідоносно сів серед одушевлених і шумлих голосів: »Віват! Най жне наш Демостен!«

— Так, так! — загомоніла молодіж й собі. — Облава з ганчими, дубишами, сокирами, рунішами!

— О, се буде весела забава — заговорила пані Розалія. — На таку забаву підемо й ми... Так, так: І представте собі картину: ліс... дебри... я стою з пістолею... курок відвернений... параз він вибігає... Стій! Він проєсть милосердя... Я прицілююсь... но він такий прегарний...

— І пані відпустяш, ніб навіть таку звірюку? — снітав Янчевський.

Відвага й краса мене полюняють, — одвітила лукаво Розалія.

— Певно, відвага й удаість — се найбільша приправа шляхтича. — вмивавсь в розговор Доротея. — Перед відважним шляхтичем трудно устоятись жінщині! — вона слабо зітхнула й замкнула очі. — Тільки чи сей опришок є шляхтичем... А хлон — все остаеть ся хлопом й худобою... Колиб він був навіть красний від Аюля, то став би шевьким й трусом...

При тих словах голос Доротеї зазвучав різко а гнівна й теар зразу стратила сентиментальний вираз.

В тій хвилі увійшов в кімнату козачок з листом на тачі й попрямував до Доротеї.

— Пишмо до вельможної пані! — сказав він з поклоном.

— До мене? від кого? — здивувалась вона.

— Привіз якийсь парень і поїхав — сказав — що відговіди не треба.

Доротея із здивованем роздерла лист і глянула... Крик мимовільний вирвав ся з її грудий... Пані збіїдла, мов стіпа й повпела на кріслі... Веї налякались...

— Води, води, лікаря! Розпустіть шнурівку! — кричали довкруги.

Пані й пані заєустились біля Доротеї.

— Що там? Що там написано? — заговорили разом маршалюк, Демостен і Пігловський...

— Нічого не розумію. — сказав переляканий на смерть Хойнацький, піднімаючи киненний жіночою лист. — Тут стоїть всього два слова: в г а д а й п о к і й !

IX.

В місточку Деражні церковний дімок священика Стопнича стояв на самім березі ставка. На другім боці вулиці стояла деревляна, темна, похилена церква; Замість дзвінниці стояв на чотирьох стовпах дах: паркан, що окружав лвицтар, був у многих місцях розвалений.

Кінчив ся теплий весняний день. На невеличкім годвіро пан-отця стояли найтичанка: пара буланых коний іла розкидане, пахуче сіно. У тіни капітана, за круглим столом, поставленим мисками, тарілками, кухлями й великим горшком з галушками, сидів господар дому, отець Михайло із друкою, Меланією, та з двома гістьми: Старим отцем Семетом Дервянським із сусіднього села Кальної Дерезні і з сином своїм Хозодатом, що заїхав до сусіда по дорозі в Шаргород.

Отець Михайло був високий, широкоплечий, кріпкий ще досить мужчина, з круглою срібною бородою і добродушним лицем, що світило незвичайною смирністю й любовію; був він одітий в білий підряєник. Маленька, худенька попа-

дя, в темнім перкалевім одію, завязана хусткою, виглядала в порівнянню з пан-отцем старухою.

Донька хазяїнів незвичайно гарна і симпатична молоденька дівчина, то присідала, до стола, то приносила з наймичкою їду: куленю, бршцзю і ярину, то usługувала гостям. Попович Дерляньський представляв певне протипенство до худенької, згорбленої статі свого батька, з рідкою боролою й тонкою косою, що, що виставала коло карку хвостом на верх. Сей Хоздодат був високого росту, досить заживний і грубий, пеначе його фігуру витесали з дерева і не обтесали навіть країв; чорне волосся розкинуло ся довруги голови побуреними кучками. Лице поповича можна було назвати навіть уродливим, колиб не грубість й простоватність його черт. На всякий случай попович уважав себе за не останнього молодця, бо його вусики були старанно підкручені, а з під бурсацького піддяєника виглядала на шиї червона хусточка.

Після двох-трьох чарок горівки апатична бесіда стала по трохи оживляти ся.

— Лиша ваша церква пан-отченьку, — замігив старенький Дерляньський — ось-ось упаде і паркан розвалить ся.

Попович зареготав ся голосно й додавив:

— Мерзость за нуєтїня...

— Ох, ох, ох! — зітхнув хазяїн Стопневич, — бачу і сєкрушаю ся зїло... Але щож зробити? Звертав ся я вже до його мосці-маршалка; закричав, що у його нема охоти піддержувати єхизматницькі церкви... Старав ся і в конспєторії, та там за малю гроша... а прихожанш... що вони зроблять? біда, неміч, пенцастє — последнее поле відобрають у хлопа...

Навіть церковний город переділили на двоє, — додала панада.

— Біда, видко кругом, — жалібно похитав головою старий гість, — у мене церковца незгірна, так бою ся. Латинський священник старає ся, щоб її перенести в болото, а на її місце постройти костел.. Хочу в Київ поїхати, так щож! Спенк князь міра сєго!

— Чаєн! Небавом служити мемо в полотняних ризах —

нехилив голову отець Михайло. — Так то ви, отче вибрались із спинком у Київ?

— Ні, тепер поки що в Царгород. В семінарію... везу отсего обольтуса, отсего стултуса, — прямо єгипетська кара.

— Гм! — зачав попович і при помочи двох пальців обтер собі ніс а за тим витягнув з кишені величезну хусточку й обтер нею пальці.

— А що там єнодіємоє? — спитав батюшка.

— Пригода яка чи що? — добавила з жалом попадя.

— А що там трапилось? — спитав батюшка.

— Пригода, — покивав гірко головою гість — вже то така пригода, що тільки руками розведені... За лихе поведене єна вигнали із семінарія...

— В ту хвилию підійшла до стола Олеся із збанком пива, попаливала в кухлі й стала підносити їх гостям, низько клапняючись.

Всі прийнялись за пиво.

— Ну, так ви що думаете? спитав пан-отець.

— Гадаю ударити чолом ректорови семінарії, щоб змилосердив ся... Нехай радше всипле йому копу канчуків, а прийме... Я навіть везу провізію. —

— Я на канчуки не пристаю... — буркнув попович.

— Так на щож ти, блудний сину пристаєш? Реку тобі наки і лаки, як виженуть із семінарії, не вертай в батьківську хату, бо вижену. Що мені з тобою робити?

— Возріти на щци небеснія, іже не сіють не жнуть. — Зачав був глибокоумно молодий філзоф.

— Ах, ти, птах безперий, — нагримав на нього отець Семен — і як ректор не змилосердить ся, то підеш в дзвонарі.

— До неба? Тебе до неба?

— Ванітас вані татум се річ: суєта суєт: і от пастуше-єного жезла призвав Господь своїх слуг до неба.

Отець Михайло і його жінка засміялись, навіть Олеся захіхоталась від такої пропозиції.

— Ах, ти дурень Бога Вишнього! — закричав отець Семен. — Лозою семенарицькою тебеб спарити...

— Через се уовершуємо ся... в краспорічності... —
зачав Ходоздат — а я можу оженигись.

— Жениги ся?

— А чомуж би ні? Я можу...

— Та хто за тебе піде?

— Огого: Приїду, прочитаю аностола на Службі Божій... — понович закамляв, задержав ся й кинув значний погляд на Олесю; а вона зміналась й відійшла на бік...

— Ну, панна залюбить ся, а її батько постарасть ся, щоб мене внесли в діакони.

— Ех, паннчу, — замітив отець Михайло, — гіркий те-
пер священничий хліб, а діаконський й в горло не полізе.

— Не о єдином хлібі чоловік жув будеть...

— Тьфу! — невидержав отець Семен і крикнув до си-
на: — Мовчи, дурню! — Поза тим став прощатись.

— Кудя ви? — запротестувала господня. — Може під-
ночуєте, а то проти ночи, хрять Господи...

— Ох, так, всечеснійший отче, — відізвалась старень-
ка служниця, що прийшла прятати із стола. — В кождім лі-
сі по банді, а атаман літає на огненнім коні і в одну хвилю
і тут — і там...

— Та і у нас чув я всілякі страховища про якогось роз-
бійника-чарівника, — відізвав ся отець Семен.

— Горе мні суццю! — затревожив ся попович і зачав
оглядати ся безнадійно на всі боки.

— Та про сього розбійника йде добра чутка, — відізва-
лась понадя. — Говорять, що він правдивий лицар, із старо-
давних... і так вродливий, що й очий не відорвеш... а нападає
тільки на панів, та економів, та инсарів і Жидів. Від них ви-
дирає все, що награбчи.

— А бідних людей, пані, чи там нашого хлопа добром
наділяє — пояснила старуха.

— Так, так, справді. — потвердив хазяїн. — І на цер-
кви дає. Для нас він не страшний... А над нашими гнобите-
лями, та напасниками збиткуєть ся... Хоч священник не по-
винен бажати лиха ближньому, но... і в сих диніях види
возмездіє і реку: »коєму ждо по ділам его!«

— Ох, гринний і я — зітхнув старець.

Олеся стояла на боці опершись о тин і задумливо дивилася в даль... До її ушній доїтали слова розговору... Її очі розейно гляділи перед себе, геть, поза водяне плесо струї, що блистіла на закруті розтопленням золотом...

Сумерк збільшався: над річкою, де стояв чорний, дрімучий ліс, налягла вже нічна темрява. Ось соловій заляцїв далеко... В темній сшяві-небесній блиснула ледви помітною іскоркою перша зоря, а Олеся стояла все неподвижно: затоплена у своїх мріях, що приводили на її душу прегарні образи й звуки якоїсь мельодії...

Коло стола почувлись якісь оклики, вони розбудили Олеся... Вона підбігла й помітила нову фігуру...

— А, отець дякон! — закликали разом і отець Михайло і отець Семен...

— Із волеєм Господнім і рукоположенієм честнаго владика — смиренний єрей села Коржовець, — одвітала фігура грубим голосом, приближаючись до компанії.

— Висвятив ся?

— Ну, так дай себе поцілувати, отче, тай випити за твоє здоров'я; нехай Господь помагає тобі на новій дорозі! — заговорив добродушно й весело отець Михайло.

— Можна, — відвітив гість, горло дуже пересохло.

— Чи позволите горівочки.. а може холоденького пивня? — заметушилась попадя, саджаючи гостя за стіл й підносячи йому кухлики й чарочки. — Олеся! — закликала вона дочку. — скажи дівчатам винести з льоху холодного пивця. А я на кухню...

За кілька хвиль перед висвяченим стояло вже і холдне пиво в глиняній посудині, на якій виступила сейчас перлиста роса, і ячниця і бриндзя і інші домашні страви.

Мати і Олеся кидали ся, то підсували, то відсували миски.

— Так, значить, ви, отче Іване, висвятились? — повторив отець Михайло, наповняючи стакан холодним пивом.

— Будемо сусідками! — добавив старенький панотець.

— Висвятив ся, позволив Господь... Та треба сказати, що прийшла се звідси поміч, з відки й годі було надіяти ся... ввістину: пути Господни неизслідимі...

— А що такого? — зацікавився отець Михайло і отець Семен.

Новоосвячений тільки махнув рукою й вликував кусок, при тім оглянув ся довкруги, а ошієли заявив значучо й тахо:

— Поміг розбійник...

— Щооо? — крикнули разом і отець Михайло і попада і попович, а Дерляшевський тільки прошептав: «с нами крестная сила». підняв розіставлені пальці й відхилив ся з переляку назад.

— Не лякайтесь, не лякайтесь, пан-отці! — продовжав геть. — Він хоч й розбійник, а видко має Бога в серцю. Ось, послухайте як се було. Іду я, як вже сказав ранше, виевчуватись. Їду і думаю, що з порожніми руками до так важного діла забрав ся... На ний у мене зашилі три карбованці, та що то три карбованці? Сміх! Та що робити? Так ось їду я з гризотою лісом; кругом ні дуні; на ний у мене екарб, в бричній ковбаси, два куски сала та дві паляниці... Їду... і думаю о своїх злиднях... Нараз «пнасть» хтось з ліса тай зловив мого коня за поводі: козаченько ростем добрий сяжень, а одіж на нім паненька; за поясом дорогі пістолі, за плечем рушниця, а при боці шабляка...

— А страшний собою? — перебила мимохить Олесь. Вона стояла біля стола й слухала оновідання гостя з жевріючими очима.

— Як тобі сказати, панно? Се певна річ, що коли стрінути в темнім лісі тільки молодця, обвінаного оружєм, то мурашки побіжуть поза синю а руки і ноги відмовлять послуху, та такі лице дуже гарне... Він говорить: «ну, вилізай!» Я і виліз! Вилізи — то виліз, а стояти не можу, — від ляку ноги дилькотять. «С, у тебе дещо з'єсти?» — питає. — С! — одвічаю — Ковбаси, сало і паляниці! — «Давай сюди!» — Я вже й не знаю коли витягнули. — «А гроші у тебе є?» — «С, — реку — три карбованці!» — «Давай!» — Роздер я свій каптан, став пороти обшивку, навіть погадав, що се останній гріш і що діти мої безталанні не побачуть свого батька виевченим і так мені стало гірко, що сльози самі з очий цокотились. А він глянув на мене й говорить: —

«Чогож ти, старий, плачеш, чиж тобі так гроший шкода?» —
«Ох, — застогнав я — як же не шкодую?» — Тай став йому
говорити про свою безталанну долю. Не знаю, де у мене ті
слова взялись, про все згадав: і жите безталанне і старість
і неміч і бідноту й «концию діточок» і гіркий хліб дякон-
ський. А він вислухав і лице стало його так страшно, що
я аж перелякав ся. — «Ей, горе, — говорить — горе, неща-
слива доле! Ну, па, маєш від мене па памятку!» — І висинав
мені в полу пів сотні карбованців. — «Знаєте — говорить,
— що не гультайство запхало мене в темні ліси, а тяжке, не-
виносне горе. А душа моя за вас всіх кєрвавить ся!» —
Зітхнув тяжко... А я кинув ся дякувати, руки його цілувати:
— «па світ — говорю — я пародив сз». А він відпихає: «Не
дякуй — говорить — па то я беру, щоб вам віддавати, а ось
— усміхнув ся — за ковбасу, та за паляниці спасєбі: здоро-
во живота папхали!»

Оповіданє нового священника викшкани незвичайне
зворушенє. Довго ще опісля говорили про се гості. Вкінци
бувний дякон згадав, що пора їхати. Дерляньський із ешом,
покріпленій оповіданєм о Івана а головно тим, що їм довело
ся їхати одним шляхом, рішили рушити в дорогу, тим біль-
ше, що місяць повшеп був скоро зійти...

Пів годинки опісля в оселі священника було втихомир-
лось, все удалось на спочинок.

Мов пiana увійшла Олеся до своєї малої світлички й ки-
нулась па ліжку; в своїй задумі вона навіть не замітила ста-
рої баби, що ожидала її. В світлиці, якої половину займало
ліжко з високими підбитими подушками, пахло яблуками й
сухим запашиим сїном... Біля образів миготїла лампочка.
Віконце було відхилене, а крізь него заглядали галузки бо-
гу, що ледви що зачав цвєсти. Сумерк наповняв вже світ-
лицю, але стїни слабко ще біліли. Все в тїм невеличкім ку-
тку було простотою й душевною чєгєтою. Олеся опустила
голова на колїна й повернула голову до вікна.

— Що з тобою, дитино? — прошептала баба, доторка-
ючись до плеча своєї вихованці. — Може хто врік?

При сїм питаню старухи Олеся здригнула тай поглянула
па її лице.

— Я утомилась, нено. — одвітила вона.

— Що-би, ага — заворчала старуха. — Дай, нехай тебе розберу, та уложу, бо вже пора... Сонечко давно вже сіло.

Олеся дала себе розібрати, та пожити на постіль..

— Сидь тут, нено. — промовила вона.

— Може розказати казочку? — підміхнуласть старуха, сідаючи на краю постелі.

— Ні... а знаєш що? Ти нічого не чула ще про сього розбійника, про якого розказував отець Іван?

— Чому не чула, чула! Про нього всі люди кругом говорять.

Хтож се такий, нено, не знаєш?

Старуха оглянулася на двері й прошептала тасмишко, наклоняючись до самого вуха Олесі:

— Говорять люди, що він родом з недалека, з Головищів над Ровом, а зветь його Кармелюком.

— Кармелюком... — повторила задумчиво Олеся. — А ти не бачила його, нено?

Я? Ні. Куди мені: я й до церкви ледви долізу, а люди говорять, що він лицем красний від сонця. Так і сяє... золотом і сріблом...

— Няню, а чогож він пішов в розбійники? Чого?

— Хто його зна, дитино! Говорять, що у його мучилось тяжке горе, ну і утік він від папасників у дебри та ліси.

— Горе, так, горе, тяжке, тяжке, невиносиме, — промовила Олеся і зітхнула.

— Та він крові людської даром не проливає й не позваляє своїм хлопцям нікого обиджати. Як у кого є яке горе, то їди прямо до нього, він поможе, тільки не обмануй, бо як обманни, тоді нарікай сам на себе. Ніхто його рук не уйде, ні йжд, ні економ, ні самий вельможний пан. Всі дрожать від його імени, мов осиковий лист.

— Няню, а звідки він набрав такої сили? — перебила Олеся.

— Відки? Та він чарівник! Є у нього така розрив-трава, замкнеш ся хоч на сто замків, а він доторкнеть ся тільки до замку і кождий замок унаде, кожді двері подадуть ся...

І пилька зачала розказувати про подвиги Кармелюка, свідтаючи в чудний вінець героїчну дійсність з чародійною, казочною красою.

Опершнесь ліктем о подушку слухала Олесея оповідання старухи... Рукав її сорочки опустив ся до ліктя й відслонив топененьку, майже дитинячу руку; темні коси опустились двома гадюками на грудь; гарна головка було звернена до висна а слабій відблеск темніючого неба освічував карі очі дівчини, що задумчиво поглядали в даль... Під впливом тихого шеноту пий в її уяві стояла гарна стать лицаря-красуни що спасав безталанних, а покорив багатих, сильних й диких. Вона бачила його мов в мраці як він нападає на ворогів. — бачила його претерного, відважисго, неустрашимого, смареного вошем; то знов представляло його собі, як він спить в лісних дебрах закуренній, одинокій, унадаючий під тигаром недолі...

У відхилене вікно влітав запанний воздух... З віддалі доносилося слабо щебетанє соловоя. Крізь прозорі галузки боду світили блідо-зелені плями вечірного неба.

Якась солодка туга віяла від того згасаючого світа і тихо вливалася в серце Олесеї; і чим більше вливалася вона, тим яснійше стояв перед дівчиною чудний образ невідомого лицаря-героя, тим більше бажало зняти з нього тигар недолі, принаести до його рук, облісти їх сльозами, розвіяти його тугу.

X.

З початком ХІХ. столітя ліва західна часть подільської губернії аж до східної части Староконстантиновського уїзду волинської губернії була покрита дрімучими лісами й багновищами; ті останні тягнулись по обох берегах ріки Рова з допливами Гнилицем і Гванькою. Неприходимі десьри й болота були особливо в тім місци, де сходять ся граніці трьох уїздів: литичівського, літинського й могилівського; шлях, що тягнув ся крізь сї пустарі, звав ся »Чорний шлях«. Сам сьн шлях був дуже небезпечний й трудний, а хто лиш грохи збишов з нього, той певно мусів загнати в багнах. В тих мі-

сиях лежали села: Головчинці, Гатня, Держани, Красцілівка, Овсєяники. Гуті і поменні хутори, що їм прийдець ся відгравати дуже важну ролю в нашім оповіданю.

У вузькім проході, в гущавші, закритій стінами лворів, берестів, грабів, що сплітали ся із собою в гуслий дах, чорніла між двома каміями печера. Перед тою печерою було багнесте плесо, окружене непрохідним болотом. До сего островця, що звав ся »Чортовим островом«, вела стежина, положена через триявину, про яку знав мало хто. Вирочім, колиб навіть хто відкрив сю стежину, то двох людей могло безпечно боротись проти тисячки, бо печера могла сміло уходити за недоступну.

Було се пізнім ранком; сю печеру наповнив ще темний сумерк. Крізь густу покрівлю галузи денне світло вливалось слабо в отвір печери й топилося зеленявими відблисками у фаліх тумана, що кесматими плямами накривав мокре дно й чіпав ся за вершки камінок й коріня. В чорнім отворі, що в глибокій розширяв, сліно миготів вогонь догоряючого кестра, освічуючи відблисками двох лежачих, уоружених мужчин: вони відко грілись, бо в тім тайнім місци було студено й вогко. Один з них був середних дїм мужчина, й прига дував тинювого, старого салдата. Волосє, що розкинуло ся по його голові невеличкими кунками, хорошило слїд колишнього, пилького стрижєня, а на щїтїною порослїй бороді видно було колїшнїй »банкенбард«. Сїра красака волося обіймива огорїле лице мешканця дикої печери, а темний піє в темряві видава ся чорним; глибока морщка лїт між широкими бровами надавала виразови його лица чимало дикости. Убранїй він був у простий селянєський костюм; гїльки за поясом віднілась пара пістолїв та велика ножака в шкїряній цюмві.

Його говарини у всїм представляв собою певно прощївєство. Був він молодий, уродливий, статний; в тонких чертах його лица й у виразі прекрасних очий світилась благороднїєть й гордїєть; убранїй був в шляхоцький костюм і уоружений богатою шалюкою...

— Ну, щож, Янку. — перервав в кінци мовчанку старший. — давай, хоч покуримо, а то здорово проголоднів. аж коло серця млоїть.

Янко, — що був наш Кармелюк, — подав мовчки своєму товаришови кашпук з тютюном.

— Так, братчику, — продовжав старший — позиція, що її ти вибрав, дуже добра і нас сам дідько не зловить. Нехай їх навалить ціла ескадра, або й дві, то ми оба перемодотлимо їх всіх! Як ми виїшли з Вишніці, то було страшно: ророг довкруги, а у нас ні оружжя, ні одія... Спасибі, що народ укривав...

— Народ тутешній — то золото — перервав Янко, — тільки пригноблений Жидівлею та Павликами, та економістами, а то би...

— Народ добрий, се правда... — в одив ся товариш. — Й ось і говорю, що колиб не він, так нас було б і сейчас зловили... А тепер ось, коли діврашесь до свого «шкеля», то не паче у Христа за назухою...

— А чи ти пояснив товаришам точно, де наше пристановище? — спитав досадним голосом Янко.

— Так... а за пролазом поставив двох вартових, щоб привели своїх і сторожили «Чорного пляху» на всякий случай... Рудий, Кіт і Люшня, порозлазились по хуторах, щоб роздобути якої перекуски тай ключ порозказувати.

— Знаю, та чому їх до сеї гори нема? Може де попались в руки панів?

— Не такі вони... Під Вишницею, як пашав на Андрія Люшню економ з цілим десятком челяди, то він як схопив ломаку, так і пробив ся крізь них... Як махне, мов косою, по двох так і «шкереберть». Я біжу йому на поміч а він кричить: «Не бійтесь, дядьку, я їх сам...»

— Андрій славний хлонець... кришкний і щирий.

— Тай і Рудий неогірший... Пристав до нас аж з Ливни... Держить ся вірно, мов собака... А хороші також були там міста над Пришетою... І води і риби й дичини — доволі! Можна було набрати хлонців тай дівок, тай човенце бистролетне... Тебе, друже, все тягнуло до того краю.

— Або тут не гаразд?

— Що говориш... Сторона прегарна, та тут дуже багато втеюди народу... А наше діло чейже скрите.

— Подумай, друже, що наше діло тільки до часу, —

замітив серіозно Янко, — і ти мені покляв ся, що постараєш ся о нашпорти й проведеш за кордон, як тільки я найду жінку, дитині...

— Думаю, брате, думаю... і ось тобі жовнірська рука, що додержу свого слова... Тільки не треба торонігтись... Погуляєш ось тут і набєш карманш... З пустими, брате карманами, що з порожнім животом, ні в дорогу, ні к' Богу!

— Та ми задя тих карманів вертимо ся третій місяць, а я не в силі добриети до сімі...

— Добредеш і порохуєш ся з своїми ворогами, тільки котерни; тернів в нашій мунюрі три роки, так панювати на три місяці!

— Що ти? Мало ще муки?

— Мало! Осє недавно тому була біда...

— Еге, коли то тебе зловили на крадежі? — сказав Янко.

— Ні, коли тебе, Янку, убрали в мундір, — відказав Дмитро Гинда. — тоді могла бути певно мука.

При тім спомині лице Янка спалахнуло густим румянцем і якесь неприємне чувство розбурцїло його кров й розбудило дрімлючу досаду... Та скоро він зананував над собою, зітхнув глибоко й відновів:

— Ні, друже, не в карі була мука, а в тім, що я находив ся в чужині, далеко від своїх любих селян, від рідної сімі, від тих ясенів, грабів і від того синього неба... з тою мукою годі рівняти найбільні карн...

— Го! Не говори, братчику! ось моя синина не одну кону буків перенесла! Ти ще їх не контував, а як сконтуєш, заєсиваєш иншої!

— Не вжеж будемо гинути з голоду? — перервав Янко мову солдата. — іди-но, Дмитре, та спитай вартових. Треба куди будь кинути ся, поки ноги ноєть, а непропадати, лежачи...

— А чомуж би не йти на звїди; та кидати таку неприєстуну, можна сказати, кріпость, годї... Провїзи приганцу єюди, товаришів зберу і станемо такі походи робити, що... Ех, калча-малша, ягода червона... Я тобі всьо роздобуду, пане атамане...

— Роздобудь вперед хоч кусник хліба.

— Таки, тави... Я ось таки зараз, а потім загуляєм ось як... А я трохи твою паню накрою...

— Ну її! — Махнув рукою Янко.

— Що ти? Богата і негодича.. Пощо було писати карточку?

— Тому, щоб мучилась страхом... і а чим більше вона буде терпіти муку, тим відраднійше моему серцю, та крім того бажаю побачити сімю.

— Як там собі знаєш, а на звідні я зараз, — і він бистро поскакав вперед.

Янко ліг на живіт, опер ся на лікті, здавив голову руками і вдивив ся на куцу вугля, довкола котрих вилли ся ще малесенькі змійки. Ціла печера наповнялась тепер голубим світлом, що вривав ся з долини і з верху крізь гущавинч і щілини поміж скалами. Тепер вже можна було замітити, що звід печери підносив ся в глибині і сама вона поширялась в глибині, ділячи ся на два-три рамена, що чорніли своїми ходишками; в глибині головного проходу виднілись купи всілякої одіжи, оружя й цінних річий. Серед тишини доносило ся в печеру тихе, монотонне журчане ручая та безвпинний стукіт кольодзюба, що затихав, то збільшав сз з двоною енергією.

Та Янко не чув снх звуків; він глибоко задумав ся й затопував ся в споминах про минуле. Міра, військова касарня, цестра, чужа товна й безконечна дорога, що віддаляла ся від любої країни, від дорогих серцю людей в темну, безпробітну чужину, — все то злилось в його серцю в якусь велику тугу, в якийсь довгий, безконечний стогін... а тепер переймав його болем... А опісля, опісля почалась муштра, понижене... Замість пана і економа прийшли вахмайстри, тай найшов ся тут й свій чоловік, що поглядав на хлопа насмішливо або злобно. Колиб не було там земляка Гниди — майнуло в думах у Янка — колиб я не був з ним стваришував ся, то був би певно пронав.. а снісля не поцастилось йому аванзувати... І Дмитро поміг; сказав він сьому слово, тому два... Хоч не зовсім був він земляком, бо аж з Полтавщини, а все таки своїм братом.

Всі чули на своїй шкірі кулаки, побої і т. д., яко науки при муштрі, но Гнида один став за нею заступатись. Щире серце Янка відкликнулось зразу на добре чувство Гниди й відплатило йому сердечно дружбою. Було отже для Янка перекинутись з ким щирим словом, поділитись своєю безвигідною тугою, і на душі у нього прояснило ся.

Гнида, хоч вже привик говорити по казньонному, а все таки не забув розуміти рідне слово й вислухав жалоби Кармелюка із жалем і співчутем. Раз, коли годі було витерпіти жаль і тугу, Янко заявив своему товаришови, що він наложить на себе руку а перед тим побє вахмайстра.

— Дурницю, братіку, зробиши, — палякав ся Дмитро. Як тебе припеклю до живих печінок і пудьга одоліла, то утікай в рідні сторони і вже... Ну, тяжко буде скривати ся, а коли зловлять, так хоч погуляєш. А там: сїм бід, один світ! Тай від одвіта можна утікати, коби лиш гроші, а коли дійде вже до остаточности... инакше ні... Я сам пробував утікати й закоштував боків... а ще маю охоту погуляти на свободі, на роздолі...

— Братіку мій, друже мій! — обняв його з криком Янко і цілий затремтів від надії. Та надія оживила Янка і онісця товариші часто засташовляли ся над способами утечі, передаючи один другому свої відомости про різні країни, порядки і свої родини.

Гнида був сиротою, пятайцятний уже рік служив він при уланах і в Полтавищині не було у нього ні рідних, ні друзів: крім того, родина його — Кремечугський уїзд — був без лісний, тай Дмитро мало його знав: а для Янка Подолія, а особливо три сумежні уїзди були дуже добре знані і ся місцевість представляла собою дуже добре місце до криївок.. тому то і Янко намовив Гниду утікати разом з ним у свій родинний край, та Дмитро навчений житєм, відкладав утечу до відновіднійшого місця постою й лишних грошових відносин.

Янко міг вже тепер ожидати терпеливо: його підбадьорювала надія й побуджала його до странного кроку, приспляючи собою всі обиди. Але як міг Янко, яко салдат, заробити грошенят? Ремесла на нещастє він не знав, а своїх загальних відомостей умових не міг примістити в дії... І він

завдя своїй постави став учити ся московської мови; діставав через Дмитра всілякі букварі, книжки, учив ся по ночах, бо таке занятє було тоді в день неможливе... і таке одолів: спосібности він мав великі, з книжками він заходив ся від дитинства, тому нічого дивного, що він у відповідно короткім часі вичив ся по московськи читати й писати, в розговорі набрав він також багато вправи.

Та близьке начальство все таки дізналось про його роботу і якийсь ротмайстер взяв його до себе за писаря. Положенє Кармелюка поліпшилось. Хоч, правда, і від ротмайстра доводилось йому часто дістати пощочину, особливо коли собі трохи піднив, та все таки Янка з'умів приєднати собі, прелугуючи ся йому радами тай іншими своїми відомостями: наконєць він впробув собі вплив на ціле начальство.

Кармелюк з певною гордостю оглянув ся довкруги. Площа перед ним була залита ціла яшним сьвітлом, а по евангеліях нестріли золоті пята, в темнім кориті дна журчав по камінцях невеличкий ручай а на його беріжку, пять фроків від Кармелюка, горлиця вложила головку в прозору воду й тріпала своїм жовто-честрим пірєм... Першою гадкою Янка було: убити нежданого гостя, спечит його на вугликах тай заспокоїти хоч в частині голод, тож він відложив руку, що її провів до стрільби: йому стало жалє невинного сотворіння, що віддавав ся цілий радощам життя... Думки його знес перевернулись в минуле.

Ось він у ротмайстра віджив, поправив ся, приодів ся і знов зачали геї на нього поглядати, як на красавця. І слуги, і дівчата-міщаночки й жінки-купчихи задивляли ся руминіючись, на білолицого, румяного, з чудними очима писаря тай і він зачав відповідати усміхами на налікі погляди. Молодість, скріплене на силах і етика давала йому на се право: не спрочевірів ся він глибокій любови до своєї жінки, від яких-такіх розривок годі було відказуватись... Так, по крайній мірі, думають многі....

Так мшув ще рік. Кармелюк писав доволі часто до своїх, по від них діставав відновидь рідко, тай ті відповіди були писані так незугарно сільським писаркою, імовірно дячком, що трудно було із них дізнатись, як живе сімя. На третій рік

дізнав ся він з одного листу, що управитель тебощь дуже його жінку.

Ся вістка довела Кармелюка до бінешности, і він хотів було утічи з війська, щоб захистити родину від ганящика. Та Дмитро здержував його, обіцяючи з ним разом утічи небавом, як лиш полк рушить з місця. Небавом справді полк рушив в дорогу і здійснене надії стало близьким.

На повім місці булоби вже пішло гарно, та не біду завпалась не цього жінка одного офіціра й довела до того, що Яшка взяли на ескадронного писаря. Певно сей повний уряд був новим відзначенєм й відкривав Кармелюкови пові перспективи почесній, та рознолюжене й опіка напій-командирині ставала небезпечною... Яшко пригадував собі вже одну таку опіку, що скінчилась для нього страшним ударом...

Далеко почув ся легкий свист. Яшко здригнув й зачав надслухувати.

XI,

Довго ждав Яшко: ні крик, ні умоваений свист не повторив ся і він подумав, що се йому таке причулось з голоду. Повернувшись на бік, Яшко набив тютюном люльку й затягнув ся їдким, острим димом; в його голові пеначе палаг туман... »Хе, хе! Командирна! — усміхнув ся він. — Чорт, а не баба! Незгасаюче пекло і вже!...«

Вже як він не був з нею обережний... і се не помогло! Доля загадочного салдата її заінтересувала і вона стала чіпати ся із своєю любовю, мов ренях: початково опіка, опісля материнське співчутє, далі піжність сестри, а далі... Яшко потряс головою й пошкробав ся крішко по потилиці... Стала просити на обід, впроваджувати між гості... Командир любив ся, по Командирна управляла полком, — і всі стались з ним обходитись мов з шляхтичем, мов з рідним... Яшко очутив ся на краю пропасти, між двома вогнями; ратунку не було, або лишне сказати: ратунок був тільки в одній утечі: та Гнида й тепер не був готовий: йому треба було де одного тижня, щоб справити якесь дло... А тимчасом туга за ріднею і сімєм збільшала ся у Кармелюка до небувалих границь; великі грішки навпаки військової філзофії, все таки влива-

лись у його серце, мов кліщі і мучили його совість: се непримне чувство викликало із дна душі посереднє чисте чувство і воно намагало ся стрясти з душі сей огидний боляк і побачити за всяку ціну свій рідний край, обняти дорогу жінку, дитин, особливо старшого сина... Кармелюк залпив своїм товаришovi, що він не буде ждати більше як тиждень.

А за два дні донеслась річ до Командира, — тож Кармелюк був пришеволений утікати сейчас, вночі. Він кинув ся до Гниди, по зараз в однім заулку понав на ось яку сцену: його товариша вело двох жовнірів, а руки у Гниди були скручені за шиною....

— Пустіть, братчики, — просив жалісно звязаний, — не губіть душі християнської... Таж мене за крадіж з вломом поведуть зеленою вулицею... між буки... не пикуру, а душу вибють.. Не беріть, братчики, на себе такого гріха.. Нате ось оші, поділіть ся.... а мене пустіть... свідків нема...

— А нас буудть уважати за злодіяк! — відгризав ся старший.

— Та таки він правду говорить... таки так... йому відібють мясо від костий, — добавив рішучо молодший...

— Заміст злодія нас мучити-муть...

— Та я, братчики утїчу... Ось, тільки пустіть... — і слїду не буде... Ну, на мене буде підозріє... а ви ні при чім... Та ніхто не застав мене крім вас...

— А ошієля як зловлять, то нас видаш! хитав ся видно старший.

— Нехай я сим словом удавлю ся, як я вас видам! Не губіть, братчики, рідні! Ох, туга мене обнімає!... Смерть моя!

Якщо немов ще чує ту просьбу і серце у нього й тепер неначе розриваєть ся. Далеко дав ся чути неначе брехіт собак або крик... чекати було немислимо: прибіжїть палканий нарід і товариш його, одинока підмога, загине...

Забуваючи на своє незavidне положенє, Кармелюк пещавно вискочив з укриття мов тигр і двома ударами повалив солдатів; ошієля перетяв шнурок, що ним був звязаний Дмитро і побравшись за руки, вони кинулись на втікача... Темна вчорошнє побрехала утікачам, а ранком були вони вже в дрімучих лісах...

Янко обтер рукавом каплі холодного поту, що виступили на його чолі при тих споминах і став наделухувати; йому причув ся далекий свист, що долетів до нього неясним звуком.

Він підійє ся на лктях й притаїв відних... і знов неждано почув, що в самім провалі, недалеко від печери, роздались виразно броки і то не одного чоловіка, але двох або трьох.

Кармелюк сховив ся на ноги, відтягнув курки на своїх ністолах, поправив шаблюку, положив біля себе кінджал і став ожидати... По провалю перебігли якісь тіни в напрямі входу печери і хвилинку оцієли виресли перед ним три постаті. В першій хвили розізнав Кармелюк свого пообратима Дмитра і, заспокоївшись, зашхав ністолі за пояс і другий був також свій чоловік, один із вартових при «Кортівськім острові». Андрій, а третій був для Янка зовсім незнакомий.

— Папе атамане! — крикнув Гада, входячи до печери.
— А ми тобі привели гостя... Вже так хотілось йому побачити Кармелюка, що навіть кінцми й бричкою хтів підїхати до нашого місця ностою...

— Ох... дни живого моста... ако дим! — дечетав одубілим язиком приведеній молодець, стараючись вирватись і, залізних рук своїх поводиторів.

— Га, ми раді дорогому гостеві, — сказав привітливо Кармелюк, виходячи із своє кривкп.

— Ох, я нещасний! закричав полоненик переляканим голосом, кидаючись Кармелюкови до ніг... — Млад сьм... едва із чрева матери изидох... Ні космуздо зла сотворихом окромя Ганки... А про Марину... брехня! Пощади і помилуй блуднаго сша... хоч сврейства риди, господине мой!

— Ха, ха! Гарно просить помилуванія, а душа видко в пятах! — реготав ся Дмитро. Вартовий тільки махнув головою, опер ся рукою о палицю і глинув спокійно на атамана.

— Та будь спокійний, паничу! — зачав було Янко.

— Нон сум панич, сед попович, — перебив йому полонник. Се тільки зверха. Красот і прельщення ради... для Євина рода... — оправдував ся дрозжучим голосом полонений. боячись, щоб назва «панич» не потягнула за собою страшної

мести розбійника, що вельавив ся вже своєю нещасттю до напів.

— Попович? Тим лінше! Тільки: може ти Поляк, що закидавш троха по латинськи — спитав його Янко.

— Кленуєь святою тройцею! — крикнув попович і підняв до гори праву руку. — Я є з понівського роду з діда-прадіда... із Калюжної Деражії... І називаю ся, як мій батько, Дерлянським.

Се дійсно був той сам попович, що наїжджав із своїм батьком до отця Танковича, в Деражню. По Боже мій, його ледви можна було пізнати: його ліберія була пірвана на кусники, терсє і поменші галузки сторчали в дірах; шаравари були цілї замурані болотом й зеленою ряскою; відорвана часть камізої бовталась, мов розбиті двері на теплі; останки шовкової хустини в дахмітї обвивали шию; волосє україненє шестем водних ростин; руки й лице було чорне від грязюки; черти лица були повні переляку, розширені очі дивили ся без умно, а чорні пятна на щоках ще більше відбівались від странної блідости лица... Попович нагадував собою божевіцтво, що урвав ся з посторока.

— Та устань же, доміне, чого лякаєш ся? Ми прецінь не звірі, а я свого чоловіка не обиджу тай другим в обиду не дам... Пуєтїть його, братчики, він не втече.

— Як! — сказав Дмитро, — ось і вартовий розказує, що як тільки задержали брїчку, так він в одній хвилі з нею через голову і показав плечі... Гнат кинув ся в ногою, а він в «чагарі», пірвав на собі одієс, добіг до болота, а там зариг по шию... там його взяли в полон.

— Так, батьку, — потвердив вартовий.

— Тай дорогою бажав драла дати.

— Ну, колиб він хотів утічи з сєго місця, то дорогу найб хїба в пекло, — замітив атаман.

— Коли вельможний цап...

— Не цап, а атаман, — поправив Дмитро.

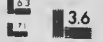
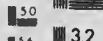
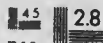
— Коли вельможний атаман, — продовжав попович — мєс боневольцію... і даєть надїю на невредимість моего тіла і живота, то я обіцяю не втікати.

Він одвів ся, потряє головою, обтер на руках і щоках

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

засохле болото, пригладив на тьцямн свою кучму і переляканим зором оглянув ся взад.

— Як ти понав нам в руки? — сунгав Янко. — Та сядь, бо ледви держиши ся на ногах...

— Страха ради юдейска. — одвітив тькко зітхаючи, попович й сів на чималий корінь — я з батьком їхав в брочці, а за нами в однокінній «біді» чимчикував отець діякон. А їхали ми в Бар... Батько мене віз, щоб знов лишити в семіпарії, заше ізгнан біх і ізвержен! — зітхнув він і потер заболоченою рукою чоло, при чим розмазав по цілій твари чорні пятна.

Се знашиало у атамана і його товариша веселий сміх: та вартовий великанського росту й атлетичної будови, глядів рівнодушно і ждав приказу атамана.

— Ні, думаю, що ні образа ні подобіє? — роземівав ся попович. — Но — шка чорна, та душа біла. Так аз глаголю: доїхали ми до красноїльської корчми... Там нас зіло палькали... Ранним ранком зірвали ся ми, щоб доїхати до Вовковшпець де заката світила і доїжджаємо до «Чодного острова», а отець діякон і рече, що він знає стежи, якими може обійти се диявольское сїдалище, та двом коням і брочкам не можливо було їхати... Тому батько мій, одоліваємий духом уншій, прісїв до діякона, а мене, вшпе названного снха, лишити на «корнім шляху»... І ледви я направив колесницю на сїдуть, як піднялись на мене вражія сили, окружили й перемогли..

— Батюшка і діякон добрі люди, тож треба оповісти, щоб їх ніхто не панокоїв. — замітив Янко. — а як не вїдуть те оглянуть стежу, щоб вивести їх на певний шлях: а з ними і поповича привести... А що не найшли чого в брочці? — звелнув ся він до вартового.

— Не дивили ся, батьку. — одвітив сїй з поважанем.

— Там нічого нема! — затревожив ся попович. — тільки харчі...

— Їх якраз нам треба! — крикнув атаман. — Три дні в я ні товариші не мали ні куска хліба в устах... А що там у тебе, пане поповичу?

— Для нас з панотцем на дорогу десять пшук паланши.

сала із своїської свині добрих п'ять шматків та сушеної піс-
кіс тарані більше як пів копи а проче, аки приношеніє для у-
милостивленія синедріона.

— А що для синедріона? — спитав цікаво Кармелюк.

— Для нього — пернатих, спріч гусок і гусаків присо-
лених, зіло смачних, десять качок, іменусмих такожде ути-
нами, гарно приправлених й приежених, дві десятки...

— Гарно здає звіт, пай його вовк з'їсть! — замітив Дми-
тро й погладив свій вус й бакенбарди, вартовий тільки сплю-
нув й одвернувся. Сам Янко вдівлявся сільно: з поповича
й ликав слину.

— Ну, масла ще свіжого три фунти, та спра дїжечка. —
продовжав попович, кукурудзи гелетка, сочевниці, муки греча-
ної цю мішочку, та кілька торбощочок круп.

— Склад, цілий склад! — крикнув Янко.

— Магазин поживи... Можна вїсти ся — добавив Дми-
тро.

— Ну, як хочеш пай-поповичу, а ми у тебе всі синедрі-
онекія приношенія заберем... Хоч заплатимо а заберем. Бо
влюд не тїтка, — сказав атаман.

— Дуже добре! — утішився попович. — Бо без прино-
шеній батько не дістанеть ся до семінаря, а вернеть ся назад
і мені облегчить ся бремя... Одно токмо, щоб відомо йому
стало, що дань взята нашим атаманом а не прохита в шику,
щоб сього батько не похваляє.

— Не похваляє? — здивувався Янко й приказав вар-
товому: — Сейчас принести сюди вєбо... та сповістити всіх
людей, щоб поспішили до нас завтра...

— Та принесіть бочілочку жовнірських сліз, що, кажить
ся, роздобили пані у Жиди, — додав Гида.

За якийсь час вєбо було сховане в атаманській печері,
а на завтра лишилось 5 паланиць, два кусні сала, та десять
штук тарані... До того й бочілочку горівки, що осталась під
наглядом Дмитра.

З вартовим прийшло ще трьох хлопів. Всі вони дістали
по рівному кускови сала, по паланиці і риби а також всі ви-
чили по чарці горівки. Чарку сю, що колєсь служила до чаю,
— забрав Дмитро у якогось наша економа для своєї подоро-

жної потреби і вона служила все за чарку. Хоч є така приповідка, що по першій не закусують, то наші голодні не дожидаючи другої, кинулись лакомо до хліба і сала... очі горіли у всіх страшним вогнем, бліді лица зачервоніли... і серед загальної мовчанки тільки й чути було зітхане та жвякане..

Попович ще перед поворотом вартового був зовсім спокійний, він освоїв ся із компанією, зачав розказувати бурлацькі анекдоти: тепер він підкріпив ся оковиткою й рибою і чув ся після переляку дуже добре й своєю мімікою викликував загальну веселість, коли піднесли йому другу чарку, то він до неї сказав ось які стихи:

Оковита — сотворена з жита;
Хто тебе добре ковтає,
Той сладость во нутру має;
Та ще додати мушу,
Що веселить вона душу...
Славім сего на віки,
Хто уцасливив тобою чоловіки...
А щоб ти знала свою межу
Так лїзь у мою глибоку вежу.

І він при останнім слові вихилив чарку до дна.

Сердечний сміх розніє ся по тих словах бурсака.

— Ось, як плавно вибубнив! — крикнув Дмитро. — І швидко вихилив чарочку... Молодець, люблю таких! — І він покленав поповича по плечу.

— І мені подобала ся твоя весела вдача, — засміяв ся атаман.

— Я, пан-атамане, і заспівати можу гласом велиєм! — кричав попович, бо дві чарки оковитки стали його розбирати. — колиб так тут гітара або торбан! Ох, співав би: »І шумити, і гуде, дробни дощик іде«.

— Ох, молодець з тебе! — підбадьорював його Гнида і вся остатня кумпанія підхопила також...

— Ось роздобуду де торбан, так я тобі ударю по струнах! — додав Кармелюк.

— О, возвеселюсь в он час, в сієму суццу, я є в силі співати без тимпанов і гуслей.

І попович звінким голосом заспівав веселу пісеньку.

Чим довше він співав, тим більше підносив голос, гестулював і прискорив темпо... Вкінці попович прискорив темпо до козачка, підбрав фалди своєї ліберії, ударив гопака й пішов на присюди; компанія неначе збожеволіла: всі стали підспівувати, кричати, свистати в такт й верещати з веселости.

— Гей! — крикнув Дмитро, тупаючи ногами. — У! Шельма! Бий закаблуками, каналія! А, щоб тебе! Так, та перетак!

— Парень, дуже добре! — розпалив ся і Янко, забуваючи на свою нужду.

Аж коли вже стратив сили попович, перервав бішений танець й упав, серед оглушаючих криків майже над самим берегом ручая.

День зближав ся до полудня і ярке, весняне сонце зачинало вже припикати. З далека гомонів крик сови.

— Може то твого батенька там накрили? Так треба тобі спішитись до коний, щоб він з тревоги не згинув, — звернув ся Янко до поповича.

Послідний підвів ся, страшно дихаючи, поглянув довкруги жалібним зором й став досадно шкробати ся в потилицю.

— Спасибі тобі, поповичу, — заговорив атаман, — за твою веселу вдачу і за сей щасливий день в нашім безталаннім житю. Ховати ся від людей — се не радість... Тай товаришать нам тільки журба та гризота — тож і за хвильку сміху спасибі! А батькови скажи від мене, що я задля великої нужди забрав його харч і що я певно заплачу йому з надвишкою.

— Ех, пан-атамане! — закликав щиро попович, якого вразила до глибини душі сердечна гостина. Говорять про тебе чимало страховищ, та я такого чоловіка як ти, такої душі — ще не бачив... тай вас, братчики, я полюбив... Я опинив ся неначе серед рідної сім'ї... Прийміть мене, братчики, у свій табор — зачав він знов комічно кривити ся — буду вам послушником і пака і паки реку, всьо зроблю, що скаже атаман і жите покладу за вашого батька і за вас, товариство!

— Прийдем! Оставай ся! Згода! — почувлись веселі о-клики.

— Ти, любий для мене, поповичу, і діло тут для тебе найшлоб ся — відізвав ся задумчиво Кармелюк, — та лишитись тобі не випадас: годі синові йти проти батька, тай нам не булоб се без гріха... А ось коли ти станеш на своїй вже волі, то тоді приходи. А тепер, поки що, прощай! — і він обняв зажуреного поповича.

Всі мовчки згодьлись на мудрий приказ атамана й пішли провести веселого гостя.

— Лишились тільки Янко, Дмитро і Андрій.

XII.

— Гарну я тобі, атамане, приїє повину, — зачав Дмитро, коли замовкли кроки відходячих. — Перше: Йдуть до нас із хуторів люди із Красносілки... Будемо мати людей в резерві... А друге: роздобули чимало поживи. А третє: віднайшов ся йїд Лейба. Корніма його на »чорнім иляху«... Він обіцяв купувати усякий живий і мертвий товар. Ну, знаємо діло, богатіти буде він здорово, а всео то для нашого діла. Так ось тепер можна сміло і важну добичу зловити тай забавитись здорово...

— Ех, брате, ти все про гульню, — замітив з докором Кармелюк, — а про моє горе у тебе не має думки! Таж відси не більше як десять миль, є моя сімя, що з нею насильно мене розлучили, а ти тільки за добичу!

— Ми ударимо і в твої сторони зажадати від собак довгу...

— Перше всеого випратувати сімю, а не дражвити собак...

— Таж коли ті собаки загризли твою сімю...

— Як? — зірвав ся на поги Кармелюк й поглянув гнівливим зором на товариша.

— Таки так, — продовжав різко Дмитро. — Та сама пані, що ти не піддав ся їй дурови, її мало того було, що тебе скривдила, а бажала ще для мести купити й твою сімю... Ось, його спитай!

— Правда, батецьку рідний! — potwierдив Андрій. —

Я й перед тим зачував, а тепер мужик з тих сторін прийшов; він розказує, що пані катує людей... Гинуть всі... і пан звірюка...

— Ну, щож скажеш? Ще й тепер будеш писати карточки? — крикнув Дмитро.

— А-а!!! — застогнав Янко, затопивши свої пальці у буйне волосся. — Гадюга, зми! Ні, пора їй вже вирвати їдовите жало... Сейчас... біжу... і роздаю! Ти лишайся тут... А я... пі хвилини!

— Батьку, возьми мене! — просив Андрій.

— Ні, пікого не поведу на заріз: там — правдива кріпость. А тут мені тебе треба!

І він блистро повернувся до виходу.

— Ну, вже як схочеш, а одного тебе я не пущу! — дізнав його Гінда. Тут і Андрій Пушня поорудує а я побратима не видам.

Хойнацькі повернули в Овсяники, перелякані на смерть Доротея не висказала перед чоловіком жадних підозрінь, а стала розслати слуг по сусідах, щоб з'їзджались до них. зачала збирати до свого двора загонову шляхту, роздавати уружє і укріплювати двір. Не тільки близькі сусіди по й дальні пани наповнили дім й двір Хойнацьких, а дехто з них приєднав й до двора для охорони свої річи. Хлопів Доротея не припускала до двора, а всі чинности сповняла вірна челядь. За тиждень розширено втрое рів, що окружав двір та й поглиблено на два сажні; на його берегах став стіною частокіл з дубових й грабових колод а віздова брама укріпилась високими ворітьми окованими залізом. Треба ще було додати до брами камінну підставу, та не було під рукою муляря, а хлопа-муляря Хойнацький не хотів брати; місто того укріпив дім.

Пивниця під домом була наповнена запасом пороху, солони і прочих запасів; крім того на всякий случай построєно тайний перехід з кабінету до пивниці. Таким чином дім Хойнацьких при оружній силі міг довго видержати облогу а його владителі, навіть в остаточности могли утіти. Се успокоїло Доротею; тільки пан Вінцентій був неспокийний за бра-

му і за два місяця над річкою а все глядів в околици шляхтича-муляря.

Між тим затихли слухи про Кармелюка, а коли доносились сюди відгомони їх, то в тім змислі, що Кармелюк вибрався в Жмиринку, тай там остановився. Всього то усмирило тревогу панства Хойнацьких і дало їх життю більше веселости...

Минуло ще дві неділи а у Доротеї затерся спомин про глузу карточку, вона зачала навіть підозрівати, чи се не якийсь жарт, хоч се дивно було, бо тайна кімнатки була відома їй та Кармелюкови.

Раз, коли повертався Хойнацький із забави, стрітив його якийсь, середних літ, бородатий шляхтич. Зрівнявшись, зняв він шапку, поклонився низько й остановився з відкритою головою.

— Що ти за один? — спитався пан і змірив стоячого гордим поглядом.

— Муляр, ясновельможний пане... прошу ласки й роботи.

— Муляр? — урадувався було Хойнацький, та опісля пронизив пронака підозрілим поглядом й спитав далі: — Чи кацап?

— З Пилип, могилівського повіту, — одповів муляр. — Старообрядовець... Нас Українці звуть пильонами...

— Що се Українці?

— Та ось хахли... Ненавидять нас... Ну і ми їх нечистих непускаємо до себе... Ми хотіли вже було податись у Литву, щоб тільки не бачити сеї проклятої Хохляндії.

— Слухай, пане-коханку, — звернувся пан Янчевський до Хойнацького, — се прямо Бог посилає тобі такого робітника. Я пильнонів гаразд знаю, вони дійсно ненавидять й погорджують хлопами-худобою й задля релігійного фанатизму й задля мови й звичаїв... Тут можна сказати на певно, що сеї кацап не навяже зносин з твоїми хахлами... та впрочім: можна біля нього поставити двох вірних дозорців й бути зовсім спокійним: треба докіпчити і брами й огорожі. — так безпечно лишати.

— Майте рацію, — згодився Хойнацький й став годити муляря.

Послідний після точної ревізії увійшов в двір, на другий день предложено йому пробу роботу: поправу печи, а Хойнацький був зовсім вдоволений...

А на третій день покоївка Фрося хихакала й шептала із своєю товаришкою, перед котрою вона висказувала всі свої тайни. Се була та сама Фрося, що служила ність літ тому назад у Пігловських: як почувла свободу, то з'єднала собі довіру у панів Хойнацьких і стала покоївкою Доротей.

— Смішно й казати! — сміялась Фрося. — Сей кацап залюбився в мнї!

— Та який ще дідуган? Та й ще кацап з бородою... Цапом від него воляє....

— А ви певно се знаєте?

— Та ні! хіхотала, почервоївши покоївка. — Тільки так мені здається... Вирочім: я перший раз бачу кацапів... тому так мені страшно: а може бути, що вони також люди! Ось і зручний і ласкавий... Серезки мені подарував золоті... Ось поглянь!

І вона виїняла з кармана коробочку й подала товаришці.

— Матінко! — Силеснула руками й остовніла з подиву.

— Та за такі серезки я знаю що... і він так вас покохав? Ось і диво: тільки поглянув а вже й полюбив!

— Що тут дивного? За мною гинули як раз... тут довго мурдяться годі... глянув й бувай здоров: чи то кавалір, чи бо панна...

І Фрося побідоносно виїняла з кімнати.

А четвертого дня, розбираючи паню, сказала Фрося, що п. Янчевський просив перевести його з кабінета в сусідню кімнатку.

— Чому? — кинулась Доротей.

— Бо там зле, — одвітила з лукавим сміхом Фрося.

— Досить. В сусідній кімнаті помістити лишне пана Кіштинського, улана.

— Сього високого, стрійного... з чорним вусом... того красуня?

— Ну, тільки ти мені дуже не задивляй ся на нього!

— Хрань Господи! — змішалась служанка. — А ключ від потайних дверей де положити?

— Сюди дай! — перебила Доротея.

Фрося дала пані ключ і стала поратись по кімнаті, та опісля звернула ся до неї:

— Там, прошу пані, говорив в кухні пан Халявський, що безбачно позваляти муляреви снати; він може підійти дозорців... а тоді куди схоче... лишне булоб перенести кацана деінде.

— Та я сказалаб, щоб його перенести в кімнатку, де був передне креденце... Він відси не влізе... а я буду замкати...

— Ха ха! То ти вже познакомилася з мулярем? — кривкнула пані, а коли замітила, що її лице залило ся кровю, засміялась й добавила: — Ну, щож! Я нічого проти сього не маю. держи його біля себе на ключ, ти одвічаєш за нього...

— Ах, Господи! Таж муляр гідкий! Я тільки, щоб панству безбачно спалось... а се — яке невидальце:

— Ну, гарно, гарно. — сказала пані, — яж не виретенсіях до муляря, а ти пайди ще й мойому пану яку забавку, щобн не надоїдав...

Служанка засміялась в кулак і відійшла, пожелавши своїй пані доброї і щасливої ночі.

Три дні після описаної сцени явив ся біля брами якийсь шляхтич: його не пустили у двір, а стали розштовувати крізь віконце в брамі; він назвав себе Зеленьським, післанним з письмом й річами до пані Доротеї від її товаришки пані Людкеської, щоб перевірити точність особи, прийшло двох слуг і вони пізнали в прибувнїм Зеленьського, управителя пані Людкеської. Аж тоді шляхтича впустили а письмо передали пані Доротеї. Пані Людкеська ішеала, що небавом сама приїде, тому просить задержати в хаті її річи: коври, срібло, бронз і т. д. Річні боїть ся вона лишати на ласку й неласку хлопів.

Ішнар, що трудив ся біля брами, сміяв ся з тих тужли-

вих допитів і всякого гостя і в душевній простоті сміяв ся грімко над шляхтичем.

— Ось, який неожиданий гість! Ха, ха! А огляньте його братчики з переду й заду!

— А ти не скали зубів, а ліпше поможи батькови! — крикнув шляхтич.

Муляр застидав ся і замовк: та коли прийшло від пана позволенє взяти привезену шляхтичем паку й перевезти її в гардеробиу кімнату, то він заявив живе бажанє помагати при переносеню бо пака була доволі тяжка.

В кімнаті стрітив муляря пан Вікентій.

— А що там, як твоя робота йде?

— Коло брами кінчу роботу нині вечером, завтра переїду в сад.

— Дуже добре! — По скінченю одержиш нагороду.

Муляр поклонив ся. В ту пору підійшов до них пан Янчевський з уланом.

— А що сусїде, як думаєш? чи не поїхати нам на лови розрухати кости, то надто вже застоїмось? — звернув ся він по дружньому до господаря.

— Знаменито, — згодив ся сей, — твоя гадка мені по нутру...

— Тільки кудя?

— Може на звіря... потїшити молодого героя й змірити його хоробрість.... Ха, ха, ха!

— Я до ваших услуг, — сказав охочий улан й одзвонив шпорнами.

— Віват! — А коли? — роздумував, потираючи руки, господар.

— Як панство ласкаві, то я пораджу! — змішав муляря з мову муляр.

Се було би безличностю зі сторони хама, та сей був не свій, а тим часом той, що його рада могла бути інтерєсна, тому Хойнацький кивнув йому головою.

— В Хвопцовськїм болотї, всевельможні панове улахах. що тягнуть ся біля Головчинського ліса, там диків ліку. На власні очі я бачив, дикі величезні! Колиб туди вполохати їх а опісля грянути з рушниць..

— Так, справді, замітив хазяїн, — але за далеко, а тепер вже пізня година.

— Щож там такого! Там переночувати в ліску можна, а при світлі місяця гарно уганяти ся за звірем.

— Може лишне завтра? — озвав ся нерішучо хазяїн.

Розумієть ся! Се певно! — згодив ся господар й побі роздати прикази.

Минуло випроchim чимало часу, поки веселе і многочисленна команда, в супроводі баранів і собак, рушила в похід.

Охотники не вернулись перед почю і пані Доротея мусіла сісти до вечері з двома ветеранами. Туга невщеказана й тревога так огорнула її, що вона не могла нічого їсти. Попросила безвільних старців почувати в кабінеті чоловіка, щоб в домі був на всякий случай мужчина, вона обійшла дім, сад і двір. Велюди було спокійно, тільки з челядних хат доносив ся хохот. Доротея глянула на небо; половина була чорна, а зловіщі мраки падали на землю...

Фрося ожидала її в станції.

Що се за шум в челядній? — спитала пані.

— Се пан Зеленецький угощає компанію, такий веселий, балакливий...

— Гляди, щоб не перешлись... — а особливо лякей...

— Нехай пані не тревожать ся.

— А твій в креденсі?

— Під замком, — махнула рукою горшчичка і спитала чи ще чого не треба і відійшла.

Доротея лишилась сама. Вона оглянула ще раз спальню, добула з комоди набиту пістолю, положила його під голову і лягла. Поволи її чуетва стали переходити в сонливість.

Між тим муляр нетерпеливо ждав Фросі; він виглядав і слухав чи не йде.

Вкінци Фрося занепокоїла накрохмаленою спідничкою. Муляр зловив її за руку і став тягнути до комірчини.

— Стий! — крикнула налякана коханка. — Я побіду до кухні, накажу класти ся спати а опісля верну ся до тебе.

Муляр подумав хвилину.

— Тільки, щоб не прийшли сюди лакеї, а то нам помі-
шають....

— Не бійся, будуть пити, поки не звалить ся...

Муляр запер за нею входові двері, увійшов в гардероб-
ну кімнату й кинув ся до привезеної пакки.

— Живий? прошепотав він, нагнувшись.

Відповіді не було.

— Чи живий? — крикнув він в гребозі, нагнувшись
ще низше.

— Скорше! — почув ся із середини придуманий сто-
пн.

Муляр поспішно відімкнув пакку ключем, що його дістав
від шкляничка: в середині щось заворушилось, закутане в
коверець. Треба було немало намучитись, щоб витягнути ко-
нець ковра й підвинути голову завішеного чоловіка.

— Янку! Чи ти живий? — принав Дмитро до свого
друга.

— Так, се був Кармелок і його побратим Гинда.

— Води! — прошепотав Янко, схилиючи безсильно го-
лову й довлячи жадними устами воздух в засушену грудь.
Лице Кармелока було сильно червоне, очі розширені від
страху і цілий він був окритий стужами холодного поту.

Дмитро подав йому води, поміг відістатись з ковра і
майже вишле до сирчі, щоб його обвіяло свіжим воздухом.

За кілька хвилин серце й легкі почали правильно функ-
ціонувати: краса лица набрала здорової відтінки.

— Ну, але... удержав! — заговорив вкінці чималыми
перестанками Кармелок. — Ще трохи — і кінець... згинув
би був! Проклятий ковер закрив рот... рук випростувати го-
ло... і провадай марно! О дню ногою був вже на другім
світі!

XIII.

— Пеначе на світ народив ся тепер! — крутив Янко го-
логою, віддихаючи ще доволі тяжко.

— Справді чудно! І дірки були проверчені з низу таки...
Ну, та слава Богу! Вишні дві-три чарочки горівки! Поможє.

І Гнида подав побратимови пляшку.

Кармелюк цотягнув кілька ликів. Дмитро подав йому на закуску пиріг й кусок сала.

— Ожив, славити Господа! — промовив Кармелюк, поликаючи з трудом подану закуску.

— Посидь тут на сторожі, а я погляну, чи всюди спокій — сказав Гнида й на пальцях попрямував в покої.

За десять хвиль вернув ся а Кармелюк витягав руки й ноги.

— Тільки ось тепер зачинаю почувати в собі силу! — замітив він, усміхаючись.

— Гарно... там всі хроплять... Пора!

Янко намацав за поясом кинджал, оглянув курки на ністолях, засунув їх за пояс і стягнув його кріпше.

В сю хвилию мелькнула якась тінь і стала бистро зближатись до дверей...

— Сховай ся, се Фрося!

Як тільки вона увійшла в двері, Дмитро зловив її й поставив до неї ніж.

— Як словечко писнеш, тут тобі й смерть!

Опісля звязав її руки, набив глиною рот, затулив хусткою, кинув сторонілу служалку на долівку і запер кімнату на ключ.

— Ну, я йду! — сказав глухим шепотом Кармелюк, — а ти посторожи на кориторі... Я знаю тут всі входи і виходи... Гроші й цінні річі знаходять ся в шкатулці в спальні і комоді, що стоїть в сумежній кімнаті, а ключі у неї все під подушкою.

Дмитро мочки кивнув головою й кинув ся швидко в темний прохід. Янко вернув ся до гардероби й пробував отворити двері, що вели до спальні. Обережно обернув він ручку від дверей й попер плечем; роздав ся легенький тріск, та двері не подали ся... Серед мертвої тишини, серед темряви нічної, сей тріск роздав ся другий раз і повторив ся слабим відгомном... Кармелюк завмер на місци й затаїв віддих... Відгомін затих, но в тишині почув ся якийсь стон, якийсь хроніт... Си хвиля тревала безконечно довго... Хтось скрипнув далеко...

— Хто се скрипнув? Дмитро чи пані? — майнула крив

голову Яшка гадка. — Коли гадюка вишовзла з гнізда, почувши тріск, то вискочить й піднесе крик... Що робити? Кожда хвиля дорога! А може пробувати ще раз отворити тихо, або силою висадити двері і влетіти бурею?

Він прислухував ся... щось заворушило ся біля його ніг... може се миш... і знов настала страшна гробова тишина... Кармелюк напер ще раз плечем двері, вони захитали ся, тріснули й подались: завіс відскочив і двері в половині отворились. Із третої кімнати доіс ся легкий шум... неначе хтось повернувся на постелі... навіть роздалось тихе питанє: »хто се?« Та се питанє більше не повторяло ся...

Кармелюк отворив двері й очутив ся в передній кімнаті... Серце у нього то завмирало то відживало і товкло ся в грудній клітці. Та думати довго не було коли... Він потягнув за двері і вони подались без шуму... Крізь отвір виглянула в півсумерку кімнатка з чорними плямами на вікнах, в кутах й біля стін... Ще на хвилину завернувся Кармелюк, щоб перевести дух й надслухати... Із спальні не доходив найменший шум, не доносило ся навіть диханє. Кармелюк швидко перейшов комнату й подив ся в другі двері. На ліжку сиділа Доротея, подавилась з переляку вперед й кидала па двері без'умний, повний тревоги, погляд... Одна рука її лежала під подушкою, другою зловила за коліно... Волосє в безладі розкинулось по плечах й по обнаженій груді... Освічена з одної сторони червоним вогнем нічної лямпки, вона виглядала на тигра, що готовий кинути ся на свого противника.

Кармелюк при погляді на ненависну гадину, оторопів і завмер на місці.

— Що, пізнала? — прохрипів здавленим голосом Кармелюк, вийшовши на повне світло цілою своєю поставою.

— Кармелюк! — крикнула пані й подала ся до стіни.

— Так, Кармелюк... утік... покинув все, щоб ще раз побачити залюблену паню... й подякувати за ласку...

— Ласки! — занептала вона поблідлими устами... — все бери, все! Ось ключі! Тільки даруй житє!

— А ти мені його дарувала? — закинув він й почув, як буря ненависти стала клекотіти й підніматися в його груді.

— Відорвала від сімї, вигнала з рідної землі, загнала на чу-

жину, щоб я обливав ся кровю і гинув від туги... Мало того! Ще метила ся через собаку-управителя на моїй певниій жінці, дітях... А тут? Кілько ти душ замучила, кілько сиріт пустила на світ! Га? Мало для тебе кари, гадуко! Най подумаю... — скаженість зачала його обхоплювати.

В далі почули ся кроки...

— Всьо бери, не збавляй тільки душі... Тяжко... без покути... Ой, Матінко Божа! Ісусе, Маріє! — закричала вона, не зводячи очей з Кармелюка й в сей час прилудхуючи ся до шуму...

— Для такого дївола нема ласки! відозвав ся Янко. — Всьо одно: ти не покаєш ся...

— Май Бога в серцю! — молила вона. — У тебе благородна душа... Я... безборонна жєнщина.

Кармелюк захитав ся; по крайній мірі порив скажености змінив ся у нього в чувство людяности. Доротея слїдила очима за Кармелюком і коли замїтила, як він завагав ся, вихопила сейчас праву руку з під подушки і, бистро підвівшись, вистрїлила йому прямо в голову... Но вона підняла трохи дудо пістолї, а куля задраснула виски й пролетїла крізь волосє...

Та в тїй самїй хвилї Кармелюк зловив своїми зелїзними руками Доротею за горло, він здавив їй з такою силою, що очі у жертви налили ся кровю, вищулили ся, а окровавлений язик висолопив ся з губи. Панї забилась судорожно в руках метителя, а Кармелюк озвірений їй підлогою, давив чим рєсильнїше а опїєли підчав у воздух смертельною тревогою зняту паню...

Дмитро вбїг на голоє вистрїду і застав свого атамана поснїлою й тягненою в руках Доротеєю...

— Се вона — шельма? — спитав він з переляком.

— Бакала укунти та тепер покутує! одвітив Кармелюк.

— Кинь їй! Треба позабирати звїден, що пїнїйнїше, і в погн...

Зеленський перенїв двірню... і стоїть в брамі на ватї...

Чорний весняний вечер паляг рожевим світлом над селом Головчищами. Всім приїє він із собою спокій і житє, радієне оживленє; не зайшов він тільки до обірваної, похиленої хатини, колись багатого двора Кармелюка. Високий пліт, що окружав колись газдівство, тепер звалив ся; а воріт не було, тільки два зігнилі стовпи вказували місце, де вони стояли. Заросле, окопане подвірє представляло повну руїну; видко: не мали господарі на нїм чого складати; з комори й стодоли, що колись були опрятні й чисті, лишили ся тільки купи соломи, таї соломи чимало було з'ужито на топливо.

Но в похиленій хаті жили ще люди... Проти печі на лаві сиділа згорблена, худенька жєнщина, в котрій трудно було пізнати стрійну й біленьку Марійку. М'ягка тонкість її стану змінилась в кістяву поставу, плечі згорбились, лице повяло і коли краса голови мїстилась в свїжості і піжності, то Марійка утратила значну часть своєї колишньої краси. Но особливо змінились її очі: великі, мов дві зірки, дивились тупим поглядом...

Марійка сиділа неподвижно і опустила сухі, мов патики руки на колїна. В куті на лаві, прикриті кожухом, спали оба сини: страшний хлопчик сїмлітний і молодший шістьрічний. На столі стояли останки скромної їди, а Марійка й не гадала їх убирати: вона сиділа неподвижно змучена, без чєвства в серцю, без гадок в голові...

Чорні сумерки наповнили хату... Тільки на припечку, в куті поцєлу, слабо жєвріли дві-три іскорки, освічуючи тускним, миготячим світлом стать зігнутої жєнської фігури, — що заключала в собі бідноту й покору...

Один рукав сорочки Марійки був розірваний, крізь нього виднілась худа рука, перерізана в половині кровавою смужкою... Управитель бив її нині і вчєра нагайкою. Та чиж це перний раз? Марійка вже привикла до нагаїв того мерзеника, що при кожній стрічі нагадував її минувшину Кармелюка. Душа її вже не трївожилась звірством, з яким поступав зглядом неї управитель, тільки тіло боліло і кости ломались...

Тепер вона приняла доволі удатну позу а чєвство прой-

маючи. болно зменшилось, уступаючи місця ширшій слабості.

Марійці здавалось, що її руки й ноги неспаче наливалися оловом і що вона не в силі підняти ся з місця, ні воручити рукою. Від печі йшов теплий дух й ogrівав її утомлені члени. Очі Марійки неподвижно вдивлялися в тліючий попіл, та гадки в них ніякої не було.

Марійка о нічім не думала, нічого не згадувала... Ні картини минушого життя, ні образ давно пронавшого чоловіка не воскресали перед нею... В ній не було навіть думок про завтрашній день, вона знала, що так ший, як і завтра жде її та сама нужда, те само пониженє, побої... Давно вона перестала боротись із судьбою. Тепер вона тільки чувствувала, що знеможене її тіло віддихає і що її організм наповняє ся якимсь мертвим спокоєм а деєь далеко в голові, поза межою свідомости, хитала ся якась неясна гадка, розпливаючи ся мов водний туман; як гарно булоб, колиб вона очутилася тепер в могилі...

Тинниша, спокій... Ні докучливого світла, ні панщини, ні економа, ні борби, ні муки... Ах, як булоб гарно...

Час уходив... В хаті було ще темно, мов в могилі, ні один звук не долітав із спячого села. Нараз почувла в снігах тихий шелест, начеб хто підкрадає ся тихими кроками. Сейчас скочила вона із свого місця і мов прибіта собака, притулилася до печі. Зуби її дзвонили, руки затиснені притиснула до грудий.

— Управитель! завертіла мозок страшна думка — Нині хвалив ся він, що буде бити... Побачить дітей... Треба їх поховати, закрити...

Та ховати було вже запізно, двері хати відчинились і хтось ветупив на поріг. При слабім відблиску зоряної ночі, счі Марійки, привиклі до темноти, розріжнили високу мужеську стать в чамарці. Гість дихав тяжко, поривисто і се ще більше потверджало її здогад. Слабий крик вирвав ся з її груди.

— Марійко, се ти! — сказав голосно прищелець.

При звуках сего голосу щось рвануло серце Марійки.

— Хто там? Хто се? — крикнула вона, витягаючи в тревозі в темряву руки.

— Я, я, твій Іван! — І дві сильні руки обняли її й пригорнули кріпко, горячо.

— Господи, що се? Іване, се ти, чи твоя тінь? — ледви крикнула Марійка.

Я, я, живий, здоровий, твій чоловік, даний Богом! — крикнув Кармелюк і стиснув Марійку в своїх обняттях ще сильніше.

— Боженьку... Царице небесна! — роздались слова Марійки. Вона обняла голову Кармелюка руками, й майже повисла на його руках, стративши силу від несподіваної радості.

Кармелюк доніс її до лави, посадив і почав її худі плечі і лице обкладати горячими поцілуями.

Ну, успокійся, моя рибонько! — говорив він. — Не покину тепер тебе ніколи.

— Ніколи? — крикнула Марійка, заходячи ся від радості і від сліз. — Світе мій ясний! Щастє моє єдине, пенаглядне!!

Вона цілувала чоловіка в лице, в руки і знов голубила ся до него й повторяла мішаючи поцілуї із слезами:

— Замучила ся я... не гадала вже бачити... Боже мій... вислухав мене... Щастє моє єдине!

Через кілька хвиль не міг Кармелюк промовити й двох слів від внутрішнього хвильованя. Він тільки притискав до себе дорогу жінку окривав її поцілуями й говорив, що він змучений, перетомлений розпукою.

Вкінці минули хвилі тої безумної бурної радості.

— Постривай, скажи, Марійко, де дід? — спитав Кармелюк, беручи Марійку собі на коліна.

— Другий вже рік, як помер, царство йому небесне.

— Помер?... Ох, жалко! То ви, біднята мої, лишились сиротами... Земля над ним перем, — промовив глухо Кармелюк і поклав над ним хрест. — А я й не знав. — Ех, був чоловік! Не повело ся й попрощатись.

— Таж йому минуло вже більш сотні літ та на яку радість було жити? — пробувала Марійка потішити чоловіка

і зітхнула, згадавши всі муки, що їх пережила разом з дідом.

Зітхнув тяжко й Кармелюк.

Марійка припала до його груди. Хвилю мовчали обоє.

— А дітjak? — заговорив знов Янко.

— Живі, здорові... Ох, тяжко було, Іване, а сохранила берегла! — Марійка оживилась. — Пожди, сейчас побачиш, я їх побуджу.

— Вона хотіла вшутись до дітей, та Кармелюк здержав її за руку.

— Це треба, пожди, пехай вже завтра. Та вони певно її не пізнають мене.

— Пізнають, пізнають: я їм про тебе безпестішно говорю, молила ся що дня за тебе.

Спаси тобі, моя голубко безталанна! — Кармелюк стиснув руку жінки. — А дітей не буди, нароблять крику, тай готов ще хто будь прийти.

Правда, правду. — згодилась Марійка. — Так я піддую вогонь, може хоч їх побачиш. Господи! Таж я сама не була до того часу твоїх яernih очей.

— Тільки закрий чим будь вікно. — замітив Кармелюк, відходячи в глибошу хату.

Марійка закрила вікно якоюсь плахтою, роздула вогонь, засвітила каганець і підійшла з ним до лави, де спали діти.

— Ось вони, Іване, ось вони, наші малі голубята. Їди, поглянь на них.

Кармелюк мовчки зупинив ся в головах дітей.

Діти лежали, обнявшись в одно із другим; з під дірвотного рядна виднілись тільки дві біло-кучеряві головки. Світло від каганця освітлю худенькі лиця дітей, що мали в собі чимало серйозности.

Кілька хвиль Кармелюк мовчки дивив ся на хлопчиків, вклав тяжке, глибоке зітхнене вирвалося з його наболівшої груди.

— Вовчечятє, пещасні, беззахистні! — закликав він з горестю й отер рукавом слезу. А коли повернув ся до жінки і побачив її висохле і постаріле лице, вирвав ся у його бело-

чий оклик: — Марійко, тебе годі пізнати! Де поділась твоя краса?

— Сей оклик дуже вразив серце Марійки. Сльози виступили їй на очі.

— Де моя краса? — повторила вона тремтячим від зворушення голосом. — Скажи радше як я осталась живою! Як же не порознадалась моя шкіра, як ще мої кости не змінилися в сухі палики? Ох, що се було за життя! Мука, смерть, або некло лішче!

Вона закрила лице руками і гірко, гірко заридала. Від цих сльоз жінки серце Кармелюка наповнилось нестрешним жалем й болем.

XIV.

— Безталанна моя голубонько, моя снза, внощи! — крикнув він ї, обнявши жінку, й голубив криком до себе.

Приєднала таска чоловіка ще більше розтумала Марійку. Перед нею встала ціле її життя за останніх три роки: нестерпний, кастержний труд, побої, холод, голод, грівога о безталанній дітти та туга, невщосенма надлюдська туга... І вона заговорила про своє життя, перериваючи свої слова плачем; слези так і лились по її лиці, вона утирала їх рукавом сорочки і все говорила, говорила об сім, що в протягу трьох літ знищило її красу, сточило серце...

Кармелюк мовчки слухав жінки, вдививившись в темний кут. Тільки від часу до часу притискав до себе ридуючи, безталанну Марійку.

— Його погляд унав нараз на розірваний рукав її сорочки і на кроваву пасмугу на руці.

— Марійко, а се що? — спитав він її глухим голосом.

— Ах, що там! Управитель бив мене за се, що не могла так скоро як дуугі полоти... казав, що ще бити-ме...

— Собака! — крикнув Кармелюк, стискаючи скажено кулаки. — Мерзенна тварюка! Горло перерву, здеру з живого шкіру.

— Ради Бога! — перебила його в тревозі Марійка. —

Ради Бога, лиши! Ой, лиши вже, Іване. Доволі й так натерпілась... Нема сили... Ох, колиб ти покоровив ся, жилиб м'я тепер як передше..

Упрек жінки вразив Кармелюка до живого.

— Марійко! — перервав він тихо її слова а в його голо-сі звучало щось такого, що зневолило Марійку перервати свою мову. — Ти мене упрекаєш? Не покорю ся! Покрив ся я тому, чому треба було покорятись... А колиб я ліг під панськими канчуками, то, гадаєш, зміг би я снасти наше щасте? Га! Пан вишарив би мене, ошісля тебе, потім наших дітей, ошісля пігнав би нас на панщину тай продав нас всіх в різні сторони. Я панови не потрібний, ось в сім діло! Не хочу бути підлим кріпаком, що над ним глумив ся і пан і економ!

На хвилину замовкли обоє. Вони сиділи одно біля дру-гого, та Кармелюкови видавалось, що між ним а жінкою про-ховзнуло ся щось мерзенне, холодне...

Він зігнув ся, потер рукою чоло, потім знов заговорив:

— Ти гадаєш, що мені гарно жило ся там, в москалях? **Били мене і то не канчуками а копали ногами, мов собаку...** Ет, та що говорити! — У Кармелюка смутно мелькнув й дру-гий бік життя і серце його стиснулось від болю. — Сторона чужа, люди чужі, тяжка неволя а в кожній хвилі думка про вас що ви робите, як побиваєте ся без мене. Ех, нераз хо-тілюсь мені всадити собі кулю в лоб.

— Сердешний мій! — прошептала Марійка, обняла ру-ками його шию й припала головою до його груди.

— Так то, так, моя голубонько, всім гірко було, тобі й мені... Певно, що мені менше тому, що навіть в москалях більше людяности, чим у тих катів... А діти!... Тільки в тім нема моєї вини... Винувата наша проклята недоля, що з до-**брих християн творить диких звірів... страшних звірів.**

При останніх словах в Кармелюка в голосі його зву-чала страшна погроза.

— Ох, сохрани Боже, Іване! Господь змилосердив ся над нами! Все минуло, ти тут, ти вернув ся, — заговорила горячо Марійка. — Ти тепер не покинеш нас?

— Господи! — крикнула Марійка, сплеснувши в доло-

— Ніколи!

її. — А я ще посміла тебе упрекнути! Но пострівай: скажи мені, як тебе відпустили? За що?

— Утік!

— Утік?

— Утік, не витернів... Затужив за вами... Знемоглась там моя душа. — Ну, кинув всьо тай утік.

— Боже мій! — крикнула Марійка. — Щож тобі буде за се? От, безталанна моя головонька! — майже заголосила вона. — Я гадала, що тебе до мене пустили, вернули мені мого сокола, а тепер піймають його, закують, закатують... Знов відведуть на віки тай що там буде... От, лишне було тебе не побачити, як мала знов стратити на ціле житє.

— Не бій ся, не піймають: тепер я вже не сей, що був давнійше! Навчили люди розуму.

— Ой, що там говорити! Дізнають ся, вислідять, а коли дізнаєть ся твоя пані, вона тебе зжене з світа...

— Ну, тепер вона нам в пічїм не пошкодить, — промовив хмарно Кармелюк...

Марійка здригнула й замовкла... Якась невідома тревога розлилась між нею а чоловіком... Вона почула в собі студїнь... Мороз перебіг крізь її тіло... Довго тревала мовчанка... Вона хотїла підняти очи на чоловіка та не могла, аж по хвилі спитала чоловіка тихо:

— Як? Чому?

Кармелюк дихав тяжко й поволи, тож ледви чутно одвітив:

— Убив!

Марійка кинула ся в зад і мало що не впала на лавку. Від потрясеня упала з вікна ши́бка і бренькотом покотилась на землю.

— Ти? ти? — шептала вона, вдивляючись широко-отвореними очима в лице чоловіка.

— Так, я задусив гадюку на смерть.

— Ой! — застогнала Марійка, похилила голову й закрила очі руками.

— А ти гадала що? — заговорив різко Кармелюк. — Було може дякувати їй за се, що вона знищила мою сімю, що вона затроїла твоє й моє житє? Дякувати їй за се, що во-

на намовляє управителя, щоб катував тебе? Або за се, що вона замучила десятки, сотки таких, як ми, закріпощених людей?

— Гріх, гріх... кара Божа... — ледви шептали поблідлі уста Марійки, а очі її з дикою тривогою вдивляли ся в лице чоловіка.

Нехай буде й гріх! перебив її Кармелюк. — По крайности взяв я його на себе за других.

— Довідають ся, зловлять... Ой, Боже мій, пронали ми, пронали на віки! — продовжала Марійка, не слухаючи Кармелюка.

— Ніхто не довідасть ся, говорю тобі, як тільки сама не розкажеш! — перебив її різко Кармелюк. — А як і довідають ся, то бояти-муть ся ловити, розумієш? Три роки держали орла в залізній клітці таї вирости у орла крила і кігті, страшні кігті, Марійко.

І він підвів ся, розширив груди, могутий і мрачний.

Із сліною тривогою гляділа на його Марійка.

— Ради Бога, Іване! — крикнула вона при останніх словах, зриваючись з місця, — скажи мені, що ти задумав, куди подав ся?

— Ні проти Бога, ні проти добрих людей!

— Ні проти Бога, — повторила майже з горестю Марійка і заговорила, задихаючись, з їдким подражненням: — ти продав нечистому душу, ти став душогубом, ти пролив християнську кров! Ох, мало ми ще терпіли через тебе, ти забажав ще нас погубити на віки й завдати нас в каторгу!

Марійка зловила ся за голову руками й голосно заридала, киваючи головою то в сю то в другу сторону.

— Слухай ти, нерозумна жінко, слухай й порозумій, — перебив її їдким боєм Кармелюк і стиснув її кріпко за руки й посадив на лавку. — Се, що я убив сю гадюку, се моя вина а не ваша а за сю вину не вам прийдесть ся покутувати.

— Не нам? Дізнають ся, хто убив.. у мене був... зловлять... мене й дітей... Ох, сироти мої...

— Ніхто не дізнаєть ся, — перебив її різко Кармелюк, ніхто й не догадаєть ся, що я тут.

— А Бог? А гріх? А кров християнська! Ой, унаде вона на мене й на дїтий!

— Годї, не жури ся про мій гріх, сам його перенесу. За се снає від мук сотні людей.

— Других спас, а себе погубив. Все про других думаєш, а про нас хто згадає? Хто нам хоч кусок хліба дав, коли тебе загнали до війська? Не любиш ти нас, ні мене, ні дїтий наших! Колиб любив, не доводив би нас до такого горя, до такої неволі. Ох, Боже мій! Ой, Боженьку наш!...

— Марійко, Марійко, та погадай, що говориш? — крикнув в роздраженню Кармелюк: — таж тому я втік, щоб снаєти вас від панської неволі, від голоду, від канчуків!

Марійка заплакала ще сильїйше.

— Снаєти від злиднів, від панської неволі прийшов я вас. Таж я сю гадину убив задля тебе, бо-ж вона пановляла собаку — управителя. Таж я і кару і гріх взяв на себе задля вас, — промовив Каремлюк, стискаючи руки Марійки: — ось на пер і раз прийє я вам! — І він сягнув рукою в карман і висипав на лаву пригорщу золота.

— Марійка поглянула на золото і її лици відбив ся люцасний ляк.

— Ніколи! Нізащо! — крикнула вона і, вирвавши руку з руки Кармелюка, подала ся назад.

Сей рух жінки, повний переляку й наруги, болючо завив серце Кармелюка.

— Бери, Марійко, не бій ся, гроші чисті, — промовив він строго, — на них нема чужої крові, тільки мій піт, моя кров.

А що Марійка не зробила ні одного порушення, щоб їх забрати, то Кармелюк позбрав гроші з лавки і вкинув в карман.

Марійка все плакала.

— Та чого ти все ридаєш, Марійко, — промовив Кармелюк з їдкою досадою, стаючи перед жінкою, — чиж ліпше тобі булоб щоб я гнів в Москалях, а ти сохла серед нужди?

— Ой, що ти говориш? — крикнула крізь сльози Марійка.

— То чи ти рада, що я вернув до тебе?

— Чого шитаси? Чиж ти не знаєш, що ти один для мене на цілїм світі? Ти та двоє малих діточок. Побачила тебе, то неначе на світ народилась. А ось...

— Що такого? Чого плачеш? — промовив вже ніжнійше Кармелюк, притягаючи до себе жінку. — Не покину тебе до самої смерті. Не дали нам люди жити по людськи, так будемо добиватись своєї долі.

— Якої долі? Якого щастя? Ось, прийшов ти до нас, а завтра виберешся тай, коли повернеш? Бог один знає. Ожидати тебе-му що години, що хвилини. Думати-му, що зловили тебе, забили в кайдани й замордували! Ох, Іване, Іване, се не жите, а мука, невольна мука! — Заломила руки Марійка.

Розпука жінки і її горе захвилювало серцем Кармелюка і заглушили холодну досаду, що огорнула його гріш.

— Хто говорить тобі, що я вас покину? — говорив він палко. Течер ніхто нас не розлучить, бо я прийшов тебе взяти із собою.

— А діти як?

— Тай їх, моя кохана. Утечем звідси сейчас.

— Кудиж?

— В ліс, в темний ліс, Марійко, а відти в Бесарабію. — Кармелюк пристрасно приголубив жінку. — Темний ліс — певна охорона; там ми панами, там наша доля.

— Ні, ні! — крикнула Марійка, вириваючись з обнята Кармелюка! — дознають ся, догадають ся, кинуть ся в погоню.

— Будуть лякати ся: не зловити їм Кармелюка! — перебив її гордо Янко.

— Ой, що там, що там говорити! Дізнають ся, що панів убита, пізнають, що ми утікли і сейчас зловлять. У панів тисячі рук, вони викорчують всі ліси, а до тебе доберуть ся. забють в кайдани й закатують. Діти мої безталанні, чи кормила я вас на таку долю? Нема у мене здорового місця на тілі. Я замучилась, зовсім ослабла. Ні, ні! — крикнула вона в припливі нової енергії: — нехай радше згину тут із своїми дітьми, хоч в ріднім кутику!

Марійка упала на лаву й заридала гірко, безутішно.

При тих словах жінки гірка обида підняла ся в душі Кармелюка, та вид сей, дійсно замученої жінчини заглушив її теплим чувством.

— Ну, гаразд! — заговорив він мягко, — боїш ся ти панської кари — лишай ся поки що тут, а я все залагоджу... Сам все приготовлю... Пожди тільки місяць, другий, а опісля виберем ся зовсім з рідної сторони. Виїдемо в Бесарабію, купимо собі землі й заживемо, як перед тим жили: тихо, та радісно, та любо, що я можу зам зробити? Одно тільки — спасти свою рідню! Ти відживеш у мене розцвієш опять, мов квіточка, дружино моя безталанна, замучена, люба.

Ті ласкаві слова чоловіка не розбудили в Марійці ні енергії, ні віри.

— Тішиш ся пустою думкою! — заговорила вона, піднявши ся з лави й повертаючи до чоловіка запухле від сліз лице. — Куди ми повернем ся? Хто випустить нас? Піймають, звяжуть, закатують на смерть. Ох, не буде для нас долі, не буде!

— Так щож по твоєму: ліпше було не приходити до вас? Ліпше було оставити вас тут на погибель, мов щенят? — крикнув з вогнем Кармелюк.

— Ох, не знаю, не знаю нічого! Убий нас радше. Іване! радше нам не жити.

— Слухай, Марійко, — сказав з усилем Кармелюк, ледви придушуючу бурю, що гуділа в його душі, — риба — говорять — шукає, де глибше, а чоловік, де ліпше, а ти оперла ся на однім, тай все говориш: смерть, смерть! Смерти не клич, вона прийде і сама, а поки чоловік живий, до тої пори гадає він поправити своє життя. Люди розбили нашу долю... Гарно тобі жилось без мене? А знаєш, кільки тобі прийшлоб ся мучити самій, колиб я був з війська не утік, кільки часу прийшлоб ся терпіти голод, нужду і побої і від пана і від економа? Двацять два роки! Чи ти можеш своїм розумом поняти — кільки се? Се ціле життя. І ти сего не перенеслаб. А був би вернув ся і найшов би був тільки похилий хрест на кладбищи, а, може й не застав би й того, колиб панови забажалось було проміняти тебе за пару собак. А сини? Діти мої єдині! Чиж перенеслиб вони таке життя? Чи пі-

зналиб коли свого батька? І чиж можна знати то все і не утікати? Та від такого життя можна й в пекло утікати! Так не ліпше тобі зі мною сконтувати щастя, чим умирати тут й діти мучити? А ти... Ех, Марійко, таж я прийшов сюди тільки тому, що моя душа кровю обливалась, згадуючи вас. Яж міг обстати ся в москалях, міг зажити гаразд, колиб я бажав спокою. Не бажав я! Утік на волю! Серце, серце! Воно не давало мені спокою ні на волі, ні в неволі. До вас воно рвало мене, до моїх безталанних, окрадених. Гадав найти тут краплину щастя. Ех, та що там!

Но Марійка безнадійно хитала головою і тужливо ридала...

Довго ждав Андрій на свого батька-атамана, хотів було всею кинути і побігти до нього, та Дмитро повернув й успокоїв його а за день вернув ся й Кармелюк.

Вернув ся він зажурений, строгий і на сході сказав до Андрія:

— Відотхну. Нема нічого важного.

— А що з батьком-атаманом? — спитав Андрій Дмитра, що шукав за своєю чаркою на воду.

— А що?

Та ось: він темнійший ночі.

— Хто його знає! Коли ми з ним розстались, полетів домів мом куля, горячий мов порох! А тепер вернув ся слово: кіт з води.

— Можливо в дома...

— Дивна річ! В москалях тільки говорив й думав тільки, що про діти й жінку та своєї Головчинні. Ради дитини утік. Чи може він їх застав такими як були?

— Се ні. Марійку все село знає. Вона гідна...

— Мов трава... усміхнув ся салдат цинічно. — Ні, хлопче, його жінка, мов салдатецький черевик: хто возьме — добрий. А він же додавав, що вона гарпа, мов краля... — докінчив салдат й поглянув на Андрія.

— Правда. Тільки се не все: чи пан-управитель, чи скопом...

— Таки так, братчику.

— Коли так, то годі роздумувати...

Салдат вложив в зуби льюльку й занісав, вдихаючи в себе їдкі струї жовтавого диму.

А Кармелюк лежав неподвижно в печері на розстеленій кірці, підложивши під голову руки. Він не спав, бо очі його були відкриті.

Крізь отвір печери, прикритий зверху повислою зеленою куців, виднілась частина долини й яркі сонячні плями на зеленій траві, теплотячі листочки і ціла краса й пишність весняного ранку.

Та Кармелюк не бачив нічого... Він не думав ні о чім, та його серце, було обняте одним чувством. Неначе щось обірвалося в його душі. Неначе він забув, стратив зразу щось, що давало йому змісел і енергію до життя... Серце його щеміло від болю і він неначе чув кожний удар в грудній клітці.

Він ожидав нужди, горя, не тої безодні нещастя, яку застав він і своїм рідним гнізді, він не принуєвав ніколи. І страшний жах для беззавиної жінки, невинних дітей давило його серце, томило груди. — по разом з ним далеко, в тайниках душі розросталося щире чувство розчарованя й досади.

XV.

Якийсь внутрішній голос шептав Кармелюкові: »Так ось се щастя, о яким ти мріяв в салдатах? для якого ти утік? Дурно! Дурно! Чиж не такий ти одинокий і у своїй рідній хаті і в неволі салдатеькій і в дрімучім лісі?« — Ні, ні! — справ ся побити сю думку Кармелюк, — діти мої маленькі, беззачинні, чиж вони відречуть ся від свого нещасливого батька? А жінка! Чиж вона мене любить, любить? — повторив він беззастанно.

А тут другий голос добавляв гірко: »Любить, та як?« — Урадувалаєсь!« — Так, урадувалаєсь. А як діло дійшло до того, щоб ділити з чоловіком і горе і радість — то якої заснивала? — Догадають ся — говорила — що убив націю, кинуть єв в погоню, зловлять її з ним й подумають, що вона його співницкою!

Ох! Кармелюк знов зловив ся за ліву сторону груди: пригадці на сі жорстоко-щирі слова — він чув острій біль в серцю.

А пам'ять з безсердечною точністю виводила перед ним всі слова, всі порушення жінки і якийсь холодний голос говорив: »чи так люблять? Хто любить, сей не надумуєть ся а говорить коханому: з тобою піду на край світа. Лиша смерть з тобою, чим жити без тебе! Хто любить, той рветь ся поділити з другом всі нещастя і муки. Хто любить, сей не упрекає друга пережитою неодолею, сей побачивши його, забуває за всео... А Марійка?

Кармелюк знов зловив рукою за грудь.

Йому пригадав ся переляк погорда, якою нагоріла його Марійка, коли почувла про замордоване Дорогеї... Її упреси, жаць, ридання і сльози, сльози без кінця...

Та чи вона його любить? Чи любила його перед тим? Чи старала ся хоч раз заглянути в його душу, поділити його горе? Одно тільки слово є у неї про всі дошкоти: »Про других годі думати. За свої діти, а онієля треба думати про себе треба покоритись, мовчати й сповняти панельбу волю.

»Ні, ні! Се горе, біднога і довга мука говорять її устами — вона-ж любить його. Вона — добра, милосерна... Вона поправить ся і стане знов давнюю, доброю Марійкою», — старав ся успокоїти себе Кармелюк. Треба тільки їх як найскорше перевезти в Бесарабію, захвати від людських очий. Чуж не згодить ся вона утікати? Крім сліз не чути від ньої ні словечка. Кармелюк захмурив ся. Треба її переконати, уговкати, щоб спасти її і дітей. Ох, ті діти! Безкрилі орлята, безталанні спроти! Перед Кармелюком устали мов живі їх худенькі, замурзані личка, примкнені очі, обведені синіми смужками, дві біло-кучеряві головки й худі тіла, що виставали з під старого катраня. Жаль наповняв його серце, горло зачала дусити спазма і щось горяче підступило до очий Невжеж він, їх батько, не спасе їх від сеї неволі, голоду й нужди? Спасе, спасе! Тому він прийшов сюди. Треба тільки як найскорше зібрати грохи грошків, роздобути паспорт — і в Бесарабію.

А там...

Щож там?

Там чужа сторона, не почуєш свого рідного слова... Жінка буде плакати, тужити з дня на день за рідним куточком урекати його гіркою долею... Ох, щож робити? Кудиж іти? Всі дороги передімною а годі німи чимчикувати...

Ні, він забув ще щось. Він снішив сюди радісний і боїрний, мов птиця, вирвавшись з клітки... А тепер?

Щось давить в грудях... Пусто в голові... Серце тяжке мов камінь... Він забув, що стратив щось сильне й живе, що давало йому веселість й енергію в його життю...

Хмарні думки злітались більше і більше тісною лавою до голови Кармелюка і серце тремтіло. В кінці все змінялось в якусь темну, тяжку масу і словно придавило мозок.

Природа взяла своє: Кармелюк заснув тяжким сном.

Був вже вечір, коли в печеру увійшов салдат й сказав голосно:

— Атамане, атамане! До тебе прийшли люди.

— Що? Хто? — крикнув Кармелюк й підняв ся. В словах салдата причулось йому щось дуже страшного.

— Люди прийшли до тебе, — повторив салдат, поглядаючи з недовірчивостю на змінене лице атамана.

— Люди... а... — Кармелюк повів рукою по чолі і зіткнув глибоко: — Люди... які? За чим? Може вивідчики?

— Ні, бо пропустили їх передна сторожа. Говорять, що їм тебе конче треба видіти.

— Гарзд! Йду!

Кармелюк устав з місця, поправив одіне і вийшов з печери.

Зонце зайшло поза вершки дерев, небо ще сіяло рожевим відблеском.

Перед печерою в повнім віддаленю сиділи й лежали біля двох костирів живоинесним гуртком орлята Кармелюка. Над вогнем в більших казанах, повішених на триніжках варила ся вечеря.

Оподаль від розбійників сиділи два гуртки селян: одна складала ся з чотирьох молодих парубків, друга — з кількох стариків.

На вид Кармелюка всі відкрили голови й низенько поклонились.

— Слава Богу, добрі люди! — промовив Кармелюк, одвічаючи на поклін.

— Во віки слава! — одвітили оба гуртки.

— До твоєї милости, батьку! — заговорили перші парубки, виступаючи вперед і знов поклонились. — Прийми нас.

— Вас прийняти? Де?

— У свою компанію, батьку. Будемо тобі, батьку вірно служити... Підем, де накажен, — хоч і на край світа...

— Го, го! І за край світа... Хоч в пекло! — підхопив якийсь веселий і знакомий голос Кармелюкови.

— Стій! Щож се? То се ти, фірман Ягчевського, Опісько з Гут? — крикнув Кармелюк, вдивляючись йому в лице.

— Він самий! Капля в каплю.

І з поза плечий молодого селянина широка, добродушна, трохи засіяна вісною твар, обкидана кучмою кучерявого волося.

— А се — Головатий і Чапля з Овеянк?

— Угадав, батьку! Прийми справляти помінки по нашій Гадюці...

— А се я — коли не забудь, небоже!

І при сих словах вперед висунулась могуча, коренаста фігура, словно викована грубим молотом з заліза...

— Дядько Явгух! Чиж се можливе! — крикнув Кармелюк, побіг вперед і обняв горячо крішкого і не старого ще селянина.

— Як же вас, дятьку, свігом припало! — Ось й срібний чуб вже ледво помітний.

— Ех, снючку, від горя кожний постарів. Ось і прийшли ми до тебе...

— Так, так, батьку, — всі відозвались.

Як пізнав, так і приймай в свою сімю.

Сі слова поразили дуже Кармелюка своїм наголосом..

— В мою сімю! — повторив він з певною горестю. — В мою сімю, брати, ідуть тільки ті бездомні, які нічо не мають ні перед собою, ні за собою! Ви, господарські сини, вер-

пійть ся назад до хати. Чи ж вам личить приставати до безприкладних бродяг? На яку то радість, на який кінець?

— На більше веселій, чим у нас, на селі, бодай пук! — засміяв ся фірман і розгорнув свою ешю чамарку, прикрашену шпурками й висячими, лискучими гудзиками.

— Спну! — заговорив Явтух грубим, придушеним голосом. Його лице з різкими, тинічними чертами було покрите сіттю дрібних морщок, старий вус звисав двома космами до низу, а очі, що блискали з під чорних ще бров, надавали виразови його лица мрачного характеру. — Та ж ти сам здоров знаєш, які воши господарські ешні. Чи ж у крінака є господарство, батько, мати, ешні?

Що є у нього крім горя перед і за собою? — Як прийшли ми до тебе, — значить нема вже ешли двігати крінацьке житє...

— А я вам що дам? Не гадайте, що тут гульня, розкопні. Гонить нас велюди педоля, порадинок наш — гіркий. — А дружина — кріпкий мотузок: як обіветь ся довкола шні, як приголубить, так забудеш і на божій світ! І жде вона нас що дня, що хвилини! Вертайте, братя, домів. Не лакомете ся на гіркий талант! Як дома у вас горе, то і тут нема радості.

— Ші, батьку, ші! — перебив Кармелюка фірман. — Ми не знаємо, що й тут жде нас або житє, або смерть. Та й плюнути їм в вічі! А все ж таки — ліпше для нас умирати за волю, чим віддати евос житє на потіху панам.

— Умирати за волю? — повторив по неволі Кармелюк.

Перший раз та гадка прийшла йому до свідомости. Коли мав він точно означену ціль, коли утікав з війська. На питання не міг був він дати ясної відповіді, та теж перший раз він почув, що така ціль варта життя і личного щастя, що вона захоплює його душу і при одній такій думці в груді його проблюєсь могутє широке чувство.

— А утеча, а Бессарабія? — мигнуло в умі Кармелюка. Нове чувство покрило широким хвилем завийшиє й потягло його за собою.

— Атамане, — про довжав Явтух, чим можемо ми захищати нашу сімю?

Слухай: був у мене батько — пан убив його на довах, будь то печаянно...

Була і мати, підняли її по породі на панщину і привезли вже на возі.. так і не встала більше.. Осталась тільки одна се стра, чорнеченка, щобегунечка, вся моя утіха.... Любив її, лежав, душі своєї не чув.... Ну, так ось, дві неділі тому назад покликали її до панича... Стала плакати...

Пішов я просто до пана: а її зловили і взяли і привезли, щоб панрч збещестив... На щастє вирвала ся, але кинулась в глибоку колодязь... Витягнули не живу... Пан приїхав... Мене пустили на другий день: я підняв гумно і прийшов до тебе. Скажи тепер мені, як можемо тепер ми захистити свою сімю?

— Правда! Гарно говорить! — піддержували Явтуха Кармелюкові товариші.

— Йй Богу, правда! — крикнув удаю фірман. — Чи будемо сидіти дома, чи ні, все одно: не висидемо нічого путнього, присяй-бо! Захоче пан, так і закутує на смерть цю нашу сімю на наших таки очах, або попродає в чужі руки... так як ось зробили з тобою. А коли ми, батьку-атамане, получимо ся з тобою, тож може чого добем ся... Не даромже по словиця говорить: »втік — не втік, а побігчи можна«...

— Гарзд, пажень! Люблю таких! — замітив емергічно салдат, сільовуючи в бік.

— Таж і у тебе, атамане, лишилась сімья, — говорив Явтух далі — а ти покінув її й жінку беззахисту й дрібних дітей, тому, що зрозумів, що не в силі їх спасти...

— Правда, правда! — заговорили разом і товариші Кармелюка і пришелиці-старики.

— Не цурай ся нас, батьку!.. Натерпіли ся ми вже доволі! — крикнули голосно Головатий і Чапля. — Назад не вернем ся... як не при тобі, так на вербу, або в полонку... одна дорога... чи добудемо волі, чи ні, а гіршого пекла, як у нас дома, й на другім світі певно нема.

— Правда: голій розбою не боїть ся! Пан або пропав! Нам виратувати годі. — продовжав сільвійше фірман. — А карою нас не лякай! Коли будемо умирати, то нехай хоч знаємо за що.

— Гарно, діти! — сказав одушевлений Кармелюк. — Я прийму вас на мою безталанну сімю, знайте наперед, що ні пирі, ні весіля ждуть на вас тут!...

Парубки мовчали, похилили голови.

— Знайте ще, що я не допущу до розливу крові, крім послідної скрайности. Знайте ще й се, що кожний день може принести смерть й страшну кару, що як піймають кого з нас, то ані на вогни, ані на інших муках не повинен видавати своїх товаришів.

— Знаємо все! Умремо за тебе! Веди нас куди хочеш! — крикнули разом парубки.

— Так, лишайтесь тутки, — сказав Кармелюк.

Парубки поклонились ще раз Кармелюкови і відійшли на бік.

Кармелюк зітхнув глибоко, потер чоло рукою. Чоло було горяче, груди підносились високо, поривисто. В пустоті, що була охопила його душу, знов нова, хоч від давна вже дрімала в душі, думка. Вона ширила, кружляла і розкидала довкруги себе снопи мерехтячих зізд. Немов блудні огнишки, що бігали серед темряви його думок відривки гадок: що се? сім'я, жінка, діти? — А Бесарабія? Чи він може обманювати відданих собі людей? — Та горячий туман закрит в його свідомости все минуле, немов підіймав його все вище і вище. на недоступну висоту...

Кармелюк потер рукою чоло. кинув головою й намагався запанувати над собою. Перед ним ще стояли чужі люди, що ждали від нього слова.

— А з чим ви прийшли, дядьки — заговорив він, віддилюючи глибоко. — Може також до мене?

Поки ще є молодий за нас, батьку, нам ще час. — одвітив стариний, сивий, чоловік, виступаючи на перед. — Громада прислала нас до тебе просити помочи.

— До мене? Просити помочи?

— До тебе, батьку. Поратуй нас! — заговорили старики й винулись на коліна.

— Встаньте! — промовив Кармелюк. — Тільки перед одним всевишнім належить клякати... Як я можу вас поратувати? Від кого, та від чого?

— Від пана паного й від управителя, від лютих воронів. Замучили вони нас. Нема більше сили терпіти. Панщини люди не кіпчать, по шість днів на тиждень працюють від зорі до зорі. Мало того, що ціле добро йому несем, то він ще наймас нас в чужі села, не падають й вагітних жінок... Торгують дівчатками малолітніми... Ой, сам, батьку, знаєш наше життя...

Серед товаришів Кармелюка почувлись гнівні оклики.

— Ой, батечку, поратує нас, хоч не нас, то дітний панних! — заридали старики — надаючи на коліна й витягаючи руки до Кармелюка.

Сльози й ридани стариків зробили сильне вражіння на присутніх.

— Правда, правда! — заговорив Кармелюк, уриваючи, немов говорючи з самим собою. — Гей, хто знає сего пана і село? — звернувся він грізно до своїх товаришів.

— Сего маршалка? відозвав ся фірман. — Як не знати? Я його знаю... Гого! Ще й як знаю! Їздив я не раз до того собаки на село.... Ха-ха-ха! — розміяв ся він не то гірко, не то весело... — Ну, село! Всі хати обдерті, давно ребрами світять. Скот? Щоб тобі хоч курка! Собак на ціле село набиреть ся дві-три тай пільки. А дітвора вся гола мов циганята! А підлітки-дівчата всі в лахматю... Ой, мамо моя! Пан, а ще більше управитель, обдер так село!

— Ось що, — заговорив Кармелюк, звертаючись до стариків, що з благанем вдивлялись в його лице. — Постарає ся я провчити їх без дуногубства, а все таки здорово провчити і економа і пана!

— Будемо за тебе Господа молити! — крикнули старики й винулись Кармелюкови в ноги.

— На многі літа атаманови! — крикнули свої, а сацедиці кинули панку в гору і заревів: Урра!... Урра!...

Кармелюк сам підвів з землі найблизшого діда і кивнув, щоб прочі підводились.

— Ой, батеньку-атамане! — закричав неначе овнятілий фірман. — Приказки сейчас звязати мені руки, а то я від радості сам себе загну періцяти.

Роздав ся регіт на сі слова.

— Ну, слухайтеж! — забрав голос Кармелюк.

— Як тільки зійде місяць — в похід, за ніч треба дійти до ліса напа мариналка. Ти, фірмане, знаєш гаразд і дорогу і село і двір і порядки — тож йти мені по переду.

— Вельо до питочки, батьку!

— А тепер, обернув ся Кармелюк до Андрія і до салдата — погодуйте голодних, тай своїм затроїти червак.

— Гаїда! — махнули Андрій і салдат на зібраних й одвели їх до вогню, де густиий дим підносив ся з повних казанів.

Кармелюк відійшов на бік і сів на кущу гияк. Кров стукала йому у виски, шуміло в ухах, він стиснув голову руками, й опер ся руками на коліна. Тільки що минулі сцени глибоко заворушили й потрясли його. Та ось що тепер думлось! Коли він став на роздорожу, не знаючи, на що рішити ся, народ зробив його своїм заступником.

»Ой, доле моя, доле! — майже простогнав Кармелюк і закрив лице руками. — Куди ти мене кидаєш, куди песен?

XVI.

Знов до уха Кармелюка доїє ся протягливий, довгий свист...

Він зірвав ся на поги й паделухував. За хвилю свист повторив ся ще раз і ще раз, а в слід за тим роздав ся шум шия...

На полянку, десять кроків від того місця, де сидів Кармелюк, виїшло двох парубків: вони майже несли знакому нам доньку священика з Дерезиї, — Олесю. Рукі її були звязані за спиною, білий платочок, покриваючий голову, зісунув ся на плечі; пухке, каштанове волосє розсинало ся тепер по плечах й виглядало мов авреолі із червоного золота; від шстрого движєня, від хвильованія палало її лице. Вона була дуже гарна в сю хвилю. І її біле, паликане личко й стрійна стать явила ся контрастом до грубих фігур парубків, що її несли.

— Пане атамане! Пиймали птанку! — крикнув один з них. — Там ще є друга, звала вона себе жінкою священика

з Деражні: коли вона почула, що попалась в руки Кармелюка, то з ляку затремтіла, тож мні її в бричці покинули, двох лишило ся біля неї.

Кармелюк нахмурился.

Хто такий? попада з Деражні? — спитав він.

— Так, атамане! А се її дочка.

— Та як ви сміли їх перепиняти? — крикнув грізно Кармелюк. — Чи виж забули, що я наказав напастувати добрих людей, особливо наших панотців. Розвяжіть панні руки. Горлом своїм одвітите за непослух. Таж всі знають, що Кармелюк не напастує добрих людей, що він карає тільки напасників, кровопийців.

При сих словах Кармелюка з грудий Олесі вирвав ся придурений оклик і вона також подалась вперед.

— Що? Ви налякали ся? — промовив з ласкавою усмішкою Кармелюк, із вдоволенем оставновляючи свій погляд на гарнім личку дівчини. — не бійте ся, розбійник Кармелюк не зробить вам лиха.

— Я й не бою ся — заговорила Олеся дріжучим голосом — коли зловили зразу, налякала ся. і за бідну маму і за себе, а коли почула, що ведуть до Кармелюка, минув мій страх.

— Як? — заговорив Кармелюк — ти не налякала ся страшного розбійника Кармелюка? Таж він з живих людей ріже паски на очкур, виколоє очі...

— Всього то брешуть наши та економи, а за ними зі страху Жиди... А я знаю, що ви — чоловік добрий і заступаєте ся за безталанних.

»

Кармелюк з подивом поглянув на Олесю.

Огненний погляд дівчини, її слова й глибоко схильований голос, що свідчив про щирість слів, його пронизав й тронув.

— Спасибі за добре слово, дівчино. — промовив він, нахилиючи голову, — тільки се слово далеке від правди.

— Ні, ні! — перебила його горячо Олеся. — Коли многі благословлять ваше імя, то значить: ви наш друг і захитник!

— Чиж може бути другом сей, у кого кров на руках і гріх на душі? — спитав Кармелюк Олесю і сам здивувався, чого він заходить з дівчиною в такі інтимні розговори. Та

якесь понятне чувство силувало його розкрити перед кимсь своєю душою, що зміг би поняти шаліючи в ній бурю, а йому чомусь здавалось, що ся дівчина його розуміє, що він говорить з дальнім близьким другом. Після пережитого хвилювання, слова незнакомої дівчини, горячі, одушевлені, вливались цілющим balsamom в його замучену душу.

— Хто для спасення братів гріх приймає на свою душу, сей чистий. — одвітала одушевлено Олеся.

І при сій відповіді Кармелюкови пригадались сльози і ридання жінки тай згадка її про гріх, кару...

Мимовільне зітхнене вирвало ся з її груди.

— Ех, дівчино, дівчино! Твоїми устами мед шити. Чіпляки не всі так думають... Поживеш і ти довше, тай омерзінєм відвернеш ся від розбійників-дошегубів.

— Ніколи! — крикнула Олеся. — Кармелюк не буде душегубом! Колиб я була мужчиною пішлаб за вами.

— Ех, дівчино! Козир-дівка! — загомоніли шумні оклики серед Кармелюкових товаришів, що з незвичайною цікавістю прислухували ся словам дівчини.

Олеся здригнула і аж тепер побачила себе серед більшого гурта людей, що розложились біля двох кострів.

— Слід вишити за її здоровле! — крикнув грімко солдат.

— Правда, брати, та тепер не час на се — остановив його Кармелюк. — Збирайте ся скоро а я сам проведу панну. Кося мені на Кориній шлях! — приказав і звернув ся до Олесі — Простяк, ясна крале, за тревогу, яку ми спричинили тобі, прости, та не помшай лихом. А тепер дай мені руку: твоя мати певно вже стратила голову з перевику, дожидаючи тебе. Йдем, бо я хочу її скоро вернути чудну доню.

Олеся подала руку Кармелюкови і вони пішли по вузькій, ледви помітній стежці, що вела в глибину ліса. У віддаленню за ними слідував молодий хлопець, що вів за повіді об'їданого коня.

Якийсь час йшов Кармелюк і Олеся мовчки. Місяць ще був не зійшов: під деревиною розлила ся хмарою чорна темрява. Чути тільки було тріскіт сухих гілляк, що ламали ся під ногами.

Кармелюк кріпко держав в своїй руці горячу ручку Олесі й упереджував від часу до часу Олесю о перешкодах, що розкшунувсь на стежині.

Олеся почувала як серце її тривожно било ся в грудях утруднюючи віддих, розливаючи вогонь по всіх жилах.

Герой, о котрім вона чула стільки чудесних казок, що все ставав в її уяві, — йшов темер поруч з нею і держав її за руку. О, уява не обманула її. І сей гордий стан прекрасне лице і очі її, хоч жалісні. Вона їх бачила не раз... не раз... Та чогось його вигляд такий печальний? Чому тільки журбон світить в його очах? »Чи може бути другом сей, у кого гріх на душі?« Чиж він одинокий, безталанний?

Тисячі думок припливало до її голови, тисячі прекрасних слів, теплих тишулись на язик. Та всі слова, з якими вона все у своїх гадаках зверталась до Кармелюка, завмирали на її устах.

Непонятний жаль огорнув її. Їй хотілось сказати сему героєви так багато о тім, о чім думала вона пераз в нічній тишині, та уста її не в силі були відкритись: думки, що повстали зри незвичайнім первовім побудженню, пеначе її пригнобили. Рука її лиш слабо дрежала в могучій руці Кармелюка.

Вкінці Кармелюк перервав мовчанку.

— Чого ти замовкла, дівчино люба? Чиж може ликасає ся або недовіряєш мені?

— Ні... ні... одвітила живо Олеся. — Чого ти так говориш?... Чиж можу я?... Скажи, коли можна: буди ти вибери мене?

— Ох, панно люба, по що тобі знати про нашу діла. Йду ліметити кривду на пан-маршалку; у нього тисячі людей умирає з голоду, хоч хліб гине в шніхлірах.

— Березись! — вирвалоє горячо у Олесі. — Пани вказ на сторожі, збирають військо... можуть зловити...

— Про се насіль не гадаємо... Від долі не утчени... Коженець кінцем таки піймають.

— А тоді що?

— Тоді вже не помилують... Замучать на смерть.

— Ох, Боже пан! Прощу тебе... Будь обережний... Бережи свою жизнь...

— Для кого? Для чого?

— Для нас всіх.

— Спасибі, спасибі, люба панно, за ласкаве слово, промовив зворушений Кармелюк, стискаючи руку Олесі. — Давно не чув я таких річей. Господь нехай благословить тебе за ласкаве слово для розбійника-гайдамаки. Ех, щасливий буде сей, хто назве тебе своєю жінкою.

При тих словах Кармелюка Олесія почувала як лице її снахнуло, рука задрожала, щось закипіло в серці. Вона хотіла сказати Кармелюкови, що ніколи, ніколи нікого не назве своїм чоловіком, та щось стиснуло її за горло і слова замерли на устах.

Між тим стежина зачала підніматися в гору... Вони уйшли ще кілька кроків і вийшли на дорогу, де під деревиною стояла брчка з півмертвою від переляку попадею і звязаним фірманом. Двох гайдамаків стережило полонених.

Кармелюк підійшов до попаді, вклонився їй ввічливо і попросив прощати за спричинену їй дурними хлоцями тривогу. Опісля поміг Олесі сісти, казав розв'язати фірмана і казав рунати. До того заявив, що для більшої безпеки проведете їх до кінця ліса...

Копі рванули. Всі мовчали; панів мертва від переляку попаді дивила ся на страшного розбійника, що гарцював разом з ними.

Олесія також мовчала; присутність матери стісняла її таї Кармелюк не бажав чомусь нарушити тишини.

Між тим місяць підійє ся високо. Над полями, якими вони пробиралась, сяло прозоре лизурне небо.

Місячне світло освічувало лице Кармелюка, воно було бліде і зажурене. Пахмурені брови говорили о сїм, що він заявляв якоюсь серіозною мнєдлю.

»Про що він думає? — допитувалась в душі Олесія, дивлячися на Кармелюка, — чому лице його так зажурене? Чи у нього жінка діє? Яке горе носить він в серці? Ох, колиб можна поговорити з ним мов з близьким, з другом, щоб розпізнати хмари з того чола! Чи ж побачу ся ще коли з ним? Чи може вже ніколи! Ніколи!

Кругом було тихо; мовчанку переривав тільки стукіт коліс об коріні дерев та тупіт кінських копит.

Від часу до часу Олеся закривала на хвильку очі неначе прислухувала ся до сеї дивної гармонії, що звеніла в її груди; а коли відкрила їх, то знов бачила прекрасного козака, що летів вихром біля неї.

— Ах, колиб так можна їхати довше... Діло жите... — не мов шептав її солодкий тайний голос.

— Що, нанию любя, здрімала ся? — обізвав ся вкничи Кармелюк, звернувши ся насмішливо до Олесі.

— О, ні! — одвітала вона поривисто й додала тихше: — Так гарно, так нишию веюди..

— Так, ніч прегарна на диво! Нишию вам буде їхати! Ось вже й кінець...

— Уже! — крикнула Олеся а в голосі її ясно задзвеніло розчароване й жаль тому, що так скоро доїхали.

— Видко, що й фірманови не дуже весело їхати поруч з Кармелюком, уеміхнув ся Янко, показуючи на хлопця, що підганяв коні що сили.

За кілька хвиль коні винесли бричку на кінець ліса. Перед путниками розкинулась рівнина, ціла залита місячним світлом. З одної сторони тягнулась тільки темна лінія зникаючого ліса, а далі, як далеко око догляне, — розкинулось немов безконечне море, що дрімало в місячній світлі запаплюго. срібного стелю.

Кармелюк придержав коня; бричка остановилась.

— Ну, прощайте, добрі люди, — сказав він, здіймаючи з голови шапку. — Прости, нани-матко, ще раз за се, що налякали тебе мої нерозумні хлопці. Прости і ти, ясна нанию і оставай здорова! А се прийми від мене на памятку. — І він зняв з мізиця дорогий перстень і вложив його на палець Олесі. — Прощавай. Дай тобі, Боже, щаст яї долі. Та не забувай у своїх молитвах на гайдамаку, Кармелюка.

— Ніколи, ніколи! — ледви прошептала Олеся.

Кармелюк підніс її руку до своїх уст, махнув ще раз на прощання, крикнув

— Рушай!»

Коні рванули і бричка бистро понеслась по дорозі. За кілька хвилин була вона вже далеко від ліса.

Олеся глянула назад: на краю ліса видніла ся ще стать Кармелюка.

Та ось: бричка спустилась з гори і чорна пасмуга ліса зникла з очей.

Тепер подорожні очутились серед сізого, безлісного степу. Кругом розіслав ся він панінний, срібний і безмежний... Дорога вила ся лискучою, срібною лентою й ховала ся за горизонтом.

Аромат цвітних трав наповняв воздух дивним запахом. Він проникав ціле єство чоловіка й тревожив й опянював груди й наповняв її смутними мріями о чімсь давнім, чарівним що уносило душу далеко поза границі сего западного степу.

Тисячі невидимих голосів наповняли його дивною гаґмопсією... Чулось, що під кожним листочком, під кожною благоуханною білинкою дροжать з диханем сеї дивної ночі мільярди нових єств... Здавалось, що вель кругом дихало й співало пісню любови...

А ніч пліла серед тишини торжественна, прозора, місячна....

Успокоєна ритмічним стукотом брички пані-матка дрімала. Фірман рідко посвистував на коні.

Олеся оглянулась назад.

Ліс давно вже зник з виду. За ними, перед ними, довкола них — розкинулась безлюдна, сріблеста далечінь.

Глибоке зітханє бирвалось із грудий дівчини, вона в даяла руку й горячо поцілувала се місце, де ще горів і смугий Кармелюка.

Пан маршалок сидів цілий червоний й зхвильований в розкішнім салоні своєї жінки. Шкляні двері кімнати були відчинені на широку терасу, що виходила в цвітучий сад: теплий весняний воздух свободно втискав ся в покої, та пан-маршалок не дивлячись на се, жалібно підкидав плечима, немов би його щось кололо.

На турецькій канаці, обложеної подушками шитими золотом й бісерами лежала Розалія. Лице її було розстроєне: в руці держала вона дорогий флякон з лимонсь солями; його підносила вона від часу до часу до кінчика свого носика.

На столі перед пан-маршалком лежало розпечатане письмо від пана Янчевського. Сей зловіщій лист був причиною злого гумору в обоїх.

Ще шніі рано арендар маршалківських »млинів«, Жид Лейзор, прибіг, ледви дихаючи від переляку, до пан-маршалка й доііє йому о страшних подіях в Вівеяшхак, о убієстві Доротеї, о ограбленю розбішхакми цілої оселі. Лейзор просив пан-маршалка прийати його із жінкою, дітьми й плім добром у двір, говорив, що у Кармелюка страшне військо і що за ним йдуть всі хлопці.

Страшна вістка поразиламов громом пан-маршалка й цілковито перелякала його красуно-жінку. Вирочім: після перших хвиль переляку пан-маршалок зачав потіпати себе й свою жінку тим, що се могли бути тільки слухи, викликані страшною карточкою, що її дістала Доротея на обіді в судії... Аж ось і письмо пана Янчевського стверджує із всіма подробицями сю страшну вістку...

Крім вістки про страшне убієство Демостен писав маршалкови, що певно провідником банди є гайдамака, сей славний Кармелюк, один із хлопів Доротеї; вона віддала його в москалі... Далі Демостен доносив, що зібрав трохи війська і стоїть коло Гончар. Тому належить, щоб пан-маршалок зібрав своїх двірських слуг й поспішив сюди до нього. Пятнацять веретв від того місця в Рудні, паходить ся чималий відділ з каніганом Семеновим на чолі; всі вони полують ся й »накроють« гайдамаку. Демостен напрасно просив, щоб маршалок вступив сейчас по одержаню листа. »Посіх в діті буде задатком нашої побіди, — закінчив він високопарно свій лист. — Треба утяти гідрі голову, поки вона не обняла цілого краю«.

XVII.

В шізу стояла ще дошхка певелічка, та вона найбіль-

не занепокоїла маршала; в ній містило ся ледви кілька слів: »А бестія фірман мій, Ошесько, утік із двора. — Говорять — потяг до Кармелюка: Бою ся, щоб драбуга окайний не паробив нам чимало халени: Він бував із мною всюди й має гарзд розложене й устрій панських фільварків й настрій слуг. Та вирочім нема що довіряти клятим мужикам: вони всі лишуть до того проклятого гайдамаки, мов зелізо до магнесу«.

Пан маршалок не прочитав своїй жінці сеї дописки, та очі його звернулись до неї... І тепер перебіг її по дваїцятий раз, він знов не міг здержати ся від внутрішнього проклону на адресу Демостена і його фірмана.

— А сто чортів тобі, старий дурню! Не міг удержати бунтвишка-хлопа, а тепер ще хвалиши ся, вибравшись з дому в поле! Певно, що тепер тобі безпечно з командами, тому то скликуєш із всіх боків, бо на всякий случай, клятий пес приведе перш усіх клятих гайдамаків на твою голову.... Тьфу, тп... Сто фір бочок чортів й задрячана відьма в додатку! Жили собі мирно, етно й безжурно, а тут... Знов викинуло некло тих неясів...

Маршалок зітхнув тяжко й кинув ся на деревляну ешипку канани.

— Мати Божа! Ратуй нас! Спаси! — застогнала плаканим голосом пані Розалія. — Я умру... я не можу так ждати... Що хочеш, роби а вези мене в Камянець, у Варшаву, хоч би навіть у Київ, по тут — нізащо...

— Моя королево, — одвітив пан-маршалок. — все що хочеш і куди хочеш... Завезу навіть в Париж... Но передовсім треба зловити того чорта й зловити банду. Ось і пан Демостен звисає... Обовязок, моя любо, й честь перше всього...

— Та не останує в сій тюрмі нізащо в світі! Нізащо!

— Моє щастє, моє золото! Перша моя думка — о тобі. Треба тебе сейчас завезти в безпечне місце, та як се зробити в сю хвилину? Як рушити ся з місця, не знаючи, де засів ся гайдамака. Так отже: безпечнійше сидіти дома, чим виїхати в поле, де за кождим корчем — гайдамака, на кождім перехрестю — засідка.

В сю хвилину до хати долетів шум і пан-маршалок зірвав

ся з криком і кинув ся у відхилені двері на терасу тай зачав її замикаючи на засув. Та засув був лихий і пан Фінгер сопів й ворчав, забивав кулаком й термосив...

— Та не замкай дверей і не трать сил! — замітила злобно Розалія. — Від гайдамаків не запереш ся; вони влізуть і вікном.

— Тисяч громів їм в зуби тай всім тим московським порядкам! Насадяли й сиравників, та асесорів та москалів, а не можуть доброго шляхтича охоронити від гайдамаків. Ну, я їм покажу, я їм дам! Я їх...

— Ну, що ти гадаєш робити? крикнула вже істерично Розалія. Я не хочу, щоб мене постигла доля щасливої Доротеї!

— Ісусе Христе! — крикнув маршалок і тяжко опустив ся на диван.

— Ну, щож ти гадає робити? — крикнула вже істерично Розалія і знов піднесла флякон до свого носика.

— О, сейчас, сейчас, моя королево, дай відітхнути! — Маршалок обтер шовковим красним платком по чолі і загворив вже спокійніше. — Другого нічого не придумаю. А сейчас зберу вірних моїх слуг та не проклятих схизматиків й виберусь...

— Із двора?

— Так...

— Куди?

— До сего краспорічногого... Та у мене є свій плян.

— І поклинеш мене тут одну? — від гніву й подражненія Розалія спалахнула ціла й скочила з місця.

— Но, моя мила, таж се ради свого спасеня!

— Мойого спасеня? — крикнула гнівливо Розалія. — Для мого спасеня забереши всіх вірних людей й виїдеши із ними з двора, а мене лишиши в руках підлих хлопів? Та ще й скажу, що хлопи голодні а ти від них тікаєш... Та ще й скажу — гнівно тупнула ногою — вони порозуміють ся з Кармелюком й прикличуть його сюди!

Маршалок почервонів.

— Моя дорога, се всьо для тебе!

— Ні, ні! Не хочу чути! Так ти мене любиш? підлий,

підлий боягуз! Лишаючи одну жінчину, а сам утікаєш від небезпеки!

— Але, Розуню!

— Не хочу нічого чути! Як ти їдеш, так і я їду з тобою!

— На Бога! — крикнув маршалок, підбігаючи до жінки й ловлячи її за руки. — Ти знівечиш цілий мій плян... Ну, Розуню, ну, моя королево, дай промовити словечко, — зачав маршалок, ціуючи одну до другу руку жінки, щоб вона йому не прирвала, — нехай тобі скажу, що я задумав, а коли тобі не по нутру буде мій плян, то всьо буде по твоєму, всьо буде як ти хочеш. Ну, сядь же, вислухай з початку.

Розалія поглянула з недовірчивістю на свого чоловіка, однак сіла на диван й сказала нетерпеливо:

— Ну!

— Ну, моя дорога крало, слухай же: сей божевільний Демостен, чортиб його взяли з його проклятими затіями, вдумав якусь «загальну мебілізацію», вбив собі в голову, божевільний, що він зловить Кармелюка. Ну, та най собі воєнь по лісах своє сало, воно на ніщо не здалося, хіба на ходаки для гайдамаків.

Розалія кинула згірдливым поглядом на обвзелу товсту стать чоловіка; сей погляд говорив, що радше се сало безхосенше; та маршалок не замітив погляду жінки і продовжав далі:

— Я уважаю за свій перший обовязок охоронити тебе, моя цвітко, від всяких небезпек, опісля получу ся з відділами й потягну в Рудно, до Семенова, капітана присланої команди з Каменця... Добрий Москаль зробить за гроші всьо, чого забажаю! бо потребую, щоб він дав мені пятнайцять людей до перепровадження жінки до Каменця. А коли я поміщу тебе в захитнім місці, тоді — і маршалок випрямував ся по молоденьки а навіть підніс руку до вусів — і тіло і душа моя до ваших услуг!

— Гарно! — перебила його нетерпеливо Розалія, — то чому ж я не маю поїхати з тобою а звідам донерва в Каменець?

— Чому? Та чиж ти, моя королево, не знаєш сего осоружного Демостена? Таж він як побачить тебе при добрім здо-

ровлю, упреться, мов бик, при тім, щоб сейчас зробити об-
лаву, а навіть попросить тебе до товариства, а ти знаси, мов
Богине, чим можуть закінчити ся такі жарти.

Розалія прикусила губи: в словах маршалка була прав-
да. Важче повних вражіннь тягнуло її до романтичних пригод,
та рішучим усливем тих пригод мала бути повна безпека а
тут охорона чоловіка а також і Демостена не заневляла її ве-
ликого довіря.

— Добре! Та чого ти маєш їхати до Демостена? Чек не
ліпше відправити ся прямо до капітана в Рудно а відси і до-
слати мене в Камінець а тоді самому забрати ся до Демосте-
на.

— Так, се гарно! — заговорив Маршалок.

— Так... се можливо... хоч се трохи не по лицарськи...

— Ха! А після тебе се по лицарськи лишати жінчину
серед озвірілих мужиків?

Після тебе по лицарськи забрати від неї всю вірну дру-
жину, щоб охоронити своє... сало?

— Матінко Божа! Так я все о тобі і для тебе! А сам... Я
цполю на того собаку... І покажу се всім на облаві...

І, щоби придати більшої ваги своїм словам маршалок
надув лиця, нахмурив брови і розчепірів ся мов індик.

— Досить! — крикнула приказуючо жінка, — Вези ме-
не сейчас до капітана.

— Твоя воля — для мене законом, моя царце... Одно
тільки...

— Без »тільки«... — крикнула гнівно Розалія

Нараз почуло ся легке ковтанє до дверей і до кімнати
увійшов старий дворецький маршалка.

На вид його маршалок позеленів.

— Чого там? Чого прийшов? Чого мовчиш? — закри-
чав він на наляканого старця, вдивляючи ся донитливо в йо-
го лице.

— Осміляю ся донести вам, вельможній пане, що на
напифільварок прийхав пан граф Красевський і просить, щоб
йому було дозволено...

— Брешеш, стара собако! Хочеш впустити у двір Кар-
мелюка! — перебив його грізно маршалок.

— Най помилусь вас Пречиста! — крикнув з неудаваним переляком старець. — Нехай пан поглянуть самі на гостя. Коли він похожий на проклятого хлопа, то хіба вже я на старість цілківито осліп.

— Чи сей граф старий? Сам чи із службою? — запитала скоро Розалія.

— Зовсім молодий, ясновельможна пані, з одним тільки слугою, — одвітив Дворецький.

— Ну, так... та чи се справді граф? — сумнівав ся маршалок.

— Чому ж ти сам не подивив ся й не пересвідчив ся? Чому ж не дати захисту благородному лицареві?

— А управитель тут? — спитав не зовсім ще довірливо маршалок.

— Ось тут, дожидає панських приказів.

— Ну, так ходім....

Пан Фігер взяв до рук стрільбу пару пістолів і шаблю, вийшов на крило дому, казав управителеви зібрати всю двірню в цілковитім уоруженні й під такою охороною підійшов до брами:

— Хто там? — спитав заглядаючи обережно в невеличке віконце, вирізане в брамі.

За брамою, по другій стороні рова сидів на дорогім воронім коні, убраний після найновітшої моди, молодий шляхтич; за ним стояв, держачи за уздечку гнідого коня, чоловік атлетичної будови тіла, убраний просто, й гарно узброєний, очевидно: його слуга.

— Граф Едуїд Краєвський, — одвітив гість, — прошу ся в гості до вельможного пан-маршалка.

— А відки ви, куди їдете і пощо? — продовжав свій допит маршалок.

— Із Кракова, до графа Ржевучкого в Київ; маю коручення від князя Огінського.

— »Важна особа« — подумав він. — Годі відмовити, та все таки, хто знає? Та зверху подобає зовсім на графа.

— Ось що мій паноньку, — звернув ся він тихо до управителя — пішли кого небудь на башту, нехай гаразд огляне околицю, може причаїлась де шайка?

— Пішло, ясновельможний пане, верхового, щоб оглянув всі верхи й долишки

— Гарзд!

— Чому ж так отягасте ся, пане маршалку? — крикнув граф по французьки.

Ся французька фраза вкінці успокоїла пана Фінгера, та він все таки не рішав приказати зпустити міст.

— З великою радістю! — крикнув він в віконце, — граф... дорогий гість... цілий двір для ваших услуг... Та тепер часи страшні, даруйте протом, що я трохи обережний... Я прошу вас передати крізь віконце оруже своє й слуги, опісля вїдете на подвірє і вас оглянуть... А оруже Вам звернуть ся сей час.

— Згода! — заміяв ся радісно граф.

Між тим як тільки замкнулись двері за маршалком Розалія швидко підійшла до зеркала й допитливо поглянула на себе. Правда, вона була трохи бліда й розетросна, та ся блідість не змінила її краси. Легкий, білий кафтан, що склав ся цілий з вишивок, додав її більше ніжності. Вона поправила легко своє чорне волосє й нетерпеливо вижидала повороту чоловіка.

— Хто сей граф? Молодий... Чи гариний? Куди їде? Може із за границі? Один... шукає захисту... Се так поетично... і інтересно... мов в романі... Ах, чому ж вони ще не йдуть?

Однак прийшлось ждати ще довго.

Та вкінці в сусідній роздалсь грімкі кроки й звуки двох голосів. Один — голос її чоловіка, другий — дзвінкий, молодий, належав очевидно до гостя....

Серце Розалії стукнуло в груди.

Маршалок отворив двері, пустив попереду гостя, графа Краєвського, висмуклого, стрійного красуня, мужчину в сьмим цвіті літ. На нім був гарний костюм: модні заковчені чобітки, сірий, подорожний плащ з пелериною і високий ковчир, що закривав шию до самих ушей. В руці держав гість трохи паперів, а тільки пістолі, що стреміли за поясом, нарушали вповні елегантний і світський вид красуня-графа.

Правда: в супереч моді він носив вуси, та ся дрібничка додавала його мужеському обличчю ще більше красн.

Легкий, ледви помітний румянець виступив на лиці Розалії: такого красуня вона не надіяла ся побачити.

— Прости, моя королево, що я привів пана графа прямо до тебе, — обернув ся до жінки веселий маршалок, — та жадія твоєї слабости... ну і хе, хе, хе... положеня нашої кріпости...

— Я повинен просити прощєня у вельможної пані, — промовив граф, кланяючись, — за се, що позволив в сю пору випрошуватись в гостину.. Та мій кінь...

— Як можете, пане графе, говорити про се? — перебила його з милим усміхом Розалія. — Ми завсїди раді гостєвн... Просимо сїдати; нехай вам здаєть ся, що ви не в гостях а дома...

— Цїлую ручку ясної пані! — одвітив граф, кланяючись ще раз і цїлуючи біленьку, пухку ручку Розалії.

Розалія сіла на капану; гїсть і маршалок примістились на кріслах.

— Який се гарний случай. що бачимо у себе пана графа? — звернулась Розалія до гостя.

— Сюди завели мене мої шляхотські обовязки. Ось бачите. ясновельможна пані, я їду з Кракова від князя Огінського, та вам, шановні панство, відомі злодїйства того Кармєнка?

— Маршалок махнув тїльки рукою, а Розалія насмішливо підєміхнулась.

— Так ось —продовжав граф — хоч посїлости мої не тут а на Волині, то я, почувши тїльки вісток про сєго підлого хлопа, рішив завернути сюди, щоб взяти участь в походї і пїймати сю собаку.

— Пан граф правдивий лицар! — крикнула одушевлена Розалія.

— Ха, ха! Молодїж! Вогонь! Коли я був в таких лїтах куди то не носило мосї голови! — заколихав ся маршалок і весело потер руки.

— Ні — крім молодости у нашого молодого гостя всї прикмети лицаря! — перебила чоловіка Розалія.

— Вельможна пані щедро на похвали. — граф склонив голову. — Я гадаю, що се не велика заслуга зловити хлона, хоч би він зібрав докруг себе й сотню гайдамаків... А ходяки, що їх ушню собі із шкіри сего гайдамаки Кармелюка, до того мені послужать.

— Ха, ха! Правда! Шкіра у того дідька вже добре вигарбована! — зареготав ся знов маршалок, що повеселів цілкомовно а навіть набрав деякої легкості рухів в присутности графа.

— Таким чином, — продовжав граф, — я їду, щобн прилучити ся до вашого відділу, що, як я зачував, зібравсь там недалечко... Питай ся я в однім, другім селі де збирасть ся об'ява. По тому, що підлі хлони давали мені самі протнворічні відповіді, то я порозумів, що собаки хочуть мене спровадити прямо в зуби Кармелюка і рішив заїхати до вельможних панства, щоб довідати ся де що більше.

— І пан граф угадав як не можна дінше! — крикнув смутно маршалок, ударяючи себе по ногах. — Якраз тепер дістав я вірні вістки, що збірна точка назначена в околиці Гончар, чотири години їздив від нас! Я мушу конче сейчас їхати туди, так ось пропоную, щоб і пан граф зі мною поїхали.

— Що ти, мій милий! — налякала ся Розалія. — Граф так змучив ся, повинен віддохнути.

— Цілий дїм мій до ваших услуг, заговорив звичливо хазяїн. — га граф хіба лишить ся один як і ти поїдеш...

XVIII.

— Ні, я можу й не їхати... Бачите, пане граф, — звернулась Розалія до гостя з ласкавим усміхом — я зі страху ні за що не хотїла тут остатись без мого доророго чоловіка й домагала ся, щоб він взяв мене із собою. Певно, він мав рацію, що говорив, що мені зле й небезпечно їхати на сю об'яву; бо його кличе сюди шляхоцький обовязок і він цілє житє не простив би собі, колиб ради мене там не поїхав. Та що робити! Жєнщина все останеть ся жєнщиною, а серце все паном над нами...

При сих словах кинула вона крадькома в сторону графа чарівний погляд.

— Так, се певно, моя люба, — замітив муж, — для тебе й небезпечно й не гаразд їхати там, — та коли ти хотіла, годі було відмовити.

— Прости мені, друже, ти маєш рацію. — і Розалія витягнула руку своєму чоловікові, що змяк від несподіваної ласки. Він уловив ручку жінки, покрив її голосними поцілунками а онієли кинув ся на крісло.

— Та генер відношини цілковито змінились, — продовжала Розалія. — граф частиною панної двірні може мене охоронити...

— Головою ручу! — одвітив з обжвелем граф.

— Дякую! — і хазійка обдарувала гостя дивним усміхом а онієли торопливо добавили: — мені страшно тільки почину а ранком я сміло відправлюсь з графом на об'яву... Тимбільше, що самі збори, себ то «загальні мобілізації» трохи продовжать ся, як бачить ся...

— Так, так, се правда... — махав головою маршалок, — і я зі своєї сторони проину пана графа лишитись у нас хоч до завтра... мені конче треба явити ся на місци, яко маршалтові обводовому... Г я, можливо, вешю ще вернутись домів перед почину... Треба чейже понукати по моїх лісах. — при тих словах надав маршалок своєму лицу грізного вигляду — може лайдак у моїм лісі розвив собі кубелечко? так ось позволю собі снуетити ся на вашу ласку.

— Великою честю для мене с захистити вельможну добродійку не тільки від Кармелюка, а також від банд Залпзника і Гонті, колиб тільки вони змогли воскреснути! — крикнув із жаром граф і, склошвшн голову, пригиснув руку до грудній.

— Не знаю, чим віддячити ся за ласку графа, — ніжно підеміхнулась Розалія.

— І так, мій ангеле, ти не будеш тревожити ся аж до мого повороту?

— Із таким лицаром я не буду бояти ся виступити завтра в похід проти розбійника!

— Гого! Пан граф прямо чарівник! — закричав шумно

маршалок. — І коли всі наші красавиці пані й панянки виступлять під його командою на проклятого хлопа, то я певний, що не довше, як за тиждень, ми будемо могли приглядати ся, як його вішати-муть в Каменці. Но пан маршалок підвів ся з місця, а за ним устав і граф, — буду снішити ся. І так: лишаю мою жінку, найбільший мій скарб, під онікою пана графа.

При останніх словах маршалка, по лиці Розалії промайнула досада й згрізна уємішка...

— Но, мій друже, нащо тобі паражати ся? — замітила вона торопливо. — вечером тепер небезпечно, і я не мати-му спокою, коли не упевню ся, що ти виїдеши аж завтра рано, а то і підождеш там на нас...

— О, вельможна пані має рацію. — вмівав ся граф. — як чого тепер треба боятися, то тільки нічної поїздки. Проклятий гайдамака тільки серед нічної пільми робить свої напади: говорять, що має він в кождім селі сховану свою шапку. Він устроює по всіх шляхах засідки, перекопує дороги, прикриває хворостом перед тим приготовані ямі і, хоч би як був не знати яким сплячем, то такі звалиши ся з конем в яму.. А коли так то не треба бути й Кармелюком, щоб зловити самого лицаря.

— О, так, слухайте, мій пане графе, — добавила з ніжністю Розалія, звертаючись до чоловіка, — я прошу тебе, не вертай ся на кождий случай скорше, як завтра ранком.

— Щоб освободити тебе від неспокою, обіцюю, промовив торжественно маршалок й з признанем поцілував руку жінки. — І так, до завтра... Надію ся що застану тебе в добрім здоровлю.

— Маршалок ще раз поцілував обі руки жінки, попрощав ся з графом, просив беречи його найцінніший скарб і в кінці відійшов..

Лекше зітхненє вирвало ся із грудий Розалії і вона немов утомлена, кинулась на спинку дивана.

Надія перевести цілий час око в око із загадочним й красним графом представлялась для неї дуже приманчивою тай граф, як видавалось Розалії, був дуже рад тому.

Між оставленими завязав ся оживлений розговор, граф

ми. — Я мала рацію... я чула, що у вас, пане графе, ніжне, чутливе серце... — а, коли помітила, що він сидів хмарний, мов туча, з опущеною головою, добавила ніжно: — та перейдім до иншої теми! — і утомлена пані маршалкова случайно положила свою теплу ручку на могучу, немов із бронзу вилиту руку свого сусіда, заговорила про терпіня свого одинокого серця, про жажду любови горячої, полученної з небезпекою, та такої, що перенялаб всю душу, ціле єство. — Но ви, пане графе, мене не слухаєте? перервала вона свій монолог і надула губи.

— Я? Не слухаю? — крикнув граф і перемінив відразу вираз свого лиця й звернув на Розалію свій пламенний погляд. — Боже, кожде ваше слово... падає ось на се місце вогнем... я-ж і сам приклонник небезпечних пригод, — і він відніс запашну ручку хазяйки до своїх губ.

— Справді? — сказала Розалія й кинула крадькома на графа лукавий, допитливий погляд; при с'їм стала тихонько освободжати свою руку.

— Справді! — одвітив граф й поглянув на ню таким вогненным зором, що вона, мимо своєї зручності в кокетованю, почервоніла аж до кінчиків ушій, в котрих світились брилянти.

— Все, що може захвилювати кров й захопити єство чоловіка все любе для мене! — продовжав граф. — Кинуть ся на ворога, пійти одинцем на дика, медведя... Та ось і в Подолію заманив мене Кармелюк. І я йому безконечно дякую.

— Ха, ха, ха! За що? — Розалія кокетливо прищурила очі.

— За то, що тепер мені припало щастє познакомити ся з такою чарівною женщиною...

— Ого! То ви, пане графе, й небезпечний любовник! — сказала Розалі й погрозила пальчиком. — Но однаково, жарт-жартом, а все таки сей Кармелюк наводить на всіх страх.

— Ні... Та я як защитник королевої, туй-туй був би наробив клопотів. — І граф трохи змішав ся а опісля зачав зви

чайним тоном: — я конче мушу видати деякі прикази... Пан маршалок приказав, щоб всі мені повинувались...

— О, без сумніву...

— Пролізти сюди, у двір, можна тільки крізь браму?

— Так, бо кругом є рів і частокіл.

— Природно; а на всякий случай нема тут якої тайної криївки?

— Є... в саді построєно для мене серед густих лип й наших акації чималу альтану, де я інколи віддаю ся іділі і куди без мого дозволу, ніхто не сміє увійти, навіть чоловік.

— Ах, чоловік! — зітхнув граф.

— Так... — Розалія також зітхнула й надала своєму лицю вираз жертви, що несе покійно свій хрест. — Чоловік мій не старий й не може вдоволити мрійливої душі.. А жінка ваша є певно найбільше щаслива в світі...

— Я не маю жінки...

— Невжеж? — промовила з поспіхом Розалія а очі її засіяли. — Невжеж, продовжала вона — серце ваше так холодне що нічий очі не змогли його розігріти?

— До нині, пишна пані.

— А нині? Розалія лукаво кинула очима на графа.

— Нині воно беть ся мов иташина в клітці... і я бою ся...

— Мій любий графе, ви видко веселої вдачі і любите жарти?

— Ех, мені не до жартів, пані! — промовив граф трагічно.

— Розалія почервоніла.

— А можна поклатись на вірність вашої двірлі?

— У мене в дворі майже всі Поляки, загонова шляхта. Я підлих хлопів, хахлів вимнаю....

— Гаразд! Та тепер не треба так дуже поклатати си й на шляхту, бо в банді того діавола, кажуть, є й шляхтичі.

— Чи се можливе?

— Всьо можливе: нажива манить. Так ось я для вірности прошу, щоб пані дозволили поставити біля брами і мого чоловіка, випробованого у вірности.

— Певно, певно.

Граф велів кликнути свого слугу і приказав йому стати, як тільки стемніє, біля брами і при найменшій небезпеці відсунути воротаря, а щоби команда і челядь повинувалися — привести їх до гарного настрою і щедро угостити в ім'я хазяйки...

— А також і їх нового вождя, — добавила хазяйка.

— Нехай пані маршалкова простить мені за мою смілість, — звернув ся до неї граф, що я в сім домі позволяю собі так розпорядуватись... Так! — сказав, звертаючись до слуги, — так ти угости їх!

— Слуга поклонив ся низько й відійшов.

— Ну, тепер, здаєть ся, всі средства обережности завані, — зітхнув легко граф — і я прошу пані прощення за мою смілість... Се часи війни, та повірений мені прекрасний скарб, буде цілковит спокійний... Ручу головою.

— Ах, я довіряю вам вповні... Серце моє трохи сильніше беть ся.

— Від тревоги, се певна річ... Та вона пуста! — підсміхнув ся успокоюючо граф. — Нехай розвість ся ваша задума. Тут і фортепян... Може позволите, пані щось заграти або заспівати? Я люблю музику пристрастно, особливо спів, а я певний, що у пані чарівний голос.

— О, виб розчарували ся, а мені булоб жалко: я співаю, як звичайно, без школи, тому не зважусь... А ось, колиб так дорогий гість заспівав...

— Я не співак, та, щоби показати ясній пані, що її воля для мене законом, — я готовий. Жаль тільки, що нема торбана: на нім я смілійший а фортепян... Ну, коли нема редькви, нехай буде й хрін! «Ось лізуть на язик отсі хлопські приповідки! — розсердив ся сам на себе граф, підійшов швидко до фортепяну і ударив кілька акордів. — Ось сесю пісню й перед тим співали й тепер співають Парижани.

І він заспівав звучним, молодим барітоном новий, національний французький гимн.

Після першої зворотки Розалія піднеслась з місця і голосними окликами: дуже гарно! чарівно! і підійшла до фортепяну.

За другою звороткою в ледви примкнених дверях появилась ще друга женська стать, невисока, приземиста, незвичайно розросла у ширину. Се була ключниця Розалії, панна Феліцита, що давно вже стратила рахубу своїх літ.

Видимо: вона не рішилась промовити слова, та звертала сині очі, заломлювала руки і в той спосіб оказувала одушевлене.

Коли граф скінчив, Розалія зачала розпливати ся в похвалах:

— Знаменито! Чарівно! Граф — правдивий артист... Присягаю, що такого співу не чула я ще ніколи.

Панна Фаліцита не видержала, обернула ся на порозі і заспівала утомленим голосом: »Ах, одушевлена я«.

При тім оклику граф обернув ся; вид панни Феніцита викликав на його уста усміх; впрочім він постарав ся сей час скрити його, устав від фортепяну і зложив їй ввічливий поклін.

Червоне лице панни обагровіло з вдоволення; вона стидливо опустила очі й присіла ще низше.

Та Розалії не подобала ся поява ключниці, бо вона була тут зовсім не бажана. Розалія поглянула на ню и замітила їй строго.

— Що спів пана графа може одушевити — се правда, та що місце панни Феніцини не тут а біля Ролітниць — то також правда.

Змішана Феніцита сейчас вийшла.

Годі розпускати службу бо сейчас забуваєть ся, — замітила на своє оправдане Розалія, — та і се треба сказати граф такий чарівний, що може кожного очарувати.

— О, колиб так! — і граф кинув на паню горячий погляд. — Та ще ось що, — продовжав він, переграваючи на фортепяні якийсь мотив, — у вас в дома находять ся може де які гроші... або дорогоцінності... Я й тому питаю, — звернув ся він до переляканої Розалії, — що на случай, не дай господи... якого переполоху... певно се пусте... але бережно-го Бог береже... Ми тут забавляємось... а колиб сей хлоп-гайдамака...

— Чи ви його очікуєте? — палякалась й збіліла Розалія.

— Ручу, що ні, ручу, що обороню двір й від двох рог ворожих. Та командир мусить бути готовий на все: при тревозі я буду стеречи брами, бігати всюди а головно беречи вас, пані, а тимчасом в той час слуги рознесуть все. Так, по мойому, треба перенести скарби для обережности в инше місце.

— В мою криівку, — підхопила Розалія, — а туди і разом обов...

— Гарзд! Та деж ті дорогоцінності? Простіть, пані, за нескромне питає: се чейже не є проста цікавість а старанність...

— Найбільше моїх дорогоцінностей хоронить ся викатуліці, що находить ся тепер в скритім місци моєї криівки а гроші — в кабінеті мужа: та про них нема чого бояти ся, ніхто їх не найде.

— А серед пожару згорить. Таж та худоба сейчас палить!

— Ой, правда! — Розалія закрила очі рукою: — гроші находять ся в потайнім сховку в стійі... вистане потискути звіздохку на шноррі Жигмонта III., на правій нозі, а дверцята отворять ся...

— Хитро, — підміхнув ся граф — а котрий же се Жигмонт?

— Не вже ви його не знаєте? Та правда сї картини вже так старі... Другий образ від вікна...

— А! — закликав граф й заспівав веселу пісоньку.

— Ах, ся пісня ще красша! Ви прямо чарівник...

Граф зловив білосніжну ручку хазяйки й обсилав її висше ліктя поцілуями.

XIX.

Розалія тихо висвободила руку й із зітхненем опустила до долу.

— При вас, пане графе, й застиле серце молодіє, й опяняєть ся від радости.

— А я вже давно опийнів від ваших очей! — промовив граф.

І заспівав любиму польську пісеньку:

»Улаши, улани, мальоване дзеці!«

Сю пісеньку підхошла й пані. Розалія, підхошла із страстним поривом — і дуєт виїшов дуже гарний. Очарована співом вона підійшла близько графа... Та параз аккорд урвав ся і співак обняв стап пані й вишв ся орячим поцілуєм в її уста... Та вона все такн вирвала ся із обнять графа.

— Ах, мій друже, ви хіба збожеволіли! Така неосторожність... Можуть увійти...

— Простіть! Убийте мене! — і граф витягнув із за пояса пістоль і подав до рук пані. — Я стратив голову, стратив власть над собою...

— Та жите ване мені дороге, а впрочім я дарую се вам перший раз... Ви, пане графе, пеначе порох. — Розалія спустила очі і, дихаючи поривисто, поправила волосс, що розкинуло ся по розпаленім личку. — Ви страшнійши від Кармелюка: він украде мені шкатулку, а ви — серце...

— Та Кармелюк за панську шкатулку не віддасть своєї, а я за ваше серце — своє кину до ваших ніг.

— Ні, з вами погибель. Се пекло післало до мене покусителя...

В сю хвилию двері отворилсь і дворецький заявив, що подано обід.

— Прощу, пане граф! — Розалія величним рухом вказала на двері до їдальні. — Сьогоднішний обід можна назвати вечерою: ми забули про їду...

Між тим у кухні прийшов горою Графський слуга із чималою щедростю обділював всіх кухлями нашитку; післано ним пахолки нанесли всякого рода нашитків: і горілки і меду і пива і місцевий ключник притащив з панської пивняці не одну фляшку наливки і всі пили за здоровле нового коменданта а на погибель Кармелюка. Графський слуга гостяв щедро всіх, особливо воротаря.

Небаром пятака подружила його із всею двірнею: нові друзи зачали щедро висловлювати свою ненависть до жорстоких панів.

Під кінець пиру явив ся головний машталір: всі відносили ся до него з бильшим поважанем; та він окинув челяди гордим поглядом й удостоїв своїми словами тільки графськего слугу.

— Розумієть ся, процідив він крізь зуби, — я не люблю того... із всяким... та з вами за графа цокну ся. Чули ви, як паню Доротею шельма ограбив? — Га?...

— Можливо, що се зробили таки свої... за лютість, а на Кармелюка тільки звалили, — вмшав ся в розмову один з присутних; — та машталір поглянув ся на него з під лоба й відвернув ся.

— Так тепер хлопи будуть всіх учити звалювати вину на розбійника — відізвав ся ще хтось й викликав тим загальний регіт.

— Ну, ми з графом та з панською челядю сего розбійника успокоїмо, — заявив задожно графський слуга.

— Не все, паноньку, надій ся на челядь! — крикнув хтось з кута.

— А щож, — промовив другий, — всякому своя шкіра дорозша від панської... Підем проти цілого села, так кому скрутить ся, а на тім змелить ся... А хлопи вже й співають.

І якийсь молодий голос зтягнув:

Серце жие, серце стука,
Нема мого Кармелюка.

Роздались з одної сторони голоси: »тихо, паскудство«... з другої таки співали.

Спів, крики, ругань, змішавшись в пекольний вереск. Дехто вже хропів, другі, хитаючись, виходили до сїний і там падали, а інші намагали ся долізти до сїна.

— Розумієть ся паниці! крикнув й плюнув в сторону. Ходіть, пане, до мене на конюшню...

— Знаменито, бо мені і коний треба напоїти, — згодив ся графський слуга.

Вже вечеріло. Графський слуга вивів з конюшної два коні, одного гнідого, другого карого; останній був чистої арабської породи, кожда жилка на нїм світила ся й дрожала, налиті кровю очі горіли вогнем, тонкі нїздря роздули ся від біжености.

— Хороший чорт? — обернув ся до машталіра графський слуга, ледви здержуючи коня, — такого нема на цілу околицю.

— А мені що... начеб то... з роду... — промовив машталір, вдивляючись в коня посоловілими очима — н... так, розумієть ся...

— Подержіть, будьте ласкаві, паноньку, сего чорта, поки я гнідого напою: разом вести їх то — біда!

— Прегарно, прошу пана.

Машталір взяв за узди воронго, завів його знов на конюшню й привязав до стійла; опісля остановив ся, зняв шапку й зачав пукати собі в лоб пальцем.

— Розумієть ся... розумієть ся, — воркав він. — пригадую, так... і біла звіздочка на лобі і ще... а стій, стій!

Він нагнув ся й почав точно оглядати праву задню ногу коня. В конюшні було темно і треба було низько нахилити голову.

— Є й на носі білий значок! Ой, мамо, щож се? машталір відскочив й, подавшись до дверей, промовив тихо: «Вогник!»

При сім оклику благородне звіря повернуло голову й радісно заржало.

— Ой, леле! — крикнув поражений переляком машталір й сейчас вибіг з конюшні.

Тимчасом в панськім дворі обід йшов дуже оживлено. Розгорячений розкішними винами маршалка граф став ще більше говірливим, интересним й притугаючим. Панна Феліцита, що скромно умістилась при кінци стола та й поглядала на графа, видаючи із себе глибокі зітхання, що підносили її повну грудь.

Коли граф звертав ся до неї з яким питанєм, вона сейчас забувалась, кидала ніж або вилки й червоніла до самих уший.

Під впливом вина й нервового настрою пані Розалія також покрасніла і темні її очі заіскрились. При вечірнім світ-

лі вона видавалась ще принадніша; обнажені плечі і шию блистіли білостю, дорогі жемчуги, що пані ними прикрасилась, відтіняли ще більше красоту її лебединої шиї.

При кождім повороті головки красавиці рубіни дрожали, здавалось, що се краплі крові спадають з дорогих жемчугів на шию вельможної пані.

Після обіду Розалія запропонувала гостеві освіжитись на терасі.

Місяць ще був не зійшов і кругом розвивалась гарна ніч... Воздух був знаменитий, а в таємній глибині неба мелькали зорі.

Гуртки дерев прийняли фантастичні черти й неначе згромадились довкола дому густою стіною. Від світла що падало з вікна дому на терасу таємничі тінні саду видавалась ще глибшою і ще більше приманчувою.

Граф зітхнув глибоко й почув, що в його веселім настрою зайшла якась зміна, що переходила в тугу. Він здригнув, потряс головою, бажаючи неначе відіпхнути від себе неприємні спомини й розпрямував свої могутні плечі.

— Ет! — вирвало ся у нього із зітхненем. — Мелькнуло перед очима мов зізвездочка й зникла... — куди? — Граф опер ся о риштку тераси, закинув в зад свою голову й затопив свій погляд в зоряній глибині неба.

Увійшла Розалія. Вона була в новім костюмі, зовсім вільнім й приманчивім, в прозорій блюзі, перепоясаній на грудях голубою стяжкою. Чимала вирізка відкривала її сніжно білі плечі, легка ткань тільки легко прикривала ледві помітні начерки грудий, а крізь тонесенькі рукави показували білі руки. Та поява красавиці не викликала радості на устах графа; противно: в очах його промелькнуло щось досадного... впрочім се тривало одну хвилину.

Розалія закинула голову й легко склонила на плече графа.

— Яка ніч! — прошептала вона тихим голосом.

— Так, щасливий сей, хто в таку ніч може припасти до груди дивної богині, цілувати її ноги, дихати її диханем! — промовив пристрасно граф, наклонюючись до головки Розалії.

— Хто знає! Чійж щасливий справді сей, що се може?

І вона почала говорити йому про свої тайні страсти, про ненависного чоловіка та й про се, що вона не зазнала ще любови, та боїть ся...

Граф притискав її руку до своїх уст, а Розалія не протривалась.

— Так боїте ся, пані, кохання? — шептав.

— Бою ся, чи не прогрішила я чим будь?

— О, моя красуне, та я всі твої гріхи тут й на тім світі прийму на себе за такий гріх! — крикнув патетично граф й притиснув її до груди.

Розалія одвітила на поцілуй поцілуєм та оцісля, поглянувши, стара шептати:

— Дини, божевільний... ми тут не одні... тут ходять... пусти!

— І вона виховзнула, мов змія, з його обнять й промовила грімко:

— А все таки я сего Кармелока страшно бою ся!

— Я бажав би ним сейчас бути, — одвітив граф.

— Чому? — спитала лукаво Розалія.

— Тому, що для мене нема слова »тут ходять«.

— Ось що, — закусила губки Розалія... — Так, мій друже, а я забула, — промовила вона й поданалась. — Покажу Вам мое »убіжище«... там й альтана є.

— Альтанка? — крикнув граф... — Альтанка... ах, так, так! — зрадував ся граф... Тож ходім скорше... може там забрати й гроші...

— Я про се й думала, там можна спрятати.

— Знаменито. Я жду.

Розалія посілила в габінет а граф підійшов д респітки тераси й заєвистав мов соловії. Зробив він се так природно, що з поблизьких кущів озвалось сейчас соловіїне ляцанє.

Граф здригнув ся й метнув ся в габінет на поміч Розалії.

— Ціла вічність минула, не міг я витерпіти...

Розалія подала йому скарб.

— Так хочу вічно з тобою бути! — зачала шептати па-

її, прилягаючи до графа й свого защитника; та не докінчила вона ще своїх слів як почув ся якийсь стукіт й метушня на дворі.

— Що се таке? — крикнула вона голублячись при його груді.

Граф поспішив ся вийти з нею з габінету
Двері отворились а на порозі показав ся графський слуга.

— Кармелюк, пане графе, вриваєть ся в браму! — сказав він.

— Ах, Ісусе-Маріє! — крикнула пані й немов повисла на руках графа.

— Успокій ся! — Й на волосок не пострадаєш. — Чи всьо гаразд? — звернув ся до слуги.

— Після приказу пана, всьо....

— Добре, перервав йому граф й зробив незамітний рух. — Ти здержиш поки що розбійників у брамі, а я укрию паню й прийду почислити ся із злодіями... Гляди, щоб се було так, як я приказав.

— Слухаю, батьку!

— Та що ось що... На хвильку, пані, — і граф обережно висвободив ся з рук Розалії.

— Ох, на Бога! Не лишай мене.

— На хвилину... Я видам ще один приказ.

Граф зловив слугу за руку, затягнув його в глибоку кімнату й зашептав:

— Ось тисячка червінців, — зняв із себе пояс, набитий червінцями, й подав слугі. — Розділи між селян... Особливо між бідних... Гроші маршалка при мені... На другів трохи, а я на бідних.

— Так, батьку, — кивав головою слуга.

— Бо хліб й зерно, всьо мужикам, пам тільки коні, воли... Не кашай крови, чуєш?

— Чую, батьку.

— Ну, провчити кого треба, хороші й досить! Як нападє маршалок й дозорця, повязати й повести з собою. Тобі поручаю всьо в точности. Чекай на мене ось тут! — добавив він грімко.

Сповню всьо, батьку!

— А тепер я твій! — кинув ся граф до півметрової від ляку Розалії, обхопив її стан рукою, блистро нерейшов крізь дві кімнаті й пустив ся з нею по сходах тераси в сад.

Як тільки кроки мнимого графа замовкли на сходах тераси, Андрій увійшов в кімнату Розалії й отворив двері до салі і в кімнату увійшли: Корчак, фірман, Явтух і ще кількох членів шайки.

— Ну, братчику, — говорив Корчак, — двірня вся перевязана: селяни помогли. Деж атаман? Який приказ?

— Батько відвів паню, вернеть ся. Гроші тут, а решта до батька, — одвігив Андрій. — Ти відбери від ключниці ключі тай виймай срібло, харчі...

— А що робити зі слугами?

— Самих вірних маршалкових слуг забрати з собою. А ось фірман, він гарно всіх знає, він розсудить, кому кілько всипати. Атаман казав крови не проливати...

— Го, го! Чи вистани лози на всіх! — усміхнув ся фірман своїм широким сміхом. — На одного машталіра треба чимало зужити, їй Богу.

— А він, драб, тут, — замігив Андрій: — треба йому лишити добру пам'ятку, бо добре він лайв батька і нас.

— Всишлем! Ну, годі тратити час. Вже пізно, на ліво марш! — закомендерував салдат.

Андрій попрямував з фірманом у двір, а салдат кинув ся шукати ключниці. Небавом він наткнув ся на замкнені двері.

— Отвори! — закричав.

Не було відповіди.

— Отвори! — заревів Дмитро, сильно ударяючи в двері ногою.

— За дверми не чути було нічого.

— Ломи двері! — Закомендерував Дмитро.

За кілька хвилин під напором кількох здорових молодців двері голосно затріщали, вирвали ся із завісів й отворили ся. Салдат з товаришами вбіг до кімнати.

Розкинені всюди хатки, шнурівки і проче катране свідчили про се, що то була кімнатка жінщини а привязані до

тоалети коси, пуделочка з пудрами та й інші средства до збільшення краси, доказували, що сю кімнатку замешкувала дівчина. Та на здивоване салдата — її не було.

— Най се чорт пірве! Кудиж поділась красуня? — крикнув він з досадою оглядаючись кругом.

Вікна кімнатки були закриті, другого виходу не було. А що одинокі входові двері були з пугра замкнені, то се було очевидно що мешканець сеї кімнатки не міг звіден цези-ти... Та вона була пуста.

— Не провалилась вона чейже чортові в зуби, продовжав салдат, оглядаючись кругом, — гей, хлопці, ану-по поглядіть весуди!

Молодці Кармелюка кинулись до шафок, комод й других меблів, що стояли в кімнаті: Один з хлопців, що ніямали було в лієї Олесю, забрав ся оглядати постіль, та медве за-сунув руку під перину, як з під неї роздав ся страшний крик.

— Го-го-го! — крикнув хлопець Галайда, — та тут ії-ла гора.

— Тащи її сюда, — приказав салдат, весело затираючи руки. — Га, поналась пташка, не удало ся скрити.

Хлопці кинулись до ліжка, за хвилину перини й пуховки під якими скривалась панна Феліцита, понадали на долівку, а два молодці зловили під руки товсту дівчину, що не могла двигати ся з переляку, й з трудом зтягнули її з ліжка.

— Го-го, панови, та тут повно сала, мов годований на Різдво кабан! — крикнув Галайда. — Ну, брате, павик, павляж, ось так, ось так! Раз! — З тим криком хлопці зама-хнули руками і поставили перед салдатом чотирофанне тіло панни Феліцити.

На вид «красавиці» і Дмитро і товариші зареготались голосно.

Дійсно: статі панни представляла собою щось комічно-ге. Коротенька і вузка зелена юбка обнімала до колін її ті-ло. З під юбки виптавали короткі і товсті, мов дерева, ноги в грудях білих, визаних панчохах і вишита дрібноенькими ра-зочками сорочка підносила ся на груди, мов надутий вітром парус; з коротеньких рукавчиків стирчали куці, червоні, не-

звичайно товсті руки, що пригадували собою довгі огірки. Кругле лице панни, з обвислими, багровими щоками, помащене на ніч для косметичних цілей густим лосм гусячим, було обведене цілим вінком сльозених кіс.

XX.

На вид розбійників напав панну Феліциту такий пере-
ляк, що вона булаб сіла на долівку, колиб не були піддер-
жували її під руки хлопці.

— Ех, ти! ну отсе красуня товстопуза... хоч до шка-
дрони! — крикнув салдат, заходячись зі сміху; за ним за-
реготались і хлопці.

— А то й у городі поставити, — підхопив Галайда, —
ні один воробець не підлетів би. — Та поверни ся пишна
паняно, та відмікай нам свої скарби!

На її слова салдати Феліцита прийшла до себе; ди-
кий страх малював ся на її лиці.

— Милосердія — закликала вона, падаючи на коліна
— вель беріть, тільки не се, що хочете, тільки не се!

— Що значить »не се«? — перервав грімко салдат, —
а щож ти гадаси, красуне, за чим ми прийшли сюди? Щоб
дивитись на се?

— Ох, милосердія, на Бога! На рани Христові! — кри-
чала Феліцита. — Вель, що хочете, тільки не се... Ох, не мо-
жу! Страшно!... Я тільки літ берегла, тільки літ! Бог видить.
що мені нераз приходило ся тяжко... не раз... Та я все при-
гадувала собі приказ родичів... я...

— Чи довго ти будеш базікати? — крикнув на нію сал-
дат. — Кажуть: відкривай, а ні, то ми довго не будем цере-
монити ся!

— Ой, зжальте ся наді мною!

Та салдат стратив вже терпеливість.

— Відкривай! — заревів він підступаючи до Феліцити.

— А то я тобі горячих венцлю!

— Милосердя, милосердя! — закричала страшнійше
Феліцита, витягаючи до салдата руки. — Бери вель, що хо-

чеш, золото, срібло, та пощади мою невинність... Ох, кілька шляхтичів просило о сю руку... А я всіх відкинула...

— Тьфу на тебе! — і салдат плюнув енергічно на бік.
— Та на якого біса нам тебе треба? Давай ключі!

— Ключі? — протяжливо і недовірливо промовила Феліцита.

— Ну, так, ключі!

— Ключі... ось там в шкатулці, — залепетала змішана панна.

Хлопці кинулись за вказівкою Феліцити й подали салдатови чималу вязку ключів.

— Гаразд! Дороги пошукаємо вже самі, а ви — обернув ся салдат до Галайди і других, підойміть панну, та приложіть її з другої сторони кілька добрих припарок!

— Милосердя! — заревіла на ціле горло Феліцита, махаючи товстими руками; та пара дурних молодців безцеремонно підхопило її...

Не теряючи ні хвилини, салдат прийняв ся за свою роботу. Шафи, комоди, пивниця, комора й ледівня — все було відомкнено. Молодці виносили все, що було придатне, й пакували на вози; слуги радо помагали розбійникам.

Занятий своєю роботою, салдат не звертав уваги на се, що діється у дворі. Колиж вкінці останна пивниця була вчищена до кінця й Дмитро вибрав ся у дворичце, щоб наказати рушати возам в назначене місце, то очам його представав ся ось такий вид: Освічений луною пожежі цілий двір кнів від мужицтва як великанське муравлище: всі кричали, шуміли і товпились навкруг місця, де Андрій роздавав гроші. З другого боку доносив ся ще більший шум; воли ревіли, скрипіли вози і верещали погонічі; все то зливалось в протяжний шум. Колиб не вогонь, то можна було погадати, що се великий ярмарок.

— Тьфу на тебе, таї сто бісів твого батька! — закляв салдат. — Скажи дурневи камінь з води витягнути, то він цілу річку зачне ведром черпати. Запалили «люмінацію», щоб приманити небажаних гостей! Ну, ви, — звернув ся до молодців, що сиділи на вершинах трьох навантажених во-

зів, — ви вибирайте ся скорше: з'їдемо ся всі в старім млинї.

Вози скригнули, а салдат сердито пішов до двора, протискаючись з трудом крізь товну. В першій кімнаті стрінув він фірмана Ониська.

— Де атаман? — звернув ся до нього салдат.

— Не знаю, до сього часу ще не повернув.

— Тьфу на тебе, пронадь! Сей дурак майже ціле село прикликав! Що там роблять на тоці?

— Явтух роздає людям зерно.

— Хто казав?

— Андрій сказав, що атаман рішив віддати все село нам.

— Старшинам їх, а не цілому селу, — буркнув сердито салдат. Ну, а ти вже справив ся?

— Справив ся, бо всі були свої люди: собак маршалок забрав із собою... Ось тільки манталір сей проклятий...

— Що ж такого?

— Кудись утік, старий лис.

— Утік?

— Шукали за ним по всіх заулках, перейшли сад і не бачили його.

Давно утік? — спитав салдат.

— Та люди говорять, що над вечером ще його бачили, описля він щез.

— Лихо! — заявив серіозно салдат і лице його прийало замрачений вид. — Лихо... Коли він здезертерував, значить, не даром, значить: зложить рапорт там, де слїдує.

— Та невжеж ви, батьку, гадаєте, що маршалок, дізнавши ся о нашім приході, поверне домів?

— Маршалок... Що маршалок! Маршалок дурниця! — проворчав салдат. — Недалечко стоїть рота. Нехай мене чортяка вхопить, коли ми не вскочили по самі вуха! Треба спїшити ся. Метни ся, братчику по дворі, тай клич їх всіх до купи, а Андрїєви скажи, щоб сейчас біг сюди: треба гляти атамана.

І переликаний, сердитий Дмитро побіг в кімнати пані маршалкової.

За хвилину увійшов сюди Андрій.

— А що лучилось? — звернувся він до салдата.

— Що лучилось? — передразнив його сердито салдат:

— Хто казав скликати сюди ціле село?

— Атаман казав роздати селянам зерно й гроші.

— Казав трубіти на збори? Всім? Ось: кажи дурневи молитись, то він тобі й шку розвалить! Треба було призвати старших а ти скликав ціле село; ти всі гроші роздав?

— Лишив сто дукатів.

— Так! — крикнув гнівно салдат. — Треба нам ще се-го! А ми що? Чи ж дурно маємо підставляти наші спини, а опісля відходити з порожніми руками?

— Атаман казав всім по рівній частині віддати... а він ще й з собою взяв...

— Всім! Всім! Сказала сорока про Якова, та й каже про всякого! Та ж і ми всі, значить, треба було крім атаманської найки, й на нашу долю оставити. Тьфу, ти, дурень, дурень з кута мішком прибігний.

І салдат криком сплюнув на бік.

— Ось з того і виїде, що ми за хліб і сало селянам своїми шкурами поплачемо.

— Що се? Чому? — здивувався Андрій.

Тому, що роздаючи намє добро, ти не замітив, що тобі з під носа манталір утік.

— Як утік?

— А так: з під самого твого горбатого носа утік, сів на коняку та й вже. А тепер дасть він нам »чернецького хліба«, вже він сповістить, кого треба.

Між тим скликані Ошеськом розбійники зачали скоро пановняти кімнати. Вістка про се, що манталір утік, зразу розійшла ся між всіми й викликала тревогу.

(Конець части першої.)

— Ну, а коли й утік? — почав потішати всіх Андрій.
— сховав ся де під корчем тай сидить там.

— Сидить! — передразнив салдат. — колиб він тепер утік то далеко не завіяв би ся, а він процав ще перед вечером, та ще говорю тобі, гарного коня із стайні захопив. До ночі він вже заскакав де небудь; а певно, що поскакав до салдатської роти, де є його пан.

Андрій пригадав собі, що коли повернув ся був в конюшню, то не застав машталіра і що опісля, майже до самої ночі —

— Щож рибити? Лихо! — заговорили разом розбійники. — нас всіх з атаманом п'ятнайцять, а там пятьдесят людин.

— Та ще й маршалок зі своїми слугами. — добавив Онисько.

Треба покликати Атамана! — заявив салдат, прибираючи приказуючий тон: — де атаман?

— Та побіг звідси з панею з шкатулою, — Андрій показав на терасу: — казав ждати його тут.

— Гм... з бабою... крикнув салдат, — треба буде довго ждати, а тут пістунає ворог в троє більший... Всі забрані?

— Всі! — обвістили голосно розбійники.

— Треба звістити атамана. Гей, ти, сигнальний, — крикнув салдат до Ониська, — вискочи в сад та бий на тревогу.

Онисько вискочив на терасу і нічний воздух прорізав тричі тривожний крик чайки.

Всі надслухували — відповіді не було.

— Салдат нахмурился.

— Справді... не до того... — проворчав він сердито й грімко крикнув до Ониська: — Ще раз давай знак!

Онисько повторив.

Всі надслухували.

В сій хвили серед тишини роздалися скорі кроки.

Двері отворилися.

Всі оглядалися, надіючись побачити атамана, та до кімнати вбіг червоний, задиханий хлопець, що стоєв на сторожі за двором.

— Біда, дядьку! закричав він задихаючись дуже тяжко,
— тупіт... чути... Селяни говорять, що пан і всі вже близько.
Всі налякались.

Де чути тупіт? Відки скачуть? — крикнув салдат.

— З другого боку від студні, дві верстви... Я швидко до біг...

— Се жовніри! Так є! — крикнув строжаний салдат:
Ониську, чи тут є другий вихід?

— Можна туди через сад... в низ... тільки чи найду стежку в ночі? — сказав фірман.

— Найдем! Гей ви, Галайда, та Голомбий, забирайте скорше коний скільки дасть ся, та гоніть через засіви до діса, де кінчить ся сад, а відси всі засідіть ся в старім млині. За мною. Ониську, веди!

Голомбий і Галайда поспішно вибігли з кімнати.

— Як? — крикнув Андрій заступаючи салдатови дорогу. — А батько?

— Що батько?

— Батько казав тут ждати.

— Дурень! Та як же тут ождати, коли сюди летить ціла рота?

— Так, значить кинути батька?

— Таж батько не такий дурень як ти! Таж він чув певно знак.

— А коли чув?

— Всьо одно, в вогонь не піде.

— Таж він без фірмана не знайде виходу...

— Не найде...

— Коли наказ ждати, значить вернеть ся.

— Баран з тебе! Чого вернеть ся, щоб зловили?

— Коли сказав, значить, вернеть ся, — повторив уперто Андрій.

— Гадав вернутись а тепер вже може й нема його за дві верстви.

— Всьо одно, я не піду; батька одного я не кину.

— Здурнів! Хочеш, щоб з живого здерли шкуру?

— Газ мати родила, — Андрій грізно намахнув ся, — а че лишу атамана одного в руках ворогів! Не лишу!

— Ну, так оставайся собі на здоров'я, чортів сину, тільки пам'ятай, що й атаман тебе за твою глупоту по голові не погладить! — крикнув злобно салдат.

В тій хвилі до вух зібраних серед тишини донісся далекий кінський тупіт.

— За мною діти! — крикнув солдат, кидаючи ся до виходу, на терасу.

— Хто зі мною, хлопці, умре за батька? крикнув Андрій, витягаючи шаблюку.

— Я, озвав ся Явтух, а за ними ще двох.

— Ну, так йдіть собі чортови в зуби! Дурні! — Зареготався серед бігу солдат і з прочими зник в саду слідом за фірманом.

— Андрій оглянув ся і помешканє Розалії; де вони тепер находили ся, було цілковито непригідне до оборони: в ній було два вікна і двоє дверей. Вікна виходили на терасу, а крізь них легко можна було влізти до кімнати.

Та коли глянув до сусідньої кімнати, крикнув радісно:

— Хлопці, сюди!

— Се була спальня Розалії, трикутна кімнатка, що лучилася з другою тільки одними дверми. Два вікна, що виходили в сад находили ся так високо над землею, що без драбини не можливо було до них дістатися і се давало нападеним перевагу над ворогом і крім сього: проти вікон, в супротивній стіні був отвір, крізь який вони могли бачити все, що діяло ся в саду.

— Запирай вікна, затарасуймо двері! — наказав Андрій.

— За хвилю двері, що вели до сусідньої кімнати були забарикадовані.

— Ми станемо ось тут з Явтухом, — продовжав Андрій страшним голосом, — а ви по одному біля кожного вікна. Вибийте дві шибки, щоб можна було стріляти. Стріляти точно, щоб не тратити даром куль. Кожного напасника валити на землю. Тай слухати чи не наднесеть ся крик чайки або пугача, тоді крізь вікна до батька.

Та не докінчив ще Андрій своїх приказів, як крики жов-

нїрів і тупїт коний почув ся вже в дворі а за кілька хвиль цілий дїм наповнив ся оружними людми.

— Сюди! Сюди! Ось тут замкнулись! Вперед, діти! — почувлась команда.

І на двері, що їх підпирали Андрій і Явтух, посипались сильні удари. Та двері не подавались.

— Принесїть сокир, — приказав хтось.

Удари подвоїлись; двері тріщали, та не подавались, піддержувані сильними плечима Андрія і Явтуха.

— Чортові медведі! Кілько їх там є? — просичав крізь зуби один з напасників.

— В сад! Зайдім з заду!

Почулись тяжкі кроки по ступенях тераси.

— Ге-ге! Та їх відси не добудемо. Дайте драбини.

В освіченім від пожару саді було видко мов в день. Один із хлопців, що стояли біля вікон, прицілив ся і один напасник упав, мов сніп на землю. Сей вистріл привів осталих до скажености. За одну хвилю прикотили колоди, драбини і стільці і люди полізли на приступ. Та мимо далеко більшого числа нападаючих шанси їх були нерівні. Хто тільки підсував ся до самого вікна, хлопці стрічали його колями і ранений котив ся, мов бараболя до долу.. Між тим двері тріщали та все таки не подались, піддержувані великанською силою Андрія. Певно, що кінець кінцем обсаджені мусїлиб або згнути або дістати ся в полон. Та боротьба могла тягнути ся дуже довго.

— Чи є хто в домі з вірних слуг або гостей? — звернув ся офіцер до салдатів.

— Так, ваше благородіє, одна лежить, мов старуха: здорово випарили її.

Офіцер відійшов.

Кілька хвилин обложені відітхнули.

— Що вони задумують? — промовив тихо Андрій. Чи не хотять вони підкурити мов пчоли? — замітив Явтух

— Ні, дома не підкурять! — відповів Андрій.

— А може гадають вимати в сад? — спитав один із хлопців. — Відійдїть усї від вікон.

Ні, вони повалили всі сюди, в двері! На поміч, хлопці! крикнув тихо Явтух.

Дійсно осада скріпила ся; сокири застукотіли з такою силою, що Андрій і товариші підважували двері.

— Сюди! На поміч! Держи! Держи! Диви на вікна! — Хропів Андрій добуваючи останних сил.

XXI.

Хлопці кинули ся до дверей, поглядаючи рідко в зеркало, в яким відбивали ся вікна й сад. Напасники натискали на двері з диким завзятем, нападнені хропіли боронячи з розпучкою.

Оглушені гуком ударів, Андрій з товаришами й не помітили, як отвір на протилежній стіні несподівано збільшив ся тихо а крізь нього увійшло десять оружних жовнірів і сейчас кинулись із заду на гайдамаків, що підпирали плечима двері. За ними слідували другі.

Ошоломлені тим незвичайним нападом, Андрій і його товариші хотіли було боронитись, та жовніри не дали їм навіть повернутись.

В сю саму хвилю затріщали двері і ними впали остали жовніри, розкидаючи по кімнаті нагромаджені у дверей меблі.

— Вяжіть їх живими! крикнув офіцер. — для них буде почесна смерть на кобилі!

В кімнату увійшов начальник жовнярського відділу.

— Ніхто не втік? — спитав.

— Ніхто, ваше благородіє!

— Їх тільки чотири а нарobili так багато клопоту.

— Колиб не підступ, не дісталиб нас живими! — захропів Андрій, вимовляючи з трудом слова.

— Го-го! А ти що за один? — підійшов капітан до звязаного Андрія.

— Кармелюк, — одвітив коротко Андрій.

— Брешеш, собако! — крикнув капітан і копнув Андрія ногою.

— Сейчас дізнаємо ся. Приведіть сюди старуху.

Ваше благородіє! Неможливо! — відрпортував вах-майстер, вискакуючи наперед.

— То принесіть!

— Ще гірше буде....

— Притащи старуху, дурню! крикнув капітан й сердито тупнув ногою.

— Рад сповинги сей приказ! — промовив вахмайстер витягаючи ся мов струна й зник в дверях.

За хвилину вернув з обома жовнірами, що двигали під руки Феліциту.

Вид »лищиної« пани був тепер пожалуваня гідний.

Зігнувшись на перед і ледви перебираючи ногами вона воліклась з великими зойками й паріканямп. Розковдачене волосє спадало в неладі на червоне й запухле від сліз й плачу лице; зелена юбка розірвана і панна старала ся вирвати свою руку з рук жовнірів.

— Що, бабуню, чи сей господарив тут? — звернув ся капітан до Феліцити, показуючи на Андрія.

При слові »бабуню« панна випрямувалась і окинула Москаля поглядом повним огненної злости і та тут знов повисла з гірким зойком на руках жовнірів.

— Ну, щож сей? — повторив капітан своє питанє не понижаючи переляку Феліцити.

Панна перевела свій погляд на Андрія й крик пробираючий душу вирвав ся їй із грудий.

— Що, він? кинув ся до неї капітин.

— О він у графа...

— Що? зарізав, убив?

— Він... разом з ним... Ох!

І панна не договоривши, завернула очима й безчутливо повисла на руках жовнірів.

— Ха, ха! Так: значить: Тут ще є птички з тої самої клітки! Ну, ловіть останніх, а тих під острый догляд! закомендирував офіцир і кинув ся з частию відділи в сад.

В домику літинського благочинного, о. Василя Канер-наумського, по причині храмового празника, що сходив ся з його іменинами, було досить шумно.

В гостинній, що біліла від витертої долівки і була освітлена двома вікнами, застеленими запашним жасміном, з білими стінами, сиділо на старих фотелях із корельської берези сердечне товариство: родичі свояки, близькі, сусіди... Прочих гостей ще ожидали. На канапі, з високою, різьбленою спинкою і закрученими у виді краконів боками, під портретом господаря, поміщеного між двома владиками сиділа худенька їмость, Меланія Стопневич; вона приїхала із своєю донькою, Олесею, до дальшого свояка на празник й до сего часу не могла відійти від переляку в лісі; сліди нервового потрясення виднілись ще на її блідім лиці. Рядом з нею сиділи досить товстенька, у високім чіпці і тонесенькім шалі попадає Парасковія, жінка місцевого священика; на право в глибокім кріслі сидів сам господар, дородний, сідоволосий, з пухким, рум'яним лицем, маленькими, хитрим очима й добродушним усміхом; він був у фіолетовій, шовковій рясі і такої краски загортії; проти його в кріслі прямо потопав згорблений, худий старик, о. Андрій, із сірим, старечим лицем і космиками жовтаво-білої борідки. Біля кута, украшеного образками і горючим перед ними свічкою, при трикутнім столику примістився знайомий священник, о. Семен Дерлявський, що приїхав просити ласки у благочинного для свого блудного сина.

Біля вікна, під велитенським зеркалом в рамах, метушилились шептали між собою молоді панни — дочка хазяїна, блондинка, з личком вкритим веснянками, з безбарвними очима, панна Марія, й знайома нам панна Олеся і до них присувалась жінка молодого о. діякона, Тома, цікава, із задертим носиком, чорнявка; якийсь молодий паничок вертівся біля них, підкручуючи маленькі вусики й заглядаючи часто в зеркало. Під супротивлежною стіною сидів розвалившись в кріслі, грубий пан Бойко; коло нього стояв, трохи зігнувшись; середніх літ мужчина, у венгерці й старих чобітках, — очевидно економ або посесор; там-же, ближше до канапи, впрямувалась, немов проковтнула палицю, жінка протодіякона тонка й худа Тедулія. В отворених дверях на салю стояв її чоловік, о. Аввакум; червоне його лице, з випученими очима, обросло густою бородою, вказувало на фізичну

силу, а збурене волосся на голові пригадувало гриву африканського льва; грубо та крішко збудована стать протодіякона моглаб, місто каріятиди, підирати повали якого-будь храма.

Отець Аввакум жалібно поглядав на накритий в кімнаті стіл, що його заставляла рухлива, кругленька шапіматка — протопопша бутельками і всякого рода закусками; вона то вибігала із салі, то повертала знов в товаристві наймички, що двигала тарілки, полумиски й пляшки; отець Аввакум розширеними ніздрями втягав апетитний запах, що долітав відхиленими дверми й відкаплював в кулак; а товариш його, молоденький, недавно висвячений діякон, не звертав найменшої уваги на салю, а скорше вдихав в себе дим тютюну, уважаючи нечемністю курити в гостинній свого наставника; впрочім, серед тяжких запахів що наповняли гостинню з сильним ароматом смирни й масла трудно було уловити приманчивий тютюновий дим...

В гостинній був смутний розговор. Предметом його була певно важна квестія про Кармелюка і останні події.

— Не вірю і вже! — горячив ся Бойко, відповідаючи з сильним ароматом смирни й масла трудно було уловити нім постуку з ними Кармелюка. — Я не говорю, хань Господи, що ви все вигадали... а тверджу, що, коли розбійник-драб їх випустив, не ограбивши, то не по щирости серця а по гадючій якій хистрости... Розказують, що сей харцизник помагає хлопам... та де там пан-отченьку! Грабить їх таксамо як і нашого брата! Сто відьом йому в зуби!

— Ні, тримає з нами... — зачала було Тедулія, та побачивши звірський погляд пана, змішалась й почервоніла.

— Він благородний лицар, — замітила своїм товаришам майже шепотом Олеся, — безталанний... правда... та його серце болить за всіх нещасних...

— Но, слухай, — замітила панна Марія, — всеж таки він гайдамака!

— Говорять, що красивий... — добавила молода жінка діякона.

— На світі нема такого другого, — підхопила горливо Олеся... а очі, ніколи розбійник таких очей не може мати...

— Так? Що ви бачили його?... Ах, як се интересно! — а опісля, замітивши у Олесі перстень, добавила з одушевленням: — ах, який у вас перстень? Чудо! Чому ви тільки носите його каменем в низ?

Справді? Я й не замітила... — кинулась роздивляти панна Марія, — а ти мені й не показала...

Олеся не знала, що їм одвчати; та в їх розговор вмішався молодий панич.

— Ого! Як заступають ся панянки, — засміяв ся він під слухавши шопіт, — тільки він зовсім не гарний, а прямо чорт чортом...

— Правда, вельможний пане, — заговорив, підсміхуючись добродушно і благочинний, — примащують й пересаджують дуже... та, очевидно, він всіх не грабить а декому певно, свідчить добродійства, тому й хвалять його, ось й величають його мов добродія... А він на всякий спосіб гульвіса; не сповідаєть ся й не причащаєть ся і бродить по лісах, мов заблудша вівця... А чиж без церкви може хто мати душу?

— Та Кармелюк відносить ся з великим поважанєм до священства, — замітив на се о. Семен Дерлянський, — не тільки я, але й інші се стверджують.

— Що говорите, пан-отче?! — буркнув сердито паян Бойко. — Як тобі вернув коні, то готов ти вже за нього заступатись.

— Що сей Кармелюк чарівник і знає ся з нечистою силою, се певно, прошу панства, — заговорив шляхтич. — Ви знаєте, панови, що він зробив сими днями з нашим пан-маршалком?

— З пан-маршалком? — крикнув Бойко й зблід.

— Що, що таке? — зацікавили ся й другі.

— Що? — спитав і шляхтич. — Чиж панству не звісно? Про се вже трубить цілий народ.

— Та говоріть ясно, паноньку! — лютив ся вже Бойко, переляканий чимало сею вісткою.

— Ограбив всьо до питки, а обісте спалив!

— Ісусе-Маріє! — сплеснув Бойко руками.

— І його не зловили? — не-то ешчала, не-то крикнула із страшною тривоگوю Олеся, блідніючи від тривоги.

— Шляхтич розвів руками, а сей рух викликав знов на лице Олесі густий румянець й заналив радістю її очі.

Прочі присутні насторожили уха. Почулиесь просьби: »розкажіть, розкажіть! Невжеж?«

— Далебі — продовжав оповідач, стараючи ся своїми словами викликати ефект. — А ви ешчасте, панове панство, яким чином? Таж у вельможного маршалка цілий двір обведений частоколом й окружений ровом... Таж туди як в твердиню, хіба можна дістати ся крізь зводовий міст... Пан маршалок міг видержати облогу військову... а перед гайдамаком струхлів! В тім і діло, що гайдамака заключив діло з чортом. А проти такого союза, забни його грім, ніхто не вдіє нічого... З'їхались, бачите, до панмаршалка гості і то з жовнірами; серед гостей був чужосторожний посол... Пан-маршалок бажав угостити їх по старопляхоцьки... Ну, захотіло ся панству любої шазоцької забави, сей шаровадів ся він з гістьми і з лови до сльзького ліса, з гончакми собаками, гінгою... В дворі лишили добру команду з командантом... Заперли браму... Подвоїли вартових і кішних і вислати на звіди... Ну, одним словом, і миши не могаб пролізти, мої панови! І всьо йде знаменито, як треба... У дворі спокійно, кругом тихо, ні духа. Вельможні пани бавлять ся безпечно по ловах... Тільки ось в ловах не ведеть ся: куди не наженуть собак, то вони пройдуть наскрізь ліс, вибіжать на рів і ... тільки язики вивалить. Розлютив ся маршалок, казав випарити буками лісничого, а, щоб не було обидно, то і побережника... і казав їм ще раз нагнати собак в лісову гущавину, де робив лови раз на чотири роки... Ні шелесту, мов всьо вимерло... А там мусіли бути конче і лиси і вовки і дики... І хоч би панови, заячий хвостик! »Видимо, крутить нечистий« подумав маршалок, сказав то само гостям, й рушає в напрямі до своєї твердині. Під'їзджають і ось... — шляхтич окшнув зібраних тайним поглядом і замовчав.

— Ну, шож? — розсердив ся Бойко.

— Ну, слухайте, ось з близьких корчів, що ростуть тут за ровом, виплигнув кущий... один, а за ним другий...

»Заяці, заяці!« — крикнули гості. І щож гадаєте? Оба заяці місто кинути ся в поле, повернулись і понеслись прямо на панесво... Від дива, а може й зі страху всі аж шарахнулись, а заяці стрілою... прямо таки прокользнули між ногами і прямо на міст тай в браму: »Ану його!« — всі закричали і кинулись за куцим у двір а заяці — вся двірня бачила — закрутились по дворі тай в сад... »Будьте ви прокляті!« — крикнув маршалок й добавив привітливо: «Гайда, панови, до столів! Будуть лови удачнійші... Нехай розгостить ся й команда, бо всі певно помучились!» Ну, зашуміли всі за столами. Пир в самім розгарі. Хазяйка підвела ся, щоб наповнити кубки гостям... взяла вже збанок до рук і чує, що годилник бе північ... І що гадаєте, панови? ледви тільки прогомонів останній удар, як нараз всі гості заснули... Так і поцадали за стіл де хто сидіє... Розалія остовпіла... слухає, всьо затихло... мов в гробі... пробує крикнути... не може із себе добути голосу... І ось вона бачить, що два заяці скочили крізь вікно, перевернулись два рази у воздуху і стали двома пишними лицарями... Пані Розалія сидить каменем і думає, що се їй спить ся... Та старший лицар — се був і Кармелюк — говорить: Вельмежна пані, давай ключі і покажи де твої дорожчінности й маршалкові гроші... А ти, звернув ся до свого товариша, піди отвори браму й випусти хлопів... Челядь і команда лежати-ме трупами, поки не зійде сонце!« Товариш сповнив точно приказ атамана й став господарити з хлопамн в дворі а опісля вони кинулись на тік, а сам Кармелюк забрав в дворі всі гроші, всьо золото й брилянти. Пані повшувалась у всім... і вкінци він казав запровадити себе до її кімнати і там провів... перепрошаю панство... з нею кілька солодких хвиль...

— Левко! — засміяв ся панич.

— Гріх! — потряс головою дякоп.

— Чи ви, пане, при умі? — заровів Бойко.

Олеся при тих словах вся затревожилась. Вона зробила рух, хочачи немов щось промовити, та вкінци змішалась й замовкла.

А Бойко продовжав далі строго :

— Дурниця! Що хлоп може стати всяким скотом —

припускаю, та, щоб пані маршалкова : »подлим«-хамом«, із собачою кровю... ніколи в світі... А ось: коли правда, щоб драб гробив і пан-маршалка, то плохо! Треба піймати сего чорта... Призвати салдатів... закувати його, а крім сеї гадини перевишати на кожду сотку хоч десять мужиків-худоби... бо инакше вийде Содома і Гомора...

Хазяйка вже кілька разів входила в гостинну й питала свого благочинного: »Чи ждати городничого посесора, чи зараз подавати? Час вже пізний тай пироги пересохнуть тай всьо перепріє!« Та господар дому таки не рішив ся й приказав ждати.

Наконець він припідняв ся з крісла, моргнув до жінки і заявив торжественно:

— Милости просимо погостити ся чим Бог дозволив.

І двері шумно отворились а в гостинну увійшов городничий з жінкою та двома молоденькими своячками. Зачали ся голосні привитаня й уневиннюваня, лиш служба задержала їх.... А гостинний хазяїн припинив сї слова чемним прошенем дорогих гостей до чарки й »трапези«.

Голодні гості накинулись мовчки на ріжнородні й обильні напитки й срави, приготовані рукою протопопші.

Щаслива й сіяюча, вона підбігала то до одного то до другого гостя наливаючи чарки, підсуваючи страви і проспала, щоб зробили їй честь.. Особливо бігала вона за двома дамами шляхтянками. Вони держали ся дуже з висока й цілим своїм видом показували, що роблять велику честь хлопським попадям, дозволяючи себе гостити.

А мужчини на вид приманчивої страви й напитоків забули всі »конвенанси« і їли і пили, не звертаючи уваги на господарів. Чули ся тільки короткі одобренья, як: »знаменито«, »дуже добре«, »гм-так«, »чевоугодіє« і »ой, останні дні мойого життя«.

Тільки після третьої переміни тарілок і підняв ся вже оживлений і свобідний, нічим не звязаний розговор. Почули ся часті, перехрестні слова, запити, на які рідко хто відвічав, або не дочуваючи за шумом або інтересуючись другим... Оклики, крики, сміхи збільшили ще більше шум празничний...

XXII.

Пан Бойко знов рывкнув, утираючи хусткою і шию і почервоніле й спітніле лице.

— Чи правда се, панови, що сам пан-маршалок спалений і ограблений і що його прелестна жіночка знеславлена тим харцизяком, Кармелюком?

Імя гайдамаки знов звернуло на себе увагу розгоряченого товариства.

Та як же неправда? Правда подія, навіть записана! — одвітив тонесеньким жіночим голосом пан асесор.

— Яким чином начальство не протестує проти такого чину? — заревів Бойко.

— Та успокойте ся панове! — відозвав ся з усміхом тюремний доглядач. — Шайка перевязана, а головні розбишаки сидять вже, забиті в колодки і окови у мене, в дворі...

— Ого, невжеж? Щож ви мовчите й не подаєте нам такої веселої вістки? — почувись оклики меншости; більшість же притихла з переляку на се слово. Олеся поблідла й стала пити холодну воду, бажаючи злагодити трохи розхвильовану кров; попадая Меланія зітхнула; Тедулі повела довкруги носом промовила: »ой, матусю!« Одна тільки молоденька жінка діякона одушевлялась й шептала, лискаючи своїми очепятами: »ох, як се интересно!«

— Знаменито, знаменито! — ревів із саркастичним сміхом пан Бойко. — І ся бестія Кармелюк сидить також у вас?

— На жаль ще ні,.. та його піймають певно.

— Що? що там написано? В чім діло? Може яка небезпека? — почувись зі всіх сторін допити.

— Гм! гм! Лихо! Поки не роздавите сеї гадини, та так, щоб і шкура її тліла по всім базарам, до сеї пори не буде спокою!

— А сего драба-чарівника не скоро й зловити! — замітив шляхтич. — Його треба стріляти срібною із свяченого хреста вилитою кулею, тай після смерти пробити ясеневим голлом, щоб не ходив опирем... А то всьо одно лякати-ме людську кров.

— Звіря! — прошептала поблідлими устами Олеся.

— Не буде того, паки і паки реку! — замітив продіяком досить грімко.

— **Отець Аввакум!** — замітив благочинний. Та задля великого шуму шляхта не могла чути ні діякона, ні благочинного.

— Пан Бойко гремів.

— Мушу побачити тих шибеників і плюнути кождому з них в очі!

— Покажу з приємністю, покажу їх всім... Тільки шля закону годі над ним плювати! — засміяв ся смотритель.

— А що мені там закон! Відьмі під хвіст!

— Ловко! зареготав ся паний панич.

Сторонники пана Бойка запеслись від сміху.

— І ми з панством; я конче бажаю побачити переступників! — звернула ся городничиха до смотрителя.

— О, з великою радістю! — озвав ся сей.

— А наші не лякаєть ся? гайдамака страшніший від чорта! — замітив економ, сусід городничихи.

— Під вашою охороною ніколи! — одвітала вона з усміхом.

— Ах, любі панянки! — Підемо й ми подивитись, підемо! Інтересно! — сказала, захожуючи своїх сусідок молода жінка діякона.

В кінці, коли обід був скінчений, послідна чарка висушена і хазяїн, піднявшись, став хреститись широким хрестом, нежидано увійшов до салі шеляпець і вручив тюремному смотрителеви пакет.

Смотритель розпечатав його і став перебігати очима лист. Всі насторожили уха.

— Ніякої небезпеки, а зародок спокою! — промовив торжественно смотритель. — Дістав я наказ приготувати сих розбійників сейчас в дорогу до Каменця; підводи і візсько має приїти незабаром... А коли пановне панство бажає собі, то я і сейчас можу показати розбійників, бо тепер мушу приготувати мешкане для архибестії: Кармелюка зловили, закували руки й ноги і везуть сюди.

Всі завмерли від нежиданої вістки: якийсь болісний

оклик, мов широке зітхнене, вирвало ся із спільної груди і завмерло в тяжкій тишині...

Товариство двигнулось шумною компанією подивитись на цікавих розбійників.

Попереду ступав, як хазяїн міста пан городничий разом із смотрителем тюрми; за ним тягнулись: пан Бойко, справник і асесор і дами слідкували ще дальше і біля шляхотних пань увівались економ і двох шляхтичів а тільки жінка діягона, Олеся і протоєрейська дочка держались осібно, в чималім віддаленю від прочого товариства, бо городничиха ясно показувала, що уважає себе правдивою аристократкою і утікає від товариства неспаді і її допьюк.

Олеся йшла немаче у сні, придержуючись за руки подруги Марії. Вона не здавала собі навіть справи пощо йде до тюрми, що її тягне сюди, кого надієть ся там побачити. Та якесь непонятне бажанє побачити хоч ті лиця, що були разом з ним, а може бути, побачити й Кармелюка, хоч би й в кандахах, хоч би й в арештантській ноні, — тільки се бажанє її торкало її в перед.

Вістка про арештованє Кармелюка тяжко потрясла Олеся і порвала в мить в її серцю дивно-бреніючу струну... тепер вона жалібно трепотала й наповняла серце дівчини страшним стоном...

Всі дні по приїзді в Літин Олеся провела в якімсь солодким півсоні. Вона мало говорила з окруженем, а коли говорила, усміхалась й двигалась з такою піжною обережною, паче несла в своїй груди дорогоціншу посудину наповнену чарівною водою, якої вона боялась і каплі стратити...

Та найгарнійші хвилі були для неї тоді, коли маленький дімотця протоєрея потапан в тихім сні і Олеся могла липати ся одна, сама з собою і з тим чарівним чувством, що розростаєсь в її душі... Примкнувши очі, вона затоплялась в якімсь солодкий півсон: се не був ні сон, ні ява, се не була і ясно опрідлена мрія або думка... Чого бажала Олеся? Вона не знала, та думала тільки о ній! Кожде слово, найменша солодкість їх короткої стрічі виступала перед нею дуже точно... Мов білі, весняні хмаринки, плвли її думи небесні в лазурну глибину, наповняючи солокою тоскою ціле її суще-

ство... Одно тільки виступало ясно із сього туманного моря: бажане побачити його.

Аж ось — така вістка! Герой її сліз зловлений, закований... Його повезуть сюда, а опісля в Камянець на страшну кару і нема сили снасти його! Жадні благаня не викличуть ні одробинки милосердя у тих звірських судіїв.

Олеся стискала до болю свої холодні руки й почувала, що разом із страшною вісткою на-все пірвалась її молода, цвітуча жизнь.

Між тим розговор товариства вів ся далі про Кармелюка.

— Тільки треба гаразд держати злодія, щоб не утік! — настоював все пан Бойко. — Кайдани на руки й ноги.

— Го-го! — перебив смотритель. — Желізний нашийник на карчило і прикувати чорта до стіни, щоб і плечем не порухав...

— Але що для такого силача желізні кайдани? — вставила своє слово городничиха. — Він, говорять, рве їх мов павутинє, а говорять ще, що у нього є розрив-трава, перед нею не устоять ніякі замки!

— В такім случаю лишаєть ся хіба зачарувати гайдамаку, а се можуть зробити одні очі пані! — промовив пан економ, легко клонячи ся до ніжного бюету пані городничихи і підкручуючи свій густий, мов сніп вус.

— Мої очі? — засміялась розкішно городничиха. спустила очі й добавила смирно: — чиж може гайдамака налякати ся моїх очий, коли він не боїть ся грізних поглядів шляхтоцьких?

— Ге-ге! — підморгнув значно пан економ широким чорною бровою. Шельма липне до жіночого роду, мов муха до меду, а перед гарними очима капітулює зовсім. Таж пані й панянки побачивши Кармелюка, тужать за гайдамакою...

— Може мужички або попівни, — крикнула городничиха, кидаючи їдкий погляд в сторону Олесі і її подруг. — а шляхтянка може віддати своє серце тільки шляхтичеві і більше нікому.

Пан економ одобряюче хрюкнув й промовив щось певно-разно.

— Яка там трава і які там очі! — вмiшав ся в розго-
вір Бойко, що нудив ся цілий час. — Прямо: проклятий ~~сп~~
ний, мов Самсон, тай досить. Він здіймає зі себе й семи-пу-
дові кайдани! Тому я бою ся, що хоч велику сторожу поста-
влять біля його тюрми, — він втіче — собака!

— Позбавим його сили, — перебив лихо городничий.

— Панове судії за се пам ще спасибі скажуть, доба-
вив смотритель, коли ми вишитаємо його дещо на муках.
Найліпший на се спосіб — диби: і язик швидко розв'язує і
кісточки перебирає, як слід.

— Панове. на Бога! Який старий спосіб! — крикнув
з уданим голосом один з кавалерів, Рудковський, що перед
сим пропонував предводителеви зробити облаву на Карме-
люка.

— Хто тепер сего уживає? Диби.... Тьфу, як се грубо,
просто і, даруйте, навіть незаконно... По мойому: найліпший
спосіб: не давати драбови спати. Та чого ви так на мене ди-
вите ся? Найбільша мука: не бути в спроможі спати! Грати,
бубнитн, гудіти над його вухом, водити по кімнаті... повірте,
що за п'ять день собака вибовтає весь!

— Гарний спосіб, та ще ліпший не дати пити. — На-
кормити його соленими стравами а опісля не дати води. Як
Бога люблю, на стіну полізе, збожеволіє!

— А поки ви ждати мете, щоб він збожеволів, драб ски-
не кайдани, підкупить або передусить сторожу й уйде! — за-
говорив пан Бойко. По мойому найліпше по старому звичаю,
підбити гайдамаці ноги тай досить: нехай тоді пробує уті-
кати!

— Маєте паноньку рацію, — згодив ся смотритель.

— Се правда, правда, ви премудро розсудили, — під-
держала й городничиха. — Таж треба, щоб Кармелюка при-
везли живим до Каменця, щоб його можна відповідно пока-
рати, а коли він у нас збожеволіє, що тоді скажуть панове
судії?

Більшість компанії піддержало слова городничихи й
згодило ся з думкою пана Бойка, щоб перше підбити Кар-
мелюкови ноги а опісля робити на ч. ним останні експери-
менти.

Із переляком слухала Олеся сі розговори; вона уживала усьої сили волі, щоб не видати свого душевного настрою ні криком, ні рухом; тільки її рука дрожала безвинно та ціле тіло перебігала томляча дрож. Її не було до сліз й жалю; цілий мозок, ціле єство дівчини огорнуло одно глибоке непереможне бажанє: спасти нещасливого, щоб не знать що стало ся. Та як спасти? Олеся навіть не могла собі сего представити, та разом з тим вона почула, що бажанє її було так горячє й глибоке, що воно могло їй даги й геройську силу й енергію й одушевленє...

Між тим розговор панства перейшов на се, які дойти й кара ожидають Кармелюка в Каменци. Одні говорили, що судити муть його по всім правилам »доброго старого часу«, а опісля повісять; другі твердили, що переженуть »крізь стрій«, а треті предвиджували каторгу...

Серед оживленої бесіди дійшли всі до тюрми, — чорного, двоповерхового дому, окрашеного на жовто; з високою огорожію довкола; біля входу ходив салдат.

— Ну, шаповні пані й панове, — звернув ся до всіх тюремний смотритель, роблячи рукою привітний рух. — хоч не чемно, та прошу панства заждати гут трохи, а я погляну сам до арештантівіи приготовлю їх до оглядин.

Всі скоро згодили ся, а смотритель хотів вже було увійти в тюрму, та параз з далека почув ся зближаючий стукіт коліс й звуки салдатської пісні, а за хвилю головну вулицю іорода Літина, вишовнили дві трійки, заложені в чимали драбнясті вози, наповнені салдатами. Салдат исидли перевісивши крізь щєблі поги й голосно співали з криком й підєвистуванєм царубоцьку пісню. Довкруги возів бігла ціла хмара жидівських бахурів з довгими ворочками із заду; вони виявляли свою радість і подив криками й гіркими вересками й свистом.

Попереду возів їхав чвалом на прекраснім воронім коню молодий офіцир. Хмари куряви збиті кінськими кошитами й ногами жиденят, окружили офіцира так, що з далека год було розрізнити його лице.

— Москалі! — крикнули разом і городничий і смотритель тюрми — везуть гайдамаку!

Серед сего розговору Олеся то червоніла, то блідніла, кров заливала — пекла її серце, то кидалась у виски і лице; ноги дрожали.

Почуваючи непереможну слабість, Олеся відійшла на бік і склонила ся на пліт.

Між тим офіцер причвалив до пюрми, скочив з коня, кинув поводи до рук салдата, підійшов до смотрителя, що торжественно виступив в перед і подав йому запечатану коверту, при чім промовив по московськи:

— Його благородію, панови смотрителеви тюрми літинсьько.

При звуці сего голосу Олеся ціла задрожала, поглянула на офіцера і радісний, ледви чудкий крик вирвав ся з її груд.

Здавало ся, що погляд офіцера блиснув на одну хвилину в сторону дівчини, та задержуючи ся, офіцер продовжав далі:

— Від пана старшого судді каменецького наказ видання арештантів.

Смотритель перечитав письмо, беріг очима початок і за тим прочитав слова: »видати сейчас арештантів — розбійників ротмістрови Іванову для переведня їх під надзором присланної команди до Каменця щоб розбійники не сиділи разом з Кармелюком й не робили заговорів що до утечі. Для виспе названого Кармелюка приготувати найсильнішу кімнатку й потроїти сторожу«.

— Гм... гм... — смотритель промовив далі щось незрозумілого, зложив в четверо лист і промовив радісно, витягаючи до офіцера руку:

— Знаменито! Приказ не застав мене не приготованого. Все готово. Пан ротмістер може забрати із собою гайдмаків, а для собаки Кармелюка приготоване відповідне лежвище...

— Знаменито, мені годі барити ся: приказано сейчас по вертати — одвітив офіцер.

Городничиха люблязно звернула ся до офіцера.

— А може пан ротмістер може переночувати до завтра? Ми тим до ваших услуг, а ранком спокійнійте...

В тім оклику звучала впрочім не радість — а явний ляк.

Христе! У мене ще нічого готового! Щож робити? — сплеснув руками смотритель і звернувши ся до городничого, котрий вже відвернув ся й забрав ся до відходу, крикнув в розпуці:

— Пане городничий! Кудиж ви забираєте ся?

— Домів! — була шорстка відповідь.

— Домів?

— Перепрашаю вас, там офіцир російської армії! — І городничий показав на зближаючого ся офіцира; — та чи можу явити ся перед ним в звичайнім строю?

— На рани Христові! Таж ми не знали що він приїде... Він застав нас не приготованих... Та не лишай мене одного!

При перших словах сего розговора економ, на котрого рамя опирала ся городничиха, бистро повернув свою руку й повернув ся швидко до відходу.

— Пане, пане! Кудиж се ви йдете? — закричала городничиха. — Та розбійник в желізних кайданах а при нім офіцир!

Сто дідьків йому, в желізних кайданах! Доброму християнинови не годить ся дивити ся на такого душоуба!

— Справедливо! — підхопив городничий, не звертаючи уваги на зойки смотрителя! — Любцю! дай руку і підемо.

— Гурток, що стояв біля тюрми, сильнійше захвилював. Пан економ подав було вже ногу через пліт та нараз роздав ся тоненький голос пана асесора.

Але прошу панства, може се ще не Кармелюк, а тільки команда за нашими арештантами.

Сі слова відразу отверезили товариство.

— Так є! — крикнув радісно смотритель. — Ну, тай в бумазі так написано. Значить: команда за розбійниками!

— Так є, — повторив поважно й городничий, випускаючи руку своєї супруги. — Можливо що і пан смотритель в праві... гм... можна... можна стрінути пана офіцира і не в параднім мундурі... Воно навіть далеко природнійше...

Перелякана компанія успокоїлась й з нетерпеливостю впялила свій зір на зближаючих ся москалів.

Городничий зближився також із своєю супругою до привітного офіцера, представився їй і повторив просьбу.

— З найбільшою приємністю переночував би я у вас, — дзвінко брязнув офіцер шпорнами й склонив свою красиву голову. Та служба перед усім і тому смію вас просити — він звернув ся до смотрителя — видати мені сейчас арештантів.

— Сейчас! — залепетів смотритель. — та прошу пана, се вибране товариство, — він показав на зібраний гурток біля тюремної брами, — бажає поглянути на проклятих гайдамаків. Пан ротмістер не буде проти того?

— О, просимо пана! Так інтересно! Ми їх ніколи не бачили! захищали разом своячки городничого.

— Добре, — сказав офіцер, запрошуючи всіх рухом руки слідувати за смотрителем.

Смотритель а за ним городничий з дамами, Бойко, асесор і економ увійшли на тюремне подвір'я, за нимиж ступала в якімось віддаленю жінка діякона із протоєрейською дочкою. Олеся лишила ся на місці.

Між тим вістка про се, що приїхали москалі і вестимуть арештантів чудом якимсь рознеслась в одній хвилі по цілім місті і із усіх заулків зачали збирати ся люди біля тюрем.

Покористувавши ся хвилиною замшпаня, офіцер бистро підійшов до блідої, мов стіна, Олесі.

— Панно любя, туй-туй була би мене видала, — промовив він тихо, легко доторкаючись до студеної, мов лід, Олесинної руки.

Ради Бога... що ви задумали? — прошептала Олеся так тихо, що офіцер скорше відгадав її слова, чим почув звук її голосу, — в кожній хвилі можуть пізнати... зловити...

— Ще гонити-муть довго! одвічав удало офіцер.

— О, Господи! Чиж можна так необережно... прямо їм в руки! Се нелюди... у них нема жалю... Коли би ви знали які вони вам готовлять муки! — голос Олесі задрожав, губи задремтіли і на рясницях заблестіли сльози.

— Се за скоро ще. — підсміхнув ся офіцер.

— Вам смішно, — прошептала з болем Олеся, з а у мене серце розриваєть ся.

Сей оклик вирвав ся з уст Олесі з таким болем, що офіцир поглянув здивовано в лице дівчини. Воно було вимовнійше від її простих слів; переповнені слезами очі гляділи з такою чистою любовю на Кармелюка, що серце його стиснуло ся з гіркої туги.

— Дитино моя! — прошептав він тихо, — чим заслужив я на таку ласку?

— Всім, всім! — вирвало ся горячо з уст Олесі. — Прошу вас, молю, бережіть себе. О, яб жите віддала, щоб вас спасти!

— Слова Олесі глибоко вразили Кармелюка.

— Твоє жите, — промовив він печальним голосом, — о, се багато... Сто моїх житий поломаних і щікчемних не стоїть твоєї однієської чистої слези. Будь спокійна! Ізза одного твого слова не попаду ся їм в руки... Ангеле мій святий моли ся за мою грішну душу... — прошептав Кармелюк, стискаючи руку Олесі і биєтро відійшов на бік, бо на тюремим подвірю почули ся кроки й голоси повергаючих з огляду людей.

Попереду вийшов смотритель і його окружене, а за ними показали ся арештанти: Андрій і Явтух з товаришами заковані на руках і ногах; біля кожного з них ішло по два жовніри, зоружених в туні й заржавілі шабляки.

— Розігнати товпу! — закомендирував офіцир.

Салдати кинулись сповняти приказ начальника; за хвилину площа очистилась в значній мірі; та зрителі, не уступаючи зовсім, повилізали на дерева, плоти, а навіть на криї домів.

Арештанти перейшли серед уставлених в два ряди солдатів. На одну тільки хвилину вони кинули очима на офіцира і знов на їх лица, з потупленими в долину очима, розсвітив ся мрачний вираз.

— Сади арештантів по два на віз! — загремів офіцир

Бравий підофіцир із щітинястими бакенбардами, застав с.: розміщенем. Арештантів посадили в глибині возів а дов-

кола їх розмістились салдати, по шість на кождім возі, з готовими до стрілу пістолями в руках.

Коли все було готове, офіцір попрощався з товариством, скочив на коня і крикнув:

— Жени!

Вози двинулись скорим рухом в напрямі до виїзду з міста.

Офіцір підняв ся на стременах, зняв з голови шапку і звертаючи ся до смотрителя, промовив грімко:

— Прощайте пане смотрителю і ви панове! Незабаром побачимо ся.

Здивовані незвичайними словами офіціра, всі мовчки переглянулись і зайімили в смутній трезозі, а коли мова тих страшних слів минула і смотритель з городничим поглянули за віддаляючими ся арентантами, їх вже не було в місті, тільки курява знялась на кінці вулиці.

Ледви повозки виїхали за місто на каменецький шлях, пустили ся чвалом. Пісні салдатеькі за містом умовкли, а арентантв їхали мовчки з уланами, рідко стискаючи ся взаімно за руки. Ротмістер чвалав на воронім коню понереду, немов указуючи дорогу, а за прилїском підїхав до возів і кавав зміинити напрям їзди, повернути назад і попрямувати до ліса, що сніїв на небоеклюпї безконечною стїною.

— Ну, що, товариші? — звернув ся він до арентантів: чи не побавили ся чорти вашою шкурою або кістками?

— Ні, батьку, — Бог милував, — озвав ся хтось.

— Я сего тільки бояв ся...

— Ох, батьку, любий, спасибі за визволенє, — крикнув Андрій. — до смерти тобі... всі наші голови!

— Всї голови, батьку атамане! підхопили поважно другі.

— Спасибі, описля... а тепер мерцій в ліс! — закомандував мнїмий ротмістер уланів.

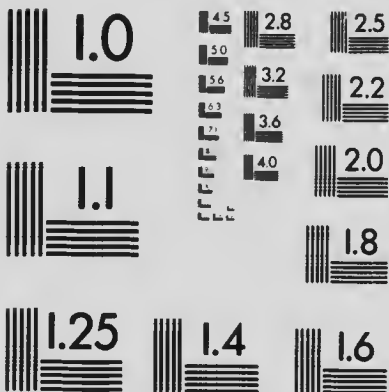
Читаць імовірно догадав ся вже, що се був не хто инший а наш Кармелюк.

— На ліво, ось там в куті ліса, пане атамане, є добра кришка, — крикнув йому у слід один із уланів, селянин Ткачук.

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

— Знаменито! — одвітив атаман.

І повернули до ліса з великою обережністю, щоб закрити сліди: З початку проїхали по тім шляху верстув назад, а опісля у відповіднім місци в проліску, відпрягли коні, перевели їх оборожно ріжними місцями, опісля перенесли на **руках вози з пятьдесять сяжнів** на бік, запрягли їх знов і помчались тепер по полю, де не було доріг. Нерівність землі, рови і насиши підкидали так вози, що сидячі ледви могли удержати ся: особливо зле було арештантам, бо кайдани врізували ся їм в тіло.

— Ой, братчики, лекше! — не витерпів Андрій. — здійміть хоч желіза, а то покалічать вкінци.

— Ха, потерпи трохи, — засміяв ся Гнида. — Захотіло ся тобі лишитись, тепер терпи.

— Наказ батьків — і кінець! — воркнув Андрій.

— Наказ! Застав дурня Богу молитись, то він собі й лоб розчерепить.

Андрій хтів щось одвітати салдатови, та повозка так підскочила під сю хвилю, що він прикусив собі язик. Вкінци дібрали ся до мети, розкували арештантів й кинули ся в перед. Поки вони чимчикували по крутім березі яру, набігли хмари й пустив ся літний, густий дощик...

— Ось, се нам на руку, — замітив один із арештантів, — хоч умиє нас, а то в проклятій тюрмі припали порохом.

— А ось, як відемо під терне, то воно нас ще й розчеше, — замітив другий.

— Йди, дурню, чого захотів! Немов ласки від нььки, — засміялись улани.

— Дощик важний, — одізвав ся й Гнида, — гаразд залиє сліди... Скорше тільки до ліса... ось вже й він!

За пів години утікаючі були в дрімучім ліску. Зрошений ненадійно дощиком, він пащів вонями й ласкаво прийняв лостий у свої широкі обнятя і обвіяв їх скріпляючою ароматною прохолодою. Всі відотхнули свобідно. Змучені коні ступали поволи, а навіть з вдоволення стали фіркати та нагинали голови до зеленої травиці.

— Подождіть, любі, — потішав їх Гнида, — станемо на попас тай пшениці підсунемо.

Олеся при тих словах затревожилась. Вона зробила рух і дійсно довго не прийшлося їхати ліском, з кожним кроком в перед він ставав й рідший; граби й дуби стали уступати вперед вязом й берестом а в кінці осикою і окутаною корчами ліщини, тернини і всякого чагарника... Серед сеї гущавини не можливо було продиратись возами й утікачі приневолені були остановитись в першій кітловині, тим більше що земля ставала вогкою й болотнистою.

— Що братаки, помучились? — звернув ся Кармелюк до путників.

— Так, трохи перетрясло, батьку, в тих каритах! — одвігнів охкаючи й потираючи очі Андрій.

— Не любить! — засміялись товариші.

— Ха! Арештантам таки добре дісталось! підсміхнув ся атаман. — Тільки ось що, други: хоч як ви помучені, хоч як вам помняло кости, а тут спочинку, ще не будемо мати: треба до вечера перебратись через болото, а тут вже темніє... Я знаю тут перехід... і там, на другім боці ми будемо. мов у Ареста за пазухою. Так ось що: вози кинемо тут в сій кітловині, закотимо їх в чагарник а коні, припаси і оружє заберемо із собою... та скинемо, братчики, сесю уланську зброю і передягнемо ся у своє, а чуже добро нехай хто звяже в клюнок й возьме з собою.

Всі мовчки кинулись сповнити приказ атамана і за чверть години ватага, навантажена мішками, торбами і всякого роду оружєм, пішла гусаком за атаманом. Передні вели за атаманом коні. Бистрий зір Кармелюка, що зріс серед болот й трясовин, вибрав певну стежину по родах трави й корчів. Не дивлячись на се, що се був вузький шлях крізь болото, їм прийшлося йти добрих дві години поки вони, знеможені, добились до другого берега. В болоті і корчах утікачі ледви волочили за собою ноги і, вибравшись на беріг, пішли левійше. Навіть коні, почувши під ногами тверду землю, заржали весело, та побачивши шовкову травицю, кинулись до неї. Всі були перетомлені до того степеня, що навіть не могли поділитись своїм вражінням і мовчки широкими віддихами облекшували груди та витягали задеревенілі ноги. Зліса, що окружав їх темною стіною, повз до них темний су-

мерк, над болотом білими струями знімав ся туман й розпливав ся прозорими полосами по долині, а далеко небо вже темніло й мягким, рожевим відблиском ладило трохи сумну картину лісно глуші.

Минуло так пів години серед глибокої мовчанки; в кінци перервав її Гнида.

— А що, братя, чи не вишить нам для храбрости по чарці говорухи та, чи не помазать губ куском сала?

— Так, так! — обізвались товариші.

— Ні, не так, братя, — говорив Кармелюк. — Тут місце відкрите; помажем губи салом, захочеть ся й чрево пополокати чимсь тепленьким, а розкладати тут вогонь — небезпечно. По мойому: Відпічнемо трсхи, зайдемо глибоко в ліс а там вже в причалині повечеряємо в смак.

— І се правда, — згодив ся Гнида.

— Відти за чверть верстви є закрита поляна, — додав фірман Олекса.

— Так і веди! Гайда! — розказав Кармелюк, взяв вороного за поводи й поспішив слідом за Олексою.

За ним поступала, вигинаючись, ватага.

За непроходимим чагарником й гущавою колючих корчів, зачала ся дубина з грабом... Не зважаючи на густоту й висоту стрійних дерев, не дивлячись на густий в долині сумерк, йти тут було свободнійше й компанія пішла скорше. Хоронячи руками очі від галузя. Но ось під ногами почув ся спад і скоро відкрилась кругла полянка.

— Стаги! — закомендував Кармелюк. — Понас! Розкладай вогонь! Кашеварі готовте куліни й галушки! А ти, Гнида, давай нам говорухи і сала.

— Зараз, пане атамане! — обізвав ся весело Гнида і кинув ся до зложених мішків і торбів.

Між тим осталі товариші кинулись збирати ломаче. Коні пустили на поляну і вони зачали із смаком циняти запашну травицю.

За кілька хвилин горів вже великий вогонь, освітлюючи серед темряви великанські дерева; вони то відвигались, мов привиди, то знов відступали й тонули в мраці. Кашеварі прикріпили на триніжках казани й зачали варити вечерю. Віль-

ні від роботи полягали близько вогню, щоб висушити мокру одіж, відігріти тіло, що зачинало дріжати від сирої землі. Гнида почастивав компанію чаркою, на ділив кожного куском сала й половиною паланниці. Голодні товариші ковтали мавчки горівку без примовок, та жадно заїдали сало. Чути було тільки жвяканє. Коли перший голод був заспокоєний і в зубах лісових гостей закурулись люльки, тоді розвязались язики і мовчалива поляна пановнилась звуками всякого говора.

XXIII.

— Ну, немов на світ народились, — заговорив перший, витягаючи руки й ноги, Андрій. — Думали — вже зовсім пропадем... А чортове панство зібралось навіть полюбувати ся нашими муками... І знов чудо нечуване, невидане... Тільки наш батько рідний спосібний до таких чудес!

— Так, батько! — підхопив Гнида, що не міг до сего часу пристити Андрієви того, що він остав ся, не оглядаючи ся на явну небезпеку, щоб точно виповнити наказ атамана. — А ось через твою глупоту батько міг би був дістатись під штик ворога?

— Було придержати батька, — сказав Андрій. — Я радо витерпів би за нього всякі муки... Та й моя голова не стоїть й одної краплі атаманської крові.

— Стоїть, любий, стоїть! — обізвав ся ласкаво Кармелюк.

— Та як се сталося? — звернув ся другий з арештантів до Гниди. — Думаю, гадаю й не второнаю... Коли пам сей чортяка казав забиратись в Камянець, то я собі погадав: се кінець мені! А як вийшов на двір і поглянув на уланів... »що — думаю — за дідько? Знакомі всі люди!« А по вас, дядьку, відразу пізнав, що се свої... Мало не крикнув: »слава Богу!«

— От бовкнув би! — усміхнув ся Гнида і ціла компанія зароготалась. — А як се діло сталося, дітоньки... Дай ще по чарці, щоб промочити горло, — підморгнув він найблизшому.

Випорожнивши чарку, салдат кашельнув, цоправив вус,

потягнув люльки і зачав з великою повагою своє оповіданє.

— Ну, ви там, братчики з початку всьо знаєте, а ось як тільки вивів нас Олекса в сад, через тайну фірточку, за мур, — ми перевели тоді дух. Тут стояли наші коні і ми розсипались купками і чимчикуємо... глядімо, а там вже й батько... »Що, хлопці, питає, чи всьо гаразд?« — »Слава Богу, — говорю, — ось тільки Андрій з трьома остав ся!« — Батько налякав ся. — Таж їх замордують... Як ви покинули товаришів?«

Кармелюк, затоплений в думках, тільки підсміхнув ся на ту фразу й знова задумав ся.

— Шож, — говорю, — кликав, тягнув за собою, а він опер ся, мов бик. Не пропадати всім задля дурнів.

— Ви бо, дядьку, оборожнійше! — замітив обниженням тоном Андрій.

— Так, — промовив атаман. — Андрій чесно сповнив свій довг... Тиж, Дмитре, сам гарадз знаєш військовою карність. Даний приказ »в штики« і марш, не думай! Ось тут Андрій з товаришами прислужив ся всім і тоді добре: вони задержали ворожий напад а вам дали можливість утічи... Я не ждав нападу в ночі і казав на себе ждати а вони не бояли ся підставити під обух своїх голів і тим спасти товаришів й атамана.

— Правда, правда! — загомоніли оживлено кругом. — Спасибі їм! Добрі вони і славні товариші!

— Еге! — кивнув головою Дмитро. Чиж не вийшов я сам на дурня? Йй Богу! Се атаман по справедливости, по артикулу... А я значить, з дурною головою... Нехай її муха проковтне! Так ти, братіку Андрію, з товаришами простиш мої слова...

— Що ви, дядьку! відозвались гайдамаки, вдоволені з похвал атамана.

— Так ось, — продовжав Дмитро, бажаючи загладити недобре вражінє. — Затревожив ся пан атаман, а за ним і ми всі... Стали думати-гадати, яким чином спасти з половину товаришів... Один з маршалківської челяди, Максим Гресь, стсей білявий, що пристав до нас, — показав він порушенєм бров, — він сказав нам, що тоді удалось йому підслухати,

як маршалок говорив, що відділ уланив стоїть в Н., що части-
ну його візьме до ліса, а частина там останеться і що, коли
кого зловлять, то щоб везли в Литин, де буде комісія. Бать-
ко наш, треба сказати правду, побивався за вами найбіль-
ше, ходив, ломав руки, а на решті таки додумався! »Гайда,
говорить, в Рундю, де ночують улани, ми досвіта повинні там
бути...«

— А що, питаю, прикажеш? Переколоти їх мов поро,
сят? — Ні, мені, треба, говорить він, добути їх одіж... і ліп-
ше добути без гомону. А фірман наш одзивається... У мене,
в тім селі є кума, так я поспробую до неї прикратися та ра-
зом з нею пошукати по хатах, де сплять салдати... а то й то-
вариші найдуться... Панови Кармелюкови рад дати кожний
поміч«.

— Так, чи не треба викрати одіж салдатську й офіцир-
ську? — говорить атаман. — Велике »спасибі« скажу... Ви-
брались ми до Рудні походом, приїхали, ще віз мерехтів на
склоні неба. Засіли ми в гайку, а білявого післали в місте-
чко... Чуємо, собаки забрехали і стихли... значить, він вже
там... Знов забрехали і знов тихо... Ждем та ждем, ні духа...
Уже небо стало синіти, вже й хмаринки зачалися видніти а
його як нема так нема! — Ну, — говоримо собі — пропав
бідолаха! А він з другої сторони крадеться ся з кумою...

— І кума з ним? — здивувався Андрій.

— І кума, — підсміхнувся Дмитро, — а у обох за пле-
чима на оберемку...

— Салдатської одіжи? — спитав товариш Андрія.

— Не тільки одіжи, а всякої амуніції.

— Ось як гарно! — підхопив Андрій.

— Певно! — продовжав Гнида. — Утішилися ми всі
а особливо атаман: він зараз перебрався за ротмістра, ка-
зав й нам перебраться... та вивезти за гай два драбинясті во-
зи й дві трійки добрих панських коней. . Всього було сповнено
і ми ранком потягнули лісками у Литин; остановились в кор-
шмі, недалеко міста, потягнули у Жида оковити, підкріпили
ся гаранею, яйцями, салом, попили чорним пивом... а тим ча-
сом батько післав в місто гонця з письмом, що його написав
власною рукою. В обідню пору ми поїхали, довідавшись від

Жида, що арештантів ще вночі перевезли в місто і що там нема команди, ні ніяких уланів... Ну, а про те ви знаєте... так по правді, кланяйтесь батькови атаманови в ноги та незабутьте подякувати й білявому.

— Спасибі, батьку! Спасибі, брате! — заgrimіли привіти з серця щирих людей.

Білявий змішався а Кармелюк затоплений в якісь пеленні, безформні, тужливі думи, здригнувся і, думаючи, що вони дякують за вечерю, одвітив:

— Богу дякуйте.

А вечерю тільки тепер принесли кашоварі в кітлах і передали товаришам шинчки, а ложку кождей вже витягнув з кишені. Кашоварі також підсіли до товариства й зачалась дружна вечеря. Поки вечеряли гайдамаки, ізза ліса виплинув півмісяць і блідим, таємничим світлом облив і полянку і енергічні фігури нічних борців, котрих чорні тіни лежали на траві, немов много пальчаті лани якого страшного чудовища.

— А що пам, братя, дальше робити? — забрає голос Дмитро. — Хвалити Господа, підкріпились, сонце козаче вже зійшло, так не належить пам в таку пору лежати, а рушати в похід...

— А куди скаже батько атаман... відказали всі дружно.

— Куди рішить рада, — відхилив ся від прямого одвіта атаман.

— Одна голова у нас — бат... і одна рада! — крикнув Андрій.

— Так, так! Куди ти, па! атамане, туди й ми за тобою! — загомоніли одні.

— Раді слухати! — піддержали другі.

— Ну, коли раді слухати, — загворив Кармелюк, то ось моя думка й рада. Много натворили ми осьгуг всякої всячини... Тепер після перепалки з маршалком і після визволення арештантів, всі устануть на ноги: і пани із своїми командами і поліція а до того шкадрону покличуть ще й москалів... так нам прийдеть ся либонь лишатись ось тут, або попасти ворогам в зуби... Так, моя рада ось яка: по перше — треба нам на якийсь час кинути сі міся й розбитись на три бата-

ти, Одна ватага подасть ся на Ушицю а відеп на Чорний Остров, друга на виницю до Житомира, а третя — на Ям-поль, в Камінець... Туди ось, на південь... Я гадаю піти сам: там мало місць безнечних і там годі укритися більшій вата-мі, а до Чорного Острова і Поліся чимало кришок... Там і укритись і покормитись є де... Так ось на Ушицю, по мойому, йшов би ти, братіку Дмитре, з ватагою, а на Полісе — ти, Андрію...

— Батьку мій рідний, — просив Андрій, — позволь мені бути з тобою... згинуть у твоїх ніг у тебе...

Кармелюк поглянув на него байдужим поглядом.

— Оставай, ся друже мій, коли тобі любо, — промовив він ласкаво. — Ну, а коож поставити ватажком поліського відділу? Явтуха? Чи згода?

— Ну, ось і дуже добре. Поділитись між собою товариством і — кінець! А ось на кожду ватагу і гроші... по п'яти сот дукатів; прикупите коний й прочого припасу... так, сих коний заберіть собі, тільки одного лишіть Андрієви... бо піхотинець не товариш кінному... А згадайте ще мій заповіт: коли бажаєте мати мене вічним другом й атаманом, то закликаю вас: не обдирайте, ні бідних, ні селян, ні міщан, ні священників... Благаю вас, други, не проливайте людської крові без крайної потреби... Вона цінна перед Господом і кожда її кроплина спалить серце вогнем пекольным... ох, як спалить!

— Свята правда, атамане! Многих літ батькови! — Загомоніла оживлена кругом товпа, відкривши голови, стала махати з одушевленем шапками.

— Вицем на дорогу по чарці, щоб слово ваше, товариші, було кріпке, як моя любов до вас!

Випили з шумними желанями й крикам. Кармелюк ще раз поклонив ся всім на три сторони й промовив дріжучим голосом:

— Ну, мої братя й други! Бог знає що судилось кождому на пути... Так ось: простіть мені, коли я кого скривдив словом або ділом, коли я сповнив кривду, місто правди... Ех, за всею простіть!

— Сі слова так тронули товпу, що вона заніміла; у мно-

гих виступили сльози на очі а Андрій таки прямо розревів ся.

— Що, ти, батьку... ріднесенький наш... єдиний! Та ти... над всіх... та ми... хоч в чортову пащеку...

Кармелюк обняв його горячо і став кожного по черзі притискати до своєї груди...

Ніч пашіла скріпляючими вонями... З високости небес глядів місяць... Зачарований ліс стояв неподвижно, немов прислухував ся щирому прощаню; тільки оподалік переключались сичі, та срібний відгомін ніс їх голоси понад темні контури ліса.

Коли Ротмістр Семенов перевязав розбійників, кинув ся зі своїми жовнірами шукати осталих з шайки Кармелюка. Передовсім кинулись в сад. На головній алеї видко було сліди тяжких чобіт. Жовніри перебігли алею і наткнулись на частокіл. За частоколом рів, що окружив оселю маршалка, був на пів засипаний землею, так, що можна було доволі легко перебраться на другий бік. Довкруги розросли ся корчі і вони закривали перед очима певтаємничених людей зовсім вузенький місток.

Жовніри перебрались на другий бік і зачали оглядати із смолоскипами землю і знов найшли чимало слідів з кіньських копит. Сі сліди йшли широкою й тісною половою аж до самих воріт оселі; по їх положеню видко було, що напасники скакали від воріт до садового частокола а тут сліди зовсім уривались біля лану, засіяною пшеницею, досить вже високою.

Видимо було, що розбійники розсипались одинцем крізь се поле. Певно, що в день можна було розізнати по здаленій траві, куди кинулись гайдамаки, та при світлі кількох смолоскипів годі було тепер щось розізнати, а до того ніч мов на злість, була безпросвітно темна. а небо покрите густими чорними хмарами. У воздуху було чути близьку бурю; на небосклоні гасли вже зірницї. Ротмістр не тратив часу на дармо, розділив своїх жовнірів на кілька відділів і кинув ся з ними доганяти утікачів, надіючи ся, що за так короткий час вони не могли далеко утічи; та се не довело до бажаного

висліду; салдати незанізані цілковито з околицею, блукали безцільно, а небавом ще й розпалілась буря...

Семенов приневолений був вернутись у двір маршалка.

Злива затерла через ніч усі сліди, що могли дати хоч найменшу вказівку, а опісля Семенов уставши рано, вислав полонених до Литиша, додаючи до конвою й місцеву команду; опісля кинув ся перешукувати поблизькі ліси, думаючи, що в них укрились гайдамаки... та все було без'успішне.

Змучений, розгніваний він вернув ся над вечером до маршалкової оселі і застав там повний двір народу.

Машталір сказав няте через десяти ротмістрови в Рудні, що в дворі пана маршалка появилсь розбійники і, що пані маршалкова просить о захист для себе, — а опісля кинув ся до свого пана в Гончарах, та по дорозі ночью перералив ся в якусь безвість і так покалічив ся, що не міг вже сісти на коня... Впрочем луна пожару дала вістку про нещасте й без нього.

Коло полудня усе панство з Демостеном на чолі подало ся у двір маршалка і тут всі пересвідчились про страшний погром, та гірше всього було се, що ніхто в дворі не міг пояснити, де була пані маршалкова.

Перша думка, що прийшла до голови всім панам, була ся, що гайдамаки замучили й убили Розалію, та після совісних пошукувань не нашли ніде трупа. І так лишились дві можливости: що Розалія жива, але уведена, або відважним графом, або Кармелюком. Треба сказати, що ані одна з тих думок не подобалась маршалкови: лишень ще й третя, що Розалії удалось утічи й денебудь сховати ся. І ось рішено перш усього перешукати всю оселю.

Довго продовжались без'успішні пошуки, поки вкінці не згадав пан маршалок про тайну криваву жінки в саді...

Розалію нашли в пів-несвідомім стані. Коли побачила, що нема небезпеки, вона ледви могла промовити:

— Де граф? Убитий? Замучений?

— Ні, ні, — поспішно успокоїв жінку маршалок, обшпаючи її руки поцілуями. — Господь змілю родив ся над нами, та як же ти сюди дісталась?

— Він спас.

— Хто «він»?

— Граф, — і при тих словах Розалія знов ослабла й й закрила очі руками.

Її перенесли в хату, де слуги постарались вже о сякий-такий порядок; змученій жінчині рішили дати троха снокою, не томити її жадними допитами, поки вона хоч трохи не успокоїть ся.

Семенова стрітив в домі маршалок.

— Дякую, вам, з цілого серця дякую, — сказав він, стискаючи обома руками руку ротмістра, — дякую і за спасене дому і за спасене мого найдорозшого скарбу: жінки. Правду сказати: вона тільки мені осталась, бо злодії обдерли мене до нитки...

— Успокойтесь, пане, не тратьте надії — відповів Семенов — правда, що ми нині стратили цілу днину на без'успішнім гляданю, та завтра, при помочи панських команд, ми певно найдемо розбійників і на всякий случай відкрієм леговище, де вони сховали свою добиччу.

— Дорогий пан ротмістр мало знаєть ся з тим проклятим злодієм! — з розпукою сказав маршалок. Хто його тепез зловить? Колиб всі пекольні полки хтіли взяти участь в сій нагінці, то і вони мало принеслиб нам хісна. Таж сі собаки розсипались одинцем, тай озвуть ся тепер, нобий мене грім, під Унищею, або під Каменцем.

XXIV.

На другий день рано, в кімнаті пані Розалії, в якій ще вчора чарував її пан граф-красунь, з'явались пан маршалок, Демостен і Пігловський.

Розалія лежала на канапі: страшна блідість покривала її красиве лице, а очі, обведені сніжною смужкою гляділи з болем й утомою.

У її ніг, на краю дивана, сів пан маршалок; його товсте тіло було знеможене, голова й руки опустились безсильно... Ціла поза трагічна маршалка говорила о тім, що на плечі його унало тяжке горе.

— І так, друже мій, — заговорив він подавленим, сумним голосом, — не хочу перед тобою нічого укривати: ми ограблені, ограблені до питки, та всьо то для мене нічим, гаразд, що ти лишилась жива й ненарушима, мій ти дорогий скарбе. Скажиж мені й моім вірним друзам — він показав на Демостена й Пігловського, — як ти спаслась? Може бути, слова твої укажуть нам хоч який будь слід злодіїв?

— О злодіях я не знаю нічого... Я пережила такий страх, що навіть згадати страшно... Всьо то... Ах! — і вона закрила очі рукою й зітхнула глибоко.

— Та скажи мені, хто тебе сховав до сего павільону?

— Граф.

— Граф? — повторили разом всі троє. — Як же се стало ся? Чиж він знав сам про сю тайну кріівку?

— Я сама йому сказала, — щоки Розалії почервоніли, — так, а стало ся се ось як. Було вже пізно: В день я була відважна, навіть сміяла ся, колиж муж мій бояв ся нападу Кармелюка, та, коли настав вечер й тьма окутала сад, мене, мушу признатись, панав переляк... Чи се було прочує те пещастя, — не знаю, та найменший шелест наповняв мене дрожанєм; за темними шибамн маїї риділись страшні лица розбійників, руки мої були холодні, мов лід, серце завмирало, — мені здавалось, що я до рая не дожию. Я приказала слугам не розходити ся з дому цілу ніч, не спати, не гасити світла і бути на першій поклик в сали.

— Мудра обережність, — замітив потакуючи маршалок. — Ну, моє серденько?

— Граф певно замітив мій стан й зачав мене підбадьорювати, як міг: казав мені вишити виша, зачав розказувати смішні історії, співав й веселив мене. Занята словами графа, я й не замітила, як проклята челядь вибралась поволи з двора, а коли я, упокоєна зовсім, підвелась, щоб попрощатись з графом, — нараз отворяють ся двері і вбігає графський слуга....

— Графський слуга? — повторив невольно маршалок.

— Та він; на нім не було лица, він був білійший від сїни і коли він крикнув: »Пане пропало всьо! Хлопи нас

зрадили, Кармелюк вдираєть ся в браму!» я крикнула й була упала на долівку, колиб граф не зловив був мене.

— Бестії, собаки! — закричав багровий від скажености маршалок, а за ним й Демостен. — Вони за се заплатять своїми шкурами і шкурами своїх щенят!

— Граф хотів було кинутись до воріт, — продовжала Розалія, — та я зловила його за руку й молила передовсім спасти мене: таж нас було так мало, а там вдиралась ціла сотня гайдамаків.

О, розумієть ся!.. Моя люба, які ти муки перенесла і я, я не був біля тебе! — і маршалок підніс руку жінки до своїх губів.

— На моє щастє зі мною був граф. »Правда, — крикнув він, — я передовсім укрию вас, а тоді поміряюсь з ворогом. Та куди утікати? Де укрити вас?« Я згадала про свою криївку й прошептала: »в сад«. Граф дав скоро приказ своїому слугі боротись біля брами і крикнув: »утікаймо!« Та я не могла рушитись з місця. Граф ловить мене мов перце, на руки й бистро спускаєть ся з тераси в сад.

— Надіюсь, моя люба, що він се зробив з поважанєм. належним для пані маршалкової? — перебив її муж, почервонівши мов індійський півень.

— О, зовсім зрозуміло! — кинула Розалія в сторону чоловіка ніжний погляд й продовжала далі, здригаючись цілим тілом: — Свята матінко! Виділось, що воздух дріжав від криків гайдамачих... я закрила очі... чула тільки, що мене держить залізна рука, що мене хорошить відважна грудь героя. ах!... В сію хвилю я думала тільки про тебе, мій друже! — прошептала Розалія й витягнула руку до маршалка.

Маршалок почервенів з вдоволення, зловив тонку руку красавиці і покрив її горячими поцілуями.

— Ну, щож було далі, пані? — перервав Демостен супружу ідилію.

— Далі?... »Не вспів граф перебігти й трийцять кроків, як роздалось »стій!« — і перед нами як з під землі вросло двох велшканів-зłodіїв. В тій хвили граф опустил мене на землю, заслонив своєю груддю, виняв шаблюку, крикнув: »назад, собаки, бо пробю ваші підлі груди!« — і не вспіла я

ще крикнути, як він кинув ся на них з такою силою, що підлі гадамаки упали мов бервена.

— Жаль, що мене тоді не було там! — крикнув маршалок.

— Та ні одного трупа не знайдено, — замітив Демостен.

— Не знаю, та він на моїх очах убив їх, — повторила уперто пані.

— Дуже можливо, що гайдамаки були тільки тяжко ранені, а драби утікаючи, забрали їх, — пояснив Пігловський.

— А, шельми! На кавалкиб їх! — і Демостен ударив з досадою рукою по спинці крісла.

— Граф — благородний шляхтич, нечуванийі удалець! — добавив з одушевленням Пігловський.

— Я знав, на кого покидав тебе! — підхопив й маршалок. — Ну, далі?

— Ах, далі... граф взяв мене знов на руки і кинув ся бігти садовою доріжкою, куди я показувала... і вкінці ми схопались до своєї криївки! — Розалія схилила голову на подушку й закрила очі. — Ах, — застогнала вона на хвильку, — мені так страшно згадувати сю страшну подію, та я сейчас скінчу... Як тільки граф положив мене, побачив, що я прийшла до свідомости, він хотів кинутись сейчас до двора, щоб захистити його від нападу Кармелюка, та я упала перед ним на коліна тай благала, щоб пощадив свою... мою жизнь! — поправила скоро Розалія. — Таж гайдамаки могли довідатись від слуг про мою криївку і яка доля мене чекала?

— О, хороши Господи! — крикнули разом всі пани.

— Ні, запевняю вас, що мусіла я довго плакати і тільки тоді, коли крики гайдамаків заповнили цілий дім, граф зрозумів, що кидатись там було небезпечно і рішив хоронити мене...

— Гм! — крикнув Демостен. — Правда, з таким відважним лицарем можна було забути на безпеку!

— Та так, — Розалія легко почервоніла, — та годі було забути на безпеку, бо хоч би граф був Голіятом, не міг би був захистити мене від сотні гайдамаків. Ох, що я пережила! — Розалія відкинула голову й закрила очі рукою.

— Колиб не думка про тебе, коханий мій. я не знаю, як я булаб перенесла сі хвили...

— Справді! Треба дякувати святому Провидіню, що ніслало мені графа на номіч! — промовив маршалок, надуваючись шумно, й потираючи чоло. Само оповідане жінки викликувало на його тілі великий піт, а злише над чолом волосе надавало чималу колізму його червоному, палаючому лицу.

— Гм.. граф, видимо, щасливий, в сорочці родив ся, — замітив Демостен. — Всякий з нас покладав би своє жите щоб вас, пані, захищати, та не кождому пішло Господь такий случай.

— Но, пане, бійтесь Бога! Чиж се можна назвати щасливим случаем! — крикнула Розалія й продовжала спокійно далі: — граф на хвилю лишив мене в альтані а сам кинув ся до вузкого проходу. »Там — сказав він — я устою й проти сотні!«

— Ах, як по лицарськи! — замітив маршалок.

— Я гадаю, що треба ужити всяких способів, щоб відшукати графа, — добавив Пігловський

— На Бога, панове, на Бога! — крикнула з жаром Розалія. — Шляхоцький довг... Ми повинні подякувати...

— Та деж шукати сего спасителя? — спитав не без іронії Демостен.

— Чиж можу я се знати? Я кинулась була за ним і упала, опісля підвелась і знову задеревіла, бо почувла тупіт людських ніг в саді... Я гадала, що се смерть моя... Ах... я більше не бачила рафа! — і Розалія піднесла рожевий платок до очий. — Я упала без чутя... а далі я приходила до себе ще два рази, та крики знов лякали мене, я була певна, що се вчють довкруги гайдамаки... А далі панство все знають...

Розалія замовкла. Всі мовчали також, тільки Демостен промимрив щось незрозуміло й затарабанив пальцями по крислі.

— Та деж він? — заговорила знов Розалія, піднімаючись на канапі. — Ви може найшли його трупа? Ви се скриваєте передо мною?

— Алеж, кохана, пощо ми скривалиб перед тобою? Ко-

люб я найшов його трупа, то похоронив би його з всіми почестями, які належать ся так благородному вельможі.

— Та деж він? Де?

Я знаю тільки, що ти.

— Трупа графа не було видко піде, я можу запевнити вас, пані, — заговорив Демостен, — та на всякий случай граф поважив ся на екверну штуку: туніт людський, що чули ви, се був туніт утікаючих розбішак перед салдатами.

— О, так значить: він погіб, погіб! — крикнула Розалія і, закривши лице платком, залилась сльозами.

— Успокій ся, моя люба, — заговорив розсіяно маршалок, стараючись уняти руку Розалії. — Може бути, що він ще живий, а коли умер, то така славна смерть... такої смертн... повшен... позавидувати кожній... кожній шляхтич...

То ви вже вибирайте собі сю славу! — крикнула Розалія й з досадою вирвала свою руку з рук мужа. — Погіб! Такий лицар! І при нім були всі мої дорогоцінності... й ваші дукати...

— Як? і гроші й брилянти? — заревів маршалок і скочив на рівні ноги.

— Ну, так — гроші, — Розалія відняла від лица платок й заговорила злобно. — Чого дивите ся на мене? Чиж мала я то всьо лишати хлонам?

— Та, люба, вони були укріті... і ніхто крім тебе й мене...

— А пожар? — перебила його з нетаємною злістю Розалія. — Про се треба було погадати. Коли ми утікали, я всьо вихопила із твого кабінета й з моєї спальні й передала графу, а в сю хвилю, коли він...

— Бідний, нужденний, мов Йов! — заплакав в розпуці маршалок, закрив лице руками й повалив ся на диван.

— Шож ти пхинькаєш, мов баба? — крикнула гнівно Розалія, — треба шукати графа, не теряти ні хвилинки.

— О, так, так! — схопив ся з місця маршалок, — та де, як, куди, що? — заговорив він без звязи, кидаючи кругом розсіяним поглядом.

— Передо всім спитати хлонів: вони всьо знають, — рішив Пігловський.

— Хлопів спитати, та так, щоб памятали до смерти, но... — Демостен моргнув сумнівно бровою й тріснув пальцями, — та сей граф видає ся для мене загадочним...

— Граф загадочний... — крикнула гнівно Розалія і щоби її покрились густим румянцем, — та як ви можете по совісти так сказати? Красунь... Відважний лев! Лицар, яких я ще не бачила і може він... ха-ха-ха!... після вашої думки украв мої брилянти?

— Хрань Господи, я сего не говорив! Я тільки хотів сказати, що його щезненє для мене непонятне, та на всякий случай пані описують його всякими палкими словами, — замітив він, — що я назад беру свої сумніви.

— В тім нічого дивного, — сказала з достоїнством Розалія. — Тільки низька душа може говорити злі слова про чоловіка, що спас її жите і честь, — підчеркнула вона. — А коли і сей граф був, як ви думаєте, злодієм, розбшпаком, то чиж він зробив би се? Я була одна, всякий хлоп був би вихіснував моє беззахистне положенє, а він був так скромний, так ніжний... Руки моєї не дїткнув ся! Я думаю, шановні панство, — засвітила вона чудовими очима, — ви самі признаєте, що се робить тільки правдивий шляхтич, а не підлий хлоп.

— Правда, правда! — промовили разом мужчини.

— Шановна пані маршалкова говорить по правді — заговорив Пігловський. — Сї собаки з дамами не церемоняють ся, тому приміром наша нещасна пані Доротея... Колиб граф був мав які низькі заміри, чого я навіть не можу подумати, то він покористував би ся панськими дорогоцінностями скорше, а не кидав би ся з ними прямо в руки ворогові.

— Так, в руки ворога! — підхопила Розалія, закрила лице платком і опустилаєь змучена на диван.

— Правдиво, зовсім справедливо! Дика забавка гайдамаки збила мене зовсім з пантелику, а тепер для мене все ясно... Шановні панство! Прошу о голос! — Демостен підняв свої чорні, густі брови і витягнув в перед праву руку.

Всі насторожились, а пан маршалок тільки прошептав тихим голосом: » прошу«.

Демосен закаціляв, повів очима по зібраних й зачав:

— І так, шановні панство, нам треба розглянутись в дуже заплутанім й тайнім ділі. Для його виясненя ми повинні собі поставити два питання: хто був граф і де він міг подіти ся? Що до першого питання, то у нас є дві вказівки: перша, — се слова самого графа, що він є високопоставленим, довірочним послом вельмож, а друга, слова нашої пані, що є для нас можна сказати, самою святою вказівкою і вони маюють нам графа, як благородного шляхтича й одважного героя.

Розалія отерла очі платком й похлинула із зацікавленем на Демостена.

— І так, по-перше, — проде вжав поважно Демосен, вишпалюючи на руках пальці. — Хоч що до нещасної Доротеї я міг би сказати, що при убієстві невольний вирід Кармелюк, руководив ся одною местию, та сміх його над шляхотною ганянкою в лісі й лозова розправа з її матірю та й другі многі поступки, про котрі не варта й говорити, провадять мене до заключеня, що у сеї собаки натура дика, звірська, лишена найменшої благородности й доброти. По-друге: хоч по едукації бувший хлоп пана Пігловського міг би на хвилю обманути неопитне око, та ся едукація не могла очистити від вікової мерзоти хлопську кров і кінець! По-третє: колиб драб мав на гадці тільки гм. і гм. низькі ціли і ціль грабежі, то пощо мав він вести шановну паню нашу в далеку криївку а в кінци по-четверте, що прийшло й вам на гадку, — він на хвилину остановив ся й окинув своїх слухачів торжественним поглядом, — і що являєть ся в сій квестії найважнішою річю, а іменно се, що відіграти яку небудь ролю в шайці Кармелюка, міг би тільки він сам, бо останні члени є не хто инший, як самі підлі хлопці, а він сам, іменно Кармелюк, був пійманий ротмістром в дома і то не в графській одежі а в простій синій чумарці. Певно, москаль по дурному поступив собі, що відправив сейчас розбійників в Литин, та на всякий случай ясно мев в день, що ні один дурень не назвав би себе по добрій волі Кармелюком.

— Правда! — крикнули разом і Пігловський і маршалок.

— І вкінци, послідний раз: колиб сей граф був навіть

не Кармелюк, а хто будь з його шайки, то не убивав би своїх товаришів а шановна богиня наша сама прецінь бачила, як пробиті його шпадою злодії...

— Упали мов бервена на стежку, — докінчила Розалія, слідиючи палаючими очима за Демостеном.

— Отже, шановні панство, — закінчив торжественно Демостен. — На основі всіх вище наведених аргументів, я при ходжу до повного заключення, що сей чоловік, що спас вчора жите нашої обожаної королевої, не був розбійником, ні злодієм, Кармелюком, а правдивим, благородним шляхтичем.

З грудий Розалії вирвало ся радісне, легке зітхненє і вона кинулась на спинку софки, накривши на нів очі.

— Цілком справедливо, благородний шляхтич, я о тім не сумнівав ся, — potwierдив Пігловський.

XXV.

Панове, — продовжав Демостен, — найголовнійше тепер се — рішити куди і як зник граф? Утікати, спасти ся соромною утечию, вповні годжу ся з шановним паном, — поклонив ся він в сторону Пігловського, — граф не міг, бо для нього була о много догіднійша хвиля, а він її не вихіснував. Убитий також не був, се є не був убитий ні в домі ні в саду. — поправив ся поспішно Демостен, — та ми щойно перешукали і дім й сад. **В такім случаю щож з ним сталось?** Оттут панове, треба призвати на поміч всю гонкість льогіки. Шановна наша пані твердить, що, кели граф приніє до альтанки, кшув ся сейчас до своїх Термонілів — а між тим, судячи по скількості награблених річий, гайдамаки доволі довго господарували в дома і кшувли ся до утечі аж тоді, коли прибігли салдати. Таким чином є дві можливости: або граф уснокоївши паню обіцянками, кшув ся на перебії до хати і там без всякого сумніву побороли без'умного лицаря а для більшого ефекту могли його витягнути на тік аби кинути прямо в вогонь...

— На Бога! — крикнула істерично Розалія, — що ви говорите?

— Від таких звірюк сього можна очікувати! — Демостен розвів руками й продовжав: — колиж граф стояв на сторожі, та коли побачив, що злодії утікають, без сумніву кинувся за ними й борба закінчилась донебудь в корчах або в рові... А драби могли ще його заманити... І чиж се так трудно? Таж навіть Леоніда, короля Спарти побідили Перси при помочи підступу... На се мене наводить ще одна обставина, — Демостен опустив руку в кишеню й витягнув пару сірих мужеських рукавичок: — не замітили ви, пані, у графа таких рукавиць?

— Його, його! — крикнули разом і Розалія і маршалок.

— Сі рукавиці найшов я за частоколом в рові, — сказав многозначно Демостен. Відко, що хтось знакомився житець десь півмертвий в рові, або гайдамаки увели його з собою з містом кишень графа, а тому я певний, що або граф левою до безпечнішого місця.

— Ах! Спасайте його скорше, біжіть... глядіть... Боже мій! Минути можуть рішати про житець! — крикнула Розалія заломивши руки. — Скорше, мерцій!

— А панна Феліцита, ми забули за ню! — крикнув маршалок.

— На Христові рани, не тратьте часу! Що така дурочка може сказати! — запротестувала Розалія.

— Ні, ні! Її треба, вона могла видіти розпорову з графом, — крикнув Демостен.

— Маршалок крикнув до слуг:

— Приведіть сюди панну.

За кілька хвилин служанка увела похід руки в кімнату панну Феліциту, одягнену в чорну загортку. Очі її були червоні від сліз, а повні щок, що похуділи за один день, обвисли мов синьо-червоні міхурі.

Панна Феліцита промовила млавим, гробовим голосом:

— Чого панству треба?

— Просимо розказати нам про вчорашнє нещастє. — відозвав ся маршалок.

— Ох, на Бога, колиб ви були бачили...

— Представляю собі — вставив маршалок.

— Я тільки що лягла у постіль, — продовжала Феліцита, — і ще мріяла... ох... як нараз... ох! — гучна Феліцита приложила хусточку до очий — вони зловили і... перепрошую панства...

— Щож далі? — спитав Демостен.

— Не можу... не **можу**....

— Ви не скривайте нічого, — замітив Пігловський.

— Ах, я все відкрию!

— Ви все тільки про себе, — розсердився маршалок. — є ще й важніші страти! Сідайте, панно, розкажіть нам всею подрібно, що знаєте про графа!

Феліцита пробормотала, звертаючись до Розалії — »За дозволенем пані« — і спустилась на крісло, та нараз підскочила.

Сей рух викликав грімкий регіт у всіх присутних.

— О, панству смішно, — хлинула Феліцита, — а як було мені?

— Я гадаю, що не солодко, — згодився Демостен, — та не в тім річ... Що знаєте про графа?

— Лицар... красунь.

— Е, про його красу чули ми вже досить. Не знаєте, що з ним стало ся?

— Матко Божа! Він, видко, погіб! Коли він один остався з нашою шановною панію в сій кімнаті, було вже по півночи, пані ласкава відпустила всіх слуг, і казала погасити всюди вогні... Тільки я одна не спала... мріяла... і кричу...

— Та відведіть проч сю дурну, від неї не дізнаємось нічого, — крикнула істерично Розалія, — ви тратите тільки час а разом з тим наші гроші!

— Правда, правда! Панове, прошу... в погоню! Шукати... ах! — поквапився розсіяний маршалок.

— Правда, правда! Гайда до діла! — промовив Демостен і Пігловський, піднімаючись з місць.

Демостен підійшов до Розалії, приложив губи до її руки і сказав тихо:

— Будьте спокійні, пані, і простіть: таж мої всі неточности — се наслідок любови до нашої богині й бажане попасти скоро на слід графа.

Демостен оглянув всі закутини, рови, кущі, обороги — та нігде не найшов ні трупа графа, ні яких будь слідів борби, ні знаків крові. Треба було найти гніздо розбійників і тоді можна було вишитати гайдамаків, що вони зробили з графом. Для збільшення сил ротмістр післав до Гут за осталими уланами, що стояли там під надзором молодого офіцера.

На приказ маршалка, всі хлопи, не включаючи жінок, дівчат а також дітей, були зігнані в одну товпу біля брами і тут виявила ся ще одна історія: добра третина хлопів маршалка іменно самі робучі, здорові сили покинули нічу село. Ся обставина привела пана маршалка до великої скажености. З дикою злобою накинув ся він на осталих, беззахисних людей, домагаючись, щоб вони пояснили, де подів ся граф, куди скрилась шайка Кармелюка, й помучені, видно, з нею його мужики. На всі допити і хлопи і дівчата і баби одвічали, що вони нічого не знають.

Змучений маршалок призвав всіх на обід й високпоставлене панство попрямувало шумною товпою у двір.

Розмова вела ся що до нападу Кармелюка, а головно що до невиясненого зникнення графа.

Се, їм не вияснене зникненє інтригувало ціле товариство, а особливо маршалка і Демостена: першого тому, що з графом пропали гроші й брилянти, другого тому, що Розалія горячо бажала вишукати свого спасителя.

Обмахуючи лице хусточкою і отираючи піт з лица, діобрав ся вкінци маршалок до свого дому й вийшов на широку терасу, за ним йшли осталі гості.

До обіду вийшла і Розалія. Її довга неприсутність й горяче старанє що до пропавшого графа могли викликати всілякі припущеня, а Розалія собі сего не бажала.

Пізний обід протягнув ся до ночі. За великим столом заставленим посудом, бутельками й численними свічниками сиділо зібране панство.

Поява красавиці-хазяйки, героїні дня, викликала бурю одушевлення. Нічим не звязана радість розлилась широкою хвилею по обширним покоям маршалківської палати, що носив ще на собі сліди страшної гостини Кармелюка. Тепер все забули: і чувство небезпеки і розкішні напитки й стра-

ви і присутність за столом красуні-хазійки, — все то приводило гостей до веселого настрою духа.

Тільки маршалок сидів хмурий і мовчазний: не так його мучила страта дукатів — вони представляли собою не значну частину його майна, — більшою стратою було знищення шкатулки з брилянтами.

Веселий обід вже зближався до кінця, коли до кімнати увійшов один із слуг з тацюю в руках, на якій лежав запечатаний пакет. Слуга підійшов до господаря з низьким поклоном. Маршалок взяв коверту з таці і прочитав голосно:

»Доношу до відомості панне маршалок, що розбійники замкнені в литицькій тюрмі, вже увільнені і злучилися з моєю громадою... Остаюся вашим вічним приятелем Карм....«

— Кармелюк! — крикнув маршалок і пустив шельмо.

Хвилину мовчали всі, поражені тим неожиданим і безконечно гидким вислідом.

Перший прийшов до себе Демостен.

— До сто сот чортів! — крикнув він, ударяючи з такою силою кулаком по столі, що вся несуда кругом задзвеніла. — Та він сміється над нами сей підлий хлон! А що, панне ротмістр, не правду я казав, коли сумнівався о тім, чи вишарвлений в Литин розбійник був справді Кармелюк? Колиб пан ротмістр не був спішився з висилкою гайдамаків до Литища, ми не стратилиб були цілого дня, а тепер весів він утічи від нас. Но панове, — Демостен простер руки до зібраних за столом панів, — або ми вже більше не шляхтичі, що дозволяємо собі насміватися з нас? Де ся собака, що привезла сюди се шельмо? — крикнув Демостен до слуги.

Енергічний оклик Демостена, його огненний зір й почервоніле від негодоваия лице, привело всіх до притомности.

— Правда! — закричали кругом. — Сюди сего післанця! Вишарити його так, щоб й чортам було смішно! Деж сей післанець?

— Вже відїхав, — відповів слуга.

— Як? заревів Демостен, підіймаючись з місця й перегинаючись через стіл, від чого його крісло покотилось із стукотом на долівку. — І він виїхав? І ми знов не маємо в руках

нитки, щоб піймати сего драба! Та як же ви його випустили сто дідків вашій мамі, — накшнув ся він на слугу, забуваючи що говорить в присутности пані: — Чому ви його не задержали? Зпохалсь з гайдамаками, гадасте продати панів? Так не діждетесь! Заблю вас на смерть!

— Милосерди, вельможний пане, милосерди! — слуга впав на коліна і, заливаючись сльозами, заговорив: — Та чиж я знав?... Чиж міг думати?... Та вельможні панство...

Прочім розговор на всіх кінцях стола відтягнув на сей раз Демостена від думки, сейчас карати мужиків.

Закінчили можливі проекти, пляни і предложення старав ся представити самий точний спосіб зловлення пика. Було вже дуже пізно та ніхто не гадав відчувана відвага Кармелюка викликала загальне сусідство. Одні бутельки замінювались другими а з кожною панію зміняла ся й вдача панів.

Годинник в куті вибив вже давно північ, коли в кімнаті дійшов Дворецький, тримаючи в руках дорогоцінну штату і чималу запечатану коверту.

— Ясновельможний — промовив він підходячи до маршалка. — Слуга графсь. привіз від графсью шкатулку вельможної пані а лист до пана.

— Розалі побагровіла.

— Від графа? — Значить граф... — крикнула вона, встала з місця, та в сій хвили зловила ся за серце руками і встилась на крісло із слабим стоном.

— Що з вами? Пані зле? Змішалась біля неї сусід, наливаючи в шклянку води, вина і підступаючи зі всіх сторін до Розалії.

— Ні, ні, панове, будьте спокійні, заговорила Розалія, слабо усміхнулась і відкриваючи очі — се мене... від нещастя... знаєте, таж я... Ми всі були левні, що граф... що мої брильянти, — поправилась вона поспішно, що мої дорогоцінні брильянти пропали на віки... А вони нараз тут! Цілі... ось і ключик тут... Відомкніть!

Котрийсь з молодих поспішив ся і відімкнув шкатулку.

— Всі, всі тут, цілі! — крикнула Розалія з штучною веселістю і, звернувшись до Демостена, додала з великим вдо-

воленем, — а що ви тепер скажете? Чи може трус або злодій вернути такі дорогоценности?

— Простіть, пані, — розвів руками Демостен. — Я каю ся...

— А письмо мій дорогий, чому не читавш? — промовжала Розалія, звертаючись до мужа, — там видко є вказівки що-до наших грошей.

— О так, так, — залепетів маршалок—та деж мої окуляри? Гей, хто там, ви?...

— Як пан ласкав так, то я можу прочитати лист, — звернув ся Демостен до маршалка. Секретів нема?

— Певно, що ні!— промовив тяжко маршалок, передаючи лист Демонстенови.

Сусіди присіли біля нього й присунули близько два свічки.

— »Ласкавий пане!—зачав читати Демостен.—Вам певно вже відомо, що ваша жінка поручила мій всі ваші бриланти і всі ваші гроші в сумі 10.000 червінців; все то завів я в безпечне місце. Роздумавши точно й прийшовши до пересвідчення, що сі червінці є нічого иньшого як кров і піт ваших нещасних рабів, я рішив ними похіснуватись трошки ліше. Що-до брилантив й других дорогоценностей вашої жінки, то я передумав добре, що вони стачовили її віно, тож звертаю назад, як подяку за приємно переведені хвилі...«

— Кармелюк!—крикнув Демостен в собі. Та його голос заглушив голосне жіноче риданє.

Розалія закрила очі і упала на крісло без чувства.

XXIV.

Були прегарні дні осінні. Сонце обливало ласкавими лучами і солом'яні криші села Вівсяників й садки та левали, закидані густо-густо жовтавим цвѣтом, і ниви шпениці, серед котрих де-не-де виднілись вже темно-бронзові півкони. Все, при блеску сонця й в прозорім, чистім воздуху, горіло й іскрилось богацтвом красок і форм, та серед сеї краси природи не видко було найменшого житя: нахилений від зерна ко-

люс стояв тихо, на отавах і сінокосах не видно було ні круторогих волів, ні овечих стад, ні коний і по вулицях не тарахкотіли вози, всюди царювала зловіща тішина, мовби всьо вимерло... Тільки на широкім подвірю пана Хойнацького, тиснулись мовчки великі товщи народу. Приїхала комісія, що складала ся з комісаря пана Сварчевського, асесора пана Сливницького, писаря та депутата дворянського пана Янчевського і вона робила в конюшни слідство що-до убійства поміщиці, Доротеї Хойнацької, а також що-до розграбленя її добяра і підпалу. Свідки допитувались з тревогою, що лежала тут ціла кошиця лози і кілька пар ремінних канчуків й тройчаток. Більшість селян побігло в ліси а тут стояли тільки старики, хорі баби та підростки, що попались до рук панським посіпакам. Хойнацький сховав ся в своїй палаті. Вона тепер була пуста й носила мрачний слід, оставлений смертю. Більші зеркала в самій комнаті були завішені чорним сукном, в таких прикрасах висіли прочі люстра й бронзові статуї... В одній кімнаті стояв чималий стіл, завалений позапущаним папером та чистим; на них стояв білий, фаянський каламар, з множеством дір для пер і така сама пісочниця.

— Гей, хто тут? — крикнув Хойнацький.

На його крик вискочила з подальших кімнат бліда, із заплаканими очима, Фрося. Сльози споганили її вигляд і вона тепер виглядала комічно.

— Ой пане, коханий, — залебеділа вона, — на що так ратують людей? Таж вони відомстять.

— Сто громів! Се не я, Фросю, — задрожав пан. — Ой, Господи Ісусе! Комісія їх роздратує а мене не спасе... се правда... я хотів було відпекатись, так пан Янчевський.

— Алез, мій пане, мое ясне сонінько, мій неоцінений брилянте, — ридала і ломила руки панська фаворитка, — спасайте себе й мене! Пана Янчевського чужа шкіра не болять... Гаразд він захистив покійну паню, так само, хрять Господи, мойого добродія... Вони ще й мене візьмуть на допити... Я-ж нарочно тоді, щоб скрити перед панею мою любов до вас... удавала перед нею, що мені подобав ся проклятий шацап, а тепер ратуйте мене або убийте власною рукою... Від

нас і смерть буде люба... І вона упала до ніг свого покровителя й обняла їх своїми руками...

— Не плач, Фросю, устань! — змішався Хойнацький, стараючись підвести скоро покоївку і не так він співчував її горю, як боявся скандалу, щоб Фрося не вмишала його в сю історію. — Я не позволю їм тебе рушити.

— Ох, пане, ратуйте! — і слуга хотіла було йому кинутись на шию, та Хойнацький відхилив її від себе ласки.

— Що ти? збожеволіла? Може хтось увійти... Ну, тихше... Я постараюсь..

Та не всміхнувшись вдовоць скінчити своєї репліки як на порозі появився пан Янчевський і кликнув з трагічним патосом.

— О, любове, любове! Якіж твої наслідки!

— Горджу тим, що думає щось лихого, — перебив його хазяїн, — дівчинка боїть ся, щоб не взяли її на допити... Ну, понятно, реве і повзає коло ніг, а ви вже знаєте, що...

— А, коли-б і «що», то далі, се в порядку річній... Одушевлене! Гм!... Дівчина не брідка.. І є взгляди... Коли позволите, пане, то я можу стати на вашу позицію... Хо, хо!

— Не до жартів, пане, — відрізав Хойнацький, — а мене ціле се слідство денервує... Я хотів відпекатись а ви за протестували.

А до другої кімнати увійшов пан асесор із своїм писарем; комісар лишився ще на слідстві.

— Ну, що як на селі, гаразд? — спитав крадьки асесор, нагнувшись до свого писаря й озирнувшись цікаво на всі боки.

— Шож, ваша милість. — одвітив сей, дивлячись на свої чобітки. — на селі ось так... цисто по хатах і коморах... все припрятано й увезено... та що до всього прочого можна побачити, що мужиків ви до ниточки...

— Підглянув! Ха, ха! Тяж конфіскував! — крикнув тривожно асесор.

— Все, що попадалось під руку — і сало і пряжу і полотна і верети і намисте, і кури... Не рухав тільки котів..

— Ще-б? А гроші? Ха, ха?

— У одної тільки баби найшов десять золотих... держала в скрині на свій похорон... вже я їх всіх страхав ріжними карами... Нічого!

— А просив нишком, з довірем, не страхом лякаючи, а ласкою їх потягаючи?

— Просив... Говорять, що убита пані була люта мов відьма... І що тепер на її місці покоївка... А се покоївка була перед її злочинем коханкою муляра, товариша Кармелюка і що самого муляра призвав пан... Нікого й у двір не випускав, а муляра випустив і в покої... Говорять ще, що пані водила за ніс пана, і що пан бояв ся своєї жінки... Так тут я слабим своїм розумом не розберу, а пан асесор може собі що-будь видумати.

— Ха, ха! Та ти молодень — сказав асесор до свого писаря і став з усмішкою затирати свої мускулисті руки. — в твоєм рішеню лежить все... І я тебе нагороджу... Се ми обдумаємо...

Нараз недалечко почув ся захриплий голос пана Пігловського в купі з басом пана комісаря.

— **Що-ж**, пане, справа дуже замотана і затемнена — кричав комісар, — певно що се розбійничча штучка Кармелюка, та й мужики в сю справу замотані і, щобн все розмотати і впасти на слід злодія... а може бути і многих злодіїв треба панам паробити чи мало клопоту а що єї клопоти не треба панам паробити чи мало клопоту, а що єї клопоти не вернуть втрати, або що з воза упало, се пропало — то після мене треба, щоб пан Яничевський повів тіло так, щоб передати його волі Божій... Інакше, а безпрямінно пригуглюю... шановний пане депутат дуже необачний, а закон чуває... Ліпше пане, порадьте своєму приятелеви... знаєте... гм... «суха ложка рот дере»... і заплата наша — хліб наш насущний...

— Заплата наша... ха, ха! — певторив солодким голосом пан асесор, показуючись в дверях кабінету. — А на землі закон є сьвятинею... не сокрушмою і неопалимою навіть золотоносним вогнем. Гм! Будемо стояти, мій друже, не со-

крушимо й твердо, не скушаючи пана і не скушаючи себе жадною панською ласкою.

Комісаря здивував такий підступ асесора і він спитав його з здивованєм:

Отже приступати без того, без всякої?

— Ох, ох! Приступати! — зітхнув асесор й підняв очі до гори.

Пан Пігловський чим мерщій посмішив прикликати до салі хазяїна й Демостена.

— Перед усього, шаповний пане, — зачав мягко та рішучо асесор, — я мушу поставити вам на очі, що показалось з слідства, що хлопів сираведливо підозрівали ви о участь з гайдамаками, т., що дошити є тут неможливі, бо богато з них має щось говорити на пана, а із страху затакують, то ми рішили з паном комісарем арештувати всіх підозрілих і відправити в Камянець для дальшого розслідження...

— Панове, — крикнув Хойнацький. — Ви мене вкінці знищете! І без того збіже виснаєть ся, бо половпна хлопів утікло, а як ви ще другу арештуєте, то хіба всею підпалити...

— Та позвольте, панове! Я протестую... — підвів ся Янчевський. — Що-ж може підла худоба говорити на пана шляхтича? В худоби нема ні голосу, ні права!

— Коли-б селяни й упігнулись о свою кривду, то правда, — замітив коротко асесор — але в пошукуваню за злодійствамп всякий свідок... не для обвинуваченя пана, розумієть ся, а для виясненя злодійського злочину...

— Згідно з статутом — додав комісар.

— Ні, не згідно, — закукурічив ся Янчевський, — ви не можете їм дозволити говорити чого небудь про пана, інакше ви самі будете підюджувати »бидло« до бунту... Я про се напишу пану маршалкови й губернаторови.

— Чому-ж пан так зразу... — почервонів від досади і збентеження комісар.

— Панська воля. Нехай доносить, — перебив комісаря асесор. — Нам іще приємнійше... Ми бажали вести »справу« мирно і дружно, але коли нема спокою...

— Та сто дьяволів і відьом! — скрикнув Янчевський. — Ви хотіли зняти з нього шкіру!

— Отримати заслужену погорду! — поправив підптий асесор.

— Панове! Занехаймо ліпше спір, — промовив Пігловський, — і поговоримо миролюбно...

— Та я дуже охотно... — відозвав ся Хойнацький.

Демостен підняв ся демонстративно і вийшов із салі. Для судейської справи почав Пігловський, — треба хлопів відставити в Каменець, а мому дорогому сусідові вони потрібні при збираню хліба... Не можна-ж його, ограбленого «збуїцями», вкінци ще й зруйнувати? А після того закон може або закінчить тут слідство, не відриваючи хлопів від польних робіт, або остаточно відложити слідство до цілковитого укінчення робіт.

— Панські слова розсудливі — придобрился асесор, — вельми приємні для уха, — усміхнувся асесор. — Одначе закінчити тут слідство не має тут спромоги, позаяк злодійство є дуже велике, чи-ж не так? — звернувся він до комісара.

— Та так... само собою... — відозвав ся той.

— Відложити отже дошита... вказуючи на непоборимі і незвичайні причини... мені здаєть ся...

— Дуже можливо... хо-хо-хо! — перебив одобряючим реготом комісар.

— Ну, отже панове знаменито, — зрадів Пігловський.

— Так, так, нехай і так, — підхопив господар дому. — Хоч було-б ліпше...

— Я вчера піддавав панській милости сю гадку... тепер же таке не можливе, — зітхнув асесор, — слідство ведене вже невластивою дорогою, багато неподібного зтягнуено вже у відповідні точки протоколу... і тому подібне... Ох, ох, ох! Та ось що — до відложеня, то се можливо' та рівночасно се сподучене з многими для нас трудностями, з утратою часу і праці, та грошей і все те мусимо прийняти цілковито на свої плечі, на своє ризико, на свою відвічальність, дуже хитро відписуючись.

— Так, прийдець ся відписуватись, — піддержав товариша комісар, — а тому пожадана і винагорода...

— Добре, будемо говорити отверто, — заявив Пігловський...

— Вельми і вельми, — затравив руки асесор.

Почав ся торг. Обі сторони горячо і довго боролися своїх інтересів... Але згоду все таки закінчено. Хойнацькому прийшлося заплатити за відложене аренгування селян досить грубу суму. Асесор набираючи срібняки, з сердечним жалем замітив:

— Йй Богу, мені жаль панських »неньонзуф«, тому, що се лиш оплата наших убитків і сям вельможний пан себе не заспокоюють цілковито... вчорайше мое предложене було вигідні... але пан денутат.

— Та він ради слова, щоб еказати орацію, — замітив Пігловський.

— О, ельоквенція! — зітхнув асесор. — А між тим вона пошкодила »справі«... Все-ж таки, тепер діло повинно піти нехибною дорогою, і покінчивши з хлопами, я приступлю за дозволенем пана. до допитів його милости, відносно деяких обставин.

— При чім же я? — спалахнув Хойнацький і поблід.

— Ваша мость її при чім... але ви пане можете познати важні відомости. Приміром: яким способом дістав ся сюди муляр, хто його поручав?

— Я сам стрітив його у брамі, муляр був дуже нужденний...

— Як-же ви пане при своєму підозріно... Всі казали і хлопи і челядь, що ви навіть добрих своїх знакомих, сусідів не пускали в свій двір без допитів і обшуканя... і нараз з цілком незнакомим мужиком, навіть нетутешним, попустили так байдужно?

— Аяк-же, — протягнув комісар грубим голосом.

— Мені цілком не можливо було, — пкав ся Хойнацький, відчуваючи, що непослушная дроз обхоплювала і його голос і тіло.

— І бачите, недокінчена брама давала доступ розбійни-

кам, — пояснив Пігловський. — Ну, більша обава, мораль-ю, допустила меншу...

— Так, та брама зводила мене з розуму... — пробурмо-вив Хойнацький.

— Припускаю, — продовжав асесор, — по не вже-ж не знайшлось серед хлопів і панських підданих простого муляра?

— Не знайшлось... — перебив Пігловський.

— Хе, хе, — і пан асесор переглянув ся із своїм товари-шом многозначним поглядом.

— Так, — протягнув комісар. — Хлопи і окружні »оби-кательї«, посьвідчать, що в Вівсяниках і тепер є три, чотири муляри і дуже спосібних... Один може мурувати навіть найви-багливійші печі.

— Але я бояв ся своїх хлопів...

— Певно були, які важні причини?

— Та як же хлопам вірити? Се — гадюки!

— Та, коли хлопц, то чомуж чужі ліпші?

— Особливо мої!

— Імовірно ви пане, або ваша пані занадто їх дразнили. Хойнацькому застряг язик, але Пігловський поспішив його виручити.

— Пан асесор допитуєть ся вже о неналежнім: відноси-ти дідича до їх підвладних усьвячені і ніхто не може їх торкати... се раз, а по друге — панятий муляр цілком не хлоц, а вільний кацап...

— Усьвячених прав я цілком не торкаюсь, хрань Боже! — заявив покірно асесор, — але для означеня вини селян на-дежить знати, чи були вони підбунтовані злодійськими нємо-вами вичше згаданого убійника і злодія Кармелюка, чи самі дїлаючи в душі зввірьску месть, призвали сюда гайдама-ків... Вельможний пан, припускаю, сам згодить ся, що інтере-си слідства тою свідомостю дуже заняті... Але і поминувши се, менї все таки для слідства треба знати, із яких причин сей панський муляр, що оказав ся розбійником, не лиш не був окру-женний яким-небудь дозором, але був навіть допущений в по-кої, де і ночував?

— Дуже дивно! — розвів руками комісар.
— То не я до сего допустив, не я... — підскаочив Хойнацький. — Се жінка, горнична їй сказала... Вона Фросі вірила... ну і згодилась...

— Фрося... Се горничка?

— Так, пане.

— І не хлопка, а вільна?

— Та, я відступив її на волю, — відозвав ся Пігловський, — вона була перше моєю хлопкою.

— А за що, коли позволите пане полюбуватись?

— Гм... взагалі... за заслуги... — змішав ся видимо, бувши їй пан.

— Перепрашаю, пане — виправдував ся асесор — я нічого не торкаюсь... шаную усьвячені права, а ще більше родинні тайни, але мені треба знати, чи орудує ся дівчина думевними способностями, котрі-б могли з'єднати до неї довіре своєї пані?

— Гм... що відносить ся до душі, — почав Пігловський.

— Орудую, орудує, — поспішив ся запевнити слідчу комісію господар.

— Треба вишитати її і кінець! — рішив асесор.

— На Бога напове! Не займайте невинної в нічим дівчини! — став багатий Хойнацький.

— А се кого? — збентежив ся і депутат.

— А таке, шановний пане депутате, — відновів ласкаво асесор, — що се головний свідок, а може бути і помічник, що ми лиш від неї зможемо довідати ся о місци перебування злочинця і його товариша, з яким очевидна близькість тої дівчиці.

— Скажу навіть, що се дуже можливе, — забубонів комісар.

— Дайте пане спокій! Все те вигадка! — спалахнув Янчевський.

— Ох, ох, ох, — покругив головою пан асесор. — Вилучити сю дівчину від відвічальности, се значить іти явне, пане, против закона, або затаювати розбійника і ставати по його стороні, бути його помічником... Думаю, що се панови те

путатови, якому поручена оборона шляхотського життя і дібр, не вийшлоб на добро.

XVII.

— Я уважаю служницю Фросю посібницею в злочині! — воркнув комісар. — Так, посібницею, співучастницею... І, коли ви пане хотіли писати його «мосці» маршалкови, то я також пішлю штафетою рапорт до губернатора і до пана предсідателя суду.

— Та я не бороню панове, що там мені, — сказав з посміхом Янчевський.

— Не вже-ж ви її бідну будете дошитувати з підозрінєм? — жалував ся Хойнацький.

— Ми призовемо її сейчас, як сьвідка — усміхнув ся асессор, — але дуже правдоподібно, що вона стане відразу і обвиненою. Що-до сьвідка, то се залежить від комісії, чи дасть віру його словам, чи скріпить їх підозрінє. Але від обвиненого стануть домагати ся невідкличного допиту з підозрінєм, хіба що такий признаєть ся до всього отверто і візьме на себе вину.

— Се страшно! — шепнув поблідлими устами Хойнацький. Нещасна дівчина!.. Вона може... із дурноти... вона зі страху... — а в голові йому ковтало прочим: »отже вона зі страху може чорт зна що наляпати і мене заплутає з головою«.

— Та чому се так пане уймаєть ся за нею? — запитав з підозрінєм комісар. — Адже вона хоч випущена на волю, а всеж є мужичка... і спосібна на всяку пакість... Сь побачите пане... Я настоюю на се, щоби її конче привести і взяти під сторожу, та переїхатись лозою по деяких частях її тіла, а по лозі підчипати канчуків, тоді розвяже вона язик... ого... ого!

Хойнацький дивив ся безпомічно на своїх приятелів, але вони, видимо були пригноблені наглим поворотом справи і вразі не знали як боронитись, навіть відважний Янчевський, забувши свою краснорічивість, кусав лиш з досади губ.

— За »позволенем« пана! — перервав тяжку мовчанку

сесор: — жінка не любила мужа, а муж бояв ся жінки і бажав на кабінет. Господар поспішив в слід за своїм гостем.

Замкнувши двері за собою, асесор пояснив Хойнацькому, що справа прийняла неприємний характер і може бути для господаря дуже і дуже небезпечною. Слідство навело вже на многі факти, а горнична очевидно їх потвердить і під напором відкриє ще нові обставини...

— Перед судом вияснить ся отже, — говорив лагідно асесор: — жінка не любила мужа, а муж бояв ся жінки і бажав з усеї душі її смерти; у жінки була горничка, вона порозумілась з мужем і він зробив її своєю любовницею, а тоді вони вже придумали злочинну штуку: муж призвав якогось волюцюгу, а горничка допомогла йому убити свою паню... Виконавши се разом... а на Кармелюка лишину звалили... Я не тверджу вельможний пане, щоби се так було, але в слідчих актах буде описано так слово в слово...

Вміру того, як асесор говорив, у Хойнацького волосся на голові ставало дубом, а страх обхоплював зелізними лабами його худе тіло.

— На »Матку найсвєтїтїну! На рани Пана Єзуса!« Тут нема ні слова правди... Ні я, ні горничка ні причім.. Я обожав покійну жінку... Се був ангел небесний. закликаюсь...

— Вірю, вірю, — говорив добрячо асесор, — але в актах...

— Ой, щож мені робити? Пане, ратуй!

— Мій дорогий! — розревінив ся до сліз асесор. — Як мені жаль пана! Вже все мало скінчилось марицею, а сьогодні комісар догтунав ся... і він за що будь не уступить... Все понесував вам пан Янчевський. А тепер... пішла поголка... Тепер затаїти справу — значить самому закути себе в кайдани... Значить, коли вже надати, то хоч з доброго коня.

— І слідства більше не буде і все діло...

— Передасть ся волі Божій. Напишемо так і постанову і конклюдзі... а всі визнання спалимо.

— Кілько? — запитав вкінці Хойнацький.

— Десять тисяч золотих.

— Ой-йо-йой! — вхопив ся він за голову і опустив ся на крісло.

— Кілько не просив Хойнацький о знижку винагороди, і як не вговорював, — асесор був твердий, як граніт і не опустив ні гроша. Вкінці Хойнацький згодив ся і потім навіть був вельми рад... І весело просив всіх на снідане.

— Ну, тут славити Бога, покінчили ми справу, — забу-бонів комісар, проковтуючи третю чарку березової наливки, а ось на завтра переїдемо до панської милости.

— До мене? — здивувв ся Пігловський.

— Так, пане. Треба арештувати сімю Кармелюка і всіх них, що з нею в дружних зносинах.

— Гм... Таким способом, то й ціле село можна заарештувати, усміхнув ся Пігловський.

— Вельми і вельми.

— Одначе панове, позвольте й мені сказати слово, — пі-дняв Янчевський праву руку і сстав в такій позі. — В інтересі загалу належить не лиш оставити родину розбійника на місці, не лиш не трівожити її допитами, а навіть приспати її чуйність і незамітно, але шильно стежити і мати все на оці... Той пекельний вирід любить сімю... і відвідує її потайки... Дайте нам час, і ми з паном Адамом зловимо в лапку зьвіря. Тут панове, ви поступили дуже пистроумно і добросовісно, ли-шаючи Фросю в спокою, бо коли навіть би підозрівати її в лю-бовній звязи з товаришем гайдамак, то в таким разі, треба дати спромогу тому останньому навідати свою любовницю і на-накрити муху на меді... Подібно треба поступити і з родиною Кармелюка, бо тут лежить в основі конклюдзії лиш одно підоз-рінє. а там достоменне довірє... киньме отже панове під по-ти перестаріле правило: »Погнбай сьвіте, але вернись пра-восудство«, а піднімемо чарки за друге »все погнбай, щоб ти торжествував чоловік!« і напружимо сили на добро й бєщвіт »ойчизни!«

Всі віддякнулись гучно на річ оратора; чарки пішли по-руках: посипались привіти, супроводжені стисненням рук і о-ймами. Найголосніше від усіх горлав комісар, а асесор

розпливав ся у щасливій усмішці, Коли вибухи одушевлення зтихли, він звернув ся до Пігловського солодким голосом:

— Все вище сказане, пориваюче і поучаюче... тільки одно місце оставлено в сумніві: як ми можемо вірити, що поущення підуть на добро, а не на зло? Де на се докази?

— А ось, — відповів пан Пігловський і положив перед асесором два білі банкноти, на котрих визначались різко римським і арабським написом числа — »50«.

Асесор глянув здивовано на ті докази і сказав із зворушенням:

— Не до відкинення!

Янчевський вернув з Пігловським в Головчинці.

По дорозі приятелі обдумали разом плян дальшого ходу справ. Пігловський поставив був зразу налякати жінку Кармелюка грізними і силою вирвати у неї тайну побуту мужа, але Демостен спротивив ся тому. Передівсім він доказав Пігловському, що по всій імовірности, жінка і не знає, де ховаєть ся Кармелюк зі своєю ватагою, а по друге, він обстоював при тім, що грізні міри можуть визвати лиш упрямість і вкінци змусять жінку утічи з дітьми до мужа, а наколи се станеть ся, то вони потеряють одиноку приману, на яку можна виймати Кармелюка. В наслідок сього Демостен представив о много хитрійший плян: позаяк либонь, Кармелюк вже був у жінки і ще нераз буде навідуватись до родини. так постаратись треба перетягнути Марину ласкавим словом на свою сторону: а щоби бабу скорше приневолити до завірення панським словам — заздалегіль ті обітници виповнити. Тимчасем на хату Кармелюка треба звернути бігльну увагу.

Пігловський згодив ся на предложенє Демостена.

— Я у тебе і линусь. — прикмітив Янчевський Я не від'їду відси до сьої пори. аж зловлю сього бунтаря. Нехай пропадає господарство. Товариші понад усе!

Правда, Демостен мав ще иньпий, а много меньше благородний намір остатись в селі друга. Як і не хоробрив ся пан Янчевський, всеж він дуже а дуже побоював ся остатись одиноко із своїми хлопами, котрі дуже добре тямили його звірське обходженє. Ся боязливість змоглась особливо від часу.

коли то візник пана Янчевського, Олекса, утік до Кармелюка. Але Пігловський, не ознакочлений з тайнами душевними свого друга, був зворушений його незвичайною великодушністю і, стиснувши його горячо за руку, з чутем сказав:

— Спасибіг... Не буду ніколи...

— Лишень, пане Адаме, тут треба діло чинити скоро, не теряючи часу — рішив Демостен, відказуючи другови за устиснене руки.

— Другого дня раненько пан Янчевський і Пігловський сиділи в кабінеті, дожидаючи Марини.

— Пігловський поволеньки тягнув дим із довгого цибуха, Демостен пошуквав з маленької люльочки. Аж двері тихенько скрикнули і в кімнату увійшла Марина.

Від часу, як вона в останнє бачилась із Кармельком, вона ще більше поблідила, змарніла і подалась так, що похотіла була на зморену, підстарковату жінчину. Увійшовши в кімнату, Марина низенько поклонилась панам і остала коло дверей, очікуючи панських приказів. Тривога і томляче невпевність так і зміняли на переміну вигляд її лица...

— Гм... не пишна, — проворкотів голосно Демостен, без обиняків обзираючи увійшовшу.

— А не така була, — примітив Пігловський і, винявши з рота цибух, говорив: — ой, ой, і комарніла-ж ти Марино! Тебе і пізнати годі. Ну, якже там живеть ся?

— Ой, паночку милостивий, — промовила з натугою, плачучись в пояс Марина, — двоє дітей... я одна... на силу юги волочу.

— Чому-ж се так? За чоловіком нудуєши?

Марина дрігнула і з острахом глянула на Пігловського. Вже само завізнає явитись у пана, не віщувало нічого добро го, а згадка пана про її чоловіка і присутність у дворі пана Янчевського грозило їй явно чимсь страшним; однак на превелике її диво, Пігловський говорив дальше дуже ласкаво:

— Що-ж, діло законне, за чоловіком скучати не гріх, не лишень в такому случаю, наколи він свою жінку і діти любить; а чи бодай тебе любить твій »збуйна«? Ей Марино, Марино пригадай но ти собі, як то я довго не хотів згодити ся на твою

свободу. Але правда — нема що й говорити — баби та дівки ще й тепер до гайдамаки лишнуть! Хороший він, а душа у нього чорніша чим у цигана. Чи я для нього не був ласкавим паном? Зробив з нього чоловіка; наколи-б він так був вірним моїм слугою, — я би вам усім дарував волю, о тім і йому нераз говорив, а він чим мені віддячивсь? Почав підбурювати хлопів супротив мене, свого добродія...

— Наколиб вельможний пан, було, його не продавали... а сам — добавила різко Марина і, наливавшись своєї смілости, придавила гіреньке зітхнене і замовкла.

Але Пігловський, на диво, не розсердився, а цілї ласкаво говорив:

— Але-ж я його й не гадав продавати, знай і мені його жаль; розумний був бестія і робітник добрий. Я хотїв його лишень по батьківськи накартати, в тім нема і сорому ніякого, коли свій пан картає, а він що загнув? При всім чеснім панстві мало що мені в очі не наплював! Хотїв було потїшити свою злобу, так не вдавалось! А чи подумав він бодай о жінці і о дітях? О тім, що кидав їх на муку, на горе, на голодівку, а може і на саму смерть... Коли-б він вас бодай крихітку любив, то задля вас терпів би... А йому жінка чи діти що?!

Пігловський перестав говорити, встромивши в Марину дотипливий погляд.

Марина втирала сльози рукавом. Слова панські так і по тверджували тїї гадки, які нераз снувались із її голови. І пропавша можливість щастя і безвідраднє її теперішнє положення наповнили її серце нестерпною гіркістю — і сльози рісно закапали із її позападаних очий.

А Пігловський тимчасом говорив дальше, ще більше підлесно, ще більше по дружньому.

— Ну, ось і дальше: забанував він за рідною родиною, не видержав розлуки, утік від москалів: розумієсь, що се «злочинство», але проти ряду, а не супроти пана, ну, так і прийшов би був до мене, упав би в ноги, покаявсь би усього, як своєму панови. Я сам батьком... простивбим його, перерів би вас в якийсь лісовий хутір... підмастив би, де треба, і жилибисьте як у Христа за пазухою. А він, ось що задумав:

грабіж, розбій! Через нього і вашому братови тепер гірше...

— Та дай »покуй«, пане Адаме! — перебив Пігловському Демостен. — Чи-ж він із москалів задля родини втік? Він втік задля розпущти, тому щоби ловити по дорогах і лісах дівчат та бабів і безчестити їх! Він і із москалів через бабу втік! Так, се паневне відома річ, мені об сїм сам капітан розказував: знюхав ся з чужою жінкою, муж його прилапав, ну і присудили йому сто палок, а він те будь дурнем, так і драгнув на вольне, гуляще жите.

Слова Демостена впались у серце Марини некучим болем. Її пригадалась слова Кармелюка об сїм, як то він втік із москалів лишень з туги за родиною... Так ось вона, та суга і туга за жінкою!.. Як співав: »Змордував ся... затужив!« Лише і гірке чувство закипіло в серці Марини. »А може се пан і бреше« — мелькнуло їй у голові, — але чувство некучої обиди заглушило сю мимовільну думку. »Змордував ся... затужив, — проговорила до себе гірко Марина, і вона повірила... Дурна, дурна!.. Наколіб і справді любив, тужив, — так заходив би побачитись... А він? Два рази за пів року заглянув! А в додаток ще кудись і кликав із собою... Кликав... Те черечки вже й не кличе!

І, непаче у відповідь на сї гадки нещасливої жінки, Демостен говорив так далі:

— Наколіб за родиною тужив, так він би і тут праріс... Як собака навикне до хазяїна, так її і колом не відженеш, а твій »збуйця« Таж він достоту так, як у піснях сьпівають: »Де дівчину чує, там нічку почує, а де молодички — то гам і три нічки«.

І Демостен голосно розсьміяв ся, не спускаючи очей із змученого лица Марини.

Пігловський говорив лукаво дальше:

— Ти ось змарїла, перевелась ніпанів, чу, так значить що й не по душі йому. А чи він подумав про се, через кого то полиняла твоя краса, через кого і твоє ціле жите за вітром пішло? А йому що? Гуляня, море по колїна, а вам біда, вам горе, вам смерть!

Слова Пігловського пригадали знов Марині обидливий

оклик мужа: »і якже-ж ти змарніла Марино!« Сей його оклик тоді нестерпляче боляче різнув її серце. Теперечки-ж підігрита хитрими словами панів уява, придала йому ще більше явний, обидливий зміст — гадка про се, що чоловік погубить і її і її дітей, устала перед ньюю в ієвній, невідрадній достото-сти.

— Нехай вже Бог простить, паночку, за се, що він з нами вчинив, — заголосила вона, з натугою стримуючи напливаючі до очий слези.

— Простить... Ні, молодице: Бог не простить і люде не помилують! — проговорив поважно Демостен, підносячи руку до стелі.

І Демостен заговорив о страшних проступках Кармелюка, о сім, що Господь Бог вже відцурав ся його, а пекольні сили заволоділи душею.

— А чи він бодай подумає о сім, що гріх його впаде і на нещасливих дітей. Так заглянув він до вас бодай одинюк раз? Я думаю, що і не заглянув.

Демостен допитливо поглядів на Марину. Марина затремтіла і поблідла.

— Ну, чого-ж мовчиш? — промовив наступчиво Демостен.

— Про що-ж бо тут й говорити? — Знать його першим обовязком було прямо до тебе загостити, — піддержуючи товариша, сказав Пігловський. — ти в нічїм і неповинна: абож ти знала, коли він домів вернув ся, — мягенько сказав Пігловський, — що, вже ти говори правду, прецінь ми знаємо: був раз?

— Був... — ледви прошепотїла Марина.

— Ну, ось і красно, що правду говориш... За першим разом і нічого, — зовсім нічого, — твоїм обовязком було крити чоловіка; а що ти і за другим разом приймала його, так се вже але... І для тебе самої... і для твоїх дітей.

— Паночку, голубочку, я нічого не знала... не відала... Умилосердїть ся, простїть... — молила Марина, притискаючи руки до запалих грудий.

— Не знала? Годі повірити: слухи вже довкруги облетіли — примітив Демостен.

— Ой Боженьку, Матінко Божа, Царице небесна! Що-ж би я бідна могла вчинити, як би навіть і знала? Чи ж я була би в силі вигнати його з хати?

— Було до мене переказати, а я би вже був найшов спосіб. — проговорив суворо Пігловський.

— Але-ж бо він і був у мене усього одну годиночку...

— Годиночку не годиночку; а за ту саму годиночку тепер вам усім буде загнібиль: і тобі і твоїм дітям — сказав грізко Пігловський.

— Паночку, батчи! Простіть, помилуйте, нехай мене хрест святий побє, коли я його тепер пуцу бодай на поріг моєї хати, — заголосила Мариня і повалилась в ноги Пігловському. — В чім же-ж я, нещаслива, провинилась, у чому виноватаї мої діти?... Ох, не добивайте-ж мене... ох, умилосердіть ся!

— Не теряй, молодице, даром сльоз, — припинив її суворо Пігловський. Тепер над тобою не моя воля, а воля суду. Я тебе й прикликав тому, щоби тобі об сьому подати відомість. Завтра до нас прийдуть від папа Хойнацького асессори і конісарі, — вони вже об сьому довідались, що родина Карла-воя у мене живе. — надішуть на тебе дїби і враз із дїтьми ногопять в каторгу на Сибір.

Дике риданє вирвалось із грудий Марини; вона обнявши ноги Пігловського руками, промовила бпетро, без ладу, з добавкою якогось божевільного страху.

— Спасіть... Умилосердіть ся... Мене усе, а пожалійте діттиї... Вони ж нещасливі... Безгаланні спроти! Ой, радше вирвіть в мене серце... Нема в мене сили!.. Моя вина тут ні при чім!.. Я нічого не знаю!

XXVIII.

— Вірю, вірю, перебив незрушимо Марині Пігловський. — Але судіям годі сему буде повірити і то тим більше, що ти два рази бачилась з чоловіком. Чим же-ж ти доведеш, що ти з ним не за одно?

— Нехай я свої діти мертвими побачу, наколи я хоть крихітку про що знала, хоть в чому небудь була винна. Щоби я не діждала сьвятого причасія. щобим не діждала спасеня душі! — проговорила крізь сльози марина, бючись кулаками в груди.

— Годі бабо, не трать на дармо часу, — перебив її грубо Демостен, — закон приказує! — додав він торжественно. — А наколи закон приказує — всі мусять мовчати. Ну, але зким перевезуть вас в Сибір, всиплють ще тобі і дітям по сто канчуків.

Послідні слова Демостена зівсім збили Марину. Обливаючи слезами руки Пігловського, вилась вона коло його ніг. мінаючи клятьби з проханням і мольбами... Вона вже, здавалосьь стратила розсудок і вид людський. Було се ество якесь безрозсудне і обезсилене розпучкою.

Виждавши якусь хвилинку, Пігловський знов проговорив. але вже ласкаво:

— Жаль мені тебе молоднице, жаль, а ще більший жаль мені за твоїми дітьми і моїми хлопцями. Можна би, остаточно, тебе і спасти, наколи-б ти приобіщяла...

— Все, що пан прикажуть! — крикнула Марина, ловлячи Пігловського за руки. — Собакою буду! Жите своє за на-на віддам.

— Знаменито! — одобряючи її, сказав Пігловський. Ну, так слухай же. Ассора і комісара я упросив, щоби поки-що вас не арештували... Я їх завірив, що ти є моя вірно-піддана хлопка і що вірність свою доведеш. І тому-то щоби довести, ти з Кармелюком ніякого спільного діла не маєш, тобі треба зробити ось що... І пан Пігловський почав пояснювати Марині, що вона повинна перед мужем затаїти нинішню розмову, а як знов загостить до її хати, приспати його ласкою і сейчас дати до двора знати, що Кармелюк гостить у її хаті.

З острахом велухувалась Марина в пляни і заміри вранці, котру її предкладав так спокійно і докладно пан Пігловський. Не зважаючи на все горе, яке її наносив Кармелюк, в глибині її серця таїла ся ще іскорка любови і жалкування до чоловіка...

— Паночку, умилосердіть ся, — ледви прошепетіла вона поблідлими губами — він же-ж батько моїх дітей.

— Батько! — крикнув грізно Демостен, піднімаючись з крісла і наступаючи на Марину. — З причини того батька, поженуть в каторгу і тебе і твоїх дітей. Але і сього мало, ще перед каторгою здеруть з твоїх дітей шкіру, а злуплять »на-
-іко ил І хвѣо хіоѣл ѣ ияѣл ѣилѣоѣ хикѣо оѣ 'коѣѣм ѣ '»иѣиѣ
еш його звати батьком! Не батько він, а кат ваш, — ось що!

— Спамятай ся, Марино, згадай про діти — говорив даль-
ше грізно Пігловський. — Чи ти думаєш, що своїм укрива-
нем спасеш гайдамаку від кари? Не спасеш! Не уйде він ка-
торги на сьому сьвіті, — як на тамтому не уйде пекольних
мук: піймають його і без тебе. Ось в сій цілі вже і москалі з
Каменця прийшли. Але затям собі, що як його зловлять без
твоеї помочі, так і ти, враз з дітьми підеш на каторгу. Поду-
май ще і об сїм, що чим пізнїйше його піймають, то тим тяж-
на кара сваде на него і на сьому і на другому сьвіті: бо кож-
дий день потягає для нього за собою нові і нові гріхи. Коли-ж
ти послухаєш мене і прийдеш з помочію своєму панори, то
зробиш добро і чоловікови і дітям.

— Паночку... милостивий паночку... Лебедику, — заго-
ворила крізь слези Марина. — Та як-же мені!.. Так се мій
муж...

— Був муж, а тепер рознустник, гайдамака! — крикнув
знов грізно Демостен. — А ти що? Мати своїм діточкам, чи
снїльничка розбійника? Чи ти добра християнка, чи заступни-
ця того, від котрого відвернув ся сам Господь Бог? Чи хочеш
ти спасти своїх дітей від каторги, від пелюдської смерти, —
чи хочеш запропастити їх з душею і з тілом?!

— Ой, паночку, та якже мені не хотїти спасти власних
дітей? Не так бажаю спасеня своєї душі... як хочу їм... безта-
ланним... щастя і долї... заговорила Марина, ковтаючи слези
і припиняючись по кождім слові, — на куснички-б усеньке
тїлю пониматкувала, душу свою віддала-б, щоби лишень вони
не взнали того горя, яке унхалось мені в мою долю.

Однакож як ти задумаєш обманути мене, — перебив її
Пігловський — голос його понизив ся до страшного шипїня:

— наколи я лишень довідаюсь, що ти переказала бодай одно слово з нашої розмови Кармелюкови, — тут же таки в твоїх очах замкну твої щенята, на смерть закатаю, собаками зацькую!

— Ой! — закричала не своїм голосом Марина — і, облявши руками поги Пігловського, — залебеділа, задихуючись від страху, — Все... все... не обману паночку, не сьману... Спасіть, не губіть дітнй!..

— Ну красно, — сказав вже більше легідно Пігловський, — вірю тобі. Ідиж і думай про се, чи ти мати своїм дітям, чи снільниця душегуба, котрому нема відпущеня і в небі.

Понеже однак змучена і обезсилена Марина все ще так плакала і пїяк не могла піднятись із землі, то Пігловський по дзвонив і приказав увійшовшому лакейови:

— Підведи молодицю і вважай, передай їй »дозорницю, щоб її звільнив від панцини.

Коли за Мариною замкнулись двері, Демостен встав з крісла і сказав, затираючи руки:

— Ну, панеАдаме, тепер лишень завести добрий надболо, а баба видасть, як Бог сьвятнй!

Сейчас же заряджено над хатою Кармелюка і на усамої Мариною строгий догляд. Ніхто з мужикав, ба навіть сама Марина не підозривала, що за ньою і її хатою безустанно слідиють три пари бачних очей. Між тим вірні сторожі незаметно для посторонних очей змінялись і не оставляли убогої хатини ні на одну хвилину без своєї ошкі. Сам Демостен, переодівшись, брав пераз особнєту участь в нічних обходах.

Але Кармелюк не являв ся.

Хитрі панци не лишили Марини своїх впливів і ошкі декілька разів заходив до ньої батюшка, бесїдував з ньою суворо і наказуючо о сїм, що вона повинна бути своїм панам слухняна, уважати їх за своїх добродїв, а Кармелюка раз на все відпуратись.

Пани із своєї сторони, додержали обїцанки, даної Мари-

її; її вже більше не кликали на панщину; мало того, дозорець став лішній і ласкавіший і завваживши, що Марина дуже вяне і кашляє, велів її пригнати з панського двора корову на якийсь час, а пан приказав ще від себе видати мішок шениці і два мішки житньої муки.

Тепер вже обійсте і хата Кармелюка мали веселіший вигляд. Кор'стаючись своєю свободою, Марина понапряляла що змогла і закупила дещо річий до хати за гроші, які дістала від Кармелюка. Все те вона робила обережно, скриваючись перед всіми, щоб навіть і сусіди нічого не догадувались.

Спіті, харні хлопята поправились, повеселішали, тішили себе материнський погляд. Але самій Марині не вийшли на користь ні спокій, ні пожива: вона хиріла і кашляла, а на щоках у ньої появилсь зловіщі багряні пятна. Остаточно сама Марина не запримічувала своєї хвороби: постійно напружений стан її душі відвертав від сього усі її думки. Частенько лежачи на лаві в своїй бідній але чистій хаті, Марина думала, глядячи на дітей, працюючих тутечкиж біля ньої: »Як би се добре було провести і останок життя ось так у вдоволеню, в мирі... і на волі! На волі!...

Се одню слово викликувало у ньої на душі таке хвилювання, що лице у ньої пашіло некучим румянцем, а очі палахкотіли полумінню. На волі! Мати право жити, як хочеш — робити, що хочеш — іти, де захочеш. Не зазнавати ні панщини, ні панських катувань. Ох, дух захвачує! Діти любі, бідолашні, — чи знаєте ви, яку вам долю можна купити однієньким словом: »пане, дайте мені волю!« В сю мить її думка напрасно звернула в иншу сторону, а радісне чувство перемінилось у катівське мордування.

В часі, коли вони будуть »розкопувати« на волі... Він, — чоловік... батьке буде нидіти в каторжній роботі... цілісьеньке життя... а може й повісять... Вмре без покути... Устане враз із всіма гріхами, перед Страшним Судією...

Вони кажуть, що і без мене його піймають... Ой, брешуть, брешуть вони. Не зналиб вони мене, не манилиб! Так

Відай він ще може втечи, спасти ся, отямитись... покаятись...
І вона малаб його зрадити?

А гріх... Бог відвернув ся... А пан? — ся гадка викликувала в ньої на душі відай чи не більший ще страх. На саму згадку панських слів, сього тону, яким він їх проговорив, Марина уся здригалаєь, серце у ньої завмирало, лице біліло, а уста шептали: »убе... замучити... засіче на смерть!«

— Ой, дітонькиж мої! — крикнула вона гістерично, притискаючи до своїх запалих грудий біляві головки дітей. — Повчіть мене, що мені робити? Я щастя вам хочу, волі! Ой горе, ой, недоле моя!

Із всіх чувств винувняючих і рвучих серце Марини виявлялось головно одно бажанє, щоби Кармелюк вже більше не вертав ся.

І справді, неначе відчуваючи муки своєї жінки, Кармелюк безслідно пропав не лишень з поблизьких місцевостей, але навіть з охресности. Минув місяць і другий, Кармелюк не являв ся. Довкруги вепокоїлось; розбої і напади перевелись. Доходили лише чутки, що Кармелюк являв ся під Вильном, Київом то під Варшавою. Пани заспокоїлись і рішили, що гайдамака наляканий безперестанними переслідуваннями, раз на все розпрощав ся з своєю місцевостию. Так минув тихо і спокійно надоліст. Панське життя-бутє, забовтане появою Кармелюка, стало онять мало-помало входити у своє звичайне буденне русло. Шаювнє панство в Головчинцях стало також заспокоюватись. Енергія його, завзята в початках, поволеньки маліла; наслідно дуже ослаб і надзір над хатою Кармелюка, а з тим маліли і панські ласки для Марини. Лишень один Демостен не остигав в своїому дворі.

— Панове, — говорив він все, — з бабою дуже лихо, гляньте на неї, весни не переживе. І щоб він не прийшов навіть попрощати ся з нею?

Сто червінців даю в заклад, що шельмъ зявить ся і ми його накриєм!

Але Кармелюк все таки не являв ся. Настав і грудень.

— Ну, пересвяткую у тебе, пане Адаме, — порішив о-

статочно неприборканий Демостен, а там і за діло. Так і здається, що шельма десь скрутив собі карка!

— І мені так видасться, сказав Пігловський' — але з бабою, остаточно, треба вже покінчити церемонію.

Так серед мужиків і вижидання — незамітно наблизилась і Різдвяні святки.

»Принявши щасливо святу вечерю, усеньке село Головчиці погрузилось в безжурний і тихий спокій святочного вечера. Через якийсь час бродили що по селу малі «хрещеники», розносячи своїм хресним родичам святу вечерю, але розгуляла ся заверюха і їх позаганяла до хат.

Тинина і мовчання окутали все село. Мирний празничний вечір завадив і об хату Кармелюка.

Тепер вона видавалась вже о много веселішою. Стіни її чисто вибілені, жовтою глиною помазану долівку застеляли маленькі «коці». Біля ікон, пристроєних мережаними ручниками, мерехтіла лямпадка, а під образами, на столі стояла кутя. Стіл застелений був чистою скатерттю, а на столі стояла велика миска з пирогами.

Марина все робила власними руками, що коштувало її багато труду. Страшний кашель і безустання хвороба зморила її, але вона все перемогла лишень тому, щоби її діти свято Різдва христового могли так стрічати, як і чужі дітя. Вониж прецінь так давно вже не бачили такої багатої куті!

Тепер, втомлена незвичайним трудом, вона спокійно спала на лаві. Голуба, прозора тінь від лямпадки стелилась по її худім, змученім лиці. Воно було спокійне, як спокійною була душа Марини; діти її були ситі і вдсволені, чоловік не показував ся, чим відгонював від її серця мучливу спокусу що раз то дальше, може й на завсїгди. Теперішністю вона була вдоволена, а про будуччину навіть думати не хотїла... Молодший син Петрусь, вже давно спав кріпко і спокійно; лише старший синок Кармелюка, Васько не спав.

Він нині задумав, як звичай велить, побігти до хрестного батька і занести йому святу вечерю. За се він певно надїлив би його «шагом», а то й медяником, але мати, налякавши ся заверюхи, не пустила його, а приказала остати дома.

А він вже був зовсім одягнув ся, навіть і вечерю навязав у хустку. І щож йому зробить заверуха? Чиж він ще такий маленький? Слава Богу — господар! Хлопчина приклав лице до віконних шиб і приняв дуже поважний вид.

Йому видалось, що сніговиця трошки притихла. »Побіжу, вигляну, може вже зовсім надстала?« — подумав хлопчина.

Обережно зісунув ся із лави, накинув на плечі свитину, надів на ноги материні чоботи, відчинив двері і без шелесту висунув ся до сінній. Сінешні двері були заперті засувом. Хлопчина з трудом відчинив двері, за котрими метелиця насила вже добрий вал снігу.

Виглянувши за двері хлопчина переконав ся, що заверуха гуляє ще повною силою. Огірчений тим він вже ладив ся вертати в хату, коли його бистрий зір заглянув якусь тінь. котра мелькнула коло повітки. »Хто там?« — хотів вже було крикнути Васько, але сейчас притаїв віддих, неначе хто йому наказував, що тепер не можна кричати. Тимчасом тінь спрямувала у хату, обережно — і за хвилику Васько вже міг пізнати, що се йшов високий мужчина, одітий в кафтан і смушкову шапку. Серце хлопчини забилося і від радості і від страху.

— Ой, хто то? — вирвало ся у нього придавлене занитане, коли прийшовший порівнав ся з ним.

— Цить прошепотів Кармелюк, хватаючи хлопця за руку і втягаючи його за собою до сінній. — батька не пізнав! — і, замкнувши двері на засуву, він горячо притиснув хлопчину до себе. — Ти, Васько, ти? А який же ти великий виріс! Смільчак? Давай приглянутись тобі, — говорив він дальше, відходячи з хлопчиною до відчинених хатних дверей. — Сипку мій, розрадо моя! — Він пригорнув хлопчину до себе ще раз і вкрив його лице поцілуями. — Дожидав? Виглядав батька?

— Так... ні... так! — путав ся, увесь червоний, Васько і розрадуваний, та збентежений ласкою батька — напрасно вирвав ся від нього, кинув ся стрілою до матери і закричав на все горло: Мамо! мамо! Тато прийшли!

Крик хлопчини розбудив Марину; вона припіднялась і сіла на лаві. Увидівши Кармелюка, вона крикнула не своїм голосом: «ой, лишенькож моє!» і скочила з лави.

— Марино, жінко, чого ти перелякалась? Не пізнаєш мене? Таж се я, твій Іван Кармелюк...

Колиж Марина стояла непаче закаменіла і на її лиці не було видно і сліду втіхи, а лишень переляк, Кармелюк додав понуро: «А може не рада?... Не в пору гість?...»

— Лихож, горе моє! — простогнала Марина, не слухавши Кармелюка, і, силеснувши в долоні, заніміла.

— Лихо... горе, — повторив з гіркою усмішкою Кармелюк. — Спасибіг, жінко, за пораду. Гай... гай... А я, дурень, дитів, Бог зна відки, щоби з Вами стрічати Різдво Христове.

Намучив ся без Вас, думав, думав, що і в мене є свій рідний куточок... Ну, щож! Помилув ся і тут, старий дурень! Бойш ся приймати і в сей святій вечер? Навіть в сю ніч, коли добрий господар і собаки з хати не вигонить? Красно!... Не біда! Піду глядіти притулку бодай у темному лісі.

— Татку, не йди, — прошепотів Васько, віддуваючи губи і кріпко імивши батька за руки.

— Синцю, тобі жаль тата? заговорив, дрожачим від зворушення голосом, Кармелюк. — Дитино моя мила... спасибіг тобі...

На звук сього голосу чоловіка, серце Марини забилося кріпше і облесні обітниці пана, погрози і страхідня батюшки все се в одну мить зчезло перед звуком сього голосу, — остав лишень одинокий жаль за нещасного вигнанця.

— Іванцю, — бідолашний мій! — крикнула вона тихо. Чого, пощо ти сюда прийшов?...

І, прилягши на грудь мужа, Марина гістерично розди-
ралась.

XXIX.

— Марино! Дружино моя, що тут стало ся? — проговорив здивований Кармелюк.

— Нічо, нічо! — прошепотіла Марина відриваючись від його грудий і налякано обзираючись довкруги. —

Як ти сюди зайшов? Чи бачив тебе хто?

— Ніхто не бачив; на дворі заверюха мете, що п'ять кроків чоловіка від дерева не розріжниш. Абож пани до сеї пори ще не вespoкоїлись?

— Ні... ні... Ти не знаєш, вони все бачуть, все чують...

— Успокій ся, голубко, — перебив Марні Кармелюк, стискаючи її горячі руки. — У тебе нема лиця, ти вся горши. Кажу тобі: ніхто мене не видав, я перебуду тут з вами аж до досвітку, а завтра ночью оиять прийду.

— До досвітку! — крикнула в страху Марина: — ні, сьому не бути, треба втікати!

— І чомуж се? Говори на розум, Марино, — проговорив вже трівожно Кармелюк, щож засідка яка? Ти може що знаєш?

— Не знаю нічого... ні... Так... чекай... девкруги всі говорять... Пани всі чекають... Янчевський тут.

— А... пан Янчевський тут!.. Значить хотять вчинити облаву на хутряного звіря, — промовив неясно Кармелюк, — окружити берліг і викурити...

— Ой,, Господоньку, Бженьку, щож се? — прошепотіла з остраху Марина, хватаючись за голову.

Кармелюк сей оклик взяв за прояву страху.

— Та успокій ся Марино, жішко, — сказав він, опускаючи свою руку на її плече. Яж тепер не хлоп панський а страшний Кармелюк, — мені лишень показатись би, а всі пани кинуть ся у розтіч...

— Лиши, Іване, на Бога... їх багато там... Молю тебе... бодай задля отенх дітний. Ох, ради тих нещасливих!

Марні пригадались облесні слова пана і вона гірко заридала, закривши руками лице.

— Постій, Марино, успокій ся, — заговорив піжше Кармелюк, — так знай, що ніч ще наша, в сій же хвилині пани не застукають, а треба би все обдумати раз на завсїгді.

Він здіймив із себе кафтан і шапку, обіймив Марину рукою і посадив на лаві. Васько ще раз увесь час тої сцени

стояв біля батька, пасуцлював брови і моргав з натугою повіками; тепер він знов підсунув ся до батька і пристанув біля него. Кармелюк притис сина к'собі.

— Слухай, Марино, — проговорив він із спокоєм, наколи папи завзялись мене ловити: вони не забудуть і про вас; не піймають мене, на вас відімстять ся.

При тих словах мужа Марина здригнула від ніг до голови.

— Тут вам не жити, — говорив дальше Кармелюк. Я все так урядив, щоби вас перевести у Бесарабію, є паспорт, є гроші і коні, — все... доїдем до Дзвонарів, а там ожидає вірний чоловік. Мигом переправлю вас, уряджу і заживете...

— Татку, я поїду з тобою! — прошепотів з радстю Васько.

— Поїдеш, сину, вільний будеш, — сказав в одушевленню Кармелюк і горячо пригорнув до себе хлопця.

— Ні, ні! — крикнула Марина, — сьому не бути! Не може се статись! — повторила вона уперто, — пан шймає кажу тобі, — майже крикнула вона, не даючи відпочісти Кармелюкови, і додала страшим шепотом: він слідить за мною.

— Так ідемо в сій хвилині — кінь чекає... бери діти, а більше нічого й не треба, — ся ніч ще наша.

— Ні один день, ні одна година... — перебила йому Марина і скочила з місця: — втікай, втікай скорше, — заговорила вона бистрим і уривочним шепотом: — Христа ради втікай... Зловлять тебе... замучать... і нас...

— Так отже, значить ся, відказуєш ся їхати і заріз на все? — промовив понуро Кармелюк, піднімаючись із місця, — згадай Марино: а чейже ти моєю жінкою і матерію моїх дітей.

— Мати!... Яка я мати? крикнула з гірким риданєм Марина, — я їм ворогом! Я прокладати гадина! Але ні, ні, — не хай все пропадає, — не можу!!! Іванчику мій! Друже мій! — заговорила вона, мішаючи слова зі сльозами, — не можу їхати... він сейчас нас зловить... Поглянь же якою я стала, як жс мені їхати! Час мені лагодитись в пропавшу сто-

рону, в иншу дорогу; ой, згальнянь ся наді мною! Чейже мені і так не довго остає до життя! — гірким риданєм вирвались у Марини послідні слова. У перве ся страшна гадка утала перед нею в повній наготі. Марина обхопила мужа руками за шию і припавши головою до його грудий, заплакала безпомічно і гірко.

— Марино... Марино... прошепотів Кармелюк, пригортаючи до себе дрозаче від сліз худе тіло жінки.

— Пожди, Іване, промовила оиять Марина, віднимаючи голову від грудий мужа, і отираючи сльози руками, — може бути, що й не побачимось тут... Прости мене... за все... за все... за мої докори... за злобу.. Я знаю, не така тобі потрібна була жінка!... Але чиж я сьому винна? Ой, Боже мій, а чейже і мені хотіло ся жити...

— Бог з тобою, Марино, чи тобі мене просити?... Тв мені прости за се, що хотя і не в власної волі, а всеж таки завязав тобі сьвіт, — проговорив Кармелюк дріжучим від зворушення голосом.

— Що було, те минуло, —казала дальше, ковтаючи сльози, Марина, — но наколи ти бажаєш, щоби моя душа бодай на тім сьвіті зазнала спокою, то поклянись мені, що ти покаєш ся, що залишиш душегубство. Господь ласкавий, Іванку... Він простить, помилув... Погадай про свою душу, про діти... твій гріх впаде і на них.

— Кляуєь тобі, Марино, — сказав із глибоким чувством Кармелюк, — не проливав я із своєї вини люцької крові і не проллю, не був я душегубом і не буду; клянусь що буду жити лиши для добра людий, своїх братів...

— Спасибіг. Іванку... спасибіг... прошепотіла Марина зівсім обезсилена горячим поривом. Про дітий не забудь... чаколи я їх лишу... вони чейже були нашою відрадою... — Марино, — закликав Кармелюк, — нехай про мене забуде Бог, наколиб я коли на них призабув. Пращаюєь з вами, але лишень до весни.

— На Бога Іване !...

— Не бій ся, Марино, прийду за вами, але не сам один.

— Вечеру сьвяту, ось вона, — Марина подала чолові-

кови завязану Васьком вечеру, — візьми з собою... може в
послідне...

— Татуно! — крикнув із сльозами Васько. — Не йди
від нас... Я не дам тебе панам... не дам.. не дам! Хлопчина
обіймив батька за коліна і, уткнувши в них голову, голосно
заплакав.

— Сину мій! — прошепотів Кармелюк і горячо притис-
нув хлопчину до своєї груди. — Ні... досить... Не могу! Візь-
ми його!... Хорони вас Боже! — крикнув він, з натугою від-
риваючись від сина; плачучого хлопчину передав жінці і, за-
кривши рукою очі, поспішно вийшов із хати.

— Здержуючи з трудом, підступаючи до горла гони,
вийшов Кармелюк у сїни.

Коли двері за ним замкнулись, у нього проявилось ми-
моволі питанє: як скоро він знов переступить ті пороги? І
серце Кармелюка защиміло: із глибини душі піднялось тем-
не неясне перечутє, що він сюди вже більше ніколи не вер-
не....

Він ще раз оглянув ся на жінку, котрої стать слабим
пятном біліла на стїні темних сїней, ще раз махнув її рукою,
насунив на очі шапку і потонув в глибокій темряві ночі.

Сипав сніг, густий і м'який. Великі його платки без-
звучно падали на землю, укладались тонкою верствою на
одїне Кармелюка, нависаючи на бровах, заліплювали йому
очі. Довкруги було тихо, ніхто небезпокоїв нічної морчали-
вості... Здавалось, начеб то чиясь невидима але могуча ру-
ка хотїла придавити тою холодною білою габою всяке живо-
тїне на перемерзлій землі, всякий звук, деякий порив люд-
ського серця...

Кармелюк ще раз оглянув ся в сторону своєї рідної ха-
ти, обтер рукавом непрошену слезу, натиснув на голову шап-
ку і блистро подав ся наперед, стараючись бодай своїм швид-
ким рухом заглушити нестерпимий сердечний біль.

Густі пасмуги падаючого снігу закрили усе довкруги
білявою пеленою. У віддалі 10 кроків, годї було розпізнати
дорогу, де-не-де крізь сїю білу, рухому ослопу, мелькали
світлими пасмугами і пятнами маленькі вікна снігом зане-

сених хат. І не думаючи про дорогу, Кармелюк брив снігом все вперед. Кождий наворот, кождий рівчик був йому добре знаний.

Тепер однак сі незначні подробиці родимої місцевости пригадуючі йому золоті спомини диточих літ, не звертали на себе жадної уваги.

Він мовчки йшов вперед, понуривши голову і не девлячись наперед себе. Гадки його були там, в оставшій за ним рідній, убогій хаті, тепер теплій і ясній, з кутею й пирогами коло образів. Йому так й хотілось вернути назад, пригорнути до себе хору жінку, дитий, і сказати їм крізь сльози: »не гоніть мене, прийміть назад«... Яж нещасливий, долею окрадений батько! Я піду завтра до нана, впаду перед ним на коліна і буду молити його, щобн він мені простив, забудь все... Я намучив ся... Я намучив ся, знеміг ся і вже більше ні чого не хочу, ні волі, ні долі... Я буду працювати як вірна худоба... дозвольте лишень мені дожити туг із моїми рідними ешками, підховати їх нещасних, малюк, в нічим неввинних«. Мимо сього Кармелюк понимав, що йому ніяк вертатись. В недоговорених і без звязи сказаних словах жінки, в її наляканих, лихорадних рухах, в тім як: вона його поспішно виряджала, у всім тім було щось зловіщого...

»Чи не слідять вже тут за мною?« — подумав він огірчений.

Може статись... Скорше, скорше відсіля! В темний ліс, в печери!... Лиси мають нори, вовчиця сидить у своїому барлозі, кормлячи своїми грудьми вовченят, — лишень я одніський не маю ні родини, ні рідного гнізда! Лишень я в ту святую ніч, маю іти крізь заметіль в безпуте дальше і дальше, куди очі дивлять ся, дальше від тепла і світла і людського жилища!...«

Кармелюк крічко пригорнув до груди загорнену в хустка вечерю, котру йому жінка дала і тихенько прошепотів: — Куди іти? Де голову приклонити?

Перед його очима стала знов лишень що пережита сцена, бліда, змучена стать жінки, її мова... І остра, пекуча гіркість піднялась із глибини душі і затопила всю грудь...

Звісивши голову на груди, мовчки ступав Кармелюк, не замічаючи нічого довкруги. За ним неслись його чорні думи...

Таким чином йому вдалось вже вибратись за село, коли напрасно здержав його чийсь захриплий, п'яний голос.

Кармелюк здригнув, інстинктивно вхопив за ножаку і підняв голову.

Перед ним стояв якийсь присадковатий чоловік, загорнений в свиту, з насуненою на очі кучмою. Завіяне снігом лице годі було розпізнати, але Кармелюкови видалось, що острій погляд незнакомого спочав уважно на його лиці. Остаточно він вскорі переконав ся, що його побоювання були безпідставні: незнакомий стояв на ногах не конче певно і говорив п'яним плутаючим ся язиком.

— Ей, ти, — крикнув він хрипким голосом, — відповидай, коли питають! Чому мовчиш, чи ти пан якийсь! Та не крутись, а стій прямо, сто чортів матері твоїй!

Незнакомий заточив ся і мало що не перевернув ся, але, домахнувши руками, здержав сяку-таку рівновагу.

— Бо ти, чоловіче добрий, здорово, здаєть ся, наливав ся, — відказав Кармелюк — коли в такий святий вечір чортів згадуєш!

— Наливав ся або й ні, — се не твоє діло! Що ти мені пан, чи економ? Та що мені і пан! Я самову панови плюну у вічі, а ти відказуй: де Головчинці, куди їх чертяки запропастили?

Кармелюк хотів вже було показати дорогу, коли п'яниця, не слухаючи його пояснень і заточуючись дуже, завернув в напрямі до села і за хвилину зник в білій, сніговій метелі.

Кармелюкови стало легше на серці.

— Заяць, травлений заяць! — прошепотів він з огірченням. — Навіть п'янюга стрічений на дорозі, змушує мене хватати за ніж...

Кармелюк звернув з дороги і подав ся до невеличкого гаю, що приширав до величезного соснового ліса який тягнув ся десятками верств. Увійшовши кілька кроків, він голосно

свиснув; у відповідь почулось кінське іржанє. Кармелюк незабаром вийшов на вузьку стежечку. Дійшовши до переваленого через дорогу дуба, він повернув праворуч і наткнувся остаточно на маленькі саночки, запряжені в одного коня.

На вид господаря кінь потихонько заіржав і підніс до нього морду. Кармелюк здіймив з коня попону, відв'язав мішок з вівсом, розсїв ся в саночках і звернув напрямць. Через кілька хвилин він виїхав на широку дорогу і в'їхав у темний бір.

В лісі було зовсім тихо. найменший вітрець не до тітав сюди. Вже трошки було провиднілось. Очевидно зійшов був пізний місяць, але крізь товсті слої сніжних хмар світло його проникало блідим, матовим відблиском.

Неповорушно стояли мохнаті ялиці, прикриті густою верствою інею і снігу. У тій величній тиші було таємне і величне. Видавалсь наче свята ніч тихим кроком зійшла і над сей зачарований ліс. Кармелюк пустив поводи і знов призадумав ся: тишина ліса навівала на душу м'яжку журбу і уносила його спомини до щасливих літ життя, коли то він на кружку своєї родини, тоді ще веселої, стрічав сей великий день.

Де се щастє, де ті роки тихого життя? Куди його кинула судьба?

Ні, не судьба, а дика панська злоба. Страшна їм воля над душею чоловіка.

— Звірюки бездушні! — проскреготів в голос Кармелюк.

Перемучившись так три годині, він остаточно виїхав на добру дорогу.

Метелиця тимчасом притихла, вітер розганяв хмари і небавки небо закрисилось холодним, синьоватим відблиском. Кармелюк мало-помалу зміг розпізнавати яснійше черти коня і обриси дерев... Остаточно досвіток настав в повній своїй силі. Очищений з хмар небозвід здавалось припізняв ся і зарум'янів від блиску далекої ранньої зорі.

Кармелюк зняв шапку, перехрестив ся і пустив коня їти вільним ходом. Прогалину переступила небаром друга прогалина, очевидно також поперечна дорога, на котрій видні-

ли ледви слабенько присипані пухким снігом сліди мужицьких саний, переїзджаючих туди не дальше як годину перед тим. Кармелюк зліз із саний, лишив коня на дорозі і рішив перейти, щоби розглянути дорогу і ршпити, куди повернути. Нагло почув ся голосний кінський тупіт. Прямо на нього несли ся сани, запряжені парою прегарних, панських конанску янотову шубу, на козлі сидів візник і якийсь мужик.

— Гей, люди добрі, а куди тут дорога на... почав було Кармелюк, але візник лишень бляснув батогом і сани в одну мить промчали біля нього.

— Иш ти, — прошепотів Кармелюк, — трьох одного бо чь ся. Ну, значить, треба їхати за ними. Доїду до якого жилища та там і розпитаю.

Кармелюк тяжко зітхнув. Столітнього дуба не прикріпле ного корінем до землі, зломить буря, а як жеж без підпори може уцілити один чоловік? Чи чував він від кого небудь ласкаве, задушевне слово?... «Чував, чував» — мало що не крикнув він. — Від неї, від тої чистої, повабної дівчини, мелькнувшої перед ним, наче падуча зірка... Але де вона... чи і згадує вона його?! Добра, чиста дівчина, з ангелським серцем і ясною душею! І чи сміє він думати об ній? А чомуж би ні? Чомуж би не можна думати о сонці і хмурому борсукові? Але який же хосен із сього думаня?... Вона вже вийшла заміж. забула про свою стрічу із страшним Кармелюком... Кармелюк зівсім затопив ся у темні думи.. Не підводячи понурих очий, він не звертав на нічо уваги, що діяло ся довкруги його; кінь ступав тихим кроком, звертаючи після свого вибору на перетинаючі ся лісні дороги... Тимчасом підняв ся вітер... Мохнаті ялиці сердито закивали головами, по лісі проніс ся глухий шум. Кляптики снігу замештались у воздусі...

Задля гущі лісової годі було вітрови розгулятись як слід; але по його силі гудія можна було догадуватись, що у полі розігралась люта метелиця...

Кармелюк схаменув ся. Він припідняв в'язки, став на

санях і оглянув ся кругом. Йому видалось, що якась чорна тінь перебігла за ним дорогу.

— Чи не вовки се? — подумав він і неустрашиме його серце трівожно забилося. — Ось він, несподіваний кінець! Страшного Кармелюка, недоступного панам, знівечать вовки!

Не вдаючись в непотрібні роздумування, він оглянув пістолі, встав на санях і свиснув.

Зловіщим відгомоном проніс ся його свист похід склепіня темного і понурого ліса.

Кінь застриг ушима і хистко рванув вперед.

Метелиця лютувала.

Тепер Кармелюк зівсім вже не міг розторопатисл. Він їхав прогалиною, однак пізнати можна було, що се не була дорога, бо сани його западали то в глибокі ями, то вискакували по пенях.

Положенє ставало небезпечним. Змучений кінь декілька разів приставав, але неволений господаром, знов силкував ся пробиватись снігом вперед; замети снігові ще більше тамували рух. Годі було вгадати і означити пору, бо і зірок не було видно і Кармелюк не міг ніяк пізнати: як далеко ще до розсвітку?

Він вернув ся до свого коня і поїхав слідом проїхавших саний. Поволи ліс почав ставати що раз то рідшим. а через годину їзди на його обрубці побачив Кармелюк велику подвійну хату з богатим обійсьтем, окруженим високим частиком; ворота були відчинені. Кармелюк вїхав у ворота і, переїхавши широкий переїзд, переполовлюючий хату на дві половині, навернув прямо до довгого піддаша, під котрим стояли різні сани. Навертаючи, він вчинив так наглий закрут, що о мало що не наткнув ся голоблями на другі сани, запряжені парою добрих коний.

— Ей, паночку, обережно, — чи не хочеш ти моїм коням висадити очий? — проніс ся із саний дзвінкий голос.

Кармелюк оглянув ся.

XXX.

В саях, на високо підмоцненім сїном сїдженю, сидїла красуня-молодиця. Її округле смагляве лице завивала червоною хустка, повязана низько, майже над самими бровами, чорними і густими. Великі карі очі гляділи весело і палко. Ясно червоні повні губи були напів отворені, а з поза них мелькало два ряди білих, мов жемчуги, зубів. На нїй був синї халат із сїрим смушковим ковнїром, перевязаний в станї червоним поясом, з під халата видно було маленькі червоні сав'янци. Молодиця держала в руках поводи і здавалось, що має замір від'їзджати. Облита рожевим світлом раннього зарева, красавиця була надзвичайно понадна в сю хвилю і Кармелюк мимоволї задивив ся на ню.

— Деж ваш добрий день, папочку? Відки Бог провадить, говорила дальше моторна молодиця, з вдоволенем спляючи свій погляд на хорошій статї Кармелюка. Кармелюк був одітий в сню бекену і високу, сїру смушкову шапку — улюблений стрій панських економів і дрібної шляхти.

— Добрий день! — відказав привітно Кармелюк, злізаючи із саний і з вдоволенем розпинаючи спину. — Заблудив я в дорозї, та тепер і не знаю де я?

— А деж, як не в безверхїй корчмі. — усміхнула ся молодиця і блиснула осліпляючо білими зубами.

— Фі-і! — просвистїв з протягом Кармелюк. — Ось куди занесло! Шкода! Хай то чорти візьмуть! А не знаєте ви, крале, як би мені чим скорше дістатись на Дзвонарі?

— А як же не знати. знаю... Так ось перехопитись полем... і охоча на слово молодця почала пояснювати дорогу. — І мені тудиж дорога... Там моя корчма недалеко, хочете — проведу.

— Не можна, треба дати коневі відітхнути: ціліську ніч блукали. А куди-ж вам так рано? Подождіть дрібочку, а тоді разом і рухнемо.

— Нема коли, треба поспішати: ціліську ніч ховались

перед заверюхою, а чейже нині Бог дав велике свято, так належало би господині бути дома.

— Лячно перед чоловіком? — моргнув бровами Кармелюк.

— Чоловіка давно у москалі віддала, — відказала з усмішкою красавиця, — сама собі господиня.

— Не вжеж? підморгнув її опять Кармелюк, по неволі віддаючись веселости. І задля когоч так із святом спішите? Чейже ще дуже вчасно... Одинцем їхати лячено.

— А мені кого боятись?

— Ще і чортяки по землі вештають ся.

— Не лишень чортів, — а й самого Кармелюка не боюсь, — відказала моторно молодиця.

— Го, го! — роземіяв ся Кармелюк.

— Абож то він страшнійший від самого чорта?

— А певно, що так коли від него всі пані втікають.

— А виб втікали?

— Я? — молодиця повела чорною бровою і, мелькнула очима, сказала: — я би його, як ниточку, довкруги пальця обвила.

— Деж там!

— Ось лишень приведіть, то й побачите!

— А приведу, їй Богу, що приведу — Відказав Кармелюк, підкручуючи вуса. — Побачимо хто виграє. Перед ним баби як свічки, тають.

— Деяка розтає, а деяка і розпалить, — і молодиця розсміялась дзвінком, срібним сміхом і обкинула Кармелюка таким палаючим поглядом, від якого у кожного забігалиб мурахи поза шкірою. — Лишень не забудьте про мою корому. Уляни — салдатки-шинкарки у Чорному лісі... та лишне всього ви сідайте зі мною в сани, — місця вистане, підвезу.

— Рада би душа до раю, так гріхи не пускають, відказав Кармелюк, знімаючи шапку і кланяючись молодиці. — А в корчму заверну і з Кармелюком, — не прогнівайтесь.

— Красуня кивнула головою. — Глядіть же, а то я дождати му — вона шмагнула батоном і виїхала з двора.

Кармелюк розпряг коня прикрив його дергою, дав вівса

і пішов до корчми. По його лиці все ще таки блукала усмішка. Розмова з моторною молодницею полишила у нього в душі якийсь ясний і відрадний відблеск. Від блеску її зубів, від сріблиного сміху, горячих очий і веселої балачки — неначе легче стало віддихати.

— Ось хто живе без журби і нарікань. Ех, таким лишень жити! — подумав собі Кармелюк і захопив ручку від дверей.

— У корчмі не було нікого, лишень один молодий Жид стоячи з напругою поглядав на двері. На вид Кармелюка він вчинив якийсь неозначений рух і сейчас заговорив бистро і безладно:

— Ой, ой. Як рано пан встали!

Чого вам, пане? Меду, горілки, чи пива все є... Ой, ой, все є!

— Дай стакан горілки і закусити чого... Перезяб.

— А з далека пан їдуть?

— Заблудив в лісі...

— Ой мамеле!... Пан виїхали з дому ночію і під таку заверюху. Ой, вай такого заверюха!! Зараз, зараз, в тен момент, — перервав шинкар сам своє бовтанє, запримітивши, що Кармелюк сердито насупив брови. — Ось горілка, — Він поставив перед Кармелюком кварту, — а закуску сейчас принесу...

— Але ти не отягайся! — сказав грізно Кармелюк. — Хліба і сала: мені спішить ся.

— Хліба і сала, — повторив шинкар з таким видом, наче бп йому приходило робити щось дуже гидкого, — хліба і сала! Я для пана маю щось особлившого! — сказав він, піднімаючи до гори свій вказуючий палець і, борзо відвернувшись, вибіг з кімнати. Минуло чверть години, пів, — а шинкар не вертав. Кармелюк вже було хотів встати і пійти слідком за господарем, коли двері скригнули і в хату увійшов новий шинкар. У мисці він ніс товстий кусник свинини і свіжину паланицю.

— Вибачайте, ласкавий пане, — жінка десь була заборонила ключі, але прошу стрібувати кусень отсеї свинини... цм... цм... — зацмокав він губамг, — се не »щонебудь«!

Кармелюк мовчки прийняв ся за їду. Між тим услужний корчмар поставив Кармелюкови ще більший ківш пива.

Кармелюкови стало горячо; тіло його неначе розлилось зівсім.

Воно домагалось бодай короткого відпочинку...

Кармелюк знав, що йому пора вже їхати, коли тимчасом шим заволоділо якесь одеревіне. Він про ніщо не думав, не згадував, а лишень відчував на собі розкіш тепла і світлоти. Не спінучись, від дістав з кишені гаманець і лопьку, набив її тютюном, викресав вогню і з вдоволенем затягнув ся їдким димом.

В сій хвилі двері відчинили ся. Кармелюк оглянув ся, але сейчас же і впокоїв ся: в шинок увійшов худощавий мужик в полатаній свитині і рудій полинялій шапці баранкові. Підійшовши до шинквасу, він зняв з голови шапку і, віддавши низький поклін, заговорив з шинкарем о чімсь — дуже пониженим і просячим голосом.

Кармелюк на їх бесіду не звертав найменшої уваги. Овіявшись хмарками сніжого диму, він любував ся перебути. В його уяві і пам'яті полишивсь лишень ясний, дрозливий, вогняний погляд молодички і її мелькаючі зуби.

Тимчасом розмова поміж мужиком і шинкарем почала змінятись в гостру перепалку.

— Ну, ти, — мешігіне, — закричав Жидисько так грімко, що Кармелюк здрігнув і мимоволі почав вслухуватись в розмову, — чи ти з глузду зсунув ся, чи що? Тобі на борг відро горілки! Тобі паршивому харлакови?! І хтож тобі повірить?! Чиж кождий добрий Жид не знає, що ти поганий, парливий харлак, що в тебе ні поля, ні города, ні хати і крижінки — ніякої худоби! Ні гуски, ані навіть курки! А тобі давати відро горілки?... На борг! Ой, ой — »файний гешефт!«

— Змилуй ся, Лейзар, заставлю все!

— Ти, ти заставиш? Ну, що в тебе є? Дірава свитина чоботи без холяв? Шапка без верху?!

— Відроблю...

— Ти відробиш? Або, може бути, жінка твоя? Хороша робота, добра робота, мені такої роботи не треба!

— По трошки, Лейзар, по трошки...

— Ой, вай! — зверещав Лейзар і відскочив в зад. Нащо мені сей чортівський клопіт!

— На Бога, Лейзар, тиж сам батьком, подумай. щож мені вчинити?... просив ся так жалібно селянин, що Кармелюко ви стало жалко сего обдертого мужика, але жалібно голосіня мужика на Лейзора не робило жадного вражія.

— Що чинити? — відказав він з напрасним сміхом. — А піднеси усім по склянці води. Вода — здоровий напитек. Ой, вей! Куди здоровий від горівки.

— А позволь, чоловіче добрий, запитати тебе, коли можна, нащо то тобі потрібне аж ціле відро горівки, що не соромиш ся запобігати ласки у поганого парха? — вмішав ся в розмову Кармелюк.

— Ой, паночку ласкавий! — звернув ся до нього мужик і промовив, втираючи полою червоні очі:—дав Господь в ноці сина. Пятеро дітий було у мене і всі повмирали... а ось післав Господь і радість. Перебіг я ціле село і ніхто не хоче за кума іти, — а чому? Тому, що я бідний харлак, що не надіють ся, щоби я їм поставив відро горілки... Ой, Боженьку, доведеть ся дітнині моїй без хреста на той світ іти. — мужик уткнув лице в рукав і безрадно заплакав.

— Ну, не журись, друже, — сказав ласкаво Кармелюк, — треба землякови допомогти в такій »пригоді«. — Ой, ти, гаманове вухо! — крикнув він грізно до Жидюги. — Доволі тобі кешкувати з християнина, бери гроші, він кинув на стіл червінця, — і винеси йому відро горілки, але не відпущеної, а найліпшої! А ти, брате, присядь ось тутечки — випий чарку! Ти певнісько здорово перемерз.

Гризний крик Кармелюка вчинив в Жидюзі неждану переміну: він побілів як полотно, і в одну мить вилетів із хати. Мужик присів коло Кармелюка.

Ти із чийх будеш? — запитав Кармелюк, наливаючи своєму гостеві стакан горівки.

Мужик назвав імя і прізвище пана, децо знакове Кармелюкови і назву села.

— А яким же чином ти попав ся в таке убожество?

— Ой, паночку, ще і питаєш? закликав гірко мужик, — бачиш, який я, — він розвів руками вказуючи на свою то-леньку стать, — який я робітник, а пан дошкулює... п'ять днів в тижни панщини... один день остає для себе, а тут ще і жінка сподобалась дозорцеві... не пішла вона на гріх і по-чав він на нас мститись... Все відібрав і корову, і коні.. а вона бідна ще й розхорілась... Діти пішли... та все хоровиті... умирали.... Звалив він на мене подвійну роботу... ну і пішло все за вітром... став посміховищем цілого села... навіть ха-ти наладити не можу. Ех, від такого життя і до гріха не далеч-ко! — вірвалось у нього голосіне повне щирого горя.

— Не журись, друже, — сказав Кармелюк кладучи сво-ю руку на рамена обідранця, — прийде весна, прилетять больні птиці і хто їх пісню зрозуміє, сей і волю найде...

Мужик закрив лице руками і сказав гірко:

— Ох, ох, поки сонце зійде, роса очі виїсть. Біда, знай, не за горами а за плечима. Подумайте як я живу: навіть ку-мом ніхто не хоче бути. Цілу нічку жінка перетомила ся, що вже там баба не робила, — думали, що не жива дитина ро-дить ся, а воно живе родилось, лише хирне, хирне... ось, ось Богови душу віддасть — а ніхто не хоче і хреста дати...

Кармелюка врзипли слова мужика. А що може і справді душа родючого ся хлоняти не дала йому в ночі згинуті і на дорогу вивела лишень тому, щоби він її увів в мир хреще-ний?

— А де ти живеш? запитав нерішучо Кармелюк.

— Та ось тут за селом, на »відстаї«.

— Гм, а далеко?

— Та буде верстов зо дві, не більше.

— Зівсім близько, — »духом перехопитись«, — під-хопив і шинкар, увійшовши по слідуючих словах в шинок з невеличким барилцем в руках.

— А чи пан-отець також так рано будуть і хрестити?

— Певне, ніяково прийти до него з порожніми руками!
— зітхнув мужик. — Треба би йому дати карбованця, або хоч два золоті... Але я побіжу, впаду до ніг, — проговорив він бистро, — може змилосердить ся: дитина хирна...

— Не требаж в ноги падати, — сказав рішучо Кармелюк, піднімаючи ся з місця, — найдесь в нас карбованець. Я в тебе буду за кума.

— Паночку, батечку мій! — крикнув з неуданою радістю мужик і хвативши полу Кармелюкової козулини, почав вкривати її поцілуями.

— На світ народив! Спас від видимої смерти!

— Цілуй руки, кланяй ся в ноги ласкавому панови, — проговорив радісно і шинкар. — Ой, вей, такому харлакови — таке щастє... Се Бог тобі зіслав на долю твому снюви!

— Досить! — припинив мужика Кармелюк. — Ідемо і то чим скорше, бо я спішує і мені нема коли баритись.

— В мінутку! — захлиснув ся від радости мужик, а шинкар поперед нього метнув ся в двері, щоб чим скорше вивести Кармелюкового коня.

— Будьте ласкаві паночку, їдайте, а не минайте другим разом моєї корчми. — здриботів він, намагаючи Кармелюкови уїсти, обтикаючи йому ноги і поправляючи рядно; мужик примістив ся поруч, а барильце положив в ногах.

— Ну, готово? — спитав Кармелюк, беручи із рук шинкаря важки.

— Готово, готово! — відізвались поспішно і мужик і шинкар.

— Ну, рушай! — крикнув на коня Кармелюк.

— З Богом, з Богом! — повторив три рази шинкар, радісно потираючи руки. Кінь рванувєь і сани поєхнулиєь по блискучій білій рівнині.

Через десять мінут мужик підвіз Кармелюка під велику хату, стоячу одинцем за селом.

— Тут? запитав здивовано Кармелюк.

Хата зівсім не була похожа на житло; доокруги неї не було видно ні огорожі, ні города, ніяких будинків, — а і сама стояла у чистому полі, за півтора верстви від села.

— Тут, відказав мужик, вилізаючи з саний і завваживши здивованє кума, поспішно пояснив: — до сеї пори не маю зібратись поправити свою хатку, та »дозорца«, дай йому

Боже здоровля, змилував ся, призволив поселити ся пока що в економській.

— А... — протяжно сказав Кармелюк, згадавши на слово мужика, — ну, заведи коня де nebude та дай йому їсти.

— Сейчас, сейчас... все зроблю, будьте ласкаві, пане милостивий.

Мужик отворив входові двері і знявши шапку, поклонив ся низенько Кармелюкови.

Кармелюк увійшов в слід за ним до сінни, а ошісля у велику, зівсім пусту хату і у ній не було найменшої признаки на се, що тут мали жити люди. Ні одного горшка, ні миски, ні ганчірочки на лаві, не було навіть ікон. Велика щіч була холодна наче лід: не лишень вогню, а навіть попелу не було видно.

Кармелюк здивований оглянув ся довкруги і з легким свистом сказав:

— Гай, гай, чоловіче Божий, та як же ти живеш. що в тебе ні горшка, ні покришки?.. А деж жінка?

— В тій хаті через сінні... Ми тут не живем, а там, — пояснив поспішно мужик. — так ось переконаюсь як жінці, поділюсь з нею радістю... Може і пан не відкажуть ся зайти?

Мужик ввійшов до сінни, зачинив за собою тихесенько двері і через мінуту вернув ся опять.

— Заснула, паночку, сказав він тихо, — лишень, що втихомирилась... жаль будити...

— Нема і потреби, сказав Кармелюк. А деж дитина?

— Баба пошла до попа іменувати.

— Коби вона бодай до церкви не потягла — сказав з досадою Кармелюк. — а ти, брате, поспішись, мені нема коли гаятись.

— В сій хвилині, от лишень затоплю, побіжу за кумою і до батюшки.

— Просиж пан-отця, щоби був ласкав сюли, я грошій не пожалію.

— Зараз, зараз!

Мужик заметушив ся, приніс оберемок соломи, затопив у печі і побіг за кумою.

Кармелюк осунув ся на лаву. Його почала розбирати якась непонятна туша досада. І по що він згодив ся їхати на хрестини? Не ліпше то було дати мужикови червінця?! З червінцем в кишени пошукав би він собі і п'ять пар кумів. А тепер потягнеть ся і сухозолоть! Баба, будь ласка, піде з дитиною в церкву, піш не схоче перед »відправою« хрестини, а »відправа« довга, до сього ще процесія — відтак захочеть ся і пан-отцю розговітись, відітхнути. А опісля накопичить ся гостей: святочний час... а пани в Головчинцях можуть перенюхати.

— Ах, смикнула мене лиха година! — прошепотів з досадою Кармелюк і спершись ліктями на стіл опутив голову на руку. — А на серці, то вже так погано, неначе там сотня кошенят драпає, — зівсім не до людей! Бо — і в голові щось шумить.

— Ух, ти! простогнав він голосно.

— Зівсім погано... і нудно-сучно якое. Не багато, здаєть ся, і вишив: стаканець горілки і кішник пива і так розібрало?

Кармелюк потягнув рукою по голові і кругом оглянув ся: голова у нього дуже боліла, перед очима стали перепливати зелені смуги, усе тіло якоесь отяжіло.

— Добреб було переспатись, подумав він витягаючись... коли в тім напрасно перед його очима буквально замиготіли вогняні очі молодиці і її білі лискучі зуби...

XXXI.

— Що се, та я і справді в сні, — сказав голосно Кармелюк і потряс головою. — Ага, ось і кума, — в сїнях почувсь кроки. — ну, охрещу, та і чим скорше в дорогу.

Двері справді відчинились і до хати увійшов мужик в супроводі хорошенької, гостроносої молодички, тоненької і верткої.

Ось, пане і кума; не во гнів вам, ліпшої не найшов, — сказав він, кланяючись опять Кармелюкови.

— Бо ліпшої й не треба, де ти найшов і таку кралю? — відказав люблязно Кармелюк, встаючи з місця і кланяючись молодиці.

— Ласкавий пан сміють ся наді мною, бідною, — поту- пляючи манірно очі сказала молодичка.

— Нехай наді мною так посмієть ся доля, коли я брешу!

— Знаємо, знаємо вашого брата! — веміхнула ся ласкаво молоденька кума. — А ось з таким кумом не гріх буде і чарочку випити — як се правда.

— А тут як раз і горілка і закуска є! — крикнув весело мужик. — Я в тій хвилині й принесу.

— Не годить ся до хресту, — припинював його було Кармелюк.

Але мужик махнув рукою і авторитетно заявив:

— Для знакомства з кумою і закон приказує. — і вибіг із хати. Він вернув ся з флянкою горілки, а поставивши її на стіл, крикнув до куми: — ану кумко-любко, допоможіть закуску внести!

Через хвилино на столі явилась і миски з пирогами, і ковбаси, і солонина вуджена, і солені огірки, і фляццна допіканки і кашничні паляниці. Все те вносили і розгавляли на столі мужик і веретлива молодичка.

— Ого-го, куме, здивував ся Кармелюк. — А леж бо в тебе принасів приладжено для цілої сотні салдатів.

— Кума, спасибіг її, принесла, — покивав головою мужик. — Не даром кажуть, що як Бог кине на чоловіка оком, то щастє до нього так і пхаєсь і дверми і вікнами.

— Що правда, то правда! — Підхопила молодичка. — Ось ще досвіта ти прибїгав до мене, нарікав, що ніхто до тебе в куми не хоче йти. А тепер ось і Охрім і Степан набїгають ся один на другого, в другу і третю пару. Щасливий твій снюк буде, Іване.

— Ах, ти, Боже мій! — ось я вже сього не ждав і не ду-

мав! — крикнув радісно Іван. — За таку новину не жаль і по чарці випити. Наливай же, кумо!

— А тож бо, сейчас! — молодичка налила повну чарку горілки і поставила її на тарілку, піднесла із поклоном, повним залицяня, Кармелюкови.

— Не годить ся, кумо... вже хай після хресту! — намагав ся було відмовити Кармелюк, але кума лишень махнула рукою.

— До хресту лишень і кумуєть ся, пане, — підморгнувши вона бровами, — а подорожньому чоловікови... з дороги... се неначе лік. Йй Богу! Випий же із моїх рук, куме! — додала вона і знов поклонилась і потушила очі.

— Хиба що із твоїх рук. — згодив ся нехотячи Кармелюк. — Алеж бо і ручки у вас, кумо, неначе у панянки: білі і пухкі неначе пшеничні пампушки.

При тих словах Кармелюка молодичка крешко зарум'янілась і о мало що не випустила з рук тарілки.

— Ну — і кум же! — сказала вона із вимушеною усмішкою. Небезпечний, засоромив мене так, що мале що і посуду не розбила. Чоловік мене жаліє, не дозволяє займатися тяжкою роботою, ось і руки білі, — пояснила вона.

— Значить — варто. Наколиб так і мені така, то я би, як у піснях співають, — підморгнув бровами Кармелюк, — шілував би, любував, ще й до печі кухарочку найняв!»

— Ну, алеж бо і жартобливий кум, з вами і кумувати страшно, — розсміялась молодичка, кивнула плечком і, відвернувшись до мужика, дала і йому чарку.

Кармелюк опустив ся на лаву і оцять узяв ся за горло...

Голова розболілась і, мимо всяких його з'усиль. його галки якось плутались, неначе щось мутнього переливалось у його голові.

— Чуєш, кумо, — сказав він голосно, — а внеси но кухню зимної води, мені ніяково... Голова кружляє.

— Та се баба тут накадила: цілісеньку ніч окріп гріла. Я відчиню двері, мигом перейде, — новий кум Кармелю-

ка відчинив двері і в хату перевалилась струя свіжого воздуха.

— Ага, може бути, що й зачадив ся... згодив ся і Кармелюк, втішений таким природним поясненем свого химерного недомаганя.

— А ви, паночку, роздягніть ся, скиньте із себе кожушину, воно сейчас таки і відійде! — засуятилась коло Кармелюка весела молодичка.

— Справді, справді, — приговорював і кум: при зачадженю — перша річ свобода тіла, а ми тут положимо панські річи.

— Будь ласкав, — згодив ся Кармелюк. Він дійсно почув в собі духоту, — кожушина буквально давила його і кров дудоніла у висках.

Кум і кума кинулись помагати дорогому гостеві. Кармелюк зняв кожушину і повстянки і хотів було остати в чемерці так молодиця спротивилась і тому.

— А пояс, паночку? — защебетала вона, — ой, ой, та тут ще і пістолі, кождий по пів пуда ваги, їй Богу! І якіж страшні! Скиньте ви все, паночку, та розстібніть чемерку... Так воно ліпше буде і від голови відійде.

Піддаючись її щебетаню і бажаню облегчити тягар і біль голови, Кармелюк здіймив пояс з пістолями і розстібнув чемерку. Молодиця поклала коло нього усі його річи. І справді, йому неначе полегчало; але, відсагнувши три рази глибоко, він все таки наказав своєму кумови:

— А ти, брате, бігай чим скорше до попа. бо я спіну ся.

— Сейчас, сейчас! — схаменув ся мужик і, вхопивши шапку, кинув ся з хати.

Тимчасом кума присіла коло Кармелюка і розсипалась в люблязній ввічливости. Вона угощувала його то сим то тим, красила свою бесіду жартами, не жаліла і підморгувань, та, не зважаючи на відмови Кармелюка, таки принудила його випити ще одну чарочку.

— Алез бо з вами, кумо, і сидіти лячно, — підсміхну

ся Кармелюк і зильно заточив ся на бік. — Так угостите, що і дитину загубимо.

— Нічого, добрі люди допоможуть! Таке свято Господь раз на рік дає, а такого кума може раз на цілісьеньке житє! — вона лукаво повела бровами, розсміялась дрібним сміхом і закрилась мережаним рукавом сорочки.

Кармелюк вже не перечив і позволив собі наляти ще одну чарку. Голова у нього тяжіла а на душі яснійшало... І горе і скука улїтали десь далеко... І хотяй поги у нього о-тяжли неначе олово, за те на душі полекшало якось без при-чини. Він вже навіть не думав про се, що треба поспішати: йому добре було сидіти тут в теплі, не рухати ся і про нічо не думати.

Минуло не багато часу, чи Кармелюкови видалось се ли-шень завдяки веселій щебетусі, — коли двері відчинились і в хату увійшов мужик в товаристві двох високих селян.

— А ось, пане куме, ще куми! — звернув ся він весело до Кармелюка. — Як довідались, що такого величнього ку-ма мені Бог післав, так ців села захотїло поріднитись!

— Здорові будьте, добрі люди! — привітав увійшов-ших Кармелюк.

— Із святим празником, паночку, — відказали увійшов-ші, низенько кланяючись і скидаючи шапки і свити.

— А виж кумцю-голубок, чого вже »приматкобози-лись«? — підморгнув мужик молодичці. Взагалі він тепер по-родивсь о много свобіднійше і не мав вже такого пожалїня одного, забитого виду як в шинку. — Так і прилипли до ма-шого добродїя! Частуйтеж і других кумів... Перед Богом всі рівні.

— Перед Богом, але не перед серцем, — всміхнув ся один із прийшовших, великан, з превеликими чорними ву-сами, похожий у всім на панського доїгджаючого.

— Видумайте! — здвигла плечика молодича. — Для мене усі куми рівні... Ось сейчас усіх почастую й приголу-лю.

— А може і приголублю? — всміхнув ся Кармелюк.

— Чомуж би й ні? — Наколи добрий кум, то й не грїх!

— відказала вертлива молодичка. — Кум все одно, що і родич!

Вона встала, налила два стаканчики і піднесла їх новим кумам.

Кума метнулась з охитію сповити внесене вусача, але Кармелюк заперечив:

— Спасибіг за честь, добрі люди, лишень мені вже годі, начастував ся з молодичкою... Вибачайте, не втраплю і в двері!

— Кума підведе, — усміхнув ся господар.

— Не погорджайте паночку, — прикмітив троха з гордо вусач.

— Не погорджайте, — приговорював і його товариш.

— Та що вам одна чарочка завадить? — Се так як бн зайвий спін на віз. Добрі жорна все перемелять! — задріботіла молодичка.

— Так закон велить, — докшнув рішучо і господар.

Нові куми стояли перед Кармелюком з чаркамп, ждучи постанови. Ніяково було дальше відказуватись. Кармелюк випив і з одним кумом і здругим і важко опустил ся на лаву.

— Його почав розбирати хміль. Він ще пам'ятав, що з ним лучилось щось тяжкого, страшного... печального, але що се саме було, Кармелюк не міг собі пояснити. Йому видавалось, що з пережитого не осталось нічого — ні веселого, ні сумного, як лише приємна порожнеча і однако пам'ять його ще не оставляла і він розумів, що починає хмеліти, що треба спінити з від'їздом заки хміль його не звалить зовсім з ніг.

— Господарю, куме, — стямив ся він, — а щож панотець? Коли?

— Ой, паночку, не застав вже... Пан-отець в церкві, вскочив у захристію, просив, щоби згодились сейчас. Обіцяли... Та вже незабаром і кінець служби. Ось, Господь ще гостей насилає.

Двері дійсно відчинились і в хату увійшли троє росла

мужиків. Почались здоровлення, вишитування. Кармелюка стіною оточили.

Знов кружляли чарки, знов почались припрошування вишити. Але Кармелюк від горівки відказався на одріз.

— Так наливочки, пане-куме... Так се щось, ніби ква-сець... Я з собою принесла. Наливочка хороша, якої не знайдете і в панських покоях, — Молодичка метнулась до сінни і вернулась з пляшкою вишнівки. — Покоштуйтеж, паночку, не гордіть... Сама прилажувала... Така солодка, що губи злипають ся...

— Нічого з вами не вдієш згодився від нехотя Кармелюк і вищідив ще останки наливки.

Гості розміщувались довкруги стола. Голова Кармелюка дуже отяжіла, йому навіть годі було удержати її прямо на шарку. Він здорово оточився, провів рукою по голові і озирнувся.

— Що се? чи у нього двоїть ся в очах, чи се справді довна хата набита кумами? — Кармелюк стрепенувся, протер очі і опять оглянувся кругом: ні, дійсно, в хаті вже сиділо на лавках 10 до 12 здорових мужчин, рослих як би дібраних.

»Ге, ге... Та так, вибачайте, збереть ся і пів села... Треба їхати. Не вчасна пора... — Мелькнула в голові Кармелюка слабенька думка, але в тійже хвилині заглушили її інші зівсім інші картини: жид-шинкар підлесливо наскоку вийшов довкруги його саний і облита рожевим сяєвом ранньої весни красавиця-молодиця.

А гості суперничили в любощах і щирости. Балачка кишла. Жарти, прикладки так і сипались відусіль. Вертлива кума не відставала за другими і то присідала біля Кармелюка, доливаючи йому наливки в стакан, то ставила на стіл нові пляшки, то виносила порожні; на столі явились вже за-палки і потикачі. Тимчасом ніким не заперічено, двері ще раз тихенько відчинились і до хати увійшло три нові гості. Собі, увійшовши, вони остановились біля печі і заперли за собою двері.

Один з увійшовших був здоровий мужчина середного

росту, широкий в плечах і цінячи по поставі, дуже сильний. На нім було звичайне мужиче одіне, котре однак ніяк не годилось із його випещеними руками і різкими чертами лица, маючи в собі щось неоспоримо пляхоцького. І дійсно, його товариші звертались до нього з особлившою пошаною.

Увійшовши, дав господареві незамітний знак і відвівши його на бік, заговорив з ним щось тихим шепотом... Господар відказав такимже шепотом і вчинив знак, начеб хотів сказати: »не бійтесь, — все дуже добре«. Гість одобрюючи кивнув головою і змішав ся незамітно в товпу, яка обступила стіл за котрим сидів Кармелюк.

Влучивши хвилину, коли весела кума встала із за стола, господар потягнув її за рукав, шепнув їй на вуха декілька слів і значучо переморгнув ся. Вона потакуючи притакнула, сейчас же таки присіла біля Кармелюка і примощуючись, легенько відсунула його річи, зложені там же на лаві.

Бесіда закипіла ще живіше.

— Ну, куми-голубці! — крикнула вона, — наливайте чарки, ще по одній, ось вже баба із »хрещеником« вернула ся! Ще по одній! На дорогу! На здоровле хресника. Нехай кріпкий росте і панів допче під ноги!

— Йш! що загнула, — заговорили разом гості, — козир-баба, а за таке діло не можна і не випити!

Всі поналивали стакани і начали цокати ся.

Молодиця налила і стакан Кармелюка, але Кармелюк його відсунув.

— А впж бо що куме? Та се не горілка а наливка: вам же вона до вподоби, — сказала, підносячи Кармелюкови стакан.

Але Кармелюк відсунув її руку і сказав хмурно:

— Ні, кумо, досить... Голова розболіла не на жарти, розібрало мене цілого... Не вдержусь і на ногах.

— Ми піддержимо! Між людьми, кажуть і смерть не лячна. Від компанії відставати ніяково... Не праця! — заговорили разом куми і гості.

— А ви, кумо, поцілуйте пана, так зараз і хміль перейде! говорив вусач.

Се предложене стрінули всі жартами.

— А щож ви гадаєте, не поцілую? — крикнула палко молодичка, присуваючись до Кармелюка.

— А чоловік що скаже? — заговорили одні.

— Та він і не довідаєть ся, ось і честь йому буде! — підхопили другі.

— А мені чоловік що? На нього я й глядіти не стану. Хочу поцілувати і поцілую.

— Та певно! Цілуйте, куме! Ми закриємо! — крикнули треті.

І дійсно, зірвавшись з місця, гості оточили Кармелюка злітою лавою. Молодиця обхопила його шию руками і кріпко притулилась губами до його очей.

Ся хвилина вистарчала. Господар вхопив осторожно річи Кармелюка, відсунені молодичею і сховав їх під піч.

Коли на останку увійшовший мужик із панським лідем переконав ся, що оруже Кармелюка заховане у безпечне місце, він виступив наперед і заявив грімко:

— Ні, пане товаришу, ти повинен зі мною випити бодай одну чарку, вже вчини ласку, не відкажись!

На звук сього голосу всі присутні нараз умовкли і розступились, а молодичка, обіймаюча Кармелюка, мячиком відскочила від нього і в млі ока видрапалась на піч. Як і не був п'яний Кармелюк, але і він здригнув на голос незнакомого. — особливож його звук, упертий і властолюбний, неначе хто його крешко геннув в потилицю і в голові у нього відразу стало яснійше.

Кармелюк стрепенув волосем, заметушив ся, повів плечем і сказав чванливо, вдивляючись в лице незнакомого.

— І чомуж то я мушу випити з тобою?

— Знакомі ми з паном, стрічались нераз, свате! — відказав злобно незнакомий, відчеканюючи кождіське слово.

Сумна тревога зашевеліла в душі Кармелюка.

— Знакомі? — протяжливо сказав Кармелюк і бажаючи піднятися на ноги, сильним рухом руки відсунув стіл; від сього сильного руху посуда, стояча на столі, покотилась із бренькотом на підлогу; налякані гості метнулись в бік.

— Йму віру, що я вже десь бачив твою червону пику.
При тих словах Кармелюка смагле лице незнакогого
залило ся багряним румянцем.

XXXII.

Ти вгадав, підлий хлене! — крикнув Янчевський, зри-
ваючи із себе свитку і виступаючи на перед в шляхоцькій
одежі.

Очі Кармелюка зайшли кровію. Він хватив ся рукою за
лаву, де лежали його пістолі, — оружя не було.

Що за Кармелюком була глуха стіна, напротив нього сто-
яв Янчевський, ліворуч стовпились «кумове», а біля две-
рий густою лавою стовпились гості.

... одну мить хмель опустив його.

— Зрада?! — заревів Кармелюк і, як тровлена звірю-
ка скочив на рівні ноги... В сій хвилині однак почув, що си-
ли його опустили; він сильно заточив ся і щоби не впасти,
хватив ся рукою за стіну.

Безсильність ворога справила Демостенови видиме вдо-
воленє.

— Так, ти пізнав моє лице, — лиходію, — говорив даль-
ше високопарно, виступаючи крок вперед, — але клянусь!
Пізнаєш тепер і мою руку! Ти думав, що можеш безкарно
проливати кров християнську? Бідолашний хлоп! Підле бид-
ло!

Але Кармелюк не дав йому докінчити бесіди: хриплий
крик вирвав ся із його грудий, він ринув на Демостена і
зпившись йому в шию руками, повалив його на землю.

Кармелюк, не могучи вдержати рівноваги і сам повалив
ся на Демостена.

Крик переляку вирвав ся із грудий присутних. Перевер-
гаючи одні других, кинулись «кумове» до дверей, але тут у-
же давили одні других передше стопивши ся гості: кваплячи
ся всі позабули, що двері із середини були замкнені.

— Пропали ми! — Гайдамаки тримають двері! — за-
кричав не своїм голосом підставний господар.

Його крик вчинив безумну метушню: одні кинулись до вікон, другі почали драпатись на ніч, треті імвлись за ножі.

Надармо кликав Демостен своїх союзників, задихуючись під тягаром Кармелюка, — його ніхто не чув і не прибігав на поміч.

Між Демостеном і Кармелюком вивязалась розпучлива боротьба.

Хотий Кармелюк і перевишав силою Янчевського так і сей послідній володів залізними мязами і лютою упертостю, тепер же, в наслідок того, що Кармелюк дуже ослаб, сили їх майже рівнялись. Після кількох хвилин розпучливої боротьби, Янчевському вдалось взяти Кармелюка під себе. Він звалив ся на нього ціли мтигарем і пригнувши обома руками руки Кармелюка до землі, закричав, кілько лишне мав сили:

— Підій хлопці! Погані труси! Ви о яких там гайдамак говорите? Се я сам замкнув двері. »Збуйца« о мало що мене не задусив, а ви всі кинулись на втікача, хамські виродки! Ужевок сюди! Аркана йому на шию!

Підбадьорені криком свого пана, неправдиві гості трохи заспокоїлись і підійшли до Демостена; найшлись зазда-легідь ужевки і кайдани.

Демостен, увесь червоний, сидів на Кармелюкови; волосе його було розкудовчене, одежина пірванна і поваляна глиною; груди його високо піднімалась, віддих був свистячий, — а багряне лице побідника сіяло торжеством.

Ліпшою обставиною на закінчене орації не можна собі було і уявити і Янчевський не міг залишити такої спокусливої нагоди.

— Так, — промовив він знов гордо, — ти пізнав мене. Се я тебе вислідив, підле онудало, щоби особисто передати тебе в руки справедливости. Судьба твоя вже лежить в шальках страшної ваги. І ось вен ся ти піді мною, наче підлий червяк в поросі! Один рух моєї руки, а диявольська душа полетить в підземелле. Але знай огидний хлопе, що я не хочу пацькати своєї шляхоцької руки твоєю чорною кровію. Смерть була би для тебе тепер милосердієм, котрого

ти не діждеш ся. Заки ти умреш, досвідчиш моїх мук, які лишень може видумати кат!

Кат мелюк храпів, сопів і надмірно силував ся, щоби освободити свої руки.

А Демостен говорив все дальше і чим більше говорив, тим більше захоплював ся своєю вимовою.

— Всі голосія мордованих тобою жертв не приглушать тих криків, які з тебе виходити муть під ударами нагайок! Божеська справедливосте! — крикнув високопарно Демостен і з привички підняв до стелі обі руки, але в сюж таки мить полетів цапки на підлогу.

В миг Кармелюк похіснував ся освободженими руками і швирнувши ворога на бік, навалив ся на нього і почав давити.

Демостен посинів.

— Вяжіть його! Аркан на шию! Накидайтесь усі!! — прохрипів він, задихуючись в зелізних обіймах Геркулеса.

Гості вже прочуняли: всі кинулись на Кармелюка і не зважаючи на страшний опір, його заарканили і звязали руки і ноги.

З трудом підвів ся Янчевський на ноги і гордо глянув на звязаного розбійника, але хотяй він був і звязаний, все таки був лячний.

Набігли кровію його очі горіли лютостю, із хвилюючої ходором груди вирвав ся хриплий, уривочний свист, на уста виступила піна.

— Ну, щож, собако! — сказав Демостен, тяжко віддихаючи.

— Може ще і тепер кинеш ся на мене, чи може вже скорше діждеш ката?

Кармелюк глипнув на Янчевського таким злобним зором, від котрого і невгамований Демостен побілїв і відступив ся в зал.

— Піймав, як підлий лях, обманом! — прохрипів із трудом Кармелюк. — Заманив, напоїв... вивів двацять на одного. Але не тіш ся! Бобачимо ся ще із собою і тоді я по своєму докінчу твою »орацію«!

Зв'язаний, закований, на руках і ногах, забитий навіть в диби, Кармелюк зів'язаний відставлений сейчас таки в Каменець, з поминенем уїздних міст Мітин і Латичів; сам Демостен із сильним відділом супроводжував телігу з лихолітем до губерніяльного міста і передав його власноручно властям.

Кармелюка заперто в осібну камінну башту, оставшу по нині з турецької твердині, а задля обережності прикова-но його трьома ланцями до стіни; навіть з ніг його не здійма-ли диб.

Подвиг Янчевського одобрили і оцінили як слід власти і поручили йому становище председателя слідчої комісії в справі розбоїв Кармелюка і його шайки.

Сусідні пани на перебий стали відвідувати голосного побідника і запрошували його до себе на бенкети, пири, лови...

Демостен радо всюди являв ся, окружений авреолею не-вянучої слави побідника страшного розбійника і широко роз-водив ся о своїх подвигах, виростаючих з кожною новою «о-рацією» до казочних, містичних розмірів... Одним словом слава о силі, відвазі і сприті нового Наполсона гуділа і роз-ливалась широкою струвю від Літини до Ямполя і Чорного Острова.

Підбадьорене панство не пожаліло средств на утворенє загонів і команд. відданих до розпорядимости «презеса» в цілі виловлення остальних «ватажків» банд, усіх гайдамаків, як також всіх причасних бунтови мужиків. Управа із своєї сторони, пособила тій команді ще шкадреною вуланів.

Янчевський із скаженою щирістю віддав ся увесь ловам на людей і незабаром всі тюрми Літина і Летичева були пе-реповнені зловленими мужиками, фігуруючих будьто в ролі гайдамаків, то в ролі потакачів, підмовників, зберігачів і т. п.

Слідство велось, розумієть ся з пристрастію, при чім комісія не жаліла ні лозових прутів, ні плетень і відправля-ла признаних виновниками жертви в Каменець; їх майно, я-ко награвлене, конфіскувалось і десь дівалось при перепи-суваню.

Тимчасом товариші і други Кармелюка довший час, не

зважаючи на грізні чуїки, не вірили в його арештовані і довго ще дошукувались свого атамана по вертепах і серед болот...

Після марних глядань кинулись вони передягнені в Лещичів і Літви, бо бачили вже декілька Кармелюків. Але поки Дмитро і Андрій дошукувались ризикуючи о свою власну шкіру, правдивого свого батька послідній видів каменецькій башті і пред'являв каменець-подільському судови свої вкази.

В часі переслухувань він держав ся гордо, з гідністю і до всіх наводжених йому лиходійств признавав ся, головою — в твореню ватаг, в атаманованю ними, в довершених грабіжах. Одних лише убієств вирікав ся Кармелюк тим більше, що вони не були вказані, за виїмком Доротеї. Слідство об сїм убієстві було затерте і не дало ніяких вислідів.

Рішено було лишень се, що головний винувник — «муляр», пропавший і не пійманий, був не Кармелюк а инна особа; самже Кармелюк остав лишень в підозріню, тим більше, що не було ані одного свідка, котрий би його приловив на тім лиходійстві.

Між тим Кармелюк обставав при сьому, що всі розбої робив не задля користи.

Каменецький суд квапив ся з укінченням слідства проти Кармелюка, боючись його втечі і бажаючи чимскорше вислати з краю небезпечною гайдамаку, тим більше, що видачі його як дезертира, домагав ся командир полку, стоячого залогою в Могилеві, для довершеня над ним польового суду, по сукупности проступків, в присутности полку.

Кармелюк під осінь був відставлений в Могилів, де польовим судом за довершене горожанських проступків був присуджений на сїм соток ударів крізь лаву і, наколи видержить кару, на висилку на каторгу.

Після відставленя Кармелюка в Могилів, всі родичі відітхнули свобідно, а діяльність комісії Янчевського остаточно заспокоїла панів і увела наново кріпостний лад. Богато селян переправлено вже було на Сибір, але тюрми все таки були переповнені.

Лишень Дмитро і Андрій unikнули гіркої участі многих своїх товаришів і не зважаючи на ризиковні розвідки свого батька-атамана, не попадались в залізні руки Янчевського. Загин Кармелюка збентежив їх, а Андрія завів навіть до тупої розпуки; вони мусіли залишити дальших пошуків за батьком і вернути ся безпомічними до родинних місць.

Тут зустріла їх Уляна шинкарка; вона, прочуваючи нюхом, що вони — важненькі птиці висказала їм своє спочування і уднула нову енергію, давши приют в своїм запалім посеред трупоби, шинку.

Лісні гості піддались мало-помало під повний вплив сеї хорошої, вродливої і відважної жінки; вона правила і руководила їх злодійською діяльністю, передержувала і перепродувала крадене, обіцяючи устроїт ивсе на більші розмір як лишень зівсім поуспокоюють ся пани і ослабить ся надзір властий.

Так вони і жили під охороною корчми; займаючись дрібними крадіжками, не гордячи деколи і мужичою худібкою, ховаючи в своїх серцях сліпу надію на ширшу діяльність в будуччині.

Тепер же великанські напади і грабежі усюди надстали, а менші злодійства хотая і вибухали то там, то сям, наначе під проводом Кармелюка, — але вже не будили такого страху і над неправдивими Кармелюками вельможне панство сміялось.

Маршалок також належав до комісії, часто вїїзджав то в Летичів, то в Каменець і на той час все запрошував до себе Демостена, який від часу погрому ще більше вчинив ся другом родини. Хойнацький опята став відважним і смілим, навіть рішив ся їздити не лишень на »польоване«, але навіть і до сусідів без »команди«; послідні збирались його женити, але Хойнацький одмагав ся від вузлів Гіменея, вдоволяючи ся Фрузею, чи боячись її ремства.

Пігловський призвав до себе старшого сина і почав враз із ним господарити і вводити заграничні улїпшеня і по-

рядки, які противорічили жорстким способам управи рілі і мішали обичаї сусідів.

Так проминуло два роки і стурбоване гайдамаками панство вигідне житє стало улягатись і входити у свої звичайні береги.

Був теплий весняний вечір. Сумерки вже приповзували зі всіх сторін і товщились туманом коло цнів столітних дубів і ясенів, окружаючих тісною лавою захистну корчму. Поми-мо пізнього сумерку в корчмі ще не світив ся вогонь, хотяй кризь на ців відчинені двері доносив ся відтам здержуваний і притишений гомін кількох голосів. В корчмі дійсно були наші старі знакомці — садлат Дмитро Гнида і Андрій.

Садлат за той час заріс довгою кудлатою бородою, яка поглотила собою зівсім сліди залічків; на вид він постарів ся, але давнійшої самопадї вже не було. Андрій же неначе змужнів, розвив ся в своїх атлетичних формах, але вид мав похмурий, а в його очах таїлась журба.

Товариші пошивали при осібнім столі горілку і закусували її запонадню накришеною в мнєку свининою і жареними в салі бараболями.

Красавиця Уляна то вбігала, то вибігала із хати. Коло прилавка стояло двох мужиків, звісивши голови і в покорі дожидали, заки газднїя упорасьє; один з них низенький, білобровий, прибитий нуждою, не піднімав очий і безнадійно глядів на свої босі, вкриті пластинками засохлого болота, ноги, а другий: більше стрункий, чорнявий, прищуривши очі, осмотрював цікаво всю корчму і часто пристановляв погляд на вечерявших, покиваючи підзорно головою.

Був ще в корчмі Уляни і паний гість; але він на лаві із щасливим виразом очий, пикав свою люльочку і частенько спльовував; повідимому він придумував об сїм, як би то чим скорше венути.

— Щож, хазяйко, — промовив знов більше бодрий і хитрий мужик, коли Уляна присїла за шинквасом, — чи діждемось ми від вас ласки?

— Давай гроші, так і ласку будеш мати, а на борг — ні! — всміхнула ся вона холодно і дещо напушисто.

— Так відкіля тобі взяти зараз грошей, коли нас до рубця обчіхано; ось у нього коня смикнули, а в мене пару волів. Ми цілісенький день переходили по всіх ярах і вертепах в все марно: ніг під собою не чуємо, животи попідводи-ло, а ти пі чарки горілки, ні шматка хліба не даєш.

— Ба, не даю! — відрізала хазяйка. — От сей на лаві здаєсь із вашого села, так вже й носом клює, — стільки на-давала...

— Так і є! — пробурмотів пошакуючий.

— А нам яке діло до того? — настоював чорнявий. — Ти нас уконтентуй... Кажуть же тобі! голодні, наче пси, а від-дамо описля, не бій ся... У тебеж християнська душа, а не жи-дівська, чи ти се розумієш?...

— У ньої бабська душа, — приложив лежачий.

Білявий лишень безнадійно вдигав переступав з ноги на ногу.

Так ось як воно, — упрямо говорила Уляна, лускаючи зернята, — а чейже і мені добро з неба не падає... Нераз та-кож треба обіллятись потом... А з вашого брата частенько хабарі опасисті... Прийде котрий, плаче, просить: ограбили, обікрали, змилюю ся, мовляв... Його може й ніхто не ограбив, а він просто для »шахрайства« казку пустив і вже!

— Та бій же ся ти Бога... Камяна!

— Та що ти Бога? Бога позивати мені не прийдець ся... А що камяна я, так ти брешеш: дармо трудити ся для кого небудь не варта, а присли карбованця, другого, третього, так і я подумаю, розвідаю, ще і хорим поможу... усяку напасть на людях і на скотині зашепчу, а ти... камяна!

— Вона не камяна! — уняв ся за ньою підхмелений му-жичок. — Камінь холодний і твердий... а вона мягенька і го-ряча!... у!

— А ти, коли напив ся як свиня, так і лежи тихо! — підняла голос хазяйка. — Лежи і мовчи, а то я тебе так за-грю, що цілий рік згадувати меш мою ласку...

а він, знай, смієть ся. Гляди, а вони закували колоду, а його і пальцем не кивнуш, щоб я так і не понюхав горівки коли сьому не правда... Або ось сяде на долівці в тюрмі... і бодай би кусень крєйди, нарисує лодку і фю-фю! Так і пронесєсь на філях... ось що. а не то що!

— Чарівник! — потвердила хазяйка.

— Ох, коби так! — здихнув Андрій.

— Побачиш... явить ся, — кивнув головою переконаний на чарах Кармелюка селянин, — лишень покріпить ся на силах і явить ся, так! І таких ось негодяїв, котрі значить і свого брата... Гм. Або таких гадюк як бувають шинкарі...

— Вен! — крикнула в запалі Уляна.

Але салдат її здержав.

— Лиши кумо п'яного. А вряди радше усіх »за фронт«, — діло єсть.

— Ну, чорт з ним! — буркнула вона.

— А тільки ось що, добрі люди: підкріпились чим Бог післав і »по сій мові бувайте здорові!«

— Так, час, — пора кождому у свій берліг! — підняв ся шумно Дмитро, враз із Андрієм. За ним почали хрестити ся і дякувати хозяйці обдерті мужики, а п'янюга заметушив ся по хаті глядаючи своєї шапки.

— Давай, я тобі поможу, пан-брате! підійшов к' ньому любязно Андрій.

В сій хвилині дав ся чути якийсь підозрілий шелест; хтось до них увійшов і мацав за дверима.

Всі переглянулись.

— Ось принесла нечиста сила! — воркнув салдат.

Уляна метнулась було заширати двері на скоблик, але було вже за пізно: на порозі вже стояв згорблений старець із сїдою бородою і в жебранькїм лахмітю; в руках у нього був довгий костур, а за плечима телїналась торбина. В першій хвилині можна його було бачити за богомольця.

— Слава Богу! — сказав старечим голосом мандрівник, низенько кланяючись і водячи очима за іконою, перед якою міг би перехреститись.

— Овва! — відрізав на її погрозу лежачий, але Уляна крикнула: »ну!« і він відразу замовк.

— Зглянь на них, газдинечко, — заступився в кінці і салдат за мужиків, — а за убуток я відповідаю.

— Не вжеж то свого не послухавш?... Тут рука руку... »Круть-верть — в черепочку смерть!« — замішався знов п'яний.

Не мелі і не тиєні хати! — намірилась було із воєнними намірами хазяйка до лави, але припинилась і бризнула салдатови: -- ти, найшовся також одновідник, — але у її голосі звучало вже більше п'яности.

— Ти щедрій на чужий рахунок!

— Алеж наукови зайва муха: сітку рве, — відпалив Дмитро на відріз, відломлюючи великий шматок підпалка.

— А хата — покринка, — забавив Андрій.

— Ну, нехай вже буде і так, — встаючи сказала Уляна, — накармаю вас, знайте мою доброту, а там вже — як совість ваша: згадаєте удову, спасибіг, а забудете — Бог нехай вас судить.

— Йй Богу, згадаємо, вздихнув білявий.

— Як же і не згадати! — потряс чуприною чорнявий. Ось лишень де розгорюємо карбованця, так і за радою до тебе.

— Знаменито, мій любий, не пожалуєш! — і вона бистро вскочила в сінні.

— Чорт не баба! — сплюнув п'янюга і став набивати люльку.

Двері промахом відчинились і хазяйка, увійшовши бистро, поклала на другий стіл підпалок, шматок сала і поставила фляшку горілки.

Голодні приєїли і жадобно прийнялись за їду.

— Сліпа хата, — сказав салдат, — бодай би оченьки поставила.

— Ночею в лісі ліпше прижмурювати очі, — відказала хазяйка.

— Так ми заткнем баньки, а то і шматок не в рот, а в

ліч тикнеш, — відказав салдат і піднявшись з місця, став на вікна запускати підтягнені солом'яні матки.

Хозяйка оглянулась, прислухалась, піддмухала в печі вогник і засьвітила каганець. Слабе світло заблимало від нього і червоनावими пятнами уложилось на долівці і на обнаженних, задимлених стінах.

— Від шинк'ясу, столів, від печі і сволока розповзувались на всі сторони — чорні, дріжучі тіни і пановили непроглядну пустку тьмяним тремтінням.

Всім стало ще більше мсторошно.

— Ну, а леж бо часи! — заговорив після третьої чарки чорнявий. — Лягай і здихай... То було надіялись на нашого батька Кармелюка, що припре панів, вкоротить їм руки... І правда, не багато підбадьорились то см, то тим... так і від пана-отамана перепадало, а тепер, як його, сердешнього, забрали, так від панів ще більше глузування пішло, навіть і від лісової волі обиди... Значить на два боки шкіру луцлять, хоті лягай і здихай!

— Ох, правда! — здихнув Андрей і похнюпився.

— То, бувало, при батькові до нашого брата жалкування було, а теперечки свій свого грабить, — дошкулював комує чорнявий.

— Нема оборонця! — здихнув білобровий.

— Поснішайте, поснішайте, голубчики! — заметушилась хозяйка, бажаючи перервати неприємний розговор гостий. — Я, знай, замикаю коршму зівсім і нічю нікого не впускаю в хату.

— Коли не хочу, засьміяв ся п'яний.

— А на рахунок батька, так се брехня, — говорив він далі, трібуючи піднятися на ноги. — Ніхто його не взяв і не возьме... се певне! Оттим — трах, — і всі, немов грушки, так і посилять ся. Тресь, — і вже по кайданах!

— Так, так! — підхопила хозяйка. — Він тут, я сама чувала... ще і «штуку вструже» ніхто так, як він!

— Ого-го!... Ще й яку штуку! — припідняв ся лежачий на ноги і хватившись рукою за стінку. — Він нарочно попадаєсь в руки, — закують його: кайдани ланцюхи, колодки...

— На віки слава! — відказала невдоволенням голосом Уляна.

Мандрівник не навиклий до темноти, поки що нічого ще не видів і стояв коло дверей протираючи очі.

— Іменем Христа, пана Ісуса, прошу о пристановищі, поклонився він опять Улянї і раптово притих, неначе доглянув у ньої щось чудернацького.

— Що Бог післав, дїду, прийміть, а почувати у мене ніди, відказала сухо хазяйка і подала убогому шматок папиці.

— Хай Бог вам, панї відплатить, — а менї би відіткнути хоть часочок... А з курми встану. А тепер ось навіть постушитись не можу, — так підбив ноги і примучився довгою дорогою.

— Рада би, так не можу, розвела руками хазяйка.

— Та менї бодай би осьдечки і під лавою, — звернув ся подорожний назад і його погляд стрїнув ся із поглядом Дмитра.

На його лицї мелькнула непевність, він подався кроком вперед і тихенько крикнув: але в одну мить він отямився і понурих голову сперши ся на костур.

— Що з вами дїдусю! — здивувалась хазяйка.

— Так ось в носї кольнуло... і в боці — розказав розвіяно подорожний.

На крик дїда салдат здригнув і з розширеними очима став вслухуватись в звук його голосу; в сумятї мова подорожного втратила своє старече хрипінє і прозвучала яснїше.

— Дїду, відки ви? — підійшов к'ньому бистро Дмитро і, взявши старця за руку, став пильно слїдити в його лице. — Ви упадаєте від умученя... ось тут присядьте, та підкрїпте ся бодай чаркою горїлки.

— Як бувало в лїсі темно нічю! — промовив з усмішкою дїд і стиснув кріпко руку салдатови.

— Коли птичі гнїзда нищилось? — перебив салдат, — так і доброго сокола втратили...

— А сокіл ніби то мертвим падав, або до пташенят вер-

таєть ся, — відказав старець тихим но в повні звучним і молодим голосом.

На звук сього голосу салдат зірвав ся з місця і нахилив ся до лща старця і радієний клич вирвав ся із його груди.

— Ех, живий Бог, — жива душа, а хазяйка хороша! — крикнув він грімко, щобі замняти хвилювання і забавив стукнувши кулаком об стіл. — Ей, хазяйка, щож ти там каменюкою стоїш: піднесиж бідному мандрівникови чарку, а то звалить ся...

— Так, ну його! одгризнулаь сердито Уляна. Для всякого прохожого добра не настачиш.

— Чи в тебе пляшка подорожня чи що? — замітив грізно салдат. — Не купи а криши; свадьба солодить ся а гостина буде...

— Ти з ума зішов? — внялила вона в салдата очі.

— Запри на замок кухню; коли в курнику свій півник, так чужі драчку піднімуть. А що, дітоньки, звернув ся він до мужиків, — волчіть но цяного, та підносіть ноги, бо дід хирчий... помре, так веїх нас потягнуть і такої всиплять, що і за рік не висьорбаєш. Чейже знаєте ті клятї комісії, щоб їм добра не було; кільки то вони не перемучили нашого брата! Лишень попадись в зуби виродкам!

— Кара Божа! — простогнав білобровий.

— А щоб вони виздыхали! — кричав чорнявий і зачав помагати підхмеленому землякови глядіти дверий.

Між тим Андрій, вчувш злодійську мову салдата, його сумятню, і поставшу в хаті якусь тривогу, сам перелякав ся підсїв біля діда і підозірно став глядіти у його лице.

Дід потихеньки стиснув його руку і тим збільшив ще більше сумованя недоумковатого Андрія.

Коли салдат випровадив вже гостей і запер за ними на засуву ворота, Андрій вдивившись остаточно в очі старця, напрасно здрігнув і розняв зі страху рот.

— Пізнав? — шепнув тихо Кармелюк.

— Батьку мій! — Крикнув безтямно Андрій і кинув ся старцеви на шию.

— Тихше! — прошипів дід і стиснув йому болючо руки.

В сю мить увійшов в хату Дмитро і кинув ся обнимати Кармелюка.

— Не бій ся... тут свої!

Андрій своїм порядком: »батьку мій!« почав стискати в своїх кріпких обіймах подорожнього.

— Задавите! — сміючись радісно казав »дід«, обнімаючись поцілуями і обіймами з друзами.

— Так хтож се? — налякалась Уляна.

— Хто?... Батько наш і атаман, Іван Кармелюк! закликав голосно і торжественно салдат. Воскрес таки! Урра!!

Уляна стояла неначе ошоломлена і спочувала, що під нею колишеть ся земля.

— Знімай, друже мій, к' бісу сесе лахміття: у нашої куми знайдець ся дещо із здобишницького, а і з машкарою геть! — заявив після бурливих виявлень радости салдат. — Ану, кумо, на ліво, кругом... А з одежиною внеси сюди і ріжного провіянту і для зубів і для ковтки... Чейже празник не аби який! Чоловік воскрес із мертвих... Та і який чоловік!

— Не хвали вже так мене, друже, а то перехвалиш!

— Ні, Боже мій! Сама оісля пізнаєш, красуню, що хоть виверни світ до гори підшивкою, а ліпшого не найдеш!

— Куди там! — махнув рукою Андрій.

— Ой? — мигнула очима Уляна.

— Не вір, пані, — потряс відказуючи головою Кармелюк. — А ось, що він сказав — красуня, се правда... і що другої такої не подибати, се також не брехня...

— Ого-го-го-го — загорілась від вдоволення хазяйка. Старий дід, а язик палить наче вогнем...

— Несиж бо одежину, а там побачиш, що з діда станеть ся...

— Вечерять, тіточко, дайте батькови чим скорше, — змішав ся Андрій, — а то плетете язиком коли батько голодає...

— Зараз, зараз, — засуятилась Уляна, — для дорогого гостя нічого не пожалію! — вопа вибігла і борзенько верну-

лась з цілим оберемком польської одежі. — Примірюй, пане, що прийдець ся, а я побіжу ще до хазайства!

Кармелюк вибрав до свого росту кенгерку і инше; зірвав бороду, умив ся і став знов, як і передше, красунем-легінем. Неволя, слабість і довга, тяжка дорога вчинила, що молодець схуд, але се придавало його лицю ще більше молодечости і краси.

— Молодець! — крикнув вдоволений салдат. — Такий же... Неначе вчера і розстались...

Ех, не такий брате, — здихнув Кармелюк і насупив ся. — Богато пропало здоровля...

— Похудів батько, — сумно завважив Андрій.

— Наживем! — махнув рукою салдат.

В хату вскочила Уляна.

— Ой, мамо, моя! — крикнула вона глянувши на Кармелюка і остовпіла.

— А що, пізнала, пані? — усміхнув ся ласкаво бувший дід.

Боженьку мій! Так се той самий пан, якого я тому два роки стрінула в жидівській корчмі.

— Він і є! А пані господиня і за два роки не забула?!

— Господи, щож се? — шепотіла Уляна не відводячи очарованих очий від Івана. — Я думала — шляхтич який... панок... а він виходить Кармелюк... Ось щасте! І в голову не могла собі взяти... по ночах не спала... Про Кармелюка слихом чувала, а на очі не видала... А воно виходить не дідич. а наип славний атаман... Ну і чудо!

— Спасибіг за ласкаве слово... Вже коли признатись до першого знакомства то і я нераз проклинав красуню, що до всіх моїх мук прибавила ще й тугу.

— Ге-ге, друже. — ударив Кармелюка по плечах салдат — такий же: прямо із фронту і без помилуваня!

— Досить вже! — махнула рукою збентежена хазайка. Я ось вам зараз прилагоджу вечерю.

Через кілька хвилин на великім столі застеленім скатертю, красувалась вже кілька товстеньких фляпок з березівкою, перцівкою, вишнівкою і чорним пивом, шишла на

сковороді яшниця з салом, стояла миска з холодною свининою, а друга із свіжим сиром і сметаною.

— Прости, дорогий пане! Що Бог післав... — проголосила з невільничою усмішкою хазяйка Кармелюка і його товаришів.

— Ну, дай Боже і богачеві таку вечерю! — сказав піднесло Кармелюк.

Всі присіли до стола. Хазяйка піднесла гостеві першу чарку.

— Чогоб то побажати нашому любому панові-атаманом? Ну, щастя, здоровля, слави, вдачі... Ні, ще ось чого: щоб при ньому було таке вірне і щире серце, яке не допустилоб постановити йому пастки западні, яке би кинулось і на самого чортяку, замо себе віддалось би йому в зуби, а дорогого друга закрило би...

— Козир-молодиця, — усміхнув ся салдат, хотяй і в наш город закинула камінець...

— А щож і правда, — замітив Андрій, — не уберегли...

Сам вишен, попавсь на вудочку, — усміхнув ся Іван, — та ще й попав ся, пеначе дурень, а дурня і в церкві бють... Ну, буде і на нашій вулиці празник! — стріпав ся він і звернув ся до хазяйки. Спасибіг тобі за се серце і за твою ласку, люба хазяйко! Вже колиб таке серце для проклятого Богом найшлось, то я би його вставив в рамці і глядів би, поки не чогаєлиб очі... Ех, ось чого би я бажав, щоби ся щаслива хвиля тяглась і щоби так вмерти, сидячи між друзами і не зводячи очий з такої чарівниці...

— Е, що про смерть, пане, думати, — сказала палаюча від радості молодиця, — цур їй! Живий про живе думас... і в її очах мелькнув якийсь палаючий богонь, так, що Кармелюк почув, як його серце здригнуло і кров забила в жилах.

— Ой, ой, хазяєчко! Гостеві то і »віват«! але і про нас поувати не слід, — докорив салдат. — У мене від радощів і в горлі пересохло... і в нутрі підвело...

— Вибачайте любенькі! — збентежилась Уляна і налила Дмитрови і Андрєви по чарці.

— Ну, і наздоровля! — крикнув салдат і перевернув чарку в рот. — Нам лишень перш, після закону, а там вже й самі підемо »на штурм«... Ех, друже мій, любий Іване! Що се за хазяйку післав нам Господь, — так другої не треба... Окрім сього, що краля писана і хазяйка хороша, так на се ще й начхати, а ось вона людина завзятуна просто герой а не баба! В битву її на ворогів пусти, так і в сом не поведе... а і нашого брата за пояс заткне... Вогонь себе не пожаліє, а виручитьь...

— Так, що се я так вдалась всім на хвалу? Чи се ні може святого похвальника? Ну, так і я панови атаманові скажу, що таких вірних другів як є дві рідко пошукати. О чім і не балакають бувало, — а мову завсїгди зведуть і дорогого батька.. Я з їхніх слів багато довідалась о паньськїм житю... а ось се славне »одоробло«, а разом і дитя, так тужило за своїм батьком, до сліз тужило.

— Спасибіг, спасибіг! — говорив зворушеним голосом Кармелюк і стискав своїм другам руки, а хазяйці висказував своє признанє і згляди пробиваючими ся на виї поривам розбурханої і опанїлої душі.

XXXIII.

Шумно і весело тягнулась вечеря. Хазяйка угощала припрощувала, сама додавала до чарки охоти, а гості віддавали довжну почесть і напоєм і стравам. Коли голод був затишним і змучені щокї почали лїнвїйше працювати, а по столї кружляли лишень чарки і кухлі, салдат звернув ся до Кармелюка:

— Ну, розкажиж мій любий друже, яку біду ти пережив і як її поспекав ся?

— Ет, лїнше би було про ню і не згадувати, — здихнув Кармелюк і провів рукою по лобі, бажаючи неначе затерти гіркі спомини, — та як же і не подїлитись із другами?! Про се, як мене сей чортяка підійшов, як напоїв дурманом і на чїм сонного одолїв цілим десятком, а то і двома своєї челяди — ви, певно чували... І челядь певнїськи торочила і сам бовван хвалив ся.

Слухачі мовчки кивнули головами, а Кармелюк говорив даліше:

— Ну, так кинули мене звязаного на теліту і помчали... Я вже не тямлю як і куди, — так мене в дорозі розібрала отруя отямив ся я вже мало чи не в кам'янецькім, в тюремнім шингалі... а відтіля вже через тиждень перевезли мене в банію, що біля турецького моста... посадили і прикували грома ланцями неначе у клітку... Прямо такі домурували живцем у камінному гробі... Но колиб і ланців не було, то випрямитись і протягнутись в тій дірі ніяк не можна було. тільки і добра, що бодай висока була, або мені се так здавалось, бо вікна не було видно, а баня ледви, ледви світила ся... Чи сонечко сходило, стояло високо на небі, чи заходило — я не міг знати... в перших хвилях я догадував, а описля стратив і загадку — усе одно: глухі сумерки і вже! Лишень лич визначалась чорною тьмою... Тому що мені добре весути не можна було, то я в початках через три почі не примикав повік, описля ізнеміг і постійно дрімав, не розбираючи чи се день, чи ніч? Так ось все і посуятилось в голові... Випускали мене із своєї діри... от хоть би на дошги, так знов в такі темні «містки», де днем і нічю лямни не погасали... так що і світу божого і сонця ясного я майже не видав... Що я не осліп, сам не знаю. Розказувати вам про людську муку, яку я терпів, я не стану: і не розкажеш її а лишень тугу наведеш... Одно в початках кости так ломило, що сам би їх поторонців, а описля тіло подубіло і я вже мало де що й почував... Точнісенько все не моє... а деревляне... навіть двигнути рукою або ногою міг лишень з трудом... а друге — пудьга... Госноди, Боже, яка пудьга! Нема гіршої муки на світі! Як би там вже тіло не боліло, так се дурниці, — але як душа боїть, так се вже некло!

— Сердешний мій! — вирвалось в Уляни і вона змахнула рукою випливаючу на рісниці сльозу.

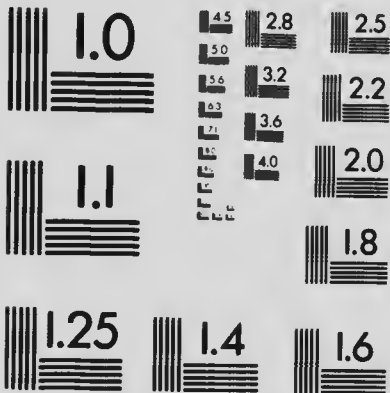
— Гм... так! Знали було і ми сесю тітку! здихнув салат, а Андрій улерто глядів в землю і тяжко сонів.

— Все о вас, о своїх, думки в голову лізли... винвались в серце, неначе пявка і висисали кров... Ех, одно в мене було бажане — прискорити чимскорше кінець тим мукам... І

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

в початках я лишень об сїм думав... но не було способу: трібував задусити ся ланцями, але були короткі, що і руками володіти ладі було... Лишалось одно — заморити себе голодом, але средство надто довге і остогидне... а і надія чомусь так і шептала на ухо: »спіджди!« Се все в початках, а остаточно я і думати перестав — мозок так і задеревів! І знаєте любі, се мене тішило, що мовляв — не буду відчувати му: на тортурах, а в додаток ще начну катам у вічі сміятися... Но ось що: на тортурі мене не брали... Я вже до всього, в чім вони мене винували, признавав ся і всі чужі гріхи на себе брав, — і не ставляв... Розумієсь, прийшло письмо з полку і »казьонного« тіла вони не сміли нищити, а обов'язні були в цілости його доставити командирови. Ех, наліїно хазяєчко, подай якого шитва, щоб затошити гіркість!

— Своїми руками подавилаб їх, проклятих! — крикнула хазяйка, мигнувши очима з такою злобою, що навіть Антрій гаркнув: »собаки!«...

Кармелюк одним махом випив поданий Улянї стакан і здихнувши глибоко продовжав:

— Так ось водили мене на допити, а опісля і перестали, бо і треба було: я зовсім став камітти у своєму камяному склепу, та дождити з радістю хоть кари хоть смерти...

І ось одного дня відкували мене від стїни і повели, але не в »камеру« на допити, а через двір, до доглядача тюрми. Там я братчики у перве, після кількох місяців, побачив сонечко і відразу осліп...

Все почорніло і закружилось в очах, а сльози так і заливають. Довели мене поїд руки а доглядач, чи хто там, вже я його не бачив, перечитав менї письмо, що мене відправляють під »конвоєм« у свій полк, в Могилів, де єсть військова комісія і до мене передадуть польовому судови — туди, мовляв, пересилаєть ся і весь розвід про мої незбиті злочини. І знаєте, як страшний польовий суд, — а як був йому рад: бодай прийдець ся розімати кости в дорозї, та надихатись воздухом і надивитись ще раз на ріжні поля... Ну, ми і пішли; закований я був і на руках і на ногах, а здавалось, що я вїльний наче птах, міг рухати ся, — і на душі було весело: не вогкий льох, не могила, не тьма, а тепло світ-

ло, грабові ліси, золотисті ниви, хороші ярп і зелені, зелені, як ярина, луки, — а попри все — живий нарід, — то по до-розі при волах, або на конях, то по полю із косами, серпами, — паставали якраз жнива... Ну, ідемо ми, вартові по боках, по заді підвода, а над нами синє, бездоине небо, а по нїм кор-пунш кружляють... Ну, на піч, як водить ся, на степ: огиди усякої там доволі, але літня ніч коротка...

Так отее ми майже місяць брели до того Могилева... Ось коли я вже очунав ся на полісю, так стиснулось у мене сер-це... Почались безконечні болота і озера... Мокро всюди: сухого місця не знайден... Доперва вже під самим Могило-вом проявилось. — явились покругі поля горбки а дальше к Дніпрови і гори... Но самий то Дніпро не Київський, а ма-ленький, так, що наш Дністер його переможе: у самого Дні-пра і стоїть Могилів; город се більший чим наш на Дністрі, але місцевість красна. Ну, привели мене отее в полкову кан-целярію, а там вже і наш командїр.

— Ага. — каже, — понав ся, лапатий гусаку. Ось, я то-бі покажу, як дезертирувати задля розбоїв!...

— Слухаюсь, — кажу, — ване високородіє.

— Задержати на головній вартівні під строгим караву-лом, в ланцах! — крикнув полковник. — Каршун, бач з ку-блами...

Посадили мене і скорешько таки повели на суд; на, по-левий суд іде скоро, не томлять до краю: »доба пріч і голова з пліч!« Перечитали веї мої лиходійства в нашій країні, а полкові ще й втечу добавили, а там і присудили на сїм соток буків у лаві...

Андрій і салдат похмуρο мовчали, з острахом вліпив-ши очі у свого батька.

Кармелюк замовчав, склошвши голову на груди; по ви-соко підносячій ся груди можна було пізнати, кільки в ній сунятило ся печали при тих споминах. Продовжалась довга томляча мовчанка. Уляна знов сіла і впялила в Кармелюка левні журби і жадні мести очі.

Вкінці Кармелюк глибоко відітхнувши, потряс головою і обвів усїх очима.

— Чогож зажурились други? А дорога хазяєчка?... Ех, серцеж у тебе! — і він бистрим рухом стиснув її руку.

Уліана спаленїла і веміхнулаєь.

— Сиджу чейже між вами: значить, що було — минуло, а що буде — одному Богови відомо. На всякий єлучай більше кони лиха не буде. — сказав він весело і спорожнівши до-бру чарку вишнївки говорив оживлено дальше: — вернув-шись на головну вартівню, я став розшитувати салдатів, як довго треба ждати на виконанє засуду, до екзекуції? Ну, мені її пояснили, що присуд буде потверджувати — начальник корпусу, а закн відішлють до нього і з поворотом, то проми-не часу не мало, найменше з місяць... А описля стали мене ще потїпати тим, що генерал звичайно влагоджує присуд... Розраджував ся я і одобрив ся всїм: не полекна карн втїши-ла мене, а се, що остає часу на виновненє своєї завїтньої димки, а думка була одна, паложити на себе руку, не дож-даючи милосердія, а то тому, що сімеот палок, шїстьєот, а гоч бп і пятьєот — все одно. Ну, задумав я кріпку думу: по собі не показую, навіть пісні співаю, хотяй і тут я був у ланцах, а за мною пять пар очий слїдило, — а все таги лег-че було дібрати способу, чим в камянецькій дірі. У мене було заховано ще на волї між підонвою а підстїлкою в кождім чоботі по трицять червінців. Коли мене схопив сей гаспид Япчевський то одежі не зривав, а зі всїм потаскав в Камянець, а там, хотяй і пересмотрювали одежину, але нікому і в голову не прий-шло пороти чоботи. Відсидів я в Камянці не здіймаючи їх, описляж сидів на головній вартівні... Ну, ті червінці зробили мені прислугу. Був там в одній змії один салдатк, земля-чок, простий собі такій, а дуна прегарна, жалїв він мене, розмовляти призволяв... Став я йому розказувати про свою сімю, а у його також сімя певно горювала, дивлюсь, — сло-ва мої хватають його за серце, по очах мізнаю. Ось я осмілив ся: »сімя моя, — кажу, — через місяць оспротїс, останеть ся без шматка хліба, так чи можна тобі передати мою послїдну волю... чи ти її вишовниш?» — »Спасибіг, нехай тобі Го-сподь заплатить! Так я тобі звірюсь неначе братови: у

мене в підшвах заховано шістдесят червінців, поможи мені їх добути, — візьми собі десять, а осталі сімі... поможи здіймати чоботи, а постарайся ножа, щоб можна їх розпороти».

— Добре, — каже, — після зміни«...

»Лишень ось що, — я йому, — зробити так, щоб самому бути у тому часі на другій стійці: наколи примістять, накріють, так ти і не будеш одвічальний — і ніж положи де-небудь, лишень не свій, а який-небудь новий, — і ніхто не видасться«...

— »Так, так«, — згодився він і все зробив після мого бажання. Я діждав другого дня і нічого освободив собі руки, — ну освободився, придибав ножа і перехрестившись, всадив по рукоять собі в груди.

— Ой! крикнула Уляна і закрила лице руками.

— Що ти! — Батьку! — крикнули разом з нею товариші.

— Та не лякайтесь! — Глядіть: живий і здоровий... Ніхто, як Бог! Думаю до Него іти на суд, Він поки що не прийняв, а ще визволив... так! Як оце втопив в собі ножаку, в очах потемніло зникло все... Прочунав я в лазареті... Оказалося, що махом ножа я серця не торкнув. Ну, всеж таки покликали лікарів, які признали, що я смертельно ранений і що мені вже не до виходу. Ну, а там у полкові піднялась, як я о сім переконався, ціла содома, забили на тривогу, слідство: як і що? Яким чином? Знати, мовляв, не знаємо і відати не відаємо«... голотились вони, колотились, — плюнули: мій салдатик оставсь безкарним, що мене страх те втішило, а ще більше се, що самому прийдець ся помирати. Ну, лежу я, лежу, кашляю кровію, а помирати, не помираю. Минає місяць, ба й другий; лікарі розводять руками, а фершали навіть сварять ся і лають ся чому я вже не умираю і ліжку залежую. Разів два вже було радились, щоби нічого сейчас же зі мною і в трупарню, опісля заходить, що мені під досвіток вже ліпше. Вовтузились вони так зі мною майже чотири місяці, а на кінець заявили, що я буду жити... заклепить ся моя рана. Як я оце все почув, так у мене все похолоділо: а то лежав собі в спокою, навіть сміяв ся в душі, що, мовляв, як ви не сходіть ся, а »дулю« з'їсьте, а то опять

зачав думати про лозину, безпокоїтись... І загужив я опять, ех, як загужив! Вже і сам командір заходив, бодрив мене; жури втаки, жури, але і бодрив: »тепер, каже, тобі тілесної кари не буде, сам ти себе покарав, а підеши лишень в арештантські роти. Гляди лишень, не дурій!« — Став я тоді, братики мої, передумувати, яким би то чином вирватись на волю: вже за одно — або знов ніж в серце, або до вас!... І така мене журба напала за рідною стороною, за своїми лісами, за своїми рідними людьми, за вами, друзяки, така нудьга, що серце боляче б'ється у груди... Лежу я оце, а перед моїми очима все, все стоїть наче живе... чую неначе ваші голоси... неначе віє на мене від болота вогкою прохолодою... Ех, так би здавалось, зірвав ся із ліжка і поплинув до вас, а тут грудь забандажована, сил нема, так і наглядають за мною фелшари, сторожа,.. Час іде, бачу я, що почав поправлятись, що б'удь ласка, прийде скоренько час мені і на виписку із лазарета, — виджу і мало з розуму не сходжу. Я знаю, що з лазарету далеко легче втікати, хоч би і по сій причині: ні в тебе кайданів на руках, ні колод на ногах, та і самий догляд не так то й острій, особливо на відділі тяжко хорих, — я то все розумію і нічого не придумаю, від злости руки собі гризу. а нічого путнього придумати не можу...

XXXIV.

Кармелюк продовжав своє сумне оповіданє:

—Стали вже мене з лазарета випускати на прогульку, розумієть ся — по окремім подвірю і з двома вартовими... Походжаю я та розглядаюсь по бокам. Кругом високий мур, ні фіртки ні якої небудь прибудівки, крізь яку би можна бодай по криші, видранати ся... Розпитую бувало у своїх сторожів: »Що, братіки, чи вам нічу покою нема?«

— Нічу то головна робота, кажуть.

— І біля воріт сторожи і кругом огорожі ходи...« — »На зміну, розумієть ся? — питаю. — »Та який чорт, тут правдивої черги не заховують«, відказує Семен Лубків. А я вже з ними познакомив ся: один з них був Семен Лубків, а другий Іван Стружків. Я їм і на горівку дав, тож і балакати зі мною лю-

били. Ось і той самий Семен Лубків, коли мене водив на прогульку, так приніс мені і чоботи мої... Я обіцяв його добре винагородити, він згодився, нарушив, значить, правило і приніс, бо — одежина видається арештантові доперва при виписуванню. Ну, я в сій же хвилі розпорів підошву і дав йому два червінці, а остали гроші в мішочок та на шнурочок і на шию... Ось крізь того самого Лубкова я тайком і землячка викликав в лазарет і віддав йому обіцяних десять червінців. Втішився, очам своїм не вірить: страху то він тільки наївся і був повний, що я його обманув, обіцяючи червінці, — а тут і справді «дукатики» в руку... Ну, і вийшов він від мене неначе п'яний... Так ось і говорю я, що сей салдатик Семен сприяв мені і любив побалакати... — «Ну, — говорить, — порядку тут не придержують, тому то й годі виймати собі годинку і забічи до своєї Матрони... Від нього я мало — помало дізнався про всі лазаретні порядки, так хісна з того було мало; порядки були строги... надзір великий... А через огорожу перелізти — ані способу: сяжнів два з висоти... Я думав було підкупити Лубкова і став примовлювати, так ані приступу: ну я і прикусив язик... на час, розуміється, бо остаточно надії я ще не втратив... Так то й тяглися дні за днями. Повіяло остаточно і весною, сніги стали, на деревах пучки забреніли, береза випустила серіжку... І мені вже пішла повна порція: значить за тиждень, два, написано... І рве моє серце на волю весняний сей подих і навідає як осіння мрака, невідступна туга. Лежу на постелі, закриваю очі, і мені мерещиться ліс зелений, свіжий, пахучий... А то перед очима розкинеється золота нива пшениці. Колосе шумить. В горі голубе небо... Вітрець легонький повіває, скошеною травою пахне... віддихати свobodно! А отворю очі — темниця, стогони хорих і кругом неволя... І така туга здавить в залізних обіймах мою грудь, що слів бракує на висказане сеї муки... Ох, друзи мої! Лишень в тюрмі на чужині родяться такі слова! Кармелюк тяжко перевів дух і провів рукою по очах.

— Так отсе лежу я на постелі, мучусь... 'Трясе мною лиха манка, а нічого не придумаю... лишень голова болить і у висках ломить... Під весну до нашої камери стало більше

рибувати хорих на тиф... Їх кладали у другому кінці камери, а я на своєму кінці оставав ся вже один, бо хорі, лежавші біля мене, вишисались. Отсе одного разу вечером, при обході лікар і каже фелчарови: »Ось сей, що в куті, за годину, дві буде »готовий«, — так його сейчас відсіля у трупарню, разом з постелию, а то зараза: так сейчас же в трупарню; ну а ти, Кармелюк, — підійшов до мене, — молодець... за три дні вчипиємо із лазарету... Відійшов лікар, а в мені в груді все помертвіло... і дожидав сеї виписки, а як вчув про ню, так і затряс ся... За годину знов до нас прийшов фелчар, оглянув того хорого і ворчить, гап'юбить: »Динце ще діявол... Йому то все одно, а ти не спи! Гей Семене! — крикнув він, — Семене! Невжеж він помандрував до своєї шельми? Ну, насталяж я тобі зуби як що то! Вискочив пеначе піменці обів ся...« Але Семен був в лазареті і фелчар притаскав його в нашу камеру: »Ось, — каже — приказ тобі: як лише »номер 15« дух спустить, сейчас його з постелию витягни, розумієш, сейчас, а опісля тут біля постелі і кладись спати, але прислухай ся...« — »Помилуйте ваше б-родіє, — відказує Семен, — тут духота, воздух не... а я майже дві ночі не спав...! Дозвольте мені ваше б-родія лягти в калавурні, а я буду навідувати ся...« — »Не розбірай! — аж тупнув фелчар ногою — Мені задля тебе не спати, чи що? Тут лягай і вже! А якколи »номер« умре, не турбувати: кликни на Йвана. Але затям собі, що се приказ самого головного лікаря! — і пішов... «А щоб ви виздохали, чортяки!« — полаяв ся Семен і в злости кинув шинелею і фуражкою об підлогу... »Знаєш що, Сеню? — відізвав ся я, — кладись он на сю вільну постелю, а я замість тебе буду сторожити: по цілих днях, бач, силно, так мені посторожити марниця, а тобі, бідному, відпочити треба. «Спасибіг, — відказує. — »Посторожи, брате, бо у мене вже й сили нема...« — І справді таки, дуже змочений був. Як лишень звалив ся на ліжку, так і захропив хогь за ноги тащи... Лежу я, прислухуюсь хорому — дихає ще, тяжко так, а дихає... Гомін і в лазареті і на дворі притих... і в нашій камері стало пеначе в могилі... Лежу я... На серці у мене така вага, пеначе жорновим каменем привалило, а в голові леть ся все одна думка: за три дні виписуть,

а за чотири і під «стрій» поведуть... »Чи не повіштитб ся тут?« — мелькнула мені думка, але шість пожа стала досадною... А тимчасом хорий якось так дивно крикнув і при них... Я скочив поглянути на нього і наткнув ся на шишелю сторожа, бо в камері було майже темно; лишень однієвка лямпадка перед образом і освічувала її. Спотикнув ся я на шишелю, о мало що і не впаав і нагло пеначе лискавкою озаріло мене: »а що, як би так накинуги ту самієську шишелю на плечі, а фуражку на голову, та прямо у ворота... добре, що і чоботи мої тутечкиж під ліжком... Лишень мінутку, не довше, перестояв я стовном і параз рішив ся. Нарядив ся я, братіки мої, в одну мить салдатком і прямо на головне подвірє: йду собі сміло, та ще покрикую: »Семене, куди ти, чорте, провадишь ся?« Розумієсь, що на мій клич ніхто не відкликав ся: Семен у мене хронака собі завдає, а на подвірю як на кладовищі, тихо... Се мене підбадьорило, і я очайдушно сміло підійшов до воріт і простукав у квартиру. »Хто там?« — відкликнувесь сторож. — »Іван Стружев« — »Чого тобі?« — »Не видав ти, дядечку, Семена Лубкова?« — При мені не виходив, хибаб до моєї зміш... або що?« — »Та в нас — кажу. — а серце в груді лишень бух, бух, бух!... — У нас, говорю, хорий помер, — так головний лікар казав сейчас же і вишести, а його діявола нема: невіне у своєї Матрони прохолоджус ся!« — »Ха, ха! Звісно!« — засміяв ся вартовий, — »Так пропустить мене, дядечку, його кликнути, а то обіраєть ся йому!« — »Віжи, біжи!« — Я вхопив ся рукою за веретку, щоб не впасти, — так у мені закрутилось в голові і від радості і від страху. Заскреготіла засува, отворилась на пів фіртка: я пасунув пивне фуражку, приїдний ковпир шишелі, пеначеб озяб зі сну, і, пагнувшись, виїшов на внї. — »А пивдше бо! — говорить вартовий. — А то мені пічу вишускати і своїх заказано«. — »Я, дядечку, мигом. — крикнув я і в ноги!... А вартовий ще і хвалить. — »Так махай чим екорше!«

— Хвацько! — завважав Андрій, сміючись широко.

— Вже так хвацько, що лишень руками розведеш... Ха, ха! — роземіяв ся Дмитро. — Ранком, думаю; гожд то потїха піднялась в лазареті! Ой лихо їх матері.

— А дальше то і як, мій орле? — крикнула одушевлена оповідачем Уляна.

— Що дальше, моя любко! — підеміхнув ся Кармелюк і з черги палко глянув на неї. — Завернув я за угол, так і пустив ся не до міста, а в напрямі ліса, що недалеко чорнів над Дніпром... Біг я до ліса, що сільні, а вскочивши в густу ліщину, повалив ся на землю і з пів години відпочивав. Опись вже поволійше став продиратись в глибшу ліса, перебігаючи прогалини й переруби... Досвіта я вийшов на якусь доріжку і наткнув ся на мужика; він дрімав на чепурнім візку, до якого була запряжена кріпка копина. Зразу я хотів було сховати ся в куці, та ошіля і рішив зупинити мужика.

— Гей, пане брате, куди їдеш? — крикнув я.

— Га?! — відгукнув він з просоня.

— Куди, — питаю — їдеш?

— На ярмарок, в Трубайск. пане служивий.

— Ось і добре; мене рівнож посилає туди ротміст. —

Йому треба купити коня і візок під річп...

— Та я сам, — говорить, їду продати свою.

— Так будемо сватами, врадувавсь я і мужик теж рад.

Ну, поторгувавсь я так задля форми і вдарив по руках. Мужик зове мене в село запити могорич; але я відказав ся, а попросив його продати мені що свою свитку: на ньому була попросив його продати мені ще свою свитку: на ньому була неля вітром підбита, а тепер ще ранками приморозки, так під шинелю булаб свитка в сам раз...» Продав він мені і свитку за три карбованці... Розпитав я його ще про дорогу і, розпрощавшись, сїв на візок та і «покіптив» собі по панськи... Першого дня дісталось таки коняці; лишень раз коло якоїсь лісової корчми і підкормив; роздобув собі у жиля шапку і махнув дальше... Другого дня їхав я вже спокійнійше, навіть у якомусь місточку купив собі дві одежини і подав ся без всяких пригод до Проскурова... Тут вже треба було обережнійше: міг хто небудь пізнати: я на біду, по дорозі підстриг ся і підбрив ся, а то в больниці було ось яку бороду запустив, так не терплю я її... Ну, хоч не хоч, треба зпять мати бороду для непознаки; ось я переодїв ся нищим дідом, змайстрував льяну бороду і двигнув ся іменем Хри-

стовим в рідні сторони... Я по правді й не знав, як би то про
ває розвідати, мої друзи, про своїх: гадав розвідатись у сво-
йому селі, га ось мене Господь навів прямо на своїх, та ще
паних, самим близьким моїмому серцю, лишне чим кривим!

— Голови за тебе! — крикнув Андрій і Дмитро.

— Ну, так і я всякому другови »вет за вет«, — крикнув
овишній павальною радістю Кармелюк, обіймаючись із
своїми друзами. — Ну, а пані позволить... по дружбі... по
приятельськи... як товариша... шеланого Богом?

— І ще би! — піднер Дмитро.

— Ульяна стояла хвилину, спаленівши і потушвши в зем-
лю очі, опієла блещула ними і голосно промовила:

— Щож? Коли друзи, так друзи! — і голосно горяче по-
цлювалась з атаманом.

— Урра! Бий фронталь! Лавою! Вишємо тепер за здо-
ровля панного батька, за його вибавленє, за нашу радість!
— крикнув Дмитро.

Ульяна кинулась веім наливати стакани і веї стали пити
зоровлячи друг друга, з великою радістю, злучені одною лю-
бстю, одним пориванням... А тепла, повна нестогців пич неза-
мотно цлила і приєкорювала час досвітку.

— Ну пора нам і домів! — промовив вкінці Дмитро і рі-
шучо приїднйав ся із лави. — Атаман ще і пієля слабости
не підкрішив ся, ба й патомив ся в дорозі... а ми все пиячим.

Давно йому пора виночати; вже, здаєть ся, свитає, —
за різвоживсь і Андрій, а де к би вони постелять?

— Тут, тут! — заметушилась хазяйка. — в сій хаті про-
спірно, — Я зієуну дві-три лави.

— От, от, — потягнув ся Дмитро, — панна хазяйка зо-
лото, зробить все як елїд. Ну, пані! Ходім панлюго у
свій хлївчик... — і Дмитро вхопсь за плічко хазяйки для вдержаня рівно-
ваги, за плічко Андрія, вишнов в хату »ломаною« етежкою
із хати.

— Постій, молодице, — заговорив Кармелюк, коли о-
став з Иляною сам на сам, — я не мету привик більше
на спрїй землі, або таки на голому камі ледасти, томуж для
мене і не труди своїх рученят...

— Що ти, пане, щоб я позволила своєму госте-

ві валяти ся, як наймитови? — заперечила вона і сильнішими руками піднесла лавчину.

— Так постій же, любя! Кшнь! — і Кармелюк взяв її за руку... Як ти знаєш... може мені і милійше було би бути у тебе наймитом?

— Мойому панови? Мойому атаманови? Мойому батькови так і наймитом бути? — з острахом крикнула Уляна і пагло подуміла, спаленіла румянцем і довгими рісницями закрила свої очі.

— Ну, в батьки то ще за вчасно, — усміхнув ся Іван. — в бурлаки, в наймити до такої кралі — і се щастє:

— Не жартуй! — сказала вона глибоким, грубим голосом і ціла здригнула, поблідла і опустила ся на лаву, немаче підстрілена птиця: — тобі, пане, жарту, а мені не до шук. — сказала вона.

— Слухай, моя красуне! — заговорив горяче Кармелюк, не випускаючи дріжачої руки Уляни. — Не жартую я... а хочу відразу, як мойому новому другови, висказати все, що кшньть дьсечен, — він вказав на грудь, — бо не можу вдержати неслухняного слова, не можу вгасити полуміни... Липше відразу висказати все, щоб не збути ся і обірвати, бо дати вільну волю!...

— Не треба, батьку! — крикнула тихо Уляна.

— Ні, треба... Відразу... Прямо... щоб не було ні сучкані задирги!...

Полюбила ся ти мені, як лишень у перве я тебе познав... мало сказати полюбила ся: клеймом врїзала ся в серце і клеймо се вишалпила своїми очима... Не брехав я, коли говорив, що до веїх моїх мук ти придала ще найгіршу! Врїзала ся і стоїш ось перед моїми очима пишна, могутча і хороша, як писана картина і прямо глядиш мені в душу... а очі твої і налять і ласкають і нїжають... Солодко мені в них глядїти і боляче; якась непонятна сила тягне мене до тебе і я думаю, що нові кайдани ломлять мою волю, в'їдають ся в серце і сковують душу... Ох, Уляно! Кайдани тїї були страшнїйші і більше мучили мене від тих, які в'їдали ся до крові в моє тіло!

— Ой, мамунцю моя! — крикнула Уляна, увившись руками за голову.

— Коли я було прикінчив з тобою, — говорив він даліше, — то правда, що чекав лишень одного забутия... Коби лишень скорше із голови і з серця вилетіло, щезло... і пупро в мене заїміло, а ось як побачив тебе, як вчув твій голос, так всі мої рани параз відкленились і залились горячою, як вогонь кровію... Люблю я тебе! Кохаю як нікого иншого до тепер, здаєть ся не кохав.

— Як нікого? — вхонилась вона цулко за плічко атamana і, нагнувшись виявила в нього свої палаючі, повні кнучої пристрасти, очі і грудь її високо піднімалась і дріжала при віддиханні; зворушене лице палило вогнем, з уст виривалось жарке дихане...

— Так, як нікого! Любив я свою жінку глибоко, кріпко, але ся любов була спокійна і тиха... А ти в мені піднімаєш якусь бурю, кнютини кров, туманини голову, онянюєш якіньсь чарами...

— Не чарами, а своїм серцем, — заговорила вона поривисто, і бо і воно, як няне, рветь ся до тебе... Постій вислихай! — здержала вона повеліваючим голосом поривистий рух Івана. — Ти ще не знаєш мене... Я, знай, страшна... Не відьма, ні — а чую в собі якусь силу: вже кого я полюблю, так не се, що жите віддам за нього, а і нема такої муки, якої б я налякалась ради свого коханця... Всею себе за нього, до послідної краплі крові, до послідного віддиху!

— Горлице моя! — Крикнув Кармелюк, притягаючи до себе красавицю.

— Постій, ще не все! — Вирвалась вона з обіймів. — Всею себе віддам, так, всю, — но тому, хто мене вірно любить... Проте, наколи довідаюсь, що коханець мій мене дурить, і за моє щире серце ще й смієть ся, — не здержусь я перед нічим, а відімщу йому, відімщу! »Жартувати« може і я жартувала у своїому житю пераз, завертала і парубкам і жонатим голови, ба навіть втішало мене погратись з дурнями. А се тому, що я до сеї пори нікого не любила... Нікого, — підчеркнула вона, — але за те як покохаю... Томуж то я

і говорю тобі, не жартуй собі зі мною... Чую серцем, що люблю тебе!

— Так ти мені в сотеро мілійша твоєю грізьбою! — крикнув Кармелюк і підняв к' собі поривисто молодицю; вона опять, як гадина, виховзлась від нього і крикнула хрипким, неначе пересохлим від умученя голосом:

— Погоди, вислухай! Тут, знай, жите горить... і вона задріботіла поспішно, боячись, що хтось, або щось не дозволить їй вговоритись: — Я, знай, не тутешня, а з під Київ ва... Панською кріпачкою була... І служила навіть коротко на панських покоях. Пан хотів знасилувати, так я йому покачала руки... А пані, дізнавшись про все, ще мене й вшарила, ну, я підняла їм тік і стодоли... Переждала час, поки все звезуть на гумно і підняла... Майже через рік... на мене й подумати не могли... А опісля вернув ся в наше село москаль Михальчук, старий вже, а карбованців набирав накопичив і задумав женитись. Подобалась я йому; він до пані — купити, значить, мене; пан зажадав 300 карбованців. Той заплатив і другого таки дня й обвинчав ся зі мною. Мені то таки й не питав, чи він любий мені, чи ні... Яка там у кріпачки воля? Повели — і вже! Але по правді сказавши я була дуже рада: любити, то я нікого не любила, а воля все-таки і пані й сестрі мила... Ну, прожила я із своїм старцуном два роки, привикла до нього; аж раптом його деревом привалило в лісі і я осталась молодою вдовою. Як лишень отже я не вдовіла, так мені порадили добрі люди втікати з наших країв, — бо пани, мовляв, — можуть знов почати на мені мститись. Вширодала я все і, не діждавшись панської напасти, подалась на Поділе, взяла на себе тут коршму і зажила приєвувючи. Хто чинав ся мене, так або гнала в потилицю, або жартувала... Но нікого ще до своєї пори не любила! Так ось яка я! — Закінчила вона, переводячи поривисто бурливе віддиханє.

— Якої я гадів, яка мені спилась, — задихуючись від радости атаман. — Сильна, палка, відважна. З такою горлицею не знатощи в болоті, а піднімен ся висше хмар!

— Так ти мене такою, якою я є, любиш, і моєю любов'ю не гордиш і мене не зрадиш? — вчепила ся вона руками

у його плічко і, випнувши тремтючу грудь, вцялилась в його мерехкотячі очі своїми, повними утоми очима.

— Люблю! Кохаю!

— І неподільно віддаси мені ціле своє жите?

— До послідного віддиху!

— Так бериж мене! — Крикнула вона і прилипла д'ньому уся...

XXXV.

Після позбавлення і мук тюремного життя — свободи, рескіш, краса рідньої сторони і павісні милування Уляни змінили на Кармелюка чудодійний вплив. Кождий день, здавалось, приносив йому нові сили, здоров'є, нову приману краси. Погляд, постава, рухи, голос його — все змінилось. Він приодів ся в роздобуту в Андрійка, улюблену одежу і знов подобав на того красавця — атамана розбійників, якого один погляд завертав голови женщинам. Кармелюк і не оглянув ся як в тій солодкій безчинности пролетіло два тижні. Одного разу сидючи за товариською балачкою а Андрієм, салдатом, Уляною, Кармелюк сказав, стрепенувши уявно кучерями:

— Ну, братіки, відресли онять у сокола крила, — пора і за роботу.

— Пора, батьку! Винудалесь без тебе! — зустріли з радістю заяву атамана товариші.

— Уляна навіть не моргнула.

— Рубити, так рубити! — підхопила вона з запалом.

Після будня і празник ліпший! За здоровляж нашого атамана — сокола, братіки! — Налила вона свій стакан, підняла його високо і крикнула: — Хай росте і ширить свої крила!

— Радісні крики Дмитра і Андрія зустріли її тост.

— Ех, Уляна, вогонь — баба! — Крикнув салдат, цолючись з нею стаканом.

— Добрий товариш, люблю таких! — Висказав з чувством Кармелюк, опускаючи свою руку на її плічко.

— Вірний і не зрадливий! — добавила Уляна, окинув-

ли його сяючим і палким поглядом і, звернувшись до товаришів, сейчас же промовила рішучим голосом: — передне, чим зачинати діло, панове, треба найти певне пристановище.

— Глядіти не треба! — Перебив її весело Андрій. — Я ось, блукаючи без тямки увесь час по лісах, придибав в глуші таке становище, що ліпше пристроїти його ніхто і не придумав би! І від нашої коршми недалеко.

— Знаменито! — Значить, — і маркетанці нашої далеко ніжками не прийдесть ся дриботіти! — Моргнув Кармелюк Уляні. — Ну, покажиж, — оглянемо всі разом... Але як би наших вірлят поскликати!

— Правда, батьку! — Підходить Дмитро. — Але і тим не журись: Я вже пустив »лепорт« (рапорт), що соколови відростають підрізани напасниками крила... Відликають ся діти... Дай речинець... Через тиждень буде в нас 20 до 30 голів а там...

— Дізнають ся про нас і долини і гори! — Закінчила розрадувана Уляна.

Після своєї розмови рішено було приступити до діла сейчас. Труд розділили: Андрій взяв на себе відшукати і приєнсовити до замешканя пристановище, яке він бачив, а салдат заняв ся вишуканем бувших членів шайки, Кармелюк, поки що, не брав уділу в тих заходах і відпочивав під опікою Уляни. З поворотом давнійших сил, думка його що раз більше і більше наvertsала до давнього життя. Особливо ярко уявилась йому картина його зрадливого приарештованя. Ся пригадка палила незмітою обидою його серце і в тюрмі, теперечкиж, коли він знов находив ся на свободі. — жажда відіметити Демостенови, буквально не давала йому спокою.

— Ех, други, братці, — говорив він нераз своїй компанії, коли йому товариші представляли то сякшій то такшій плян нападу, — не буде моя душа зазнавати спокою досі, а жвїдїмшусь на тому діяволу, проклятому Янчевському!

— Пімстимось, ще й як пімстимось! — піддержували товариші. — Його на першу голову!

— Я сама йому, клятому, своїми руками розірву горло! — крикнула Уляна. — Ось лишень попадєть ся.

— Не попадєть ся, серце, а піймаєм! — поправляв Кармелюк.

— Піймаємо, піймаємо! — запальчиво повторила Уляна. — Я вже всім своїм жидкам накажу, щоби розпюхали куди і коли буде їхати: пакриємо його і тоді то вже »перештаємо« йому по своїому.

— Спасибіг, кохана! — проголосив з чувством Кармелюк, стискаючи руку Уляні.

Теплий літній день клопив ся ід заходою. В лісі, в глибокому яру, сумерк положив ся, відчувалось вечірній холодок, — але на верху сонце ще сяло, обливаючи горячим золотом високі клєніня і бані ліса. На дні яру, окруженого густою і суцільною стїною навислої грабини, ворушились люди. Андрій колов дрова і підкладав в розгорівний ся костир, або мішав у висячому над ним кїтлі великою ложкою. При вході до печери, зарисовуючу ся навислими гранїтними брилами, лежав підложивши під голову руки, Кармелюк. Уляна щина і неначе ще більше покрасїла, то вибігала з печери то знов заходила до неї, перемовлюючись веселими словами з Андрієм, брала сю чи иншу річ і опять вибігала в печеру.

Атаман лежав мовчки, захвачений якимсь елегійним настроєм; його задумчивий погляд потапав в глибокій синяві неба, слїдячи за ніжними хмарками, закращеними рожевим відблеском, котрі випливали з її глибини.

Довкруги було незвичайно красно.

Свіже, молоде листє вкривало дерева легкою прозорою сіткою, крізь коту ще видно було чорну сільветку їх темних ривек. Густа трава, яка вкривала все дно яру здавалась бути якимсь зеленим бархатним ковром, з глибини котрого виглядали великі головки жовтих кульбабок. Недалечко від печери обривав ся з висоти топенькими хрустальними струями великий ручай і гадюкою вив ся по дні яру, скачучи по камінчиках срібною лентою... Милозвучний шум спаду води придавав цілій місцевості якоїсь задумчивої, чарівної краси і принади...

— Ех, воля, золота воля і родима сторона! — вирвало

ел в кінці грімке зітхнене з груди Кармелюка.

Андрій озирнувся з любою усмішкою на свого атаманча.

А що, замучився, занудився, батьку?

— Не так замучився, як занудився. Ось за тим небом, за тим ковром, зеленим, за тим шумом ліса, зеленим весняним шумом! Ех! — Кармелюк глибоко зітхнув і, стрепенувши головою, прихилився і сів на корнякові. — Натерпівся л через тих Гаспидів! Ну, зберемося! Віддячимо і ми їм за все!

— Але ми і без тебе, хотій були на волі, а волі не знали. Шкали по пущах і ярах, як отара без чабана!

— А що робили?

— Правду сказавши, добра мало... Перебивались так собі, забавлялись більше грабежно.

— Від сього і волі не чули! Чи воля в розбоях і грабежі? Чиж для того я вас скликав? Ех, братя... А ви — і їм нас наклеймували і своєму братови немало горя панесили... — Кармелюк глибоко зітхнув і задумався.

— Прости, батьку, — сказав після короткої мовчанки Андрій. — Сам знаємо, що винувати, але ми без тебе наче сліпці без поводатора.

— Сліпці без поводатора... — повторив в задумі Кармелюк. — А чи і сам поводатор знає праву, вірну дорогу? — замітив він задумчиво і замовк.

Насталася опять мовчанка, сім разом досить довга.

— Ось що ще Андрію, — заговорив знов Кармелюк. — не знаєш ти може чого про мою сімю? Чи не буває ти в Головчицях?...

— Не чував нічого... Правду сказавши, то старався в Головчицях навіть не заглядати...

— Гм... треба буде мені самому поїхати...

— Ні, батьку, вже як собі хочеш, а туди ми тебе не пустимо... Пішли мене, я перелечу...

— Куди? За чим? — роздався звучний голос Уляни і зпріга красавиця явилася в меншій отворі печери.

Андрій сумно замовчав і відійшов набік, але Уляна не

звернула на се уваги; завваживши, що Кармелюк вже сидить, вона присіла біля нього і весело зацібетала.

— Уже збудив ся? Встав? Чогож зажурив ся, о чім причадумав ся? — заговорила вона, нахилившись близько до його лица і заглядаючи в вічі.

— Чагадилосьь бувале, старе... — відповіла ухильно Кармелюк.

— Дур йому і нек! Найшов об чім думати! — крикнула Уляна. — Старий бурян — з коріня прич!... Ми починаємо нове життя: солодке, вільне, веселе... Веміхнешь бо, атамане добрий, та поцілуй мене кринко, ось так, ось так! — обвила вона шию Кармелюка руками і кринко пригорнулася до нього горячими щоканами. — Я заелужила на подяку! Яке ліжко встроїла тобі, та як побрала твою березу! Ха! ха!... Ліпше ця світлиця у наша — певійніше і веселійніше! А ти, Андрію, вже і ложку відбрасав? Готовий куліш? Може вечерять будемо, голубе, га? — Нагнулася вона знов до Кармелюка і знов заглянула йому у вічі.

Ноява Уляни, її весела, звучна розмова відразу внесла до собою струю якогось безпричинного весіля і піднесли завальний пастрій.

— Вечеряти так і вечеряти, відказав Кармелюк.

— Ну, ось, знаменито, — відізвлася оживлено Уляна.

— Танці сюда куліш, а я накрию стіл, та принесу із нашого шеребу доброго меду.

Вона живо зібралась з місця, майнула в вечеру і за хвилину вернулаєсь з білою скатертню під нахою і темною, завішанією плинкою в руці. В одну мить вона прикрила трапезу скатертню, накраяла хліба, розложила ложки і поставила три пузаті стакани, опісля поставила і миску, повну паруючого і пахучого кулішу. Всі засіли по турецьки довкруги скатертні.

— А що, панове, чи не ліпше як в панських палатах? — крикнула весело Уляна. — Під ногами шовковий ковер, над головою зелене скленіє, а тут переливаєть ся і добре вино розливним ручаєм. Наливайже стакани, Андрію, вице-можемо лісову розкіш, за веселе життя!

Всі оживились і прийнялись зі смаком за подану вечерю.

— А що, чи дає о собі знати Дмитро? Привіз нам шістьох, та як опять пішов, так ні елиху, ні диху! — звернув ся до Андрія Кармелюк.

— Дас, — відказав Андрій, хленаючи з ложки. — Явтух ось говорив, що пшиі ранекько пршиіє Жнд Йосько віетку, бодьто пшишов Дмитро і Фурмана і Олексу, а з ними і Голюлюбова і Кпура — душ десять, — так і пошшинає до нас.

— Дуже красно: їх десять і нас вісім, — на перший раз досить.

— А коли на чолі стане орел? — піддержала Уляна. — тоді пічне ся наша робота.

— Так, не вапа, — висказав в задумі Кармелюк і замовчав.

Тимчасом Андрій покінчив їсти, отер ложку об траву і закурив люльку.

— Здай, Андрію, — звернулася до нього Уляна. — ти піді, зміни Явтуха і Свирида, та пршили їх повечерати, зами куїни не вшетиг.

— Добре, — згодив ся Андрій і, піднявшись з місця, звик у гущі ліній.

Уляна обвила шию Кармелюка руками і притягнула до себе.

— О чім задумав ся? — запитала вона тулячись до нього.

Лице Кармелюка приймало жортеткий вид, брови піднялись грізно й понуро.

— Уляно! — сказав він з видимим задумевним болю. — Ах, сей діявол Демостен не сходить мені з думки ні в день ні в ночі... Не можу забути кровавої обци... А-ах! — прохршів він сторониці від Уляни і заломлюючи до болю свої руки. — Не визнаю спокою, поки проклятого не затрвлю своїми руками...

— І вхопмо, вхопмо його скоро! — продовжала із злорадством Уляна. — Довго дожидав, друже, не багато ли-

шилось! У-ух! Побілієж він неначе крейда, коли спіткнеться з твоїм лицем!

— Спасибіг, Уляно! Спасибіг, друже, — сказав з чувством Кармелюк і, стиснувши руку Уляни, встав і перейшовся зворушений.

Слова Уляни визвали в ньому рій ненавсних згадок. Уляна мовчала, пошмаючи і спочуваючи настроєви свого ідола.

Тимчасом сонце вже цілком скрило ся поза ліс і глибини яру наповнилась холодачою мракою. Почувся тихий трескіт галузок і до костра підійшли Явтух із Свиридом.

— Хазяйко, — звернув ся він до Уляни, — там прийшов один дядько. Просить поворожити... значить на рахунок пронавіпних волів... Привести чи як?

— Приведи. А ти, атамане, відійди, поки що в печеру, — відізвувалась Уляна до Кармелюка. Пощо зайвим очам бачити тебе?

Кармелюк так був зайнятий своїми думками, що Уляні треба було два рази пояснити, в чім діло; тоді він лишень притакуючо кивнув головою і пішов в печеру. Опустившись на приладжене йому Уляною ліжко, Кармелюк, щоби відігнати від себе палячі його серце згадки, став приглядати ся тому, що діялось на вні.

Явтух вернув ся в супроводі мужика, котрого очі були прозїрливо завязані платком. Тимчасом Уляна вже розсілась коло на-пів погаслого костра з пучками ріжних трав в руках. Приведений мужик виявив Уляні, що тиждень тому виведено йому не знать ким пару воликів і просив поворожити йому: чи пропали вже його волі, чи ще може він їх відзискати? Уляна казала йому положити на її долоню копу срібла (50 копійок) і, кинувши на вогонь пучку якихсь трав, від яких над вогнем склубив ся стовп білого, задушливого диму, заявила, що вони ще не пропали і при вмїлості та бажанню можна їх відзискати. Тоді почали торг, кїлько треба заплатити, щоби ворожка вказала де і як глядіти. Уляна зажадала пять рублів, але мужик свідчив ся своєю біднотою і просив спустити; Уляна настоювала при тїм, що ворожене се річ дуже трудна і небезпечна і може

на нею стягнути кару від нечистої сили... Остаточно згодилася за три рублі. Тоді почалась ворожба з проклятами і приговорками. Уляна докидала до вогню то одно зілля то друге, то проголошувала страшні прокляти, то витягала за гробним голосом якісь незрозумілі загадочні слова; перемучивши так з десять мшут мужика, вона остаточно заявила йому:

Ти муєши другого дня першої кватири вийти з дому до сходу сонця взяти з собою кусник страстної свічки і пмасток мотуза, на котрім спускали до гробу домовину річної дитини; ідеш до Чортової греблі і сядеш там під сухим, розбитим громом дубом, і коли зайде місяць, розстели той мотуз, сядь на нього, засвіти страстну свічку і говори молитву до Івана Воїна зо трийцять сім разів — тоді о півночі побаючи своїх волів насутих ся в лузі; накниь їм на поги напгач, з котрим ти перестояв цілу службу божу і веди без страху домів.

Одержавши від мужика умовлену плату, Уляна відпустила його, приказавши йому не оглядати ся і не говорити нікому ні слова о вороженю, бо інакне воно втеряє свою силу. Вся та сцена вчинила на Кармелюкови крайню неприємну вражінє.

— Так ось як ти ворожи-ш? — сказав він виходячи з печери, коли мужик відійшов. — Ну, тепер ті вороження треба закинути!

— Тепер вже буду давати лишень »приворот-зілля«! — Реземіяла ся весело Уляна, не пошмаючи тону Кармелюка і, підійшовши к' ньому, горячо обняла його. — Але чи ти вєїх має приворот зілля? — Шеннула вона вишваючись в туби Кармелюка горячим поцілуєм.

— Для тебе і зілля не треба! Ти вєя вогонь! — Полумя! — Відказав Кармелюк притискаючи до себе красавицю.

У сей мент за їх єшиною оиять вчув ся трескіт галюзок.

— Хто там? Чого? — Крикнула на незвикомия з дєвою Уляна відходячи від Кармелюка.

— Я, — відказав Свирід. — Жид Йосько з Гапчарів дождас в корнімі... Хочє щось сказати, каже — важна повинна!

— Йосько з Ганчарів? — крикнула втішно Уляна. —
Зараз буду...

— А що там ще? — затрівожився Кармелюк. — До-
вкруги тебе якась тайна?

— Знаєш яка? — засміялась вона визиваючо. — Про
сього діаволя Янчовського Жид певне вістку прийде. Я йо-
му наказувала, що як лишень він провідає, що гаспид пої-
де крізь якийбудь сусідний ліс, то щоби сейчас вже і дав зна-
ти: він і приобіцяв сам явити ся... Ну, ось і прийшов...

— Так біжжж чим скорше там і назад до мене — буре-
н... У мене не стане сил дідати ся сеї радості!...

XXXVI.

В томлячому ожиданю Уляни, ходив Кармелюк помежи-
гірню, то просідаючи при кострі, то знов ходючи то там то сям.
Андрій був при ньому, але у Кармелюка з язика слово не зій-
шло: настійчине домагане Жида і обітниця переказати якусь
гадку повинну, догадка відійшовної Уляни — усе те розхви-
лював його до краю. Але і Андрій також мабуть поділяв
нетерпеливість свого начальника.

Хотяй Кармелюк знав дуже добре, що скорше чим за
дві годинні Уляна не могла вернутись з коршми, але зворуше-
ні перви повертали кожду хвилину у вічність.

Час тягнув ся нестерпимо довго... »Чому Уляна не вер-
таєть ся? Чи їй подав Жид вістку про Янчовського? А, може
бути, що прийде вістку о приготовлюванім нападі на нас?
Хто знає?... Но як о моєму залятому ворогові? О!...« —
портгоряв собі без устанку Кармелюк. І на одну гадку о близь-
кім часі можливого відімценя у нього дух в груди зашпирало:
але заравом, бажаючи цілим серцем, щоби справдилась до-
гадка Уляни, він намагав ся вневипити себе, що поява Жида
означає зівейм щось противного. Ойроче, чим довше прово-
джав ся час, тимбільше росла нетерпеливкка Кармелюка: де-
дівка разів поривав ся він кинутись в коршму і Андрій му-
сив ужити неабиякого труду, щоби його відклонити від сього
очайдушного кроку.

Остаточню чуйне ухо Кармелюка розпізнало шелест бистро наближаючих ся кроків.

Через хвилю із ганчаринку виринула Уляна в супроводі Олекси.

— Ну, що?... Про Янчевського? — кинув ся до неї Кармелюк, а за ним і Андрій.

— Вгадав, вгадав, — Крикнула Уляна, сяюча і задихана від быстрого ходу.

— І щож, що?..

— Зараз! Відітхну... Бігла!.. — Висказала вона з напругою, придержуючи рукою бюче ся серце і оцупилась на колоду.

— Так і щож? Що? Одно слово? — Не зупинявсь Кармелюк.

— Жид Йосько прилетів сказати...

— Обманює? Підвинули? Як міг дізнатись!

Певно. Він не збреше; він давно вже мені служить... А проче і яке йому діло? Янчевський і йому залив сала за пікуру, а при нас він може заробити...

— Правда, газдинечко, правда, — піддержали Уляну Андрій і Олекса.

Ну, постій, говориж, де Жид дізнав ся? Як? Коли? — Закинув Уляну питаннями Кармелюк.

— Він відбирав сьогодні у Янчевського пшеницю; проклятий скупендряга передержав його до сеї пори!

— Го, го! Так і трилітна зісіпана в ямах гниє, — не здержав ся Олекса.

— Ну, так ось, — продовжала Уляна.

— Коли він відбирав ту саму пшеницю, а видавав її пан...

— Пан, така паскуда, що нікому не повірить! — добавив опять Олекса, але Кармелюк перебув йому суворо:

— Ну!

— Ну, ось коли Йосько відбирав пшеницю, — продовжала Уляна, — прискачав до пана гінець Пігловського, доїжджачий, Йосько пізнав його, і передав Янчевському писмо; сей перечитав його, велів подякувати панови і сказати, що виїде завтра вечером.

— Кудиж?

— Так до панж Пігловського: гінець від нього письмо привіз.

— Значить, Пігловський запрошував його до себе?

— Не інакше; Йосько каже, що на позавтра їзджакть ся до нього пани на облаву..

— Ага, так.. так.. Певнієсько на вовків, промовив борзенько Кармелюк. — Але пожди.. Чим він поїде?

— А Йосько зачув, що пан приказав фірманови на завтра ладити «повуз»!

— Та який? Найгічанку, чи кароцу, чи Берлінку

— А чиж тобі не все одно? Ми його і так дізнаємо.

— Так то, так, а все таки, — прищмокав досадно Кармелюк, — так ось ще якою дорогою він поїде до Головчищів не один шлях.

— Шлях не один! Певно можна їхати і на Гути і на Гупле і на Грабовий кругляк, але ми все ж таки на Гутів ліс, — промовив живо Олекса, — дарма що там зо дві зрестві треба болотом переплутатись, — але ліс там якого висихає, — а за се вся дорога лишна і близько не перерхопнеться, а там і милья — не більня.

— Правда, правда, промовив ся Кармелюк. — Придубув, любий друже, можеш нам се розтолковать. — Гутів ліс, мені би се і на гадку не попало.

— А там ще в лісі є таке місце, — ну! — це і на дорою зараз маленький місток.. Засісти, так швидко не вирветь ся.

— Знаменито, други... Запрошуюю і я вас на обиду на старого вовка. Поможіть мені приймати його, відмітити за себе..

— Голови положимо, батьку! — крикнули разом і Андрій і Олекса.

— Спасибіг, спасибіг, други мої! — проговорив з чувством Кармелюк, а онієля додав по розвазі: — лишень мало вас, ось і досада. Всіх вісім, а пан певнієски їздить з верховими.

— Та бере душ шість, більше для почоту, — замітів Андрій.

— Гм... душ шість, а фірман з козачком — вісім, — та сам пан, а може й ще хто — десять. Вісім на десять принустім...

— А мене хібаж ти не вчисляєш, атамане, — сказала Уляна виступаючи в перед з горючим лицем, — чи ти може гадаєш, що я зжахну ся, або може не з'умію втратити ненавистному дияволу пожа в серце?

— Уляно, так ти гадаєш? — здумів ся Кармелюк і по неволі залюбував ся визиваючим прехорошим лицем одупевленої розбійниці.

— Не гадаю, а рішилась, — перебила йому Уляна, — ділити з вами одну долю, дарма, що я баба, а за тебе, пане атамане, горла всім поперериваю!

— Горлиця! Атаманова дуна! — Крикнув з радості Кармелюк, пригягаючи до себе Уляну.

— Урра! На погібіль ворогам! — крикнули Олекса і Андрій, підкидаючи в гору шапги.

— Другого дня ще з пів дня всі товариші, з Кармелюком і Уляною на чолі, залягли в згаданім Олексою яру; дійсно, для засідки годі було надібати пригідніше місце. Дорога, якою повинен був їхати Янчевський, протягалась крізь густий Гутівський ліс. Була се вузка лісова доріжка, мало проїзна. Гутівський ліс розріс ся був і по горах і по грузьких долах, а славив ся множеством диків. В тому лісі де було засів Кармелюк з товаришами, дорога спускалась з доволі крутої і високі гори у вузку долину, відки знов піднімалась до гори. ґрунт в тій вузкій долині протягаючій ся півперек ліса, був грузький, болотистий і був вкритий лісними поростами, серед котрих дуже легко можна було схватись від непрошеного ока.

Тим захистом похіснував ся Кармелюк. У підніжжю самої гори, з котрої повинен був спускати ся Демостен, слезив на мраковий певеличкий ручай; через нього був перекинений трухлявий, брусовий місток; треба було лишень розібрати, або бодай розладити той місток, а спускаючий ся з гори екви-

паж на певне був би перевернув ся, або застриг в болоті, все те обезпечувало удачу задуманого діла.

Товаришні спокійно лежали в глибокій гуцавинку, чекаючи пожаданого гостя і поки що закусували узятими Уляною паляницями і сухою ковбасою. Попутани осідлані коні паслись тутечкиж недалечко.

Лишень Кармелюк не їв і не говорив нічого, знемагаючи від очидання і нетерплячки, хотий і боїтись не було чого: все так приречене було, щоби не перепустити Ульчеського.

За лісом з дві верстви, на горіку, з котрого видні були на далекий простір вся долина і висхле болото, стояв з добрим копом Олекса і, на першу появу еквіпажа, мав сейчас причвалати і дати знати товаришам. Розібрати місток було ділом одної хвилі, а після обчислення, верховий повинен був випередити «повуз» принайменше на пів години.

Вкінці настала ніч. Зійшов місяць і освітив повним світлом вузку лісову прорубу. Хвилюваня Кармелюка впродю до крайних границь.

— Роздумав ся... не поїде... вибрав иншу дорогу! — говорив він сам до себе, прикусуючи губи.

Нетерплячка атамана передалась і Улянї і товаришам. Всї мовчали... Приостреший слух жадно ловив найменший шелест.

В пічній тишинї ліса голосно розлягав ся звук надаючої сухої галузки і шелесть листя. З кождою хвилиєю напружений настрій ріс що раз більше.

Кармелюкови здавалось, що він ніяк не може видержати сеї душевної муки... В тім параз чуїше ухо його розріжнїло доносячий ся з далека якийсь звук рівномірно повторючий ся...

— Скаче! — вирвав ся у Кармелюка хриплий шепіт. Всї зірвалнесь. — Тихійше! — прохрипів Кармелюк і опять завмер... Завмерли і всї присутні.

Чути було лишень як в живчиках кров била. Но ося уставивши на хвилину звук роздав ся знов, на сей раз вже **впю** виї виразно і безперервно.

— Скаче, скаче! заговорили всі враз і в сій хвилині до-
ніс ся до їх ушій далекий, протяжний свист.

— Олекса! — крикнув Кармелюк. — До роботи діти.

В одну мить всі зірвали ся з місць і кинулись до містка.
Заледви кінь Олекси появил ся на горі, а робота вже була
докінчена.

В різних місцях містка, гайдамаки вирвали ділі і зва-
лили на куну, так що міст представляв тепер ряд отворених
дїр, переділених кунами ділів. Перила його були також по-
ломані. В найбільшій случаю еквінаж повинен був сейчас пе-
ревернутись.

— Обережно! — крикнув Андрій спускаючому ся Олек-
сі. — Готово!

— Далеко? — кинув ся к'ньому Кармелюк.

— Верстов чотири! — відказав Олекса зіскакуючи з
коня.

— Він?

— Ніхто инший. Відтіля з Ганчарів.

— А верхівничів кільки?

— Здаєть ся, лишень два.

— Га! поналась мишка! — закреготів зубами Карме-
люк і звернув ся з повеліваючим голосом до товаришів, сто-
ячих довкруги. — Ви, — він виділив трьох із ватаги. —
заєдьте з Андрієм з сеї сторони, а з оставшими я з тої. На
перший мій свист, кидайтесь по одному до коней, а по одно-
му до повозки. Аркани, вужевка є?

— З нами, батьку, — відказали хором гайдамаки.

— Не вбивати нікого небз крайної потреби, всіх перева-
зати і таскати в ліс, — там заноряджу, а головно живим зви-
зати мені Янчевського. За нього кожний з вас відновідає го-
ловою. Я сам над ним зроблю суд і розправу.

Ватага розділилась і заховалась в сумежній при доро-
зі гущавині.

Через хвилину лісова дорога була знов тиха і пуста.
Освічена місячним світлом, вона спускалась і знов підій-
малась до гори, пеначе широка розвинена лента і лишень у
вузкій долині потопала в глибокім затіску, виповнюванім ме-

жнігіре і скриваючім в своїй покрівці і розібраний міст і при-
таєних людей...

Но ось, остаточно у віддалі почув ся дружній тушіт би-
стро біжучих коний... все ближше, ближше... і на верху го-
ри появил ся фаетон, запряжений четвернею буланих коний.
Передом і позаду коляски скакало по одному верховому.

— Ось, ось, наші коні! — шепнув Кармелюкови Олек-
са, підновзавши на животі на край ліса.

Кармелюк аж до болю стиснув його руку і з силою потя-
гнув Олексу назад. Повозка почала спускати ся з гори. З
початку коні ступали тихими кроками, але, незаїхавши до
підношви гори, фірман пустив коний; вони підхопили трусь-
ком і майже в тій хвилині залунав грімкий тріскіт, крик пе-
реляканих людей і повелїваючий крик Кармелюка: »стій!«

Але і без того наказу повозка не могла рушити ся з міс-
ця: один кінь перевалив ся в рівчак, а колеса застрягли в
прірвах містка; повозка перехилилась і майже повисла над
ровом. Фірман з козачком повипадали із сїдження, на перший
свнєт Кармелюка розбїйники вискочили і окуружили по-
возку.

— Хто ти є? — крикнув у відповідь Кармелюкови один
і верхових, супроводжуючих повозку, витягаючи шаблю.

— Кармелюк! — відповів грімко Янко, виступаючи
вперед. — Гей, хлопці, вьажіть їх!

В одну мить оціненїлі від страху верхові були зтягнені
з коний, звязані на руках і ногах і віднесені в ліс; та сама
судьба постигла і фірмана з козаком. Кармелюк приступив
до повозки; ховаюча ся в його глибині постать, на шів за-
крита припідиятим верхом, не давала найменшого знаку жи-
тя.

— Ану-ко, виходь, пане! — заговорив напруженим від
стримуваної злости голосом Кармелюк. — Поміряємось те-
пер силами... Сам на сам... своїм товаришам я не кажу арка-
шити тебе, а особисто розправимось. Щож, ти, оторопів як
заяць!... Читай орацію! Пізнав, бач мене?!

Жалібний стогін доніс ся із глибини повозки. Дикий
страх заволодїв Кармелюком.

— Спускайте верх! — закричав Кармелюк не своїм голосом.

Верх з гуркотом опустився і перед очима розбійників станула страшна, худа постать з лісою головою, гострим червоним носом, настороженими тонесенькими вусиками і трясучою ся від страху щелепою. Постать тряслась, сидючи карачки на сідженю повозки і притискаючись до її спинки з такою силою, паче би хотіла крізь ню перелізти.

— Хойпацький! — кричав в розпуці Кармелюк.

— Я... я... »літосьці!« Милосердя! Я »ніц«... »ніди«. — бурмотів Хойпацький. але Кармелюк не слухав його.

— Шельму! Обманув проклятий Жидюга! — закричав він.

— Ні, оатьку, не обманув, — перебив його Андрій, — а значить, диявол поїхав другою дорогою!

— Але наші коні, — вмшався в розмову Олекса, — чейже се наші коні!....

— А! Коні Янчевського? — заговорив з орячковою бистротою Кармелюк, хватючи Хойпацького за руку. — відки ти роздобув сих коней?

— Кушив, »як Бога кохам!«

— Брешеш! — крикнув гробовим голосом Кармелюк. Нарочно так устроїв, щоби спасти свого приятеля! Ну, красно, тепер заплатиш за нього своєю шкурою!!

— Милосерди, вельможний пане, милосердя! — зайойкав Хойпацький і ринув на дно коляски на вколійки, але що коляска висіла, перехилившись з моста, о Хойпацький беркшньнув в низ і був би перевалив ся в болото, наколиб його за шиворіт була не вхопила залізна рука Кармелюка. Як осмалене курятко мелькнув Хойпацький у воздуху худими ніжками і опустився на поміст.

— Ні, не втечеш!« — накинув ся на нього Кармелюк. Захотів було вибавити свого преславного Демостена.

так розилачуй ся тепер сам! Гей хлопці! Лози сюда... вогню!

— Вельможний пане, помилуй! Умилосерди ся! — залобедів Хойнацький, повзаючи у ніг і стараючись зловити руку Кармелюка. — Я вмру, я не видержу, у мене і так ледви держити ся дух... Що я тобі коли зробив? Чим досадив?! А через твою яену милість для мене нема життя на світі!

— Через мене тобі нема життя на світі?

— А так, так, прогне папа!... — продовжав Хойнацький. — Бодай сам і згадай: чиж я хотів купувати твою милість? »Бронь« Боже! мене навіть потом обливало, коли я на тебе глядів... А покійниця все товкла своє: »куплю і куплю, гарний хлоп, розумний хлоп!« Кілько я їй було молвив: »ой, любуня, годі... па чорта нам той хлоп і здав ся, лінше вить дурних хлопів, чим один розумний?« Ой, »як Бога кохам« — правда! А вона своє і своє!! А коли ти, вельможний пане, став служити у нас... в покоях, — поправив ся він борзо. — чи я тобі хліба жалував, чи я не був добрим хазяїном? Чакולי я і вчинив докори, то не звласної волі; насяде бувало небіжка, — і скажу, а самого лихорадка так і трясє, як поглину па твої руки. Навіть і в москалі тебе жінка віддала, а не я: чейже весь »майонтек« бувїї... а супроти такої жінки що я міг? »Єзуе-Марія!« Я навіть спати не міг, як ти в нас поселив ся, таки в панім домі... Ой, чи я собі такого лиха бажав? Та мені радше було видіти холеру у своїх покоях, чим тею вельможну милість!...

Жалібне белькотання Хойнацького і його невисказано смінна стать поневолі втихомирили бурю в душі Кармелюка. Йому нагадались дні пережиті у Вівеяниках, пожалування відний вид Хойнацького, тремтячого па кождіське слово супроти і злоба в його серці уступила місця жартливому паєросви.

Чиж я не зацвтив би радо вельможному панству за се, що воно звольно напрасно потрудити себе? Но чим же я вам тепер заплачу? Що я маю? Я сам тепер остав бідійшим від хлопа... Нещастя мої пішли від того часу, як вельможний пан мав честь поступити лакеєм у мою господу... Умерла покійниця! — Хойнацький глибоко зітхнув і, піднявши очі

до неба, добавив смертним тоном: — ну, на се я не на-
каю... Я не йду проти волі Божої і наколи її непорочна дуп-
попадобилась Господу Богу, то щож я, бідний чоловіга, ма-
жу? Лишень приклонити перед Божим Провидінєм колін-
тим більше, що по духовному завіщаню покійна Дорота
мені все лишила. Але гірша біда сталась опісля, — ф-
зіогномія Хойнацького жалібно скривилась, — набігли і
мене судії, ассесори, комісарі, обрало до шитки... Випра-
у мене, що я сам вів мою покійну задля наслідства,
я змушений був віддати все, що було, щоби лишень уйти ка-
ри...

— Ось се так і шитка! — розреготав ся Кармелюк,
за ним і інші розбійники.

— Вельможному панству смішно, — продовжав Хой-
нацький утираючи рукавом очі, — а мені се як... Через се
все я стратив і «пенендзи і вишкетко»... ось навіть ь коні.
Аж за них не заплатив, сором сказати — на виїзд взяв
пана Япчевського, щоби міг їздити, як слідує благороднем
члехтичови.

— Гай, гай! — всміхнув ся Кармелюк. — Ну, жаль ме-
лі тебе, пане господарю. Правду сказавши, не оплатить се
шкідра за виправу. Ми не комісарі, обдирать не станем, а ли-
шень люди подорожні і гроші нам сейчас потрібні, так і
наділи чим можеш, а ми опісля тобі віддамо з лихвою.

— Ой, вельможний пане! — крикнув і втішений і па-
ляканий Хойнацький, хоть сам всі кишені виверши — са-
побачиш, що нема і шелога... Було у мене послідних десяти
тисяч золотих і ті позичив, ох, маїже «гвалтом» позичив су-
дія Літницький... Дав вексель, але що мені з того паперу.
Не можу і домагатись звороту, боячись, щоби знов не поча-
ли дошкулювати ассесори і комісарі.

При послідних словах Хойнацького, по лиці Кармелю-
ка перебігла жвава усмішка.

— А єсть бодай при тобі сей вексель?

— Єсть!

— Ну, так дуже добре! Давай же його сюди, та не бій-
ся... не бій ся, кажу! А що ти зачерез мене тільки шкоди по-
їс, так треба і тобі помогти. Гроші я дістану від судії і по-

приятельськи, як слід віддам половину тобі, а половину візьму собі за труд, бо без моєї помочи не бачити тобі їх, як власних ушній!

Дріжачими руками вишпав Хойнацький із кишені гаман, дістав відеїль зложеної в четверо папір і подав його Кармелюкови. Кармелюк борзенько перечитав записку.

— Дістанемо! — сказав він в голос. — Лишень гляди, ксьому ти повинен ось що вчинити: передівсім сядеш зі мною в «повуз» і підчиниш ся тому, що я тобі стану приказувати. Не бій ся, лиха тобі не загодіє ніхто.

— Ой, роїи, що хочеш, пане милостивий... пощади лиш моє житє! — простогнав Хойнацький і клянув червошим носом в землю.

— Ух! Так і пагнавж тобі холоду комісарі! — усміхнув ся повільно Кармелюк. — Говорюж тобі: не бій ся, нічого тобі не буде і се — перна кондиція; другаж ось яка: наколи ти вернеш ся у Вівеяшки, то щобиш до самої неділі не говорив нікому ні словечка об сїм, що тутечки сталось. Сїм днів, чучи, лишень сїм днів помовчи, а там і дзвони кілько захочени. В неділю і гроші дістанеш. Но наколи ти, — заговорев грізно Кармелюк, — до неділі заїкнеш ся кому-небудь хотїй одним совом, то не лишень, що «ненецьки» не побачиш, але і синю тобі так змалюю, що місяць цілий будеш рачки повзати....

— Ой, «літосці!» — закричав Хойнацький і прїстер ся анць на помостї. — Все, все... як пан хоче...

— Піднімайте, братці, вельможного пана і витащїть скорше в «повуз»... треба посїнати, а поки ще відведїть «сегомосця» туди в холодок і пришьльнуїте, щоби з ним дещо не трапилось. Увино, ти, як хазяїка, забав як небудь вельможного пана і пришен дещо закуєнти..

В супроводї Уляни двох розбїйників відвели Хойнацького в лісову гущавину і полишилиє там на сторожі, поки другї займались ратованєм коней і повозки.

На щастє повозка не дуже то була ушкоджена і через невгодни загальних зусиль усе було готове до дальшої дороги.

— Ну, ведїть пана сюди, закомандував Кармелюк. —

Ти, Чапля, Гололобий і Лівшак лишть ся покшцо при снорованих штапенятах, відтащть їх подальше в лїс, а ми з ними прищлемо підводу. Ти, Олекса, садовись на кізла, на старе мєце, Андрій за козачка, а ви — звернув ся до прачих, — сїдайте на коні і скачть біля пас, щоби і ми їхали як годить ся благородним шляхтичам. Прямціою на корини Олекса, а ти, Андрію, розглядай ся на боки.

В сій хвилі підвели Хойнацького до повозки. —

— Ну, — Кармелюк вчинив граціозний рух, — »прощенє« пана. Пан, як поважний господар, сяде на головний мїсци; а Уляна, як панї, праворуч з ним... не прогнївпись, пане, що з мужичкою сидиш: оглянь на неї, чи найдеш там і серед вельможних пань? А сам я сяду напротив вас, як слїдує паньскому окопомови. Ну, щож, пане? Може погнє слухняні?

Дійсно задеревілий від страху Хойнацький не миг рушити ся з мїсци. Кармелюк підїс його і заохав в глибоку повозки.

— Глядиж, пане, — сказав грізно Кармелюк, — ан слова, кого би ти і не зустрїнув! Ти сиши? Чуєш? Я добрий тобі хочу і наколи все те будеш робити, що прикажу, можу тобі бїльше чим твої сусїди, а наколи в чому не послухавши ся — суд у мене короткий. Уляно, ти возьми пана за руку і поглядай на нього; ось тобі пістоля і наколи він задумає крикнути, або бодай поворохнутись, — спускай курок!

— Ради Бога! — молив Хойнацький, відвертаючись на бік. — Я »ніц«... »нігди«... Ой, панї, проше... чейже панї не знає... може стрельнути... Ой!!

— Не стрїльть. и обїй ся. веміхнув ся Кармелюк, опускаючи Уляні на колїна пістолю. — А тепер я ще тобі завяжу очі, щоби лїпше спалоєсь... Ну, ось так!

Кармелюк завязав пещаєливому Хойнацькому очі, приложив його до сншкї повозки і скомандував голосно:

— На коні хлопці, рунай! — Батїг траєнув в привичний руці Олекси, коні дружно підхопили і шншна паньска повозка покотилась і стрїлою помчалась на гору...

Літвинський судія, Юзеф Слівинський, потовстїйшав в останніх часах до неможливості, сидїв у своїм кабінеті, як око дуже занятий: вже се одно, що він не спав роздягнений в постелі, — а було се після обїду, — вказувало, що якась незвичайна тривога вивела його із звичайної колїї життя... Щож більше? Він навіть забув змінити певгїдний мундїр на мягкий халат, сидїв у глубокому, вольтерівському кріслі з високою спинкою, осмоотреною з обох сторін заокругленими узголовами, сидїв зігнувшись, а не спочивав, як судїя, на пів дрїмаючи, вивернувшись в зад. Ліса голова Слівинського з широкими морщинами-складками на карку.

Була тепер в стоячому ковчїрови мундїра: в зубах судїї торчав довгий цїбух від давно погаслої полївки, перед ним лежав якийсь папір, від якого він не відводив очей. Зрослі запрокі брови були поморщені. Занїті товщом очі злющо виїрицувались, як і взагалї роздуті нїздра і запале лице його нагадували розяреного бика. Судія сонїв, оддмухував ся, хватив шодї сей папір, переріхував його і опять клав його перед собою, виговорюючи хриплим голосом уривочні, лайливі фрази:

— Аїдак, шельма! Не може бути!... Але із полку папір... Які наміри? Де? А щоби на вас відьми наїли... Щоби на вас рубїя сухого не стало! Опять піде, не можна буде відпочати аї хвилини... А сей «презес» не їде і не їде: певне десь орацію має... А, щоби вам всім ораторам язик поухан і заткали дїнищею!

Останні бажання судїї відносилась розумїєсь до Янчевського: до його то він вислав гїнця ще раненько і очїкував на «презеса» з петерлицькою але він не явив ся...

Відчинилась із внутрішних покоїв двері до кабінету і колючим кроком увїйшла до нього жінка судїї, панї Агата: вона все таки була принадна, лишень чїчки стали пухкїйші і вогруде розкішно розвилось...

— А ти, мій «жогку», і не спав після обїду, а я все дожидала, — проспівала вона солодким голосочком, в котрім чулось відчувати і досада і жаль.

— Не до сього, — воркнув хмуро судія, — тут чорт

знає, ба що знов заносить ся... А ваш диявольський Демон як не їде, так не їде...

— Як? Хто? Що? — задріботіла пані і її погляд закрив ся спалахнувнвою цікавістю.

— Так щок? Опять явив ся каторжний Кармелюк!...

— Гм... — розчаровано перетигла пані, — ті Кармелюки на доїли... Зрадієні знеском — а воно всецьке ці зроблене!

— А ти, моя дурненька, хотілаб правдивого? — і судія доторкнув ся рукою шийного, кругленького бідоридка своєї жінки і його сусоре, навіть лише лице розвинуло товстому усмішкою, а сусорські очі зівсім потухли під чернухлими повіками.

— А певно: — засміяла ся пані Агата, відкинувши влад свою головку, причім золотаві пасма її волося розетались і силшвали з пліч ясною філею.

— Ах, ти, шельмочко! — і товстий судія широкую і обемистою долонею покленав її по щоці. — Ну, коли ти газардуєш, так тїш ся: тепер вже явив ся не фальшивий Кармелюк а правдивий... Ось з його полку і шсьмо прийшло: дають знати, що бестія вирік ся слів і перед самим виконанням карн втік, а втік розумієть ся в свої сторони, де і передше гуляв, а се і значить, — до нас в сусідство...

Ой, як весело! — сплеснула руками Агата.

Весело? Ось, як пічнуть ся довкруги грабежі і розбої: як полеть ся шляхетська кров, — побачиш як буде весело... Прийдець ся робити облави, ловити самолівкою сього хлонського звіря...

— Розкіш! І я на облаву поїду, неодмінно, не одмінно!

Судія лишень рукою махнув.

— Так! неодмінно... Ось і мені самому прийдець ся відправитись і понасти під ніч «убійци»... А? Весело?

— Певно, що веселіше, чим так! Остаточо бодай будеш відчувати жите: страх дивгне енергію, красавець-розбійник заставить серце битись скорше... Розкіш, втіха!

— Та відки се ти взяла — красавець? Пика, диявольська пика і вже!

— Говори! Мені пані Розалія розказувала... — завважала принадно Агата, прижмуривши свої очка.

— А ти мені не вдавайся так дуже з Розалією! Я »бар-
дво« поважаю панство Фігнерів і паню Розалію вважаю при-
падною, по... по... на всякий випадок, вона не є доброю като-
лицкою... У ній в голові французький вітер свище...

— А ось була якась тайна історія з потайним графом...

— Ха, ха! З Кармелюком!

— Ну, се ще... мало то брешуть... се не імовірно... А
ось тепер бовтають і про наша Япчевського...

— Щож і пан Япчевський силешний. »ладний«... З ним
не може поспорити туна-маршалок!

— Но, по... — зашкотів кріпко судія. — Так, після
тебе можна гладкого мужа міняти на якого небудь сильно-
могучого пройдиєвіта?

— Ага! Наликав ся, котик? — засміялась Агата і по-
чала лоскотати своїми тонкими пальчиками складки товето-
го. м'якого карку свого мужа.

Судія, зажмуривши з утоми очі, розкинув ся на кріслі і
почав солодко, із свистом віддихати...

— Так! — ехаменулась Агата... — Невжеж задля сьо-
го паперу і твого »презеса«, пана Демостена, буде відлю-
жений нинішній вечір?

— Не спосіб же...

— Нізащо! Не смій!! — тушнула піжкою в кріпкім
подрозненню пані »сецдзіна«. — Для мене »д'ябелек« (гра
в карти) — одинока розривка і я вже запросила всіх наших
звичайних гостей.

— Хорошо, »ладно«, моя пуплішко!

В сій хвилині відчинились позаді двері і явивший ся
кочачок голосно сказав:

— Якийсь вельможний пан бажає бачитиє з його мо-
стію в певному ділі.

— Хто такий? — здригнув судія.

— Перший раз бачу... Приїзний, думаю... Під'їхав чет-
вернею, перед ворітьми висів, а коні і »повуз« відправив у
кешину.

— Дивно... — повів плечима судія.

— Однак проси!

— А я побіжу переодінусь, — заметушкаєь Алі і проховзла живо у свої двері.

XXXVIII.

Через дві минуті в кабінет літниського судді увійшов згорблений старець: він підсерав ся налиццю, бо ноги його вже дріжали від старости; довга сїда борода облямувала бороду, привісне лице, притягаюче і заслуговуюче на довірє.

Судія покванно прїшїдїив ся із свого крієва і з обєсливним поважанєм витягнув обї руки до свого гостя; се представив ся судїї яко поміщик Волинської губерїї, дієв Гуднївського ключа, пан Кинькановський. Посадивши гостя у своє вельгерівське крієло, судія підсунув йому люльку.

— Я увесь на панські услуги, — сказав він, прїсунув кочєсь обїзєне до свого гостя, котрий з патугою розкурїв вав люльку.

— Я дуже вдячний пановному панови і в тисячє прєбу о вибачєнє за порушенє снокою, який я осємішв ся порушити його мостї. — заговорив вшуканою польською мого гїєть. — Дїлю ось в чїм: я давнє хотїв набути »майонтек« олагослєний Польцї... Але поки що була се лишєнь мрїє. Не маючи в тутєшній країї знакомих, я не знав до кого звернутись, а купувати kota в мїшкє, до сього ще і з замираними очима, вважав я недогїдним... Та мене остаточнє привабив з ключогу мїй добрий знакомиї, навїгь добрий приватель, граф Ржевунцязнїї: він дав письмо до тутєшнього поміщїка, пана Хойнацького, що то у Вївєяшиках, і сєй то мене обворожив своєю ласкою... У нього було стьльки нещасть... Сєй звїр Кармєлюк, сєй виродок невольний, востєнє бив його... убив жїнку, небєсного ангєла, якого пан не мєгє забути...

— Що тичить ся убїйства пїні Дороти, — пасунив вєзвї судїя. — так се темна сїрава... віддана земними судами судови Божому, а що торкасть ся Кармєлюка, то вельможний пан вірно вєсказалєсь, що се — невольний виродок... І

сеї виродок знов на волі; онять буде нас обдаровувати кривавими »презентами«.

— Єзує-Марія! — силеснув долоні, трясучись зі страху старець. — Мене в дома придержували головно страйні слухи, розсіянні в нашій країні... Я вибрав остаточно спокійний час... і наскочив якраз...

— Так, на жаль, не можу я нана потішити... Нас отес упереджають, щоби ми бестію зловили... По, до тисячки гролів! Розпусти всіх чортів, так вони і сього дівола не піймають: се стоголова гідра!

— »Матко Найсьвєстна!« — перехрестив ся старець і з таким страхом почав розглядатись на всі сторони, пена-леби таки тут, в сій кімнаті, заховав ся був розбійник.

— Ні, Бог з ними! Аби скорше до себ! Погінити все і домів!

— Я би таке само радив. — схитнув ся судія і шовковим платком обтер сильний піт, виступивши на його лисині.

— Так ось би і за діло. — заметушив ся волнєський пан. — Я було задумав придбати добра Хойнаць... Вони меді подобались від першого разу, ну, став я торгувати і імовірно був би згодив ся в ціні, але там мало води, а я до ньої привик... Між тим, як інли переговори, панови Хойнацькому знадобилсь гроші і я йому позичив певличку суму, аж ось і надійшла штафета до дому, треба їхати, а в нана Хойнацького не стало гроша і він дав мені, замісто грошій, панськїй веґель на десять тисяч золотих...

— Мії?! — аж підскочив на криєлі судія. — Ах він... і се називаєть ся по шляхетськи! Давав мені на два, на три роки... А тут до року плати! Так позвольте... Який веґель? Шляхта не має права...

Гієть остовців:

— Та як же? Пан казав... Ось... — він виймив листок із шемплем — і написано: »по пред'явленю«.

— Знаю, знаю... Но дальше стоїть: »сеї розписки«... Значить, се навіть не скрипт довжний, а звичайна собі розписка... Но діло не в тому: певна річ і на ню я плачу, але

лишень на слово »гонору« була умова віддати по трьох роках...

— Але і пан Хойнацький находять ся у безвихіднім положеню... Він впевняв, що у пана судії завсїгди знайдець така пікчемна сума.

Щиц— Дарма, дарма... Пощо йому заглядати в чужі кармани от лишне би він паптрував svojого, та лишне би його беріт ві хамки... Так, огидний у нього характер... Я й не припускав. Він в руках горничної і сей злочин — темна, темна справа!

»Ого! — подумав Кармелюк (розумієть ся само собою що се він був, а не хто иний). — Не хочеть ся судії віддати гроший і за се влетить мойому ворогови в сам раз«.

— Вибачте, шановний пане, — продовжав він грімко — але мені гроші дуже потрібні... Я мушу, не барячись, поїти на Волинь... Ну, і правду сказавши, мені до панькинь відносин піякого діла...

— Так, так... — і судія пагнувшись над столом, став по шкору бубнити пальцями... але у мене нема гроший!

— Як нема? — палякав ся старець. — чейже розшеска по пред'явленю: пан обовязаний платити...

— По перше, на »ні«, — і суду нема, — заговорив сухим голосом судія, — по друге речинець вишлати після сей розшески — діло спірне і повільне, а по третє, сама вишлата може тягнути ся дуже довгий час.

— На Бога, пане, я того пічого не знаю в російських законах: дав гроші »на малий час« на слово »гонору« і тепер що? Мені чекати ніяк... прийдець ся йти до жида: і пан Хойнацький і пан судія вірні платники.

— Але жид з пана зідре рубля за рубля...

— Ну, се назбит, пане... а, невне, прийдець ся йому податись...

Судія призадумав ся: Жид похієнуєть ся нагодою а йому від сього не буде легче. Неожидана і непередвиджена платіж стурбувала його страшно і він думав одною різкою відмовою спекатись непрошеного вірителя, але можлива передача вексля Жидови засумувала зудію і нахеля його на иншу

думку чи не можна би самому покористуватись уступкою і, робити порядно.

— А кілька би пан опустив? — запитав він після паду-ми.

— Та задля скорійшого виїзду я готов втратити тисячу золотих.

— Не, хе! За такою дурницею не погонять ні один Жид...

— Ну, дві тисячки... А то не більше...

— Чи не мало, — покивав головою судія.

— Так я вертаюсь до Хойнацького і зажадаю задосить вишнени, коли він не вміє додержувати шляхотського слова.

— Не хвилюйтеся, пане шановний, — заговорив м'яким голосом судія, придержуючи рукою припіднявниго ся було гостя. — Хойнацький також не винуватий: у нього, бідняги, тепер сухо як в Арабській пустині...

Він хотів певне, розчислитись землею, а пан роздумався, — ну, ось... Я панови отверто скажу, що у мене в сій хвилі також нема »пенєндзи« а то би я шановному гостеви своїйому з великою радістю... Так, теж правда; пан туту не має знайомих, а Жиди від незнайомих... ай, ай!

— Так що-ж? запитав нетерпляче Кармелюк.

— Гм.. Ось що... — підив судія слідячи уважно за виразом лица свого вірителя. — Я би звернув ся до Жидів для себе, мовляв... Розумієть ся, що вони з мене злушити не посміють... Хотий я певний, що від мене схотять опусту на яких три-чотири тисячки... а відтак ліпше підіждати: у мене сьогодні збирають ся на »д'ябелка«, може бути що прикрабаєсь до нас який сільський туз... ну і правно роздобудемо! Я і шановного мойого гостя прошу остатись »понолювати« на зеленому полі: поковзаємо собі трохи кров... роздобимо декілька збанків меду, »венгжина«.. а, мій коханний«?

Кармелюк через кілька хвилин мовчав. »Ось, — думав він. — попутала диявольська сила увязатись в сю справу. Трошній, очевидячки, не віддасть і ще який небудь диявол

півляє мене, ну, і буде халена!.. Ех, покінчатиб якнебудь або прямо плюнути, та »давай Боже почі!« — Дякую вам шановний пане, за ласку, промовив він рішучо, — я і є причисляю »д'ябелка« до шляхетських забав, але тепер мій не до ньої; по перше, — то до забави потреба готово гроша, а в ожиданю спускатись на нього, не спосіб, по друге найважнійше — мені треба оселити домів... А так, і колиб можна сейчас — підчеркнув Кармелюк, — одержати гроші то хорошио... Я же готовий спустити три тисячк або що... — а наколи її, як сейчас же їду до Хойнацького а відсіль в Камінець, заложу позов і домів...

— Пане ласкавий »шнеспрашам« — засуятив ся зворешений судія. — веїх ередетв ужню... пішло сейчас за Жидами... І за пів години... Я висвіті співчуваю панові... Цевне тут пошн втинай і з наших проклятих місцевостий втікай!

— Але бо і мене, старця, морочить сей гадючий вишлюк, чортів сват Кармелюк.

— Го, го!! Так і єсть, чортів сват і відмиш зять! — засміяв ся судія. — І пан не знає ще, що се за бестія? Усекого одурить, вужакою з рук так і виховзне...

— А, бий його печета сила! — стукнув Кармелюк на лицею.

— Цевне, знаєте, панадас понайбільше на дуриїв...

— Ха-ха! Так, так!... А ось коби він так мені почався

— Та і у мене бш, »проще пана«, не зірвав би ся крючка... Го-го! »Проще!«... Так я зараз... Пішло... І прі Божий помочи..

— Лишень принаглїть Жиди.. Та полайте його... Вишлюк судія...

— О, ма се розумець!«... Так я в момент, — і судія по вважаючи на свою вроду, прожогом вибіг із кабінету.

Кінець другої часті.

Кармелюк остав ся сам. Починало памеркатись. В салі вже лакеї ладили картяні столи; з сусідної кімнати заходив якийсь підірлий шелест... З кождою хвилию в душі Кармелюка росла тривога, і неначе якесь передчутє казало йому: «втікай — тебе дождає пастка!» Вкінці Кармелюкови стало ясно, що лукавий судія пішов не до жидів, а до городничого за саадатами.

«Так щож бо я за дурень, щоби дождати? Ні вже другий раз кумом не буду...» і Кармелюк рішучо вхопив свій капелюх і спрямував борзенько через салю в попередню; але тут його зустрів хазяїн і знов навернув в кабинет...

— Дістав, заговорив судія задихуючись, — але кілько се коштувало! Ой, «Матко Найсвєтїна!» що то за проклятий парід оці жиди! Більше чотирьох тисяч злупив... Накробав, де лишень міг... Так ось веї «шпендєзе»... Шість тисяч, сли пан позволить?

— Гм! гм! Се щось в роді Кармелюка...

— Зівєїм вірно. — Притакнув судія, — так наколи пан ринивсь, то прошу розписку...

Кармелюк дістав панір і положив його на столі. Судія облягнув його: — так моя рука... Моя розписка... Ну прошу пана — ось шість тисяч золотих... — виснавив він із обємного кашнука велику кунку червінців... — І надіюсь, що пан зробить менї велику приятність, остаючи у мене на ніжний вечір... «Як Бога кохам», виїзджати пічу, се безглуздо: тут кругом панного міста непрохідні болота і грущобї... На кождому кроці можна наткнутись на Кармелюка.

— Га: Навряд чи він стрїнєсь зі мною... — засвіяв ся гість.

— Однак!.. Ой, «шпенрапам» а! — нагло засуетив ся судія обертаючи то на одну то на другу сторону розписку.

— Чи пан Хойнацький пічо більше, крім сього паперу не вручив?

— Ні.. а що?

— Як же се так? Він не подав переказної надписї... у мене бач нема юридичного доводу, що ся розписка приналеж- на тепер шановному панови?

— Так вона у мене в руках... значить ся моя... а пан її відре — значить, розчислив ся з Хойнацьким і — квіта!»

— Хе! так то — воно, так... а пан виходить; кепський «юриста»... Певне, ся розписка домашня... пірвав її і годі... Но...

В сій хвилі почулись два-три голоси, між котрими звучав і срібний, жіночий: »наколи пан судія ще занятий, так я зайду до любої пані Аґати«.

У Кармелюка поза шкірою закишили мурашки; він з неукриваним подратованєм зачитав судії: — Ну.. гак і щож?

— Но мій задушевний приятель... ся чесна і привечна душа, — іронічно підчеркнув судія, — пан Вінцентий може сказати, що він по просту згубив сю розписку, а платити не поручав...

— Цо-о? — підняв ся Кармелюк і не по старечому і грізю по пакинув ся на судію. Пан мені другим разом таких проложень не вискаже!

— На Бога, пане! — струсив судія і відступив від нього на крок.

Кармелюк взяв зі стола вексель: може ще кручка папона оуєт? Баста! Я прошу у пана прощєня за »турбацію«, — сказав він чванливо, простягнувши руку по капелюх...

— Простіть, простіть, вельможний пане, — заговорив неспокоїно судія, доторкаючись ласкаво руками по шию свого гостя, — я панови неодміню вірю... се я... знаючи мерзотну натуру свого приятеля... Любить богато обіцувати, а ще більше брехати... Але що з воза впало, то пропало... Пан зівсім правий... Одержите гроші... Позвольте сюди мою розписку — і квіта!

Кармелюк ще хвилину постояв в задамі; по описав махнув рукою і не челячи почав ховати гроші у карман...

— Пан, надіюсь, не гніваєсь за слово?

— Ні, пане... Вже перелетіло мимо, — усміхнув ся гість.

— Ну, на доказ доброго розпорядку, нехайже мені пан вчинить сю честь і останє з нами сей вечір... Клянусь свяним Марцелієм, небезпечно їхати... А на зорі... з Богом! Я ще дам

і провідників. Ні я таки пана мойого судейською властію не пущу на очевидну гибіль... Остаточо сейчас цілим хором, з мою жінкою і прибувними гістьми стану просити...

»Ах, щоб тебе надуло як гору, каторжний товстуне!« — лотував в души Кармелюк і, бачучи, що ніяк не буде міг відчепитись, взяв ся на спосіб: — Ваша незвичайна любивність і гостинність мене побідили... Е, куди не йшло: тішасмо старшою! Лишень позвольте, пане на чверть години... переодіти ся... а подорожньому... є у вас дами...

— Не вадить, пане... Я так рад! — і судія обнявши гостя, тричі з ним поцілував ся.

— Ні, таки вже позвольте! Я мигом... — сказав уперто Кармелюк і борзенько спрямував через салю в передню вешпувши хазяїнови, щоби опісля представив його гостям.

Судія відводив гостя аж до самого ганку... Як лишень вони виїшли з дому, у ворога вїзджав еквінаж і завадив колами за стовичник...

— Ах, ти шельма, лайдак! Кармелюк чортячий! — почув ся нараз різкий голос і сидівши в нетичанці фігура, зісточила енергічно на землю.

— Пан Яичевський! Пан славної Демостен і »презує« комісії, котрого я дожидаю і не можу дїждатись... Кармелюк завмер на місці. Він кругом оглянув ся, виходу не було... Треба було йти прямо на свого смертельного ворога.

XXXIX.

Матушка Деражинська з дочкою вернули щасливо доми і все пішло старим ладом. Через якийсь час в домі батонки і за столом і в кухні товкмачили о незвичайній стрічі матушки і Олесї з Кармелюком, але незабаром ся тема охляда і втратила знамя повинн. Звичайне життя сільського священика онять ринуло властивим руелом.

Лишень для Олесї все довкруги змінилось. Все видавалось їй тепер чужім, далеким і дрібні втїхи її дрібного світоглядю не манили її. Чи слухала вона казок старушки-пяньки, чи ходила з дівчатами по лісі, чи робила що, чи стояла в цер

кві на молитві, — гадка її все була занята красунем-геросм який її засліпив своїми великими замислами, своєю щирою здачею і мужеською красою. Сотню разів перебирала вона в своїй пам'яті всі подробиці стрічі з Кармелюком і в глибині її душі якийсь боязкий, дівочий голос шептав їй, що в словах героя звучала та сама проста любячість, а в глибині його чудних очей мерехтіло дещо більше, чим звичайна ласка.

Не здаючи собі сама з того справи, Олеся ждала і ждала Кармелюка. Дожидала його і вечером і днем і темною ночію і на зорі.

Покінчивши свої денні роботи, вона бігла на край садочка і, схилившись на пліт, задумчивим поглядом водила по креміннестій, втікаючій дорозі, потонаючій в тонучих лучах сонця і ждала і ждала. Не вирине з туману пороху могутча постать зерхового? Чи не підлетить він до неї на синьому коневі?

В лісі вона прибиралась з дівчатами в глибоку глушину в тайній надії побачити Кармелюка. Нічю при найменнім стукоті у ворота, вона вся здригалась, сідала на постелі, серце товклося, тріпотіло в груді і ковтало: »він, він!«

Любов і мрії окутали все єство дівчини якоюсь золотою чарівною сіткою, відділяючою її від зовнішнього світа.

Але час уходив. Кармелюк все таки не являв ся. Напружене докиданє замінялось в душі Олесі в глибоку розп'яку.

І відки се прийшло мені до голови, що Кармелюк приїде сюди? — думала вона, з болючою гіркістю розбиваючи свої радужні мрії. Чому він має тямити о ній? »А його слова? Його клятьба біля тюрми?« шептала голосно Олеся, сумно схилиючи голову над своє шите.

Так змінялись в душі дівчини надія і сумнів, та своєю вічною зміною піддержували і роздували проявляний ся в її серці вогник. Від своєї постійної тривоги Олеся зразу змужніла і з боязкої та немілої дівчини стала прегарною, тужливою і задумливою. Вона нікуди не їздила, відказувалась навіть відвідин у сусідів. Самотною її розрадою була бесіда

з дівчатами об вдячних подвигах Кармелюка. Дівчат не треба було штучно розбурхувати: Кармелюк і його славні подвиги були у всіх на устах.

Із тих розговорів Олеся дізнала ся, що Кармелюк родом із села Головчинців, де у нього полишилась жінка і двоє дітей.

Ся неожидана вістка наповнила серце дівчини непонятною, але гострою гіркістю. Мріючи про Кармелюка, Олеся бажал лишень одного: бачити його, чути його голос, мотти з ним ніжно печалитись, жертвувати за нього своє житє. Розумієть ся, що всім тим мріям не могла перешкати особа його жінки, всеж таки Олеся почувала велику гіркість і обиду.

»А я ще думала, що він приїде до нас? — говорила вона собі. На що я йому? Пічне він бодай думати о мені? У неї го єсть жінка: вона коло нього буде заходитись, вона віддаєть за нього своє житє. А я? Бідна я, дурна дівчина, нікому не потрібна!«

Но доводи розуму не снішували поривів серця і мрії Олесї все такж улїтали до Кармелюка.

Опроче вістки про його подвиги стали все рідше заходити до запрошаченої серед лісїв Деражні і необавки зівсім припинилсьє.

Настала зима. Дороги позадувало снігом. До засипаної снігом хатини батюшки ще рідше стали долїтати вістки із зовнішнього світа. Аж ось на самі Йорданські свята прилїтїла в Деражню страшна новина, яка їх вразила: Кармелюка радою шїхали і запроторили в тюрму!

Страх, горе і певносьима туга заволодїла Олесєю: від нежданого, душевного розруху вона розхоруваласьє.

І матушка і пиячка рішилисьє, що дівчину врік недобрїй чоловік. Приводили вїляких бабів-шенетюх і знаходок: виливали віск, зашептували приговорювали, переводили Олесєю крізь порїг. Батюшка служив молебнї, але нічого не помагало. Олеся хирїла, жовкла і ставала що раз то більше мовчальною.

Зї всього найбільше мучила її страшна туга, яка впила ся в її серце.

Позволенки душа дівчини приходила до самонізнання, що вона любить Кармелюка всім серцем, усею душею.

Як би то йому допомогти? Як його спасти? Сі думки безперервн томили Олеся, но чим частійше товпились вони в її голові, тим яркійше вона знавала свою повну безспієт і неміч тимбільше обхоплювала її безпресвітна розлука.

Вкінці прийшла вістка о засуді Кармелюка на кару о відставці його до полку. Ся вістка все духове жите Олеся приголомшила наче тяжким віком домовини. Гадкам о поміч спасеню не ставало вже більне місця. Не знати як би перенесла Олеся сей тяжкий досвід, як би на надія, яка не замирала у неї в серці. »Він вернеть ся, вернеть ся, вернеть ся!« — товче в її якийсь настійчивий, уярмий голос.

»Вернеть ся! Вернеть ся! Та де їм і вдержати його!.. — звердили на голос і панички і дівчата і приходячі до батюшки мужики, а навіть приїзні священники.

Ще більне посиблило тій загальній певності і се, що дійсно від часу до часу до Деражні долітала тривожна вістка Кармелюк вернув ся.

Лихорадочна втіха заволоділа серцем Олеся: дні, тижні вона не жила а горіла. Но слідком за короткою радостю слідувало розчарованє; виявило ся, появививий ся розбійник був неправдивий Кармелюк, а один з членів його бувше атаман, прізваний себе Кармелюком і що самозванця за злобив неустрашимий Ягчевський і передав судови.

Так жила Олеся на переміну в радості і розлуці. Минув рік, настав другий... Видячи такий хирлявий стан доньки матушка і батюшка порадививше із своїми сусідами, рішили вхопитиє радикального средства і видати Олеся заміж. Но коли Олеся довідалась о постанові родичів, вона пошла в таку нагальну розлуку, що добрі старушки піддалиє і відложили веї помисли о сватані до сеї пори, поки хто сам не приглянеть ся дівчині.

Після сего Олеся заспокоїлась. Але вістки про певну втечу Кармелюка доходили до Деражні все рідне і ріше і остаточно зівсім притихли.

А час ішов! Два рази таяв сніг, два рази вкривались поля і ліси новою буйною зеленою і горе зівсім заволоділо дівчиною.

Був теплий весняний вечір. На краю попівського садовочку, притикаючого до великої дороги, стояла Олеся нахилвшись на високий тин, густо оброслий барвінком і иншими повзучими рістнями: тут неначе легче віддихалось, утікла далеко скучна сутолока робучого дня і тиха журба безперешкоди захвачувала її душу. Без всякої думки і мрії слідила Олеся за розпливаючою ся в рожевій далечині дорогою, коли в тім напрасно її увагу звернули на себе дві незвичайні фігури, які вийшли з поза закруту. Був се пан і пані Демостен і Розалія.

Красавиці, приодітої в дорогий сьогочасний костюм, великий капелюх, підв'язаний лентами попід підбородок і тоненьку, білу мантилю, вкриваючу її плечі, Олеся не пізнала, але Янчевський був її потрохи знакомий; вона бачила його переїзджуючого селом і чула, що се головний герой панства, побідник Кармелюка. Пан і пані йшли пішки. Ся незвичайна поява зачудувала Олеся. Серце її защеміло в передчуттю, що з появою сих панства злучне щось то нещасне.

Панство розмавляли. Олеся завмерла при плоті і почала прислухувати ся їх бесіді. Ні Янчевський, ні Розалія не звернули уваги на русяву головку, виглядаючу з поза зеленої перегороди; правда, зелень закривала її, але і помімо цього вона нічим не відрізнялась від сільської дівчини і не могла звіщати найменшої небезпеки.

Розалія і Демостен йшли притулювшись цупко одно до другого, як люди зівсім собі близькі. Янчевський вів красавицю під руки і що хвилини нахилився до тонкої руки, сповиваючої на його рамени, вкриваючи її поцілунками.

Щісля странного бенкету, сиричиненого пиезмом Кармелюка, Янчевський перший отямив ся і сейчас же почав говікмачити і панови маршалакєви і зібраним панам, що в инсімї негодая, не вважаючи на грубу хлопеську нахабність, два пановної пані нема нічого обиджаючого. Певне, що підлий хлоп був поражений любязним принятем, яке йому о-

казала, як графови »наша крульова«, — що знов тичить створоту брилянтів, то Яичевський пояснив се тим, що хитрий грабіжник боює ся продавати єї річч, бо вони легко могли навести на нього слід і по сій причині зверну в їх з поворотом, думаючи, що ограбивши високопаношного шляхтича, при помочи своєї низької хитрости, може вирвати у нього і дорожціше достоїнство дворянина — чесне імя!

— По благородні люди вірять благородности других, почитають жєницину як святиєть! — високопарно заявив Яичевський.

Гості зворушені грїмкою мовою Яичевського, сейчас же кинулись до маршалка, вєнказуючи свос співчутє і готовість відметитиє за честь наїї.

— Панаове! Ласки прошу у вас: полизніть се мені! — заявив гордо Яичевський.

Лежача в обмороці Розалїя чула всю бесїду Яичевського. І коли послїдний при помочи маршалка перенїє печувствєнну красавицю в будуар, вона нагородила його тонким стисненєм руки.

Дєкїлька поцїлуїв, двї плакеявнїцї, одно обїмліванє. — І Розалїя переконала свого мужа о своїї невинности. По здемостєном дїлю пішло трохи інакше.

Захищуючи красавицю, Яичевський задумав було заєдужити на її вдяку і захонити її в свої руки: сам же він був певний, що Кармєлок у своємю шєсмі шєсав правду, — і неспрєтєнна красавиця дїєсно заєшла підлого хлоца тими ласками, яких йому так дєво відказувалаєь.

Розалїя відразу поняла, що Яичевський свїдомий правди, при помочи котрої хоче держати її в руках — і зручна жєницина зразу приняла зручну тактику. Буцїм то піддаючиєсь невільному потягови, вона стала виявляти Яичевському що раз то бїльше признаків обачности і протягом кїлькох тижнів так обцукрувала Дємостєна, що він вірив свято в невинність своєї обожаємої »крульовей«. Розалїя підчинила його звїсїм собі: він дивив ся її очима, слухав її ухами, думав її гадками. Таким чинєм в руках красавиці опинилось двох вірних рабів прихильних один другому. Хотяй послїдне було

довершено почасти і мимо бажань Розалії, по та всякий випадку, Янчевський у своїх відносинах перевищував її поважного мужа, а по друге, злобленіс Кармелюка і інші подвиги отруїли Янчевського сясово неопитної слави і честилюбовности красавиці дуже підлецувало, що сильний божок був її вірним неом, уважаючи собі за велике щастє лежати у її ніг.

І так появивні ся на дорозі фігури вели між собою таку бесіду.

— Крульово моя, богине моя! Ти не можеш собі уявити, який лик заволодів мною, коли я почув сю страшну повість: я пригадав собі, що ви гостюєте у Пігловського і вражаючи на всяку осторожність і зазив судії, я кинув ся на зломанє варку, щобн вас упередити і привезти тебе домів. І чек твоїй лицар не заслужить за се на жадну винагороду? — зазначив Янчевський, кидючи на красавицю чалкий погляд.

— Передівсім, заки обіцяю нагороду, менї треба переборатись, чи лицар мій знов не став ся жертвою ошибки. — вказала Розалія з пугучою усмішкою. — Вже тільки разів товкмачили про се, що Кармелюк вернув ся і за кожним разом виявлюєсь, що се був перший-літний хлоп, прозиваючий ся його іменем.

— Але »злотко« моє, тепер вже нема ні найменшого сумніву в тім, що появивний ся тут Кармелюк є сей справдий розбійник, котрого я власними руками передав в руки правосуддя.

Заняті своєю бесідою, Розалія і Демостен не чули того придавленого зойку, який роздав ся в садочку священика.

— Передівсім одержане правдиве письмо, що Кармелюк втік з полку, що розбійника притаєкали до самого Проскурова і що відтіля він ринув в наші місцевости... Я і пустив ся був до судії, но стрітив на дорозі економа, котрий кляв ся всіми святими, що бачив і стрінув Кармелюка, а він його знає дуже добре... Значить, правда, він тут... Я кинув тоді судію і все на світі... а пригадав собі свою різку... і приказав звернути з дороги і скакати до пана Пігловського...

Тут паннi завернули викрутом в напрямі як до хати ба-
тюшки.

Олеся притисла руками своє трепечуче серце і завмер-
ла у вдячній молитві. І радість і сльози і слова молитви —
все те помішалось в її ополомленій душі... Декілька хвилин
стояла вона так, схилившись на пліт не маючи сили посту-
питись вперед. В кінці, коли їй вдалось заволідти зворуше-
ням, вона пригадала собі, що гості спрямували, очевидячки,
до них, і що з їх бесіди можна довідатись дещо про Карме-
люка; — вона в одну мить втерла з лиця сльози радості і
кинулась до дому.

Вона вже застала панів сидячих на лавочці в садку,
який розріс ся довкруги малесенької хатини її батька: пе-
ред ними стояла мати і з низькими поклонами проспала увій-
ти в хату.

Янчевський на-одріз відказав ся від того; він пояснив,
що вони тут посидять лиш одну хвилину, що їх повозка зде-
малась, але її обіцяли в кухні сейчас направити, і що пан
маршалок небавки підїде за ними; але як у матушки знай-
деть ся стакан холодного меду, шматок доброго хліба, то
внi з вдоволенням покрінуть свої сили.

Зрадівши можлистю чим-небудь прислужитись вель-
можному панови, матушка з усіх сил метнулась вишовити
бажане свого високопоставленого гостя і призвала Олесю,
щобнi йшла за нею.

— Але снм разом Олеся не послухала матері. Увійшовши
ли в сїни вона притаїлась за дверми і стала прислухуватись
бесіді панів.

— Но розкажиж мені, яким чином і де стрінув ся еко-
ном з тнм дїаволом? — звернулась Розалія до Демостена.

Янчевський почав розказувати історію стрічі з Карме-
люком, яку чув від Глеветюка.

Зайвши дух з запалом від зворушення лицем прислуху-
валась Олеся оповіданню Янчевського; не зважаючи на всі
болесні епітети, якими постачав пан прізвище Кармелюка,
вона ясно виділа новий доказ його нляхетности і щиро-
сердної удалости.

Хто знає, що в дійсності відчувала Розалія, слухаючи оповідання свого лицаря! Лице її вкривала на переміну то блідість, то темний румянець, але тонкі губи були кріпко зашпелені, що надавало його видови гнівного виразу.

Два противні настрої товклись в душі красавиці: з одної сторони злоба на підлого хлопа, котрий так хитро обманув її і вирвав своїми чарами признанє в любови, а з другої сторони став перед її очима спомин повний ніжності о душній літній почі і о килючій приетрати красавця, який піс її. Розалію, на руках, — і сей спомин гамував злобу в серці пані. А, та з того всього нічого би й не було! Кармелюк давне вже виїшов із хлоптева і, хто знає, чи не ближний він був панови Пігловському чим своєму батькови? Всеж такп гостушив він по хлопськи, паншав до чоловіка, а сього ніколи не можна простити!

Послідна думка і заставляла Розалію прикусувати собі губки.

— Ти не бій ся ангеле мій, — закінчив тихо своє оповіданє Яичевський, стискаючи незаметно її руку, — клянусь честю, не дальше як за тиждень я приймаю його і приведу до тебе!

— О, так! — Заговорила з жаром Розалія, мелькнувши очима. — Я сама хотіла би на ньому відіметитись! Ах, наволиб пан знав, як мене тоді налякав сей підлий хлопець, кільки заставив пережити!

Пришла до вас красавиці демостень, весь побатрів.

XI.

— Нема такої кари, яку я йому придумаю! — прохрипів він ударивши сильно кулаком по деревляному столі, вкопаному на одній позі в землю. — Тепер я його вже не перешлю москалям. Сам з ним розправлюсь, своїми руками злучу з його шкіру! О, я йому нагадаю сю штуку!...

— Герой мій! — пропищала утомлено Розалія.

— Но, а нагорода?... — тут голос Яичевського понизив ся до молоту і, як напружувала Олеся свій слух, таки не мо-

гла розібрати, що шенче наїї пан, нахильючись до її рожевого ушка.

В сїй хвилї почув ся з хати голос матушки. Олеся поспішила на ключ і небавком явилась слїдком за матірю з двома дівчата, обтяженими посудом і підносом з плянками і стаканами.

Вийшовши в садок, матушка почала з низькими поклонами розставляти перед гіємми всяку їду і панитки, рід яких лишень могла здобутись із свого господарства. Олеся намагала матері.

Сим разом Демостенови вдалось заспокоїти свій апетит як слїд.

Дав ся чути кінський шум і до воріт батюшкової заїхали роди підкотив ся розкішний «дормез» маршалка, запряжений четвернею великих коней. Лакей зскочив з кїзда, отворив дверці і з пошаною заїхав маршалок, котрий за останніх два роки ще більше потовстїв і отжків.

— Ну, що? сподїюєш щїчого особливого? — крикнув Янчевський.

Маршалок не зараз відказав на запит приятеля.

— Фу-ти, душно! — відіхнув він і тяжко опустив ся на лавку: опісля вшив з кишенї платок, обтер ним лоб, потім махав ним собі в лице і доперва тоді, не звертаючи найменшої уваги на поклони матушки і Олеї відказав: — се дурниця, пане, боваль вже наїправив, можна їхати. Но своєю страшною повнїзою ти мене наче обухом по голові геним! Не знаю, що ї чинити? Дати знати москалям?.. В Камінець їхати?.. Ох, менї вся кров вдарилась до голови!..

Маршалок розвів руками і знов почав холодити себе платком.

— І в Камінець, поки-що їхати не треба, і москалям давати знати нема потреби. — одказав Янчевський. — Добровони його ветерегли!

— О, — маршалок небагрів. — до сеї пори не можуть нас вибавити із розбійника!

— Тому то ось ми се ї самі повинні вчинити.

— Самі, самі! — закнив маршалок і з його рота бри-

зиула сліпа. — Щож нам думас, що я сам, в моїх літах і при
моєму становищі маю вгайгитись за «збуїдом» по лісах і бо
лотах? Але об сьому опіс.в.л. А ось скажи, як їхати тепер?
Незабаром ніч... дорога лісом... Не лишитись би нам тут до
раня?»

»Брош!» Боже! — крикнув борзенько Демостен. — Тут,
посеред хлюпів? Що се тобі, пане, прийшло на ум? Ми раз-
два переїдемо до Вишневок і переночуємо у пана Стайєла-
ва. Відтіля розішлемо гінців по всіх сусідах. А мені вихром
треба летіти до пана судії... зарівно продирияти остро-
жність... Нам треба всім злучити ся і ділати злученими си-
лами. Нікогда, що Хойнацького нема... І куди його громи по-
єть? Тепер би приходив ся... Ну, певне, ти, пане Атаме, і лі-
вами своїми і своєю мужністю досить прислужив ся «ойчи-
во»: ми повинні щадити твоє життя дя...

— Спасибіг, спасибіг, друже... — забурмотів зворуше-
ним голосом маршалок етискаючи Янчевського. —

— По я завсїгди готовий... життя за шліхетство й «ой-
чиноу»... лишень поможи мені умістити жінку в бєльчєм
місци се... се... вона не видержить...

— Я відповідаю своїм життям за життя панної «крулю-
кої». Але нам треба злучити ся всім призвавши до того і
вірних слуг, вєслідни не гаючиєк барліг проклятого пєса,
окужити його із всіх сторін і устроїти знатно об'язву! Мір-
куючи і оговідаю панського економа видно, що у шєльми
брак ще грошиї і людий, а пакоти не станемо теряти часу і
сеїчас приступимо до діла, то, рєчу своєю честно, що за
тиждєнь дївол онять бєде в моїх руках!

— О так, так! Ти не лишень Демостен, але і Соломон
наш! — крикнув одушевлений маршалок. — Але не будемо
марнувати часу, — додав він, боязко оглядаючиєх на бо-
ки. — До Вишневок вєстов вісім... Смеркаєть ся...

— Так, так, — притакнув Янчевський і, вставши з мі-
сци подав руку Розалії.

Панство спрямувало до повозки; матушка слїдом за ни-
ми йшла, шєзенько клавіючиєх.

Олеся лишилась по заді. Бурхлива радість, яка нею заволоділа, перемінилась у смертний страх.

— Спасити! Спасити його, щоби і не знати що мало статись. Упередити! — Ся палка гадка захопила в одну мить ціле її єство. — Так, так... не теряючи часу, дати знати о небезпеці... о задуманій облаві... зашепотіла на голос дівчина давлячи боляче серце руками. — Але як дати знати? Куди дати знати?...

Олеся похолела. Вона підняла голову і з острахом оглянулась довкруги. — неначеб надіялась найти в оточуючій природі відновідь на явивший ся пагло перед нею страшний, нерозв'язаний запит.

Кругом було тихо й мовчально.

Глибокий стогін вирвав ся із груди Олесі і вона помглузуючи риданя, впала ниць лицем в траву...

Хвилинку перестояв Кармелюк в нерішимости, одну хвилину, яка йому видалась бути вічною... Еквіпаж все ще так стояв біля воріт, Янчевський бішено лаяв і доводив своїм фірманови, що він, Фабіян, і дурний, і лїнний, і лукавий як гадина, що його, підлого хлопа, треба випарити, але так, щоби цілу шкіру спустити... Янчевський своєю польською бесідою хотів було переконати фірмана в праві такого підпринятя, але сей уперто мовчав; очевидно не годив ся з гадкою свого пана, а послїдний попадав у щораз більшу лют. Цікава челядь судії збігалась із всіх сторін, заманена криком пана »презеса« і, обнаживши голови, стояла у лочесні йвіддалі... Минути се сорокате збіговище не було можливо. Треба було йти прямо чи не на самого Янчевського, стоячого у фіртці і йти при повному місячному світлі... Голос судії: »Позвольте, пане, я вас познакомлю«, — вивів Кармелюка із за ціпенія і заставив кинутись в самий вогонь. Насунивши на лоб камелюх і припіднявши ковнір плаща, Кармелюк справив ся вперед, наче не дочувши судії; на щасте Янчевський

всю мить старанно оглядав вісь і не звернув уваги на мимодучого пана...

Колиж грубий судія, задихавшись, підійшов близько до Янчевського, то поважаного гостя, якого він бажав було представити, не було вже видно...

Судія поспішно увів Демостена у свій кабінет; там стрінула його і жінка судії, пані Агата; в легкім убраню, в пуклях і припіднятій на високий гребінець причесаню — вона була поважна і очаровуюча. Янчевський на її вид помяк і підбіг до ручки.

— Я на пана сердита! — протягнула руку судіїха відкинувши голову в зад.

— О горе! Чим же я міг прогнівити пишну королеву?

— Яка я королева? Ей, пане, не лукав! — засміялась Агата і погрозила Янчевському пальцем.

— Правда, »шишепрашам« — полапав ся неначе налягавшись Демостен. — Не королева а богиня... Клянусь цілим Олімпом! Зевес при пані Агаті і не взганув би на Клію...

— А пан, наколиб був Зевесом? — прищурила оченята Агата.

— Порозгняв би усіх німф і богинь...

Навіть Данаю?.. — підчеркнула вона. — Правда, на смлі вона носить імя подібне рожі...

Янчевський спаленів, але за хвилию він поправив ся і відказав шуткуючи:

— Рожа, пані, прехороша цвітка, хотяй і за колючками. То се не новина; але щоби і лелія мала заховані колючки, — се вже дивоглядно.

— А пан бажав би, щоби всі цвіти були без колючок?

— Певне!

— Та годі вам жартувати, — перебив вкінці устну борбу судія. — Діло поважне... можна навіть сказати, що надто важне... так отже не до жартів. Ось письмо про сього гаснида — Кармелюка! Я пана »презеса« повідомив позавчери і ще вчора дожидав його мости... так ось на превелику силю... Де пан був?

Янчевський на хвильку змішав ся.

— Почувши про се, — почав він, — я також повинен був приїждяти деякі міри... сповістити потрібних людей об осторожності.

— Даю слово, — зареготалась Агата, — що пан був у маршалка і повідомив нашу маршалкову, кріпляючи серце опиянюючи радість.

Щокн Янчевського набігли темною кровню; очі його за іскрились.

— Пани помилились, кинув він із злостью. — У панства Фігнерів я не був, а у пана Ціглового, се перше, а друге — вістка про появу розбійника не може бути радісною.

— Панство Фігнери гостили, я знаю, як раз тоді у пана Ціглового, се — перше, а друге — . . . протягнула Агата і заглянувши близько у вічі панови Янчевському, розреготалась і чкурнула.

— Брикуха, — завважив добродушно судія.

— Гм... так... по з роздвоєним язичком, — додав не то жартом, не то лукаво пан Янчевський

Судія пасунив ся і задумав змінити предмет розмови.

— Поговорім краще о Кармелюкови, а то гості нам не респектують... У мене, знай, сьогодні «д'ябелек»...

— О? Се. будь ласка, більше приманчине, чим пересуди о псови...

— Приманчине, коли ти певний, що з позаду не вхоплять тебе за жижки.

— Стревожимо звіря! — Крикнув чваньковато Янчевський. — Я маю певні вістки, що він тут, близько, ховає ся в прубощах. Наставимо самолівку і піймаємо... Раз вже він був в моїх руках, так і другим разом не виховзнеть ся!

— Але де його глядіти?

— Треба обнишпорити всі поблизькі ліси і вчинити се не гаючись, поки він ще не вспів призбирати собі банду... Я вношу, пане судія, уладити загальну облаву, — всім «вирушниць!»

— Ов, та деж мені?! — йойкнув на кріслі побліднілий судія.

— А чому ж би ні? — сказав «презес». — Маршалок

наш не худійший від пана судії, а піде... Але передівсім ось що: Треба повідомити всіх сусідних панів, економів, посесорів і дозорців про Кармелюка і зажадати, щоби вони різко перегляділи свої ліси... і при найменшій підозрінню щоби сей час дали знати, а по друге — треба знайти вірного шляхтича із »загонової шляхти«, заплатити йому добре, щоби він прикинувся хлопом і вступив в банду Кармелюка, а опісля розвідавши все, доїс би нам і завів до його легавища!

— Досконале, — потер руки судія, — ось та штука мені дуже по душі і лишна від всяких повідомлювань сусідів, вони, накило боять ся Кармелюка, то або не хотять ризикувати з місця, або жаліють на загальну ціль і добра і гроша, — а завейди ті повідомлювання прячуть в шухляду... І доперва коли прищече біда, підіймають »лямент«...

— Так, рівнодушність до загальних інтересів завейди погубляла Польщу, — сказав сентенціонально Ягчевський.

В двері кабінету вступила знов Агата і заявила тоном, не даючим можности супротивлюваня ся:

— Досить! Всі вже зібрані... Стіл розкритий... Ви про сего графа ще встигте наговоритись...

— Ось вона — правдивий презес і командір — розвів руками судія.

В салі стало шумно. Місцева адміністрація і аристокрація вже похожала з кута в кут в ожиданю картиної »битви«, приостановляючись вислухати якунебудь тривожну новинку. Між зібраними був і городничий і смотритель тюрми і молодий Рудковський, секретар комісії і дві-три дами. Після взаїмних привитань, хазяїн скинувши зором гостей, звернув ся до Агати:

— А що, пана Книжановського все ще таки нема?

— Не бачу, — озирнулась Агата.

— Дивно, обіцяв ся за хвилину вернутись, — процїдив невдоволено судія, а потім заговорив грїмко: — я вам, дорогі гості, прилагодив сегодня »сюрпризу« — волинського карася... Карась іскрянний... Кілька тисяч золотих... Сам бачив...

— О? — потер руки маленький круглобокий городни-

чий. — Як же се, я, хазяїн ставу і не знаю яка до мене приплила риба?

— Так, щука обмахнула! — усмінулась прищуривши оченята Агата.

Жінка смотрителя зареготалась і обнявши рукою стан судіихи, стала з нею о чімсь шепотіти.

— Та деж він? Познакоміть, будьте ласкаві чим скорше!... — відізвав ся смотритель.

— З його карманом... — добавив Рудковський. Всі засміялись.

— Я зараз пішлю за ним, — засуятив ся судія — він в коршмі... Пішов переодіти ся.

— А заки він з'явить ся, ми пічнем, шкоди марнувати дорогий час! — попросила гостинь Агата, обхоплювана щемлячим хвилюванням.

Гра почалась і відразу приняла газардовий характер; у грачів заіскрились очі, а лиця запалились румянцями; гра всіх прикувала до стола... В салі царила тишина, переривана лишень доривочними, сухими словами, зазначуваних ставок. Через чверть години на порозі явив ся лакей і заявив, що пана Кшижановського нема в місті.

— Як нема? — палякав ся судія.

— А так, вельможний пане, — відказав післанець, — зволив виїхати з міста пан Кшижановський.

— Яким чином?

Жид каже, що заїзний пан, як йшов до його »мосці«, то велів не випрягати коний, а як вернув ся, то кинув Жидови десять золотих, ускачив в коляску і пустив ся з міста плигом...

— А грім би його забив! Се він так втікав від »д'ябелка«! — стрівожив ся судія. — Такий мерзавець... Старий брехун! А як розводив ся, що страх як любить гаразд... Ось бестія! Сказано, що: »із Литвина одна скотина!«

— Та відкляж його пан роздобув? — розцікавив ся городничий.

— Явив ся за ділом... Хоче набути майно в нашій країні.

— Так він, значить ся, не втече, — завважав смотри-
тель.

— Не втече, не втече, — засміяла ся Агата, — ми з па-
нею маршалковою придержимо!... А поки що, досить... Іду
»пець«... край... на... пе...

Гра опять розгорілась...

Було вже доволі пізно. Два рази прибігала горнишна
потайки звістити пані хазяйці, що вечеря готова, що кухар
нетерпеливить ся, однакож пані Агата все таки не бажала
переривати гри... Но ось знов відчинились двері і явивший
ся лакей заявив: »пан Хойнацький!«

XLI.

Усі приїднесли голови і звернули їх в сторону дверей;
пан судя із своєю жінкою піднялись з місця; Янчевський та-
кож встав витати свого дорогого приятеля... І ось в дверех
появив ся Хойнацький, але не сам, бо двох »пахолків« вело
його попід руки.

— Боже! Що з паном? — витягнув руки судя.

— Пан слабий? — заговорила пані Агата.

Що з тобою Вінцент? На тобі лица нема! — стріво-
жив ся Демостен.

Дійсно пожалування гідна стать пана Хойнацького мо-
гла побудити відця і до жалю і до сміху; одіж на ньому була
пирвана, заболочена; сам він був блідий наче полотно; ве-
ликі каплі поту змішавшись з дорожним порохом, болотня-
ними пасмугами спливали по його подранім лиці; скудовче-
не волосє прилипло безформними космиками до висок, а з
заду стирчали в гору; придуркуватий погляд пана був непо-
движний; спина його здавалось була переломаною; ноги і
руки дрожали... Так і видно було, що наколи-б »пахолки«
були випустили пана з рук, то він був би повалив ся ко-
лодою.

Засипаний питаннями, Хойнацький мовчав, тяжко пере-
водив дух, і глядів тупим наляканим поглядом...

— Та що се з тобою, друже? — підійшов ближше Ян-

чевський і торкнув його в плече.

— Кармелюк! — проговорив вкінці зі стогоном Хойнацький.

— Кармелюк! — роздав ся дружній крик на салі і все наче від електричного удару, зірвались зі своїх місць і окружили нещасного гостя.

— Тебе стрінув, ограбив... — окалічив може? — стрівожив ся Демостен.

— »Матко Найсвєнтша!« спас нас! — заверещали дами.

— Дайте панови напшти ся вина, він ледви на ногах держить ся, — завважив судія.

Пані Агата метнула ся запорядити.

— Ти не ранений, не покалічений? — дошитував ся Демостен.

Хойнацький заперечую ю метнув головою, по не міг сказати ні слова. Посадили його, дали йому стакан холодної води, а потім добру чарку араку, який на пана поділав дуже добре. На блідому його лиці появил ся румянець, очі оживились... Вікініці він прочуяв і вже більше спокійно сказав:

— Я голоден.

— Так будьте ласкаві, дороге пантево, в столову! — запросила їх розрадувана хазяйка. — Я дорогого гостя під руку поведу... Мені наш славний пан Демостен поможе... Чей же ми з паном други!... Я так рада, так рада, що пана Винцентію, се є його власній особі, не сирічинув сей розбійник шкоди...

— О, нехай би він лишень посмів! — закликав вже із чванливою відвагою потерпілий.

— Дайте йому передусім покріпити ся, — перервав судія, — а опісля пан уже розкаже про свою цікаву стрічу з тим дияволом...

Гості шумно заняли місця за столом. Перше чемляче вражінє викликане словом »Кармелюк«, вже дещо звітріло і уступило місця цікавості і домаганям жолудка. Всі мовчки накиннулись на заставлену щедрою хазяйкою їду і напнтки. Хойнацького гостила сама хазяйка, а ролю підчаного снов

пав запонадно Янчевський. Вечеря тяглась мовчально, всі наче спшили, поки не заговорив пан Вілцент.

— Ну, дорогі панство, завдяки привітливості хазяйки, зовсім поправив ся, так зовсім... Я приїхав сюди і ледви міг держатись на ногах... але не зі страху, не від переляку... »бронь« Боже!... а таки з голоду... майже три дні я її трісочку в роті не мав...

— Але пан бачив, дійсно бачив Кармелюка? — запитав трівожно судія.

Від хвилі приїзду Хойнацького його не покидав песнопий, а прстивно все зростав і зростав.

— Як пана судію бачу!

— Якийже він? Який? — тріпотала від нетерплячки і цікавості Агата.

— »Огромни«... великан... очі горять... голос... Ніж... Одним словом... по, остаточно, на пльхтича подобас... »шше слічки«. Ну, зі мною обійшов ся не лишень любязно... але навіть можна сказати, з певним поважанем. »Слово гонору«... Певне, мій від вважас...

— Так, що його пан міг вважати і за графа? — протягнула Агата, кинувши покрадіємці на Демостена многозначучий погляд.

— За графа?! »Шшепрашам, пані кохана«... ніцю годі розібрати... Хотяй і як же се? Хлоп і — за графа?...

— Та розкажіть бо, пане, все по порядку! — відізваляся дві дами.

— Так єсть, — і після обставин, — завважив Янчевський.

— Нічого не затаюючи, — докинув судія. Як? Де і що? Треба докладно знати, чи се справдішній Кармелюк?

— Правдивий!... Кармелюк, я від разу його пізнав! — заговорив, загикуючись від обхоплюючого його опять зворушення, пан Хойнацький. — Так від одного його погляду...

— Промочи ще глотку... ось бодай медом. — порадив Демостен, — та пригадай собі все спокійно. Тепер ти посеред другів, в повній обезпеці.

— Так, певне, певне, — сьорбнув він із підсуненого

Йому »желіха«, — а мені що? Ого, го! Я йому так відри-
зав, — навіть поблід бестія... Але шкода, що я був один.

— Се незвичайно важне, — перервав судія.

— І близько від вас? — налякав ся городничий.

— По черзі все... все! А то лишень псуєте справу! —
промовила примхувато судііха, цокнувши об тарілку но-
жем.

— »Шшепрашам, пані кохана«! Ось як було, — почав
Хойнацький проковтнувши добру половину »желіха« меду.
— Їду я до Пігловського... розумієть ся, на твій хутір...

— І не заїзджаю, розумієть ся, до приятеля з вроджено-
го вже свинства, — уткнув таким же тоном Янчевський.

— І не заїзджаю до приятеля з ніжності, — підчеркнув
Хойнацький, — бо вже було пізно, се раз, і що мені в кор-
чмі сказали, що приятель виїхав з дому — се два. Ну, так
ось, не заїзджаю, хотяй мене і жид і мої »пахолки« лякали
Кармелюком, але мені треба було »екстренно«.

Навіть екстренно? — сміхнув ся Янчевський.

— Та не перебивайте, пане презес, — заявила нетер-
пляча Агата, — а то призабуде, згадавши екстрему...

— Ні пані, екстрема не втече, — хіхікнув оповідач і
продовжав вмілим тоном: — так ось не зважаючи на прохан-
ня, я кринкув: »наплювать мені на Кармелюка!« — і поко-
потів до Гутового ліса... Ніч тепла... місяць світить... копо-
тить моя четверня... я дрімаю в колісі... Переправивсь ми
щасливо крізь болото... піднялись на гірку і покотили лі-
сом... І ось там у лісі, єсть також крутий спуск до яру, а в
ярі місток...

Се недалеко від мене?.. Я знаю се місце! — перебив
Демостен.

— Так, не більше милі, — продовжав Хойнацький. —
Так ось не знаю чому, но, видить, шельма візник не здержав
коний; чую я крізь сон, що коні підхопили і нараз — трах!
Місток перевалюєсь, екіпаж на бік і я повис у воздуху.

— Ай! — крикнули дам.

— Не вспів я ще прочуняти, — продовжав оповідач, —
як появились »масса« уоружених людий... Масса, так пано-

ве, масса» Мені видалось, що кожде дерево перекинулось в гайдамаку, кождий корч — у відьму і все ринуло на мене... І справді так було; посеред розбійників видніли і розбійниці з ножами і пістолями, — се правда!

— Ах, яке се цікаве! — сілєснула руками Агата.

— Щоби було дуже цікаве, не скажу, — всміхнув ся Хойнацький. — І наколиб на мойому місці був хто гциий. го від разу вмер би зі страху, особливо, коли до коляси підійшов атаман... Ну, я не обаранів, а гордойомукрикнув: »Кто сстєсь?!« — Кармелюк, вельможний пане, — відказав дрозачим голосом. — Но я — говоригь, — просив би вельможного добродія вийти з екіпажа, а то зовсім вивернеш ся в болюто«, — і ввічливо протягнув до мене руку... Ну, на ввічливість і я, як добрий шляхтич, відказую ввічливістю; але вийти мені було якось годі... Так він мене на руках вишїє... »як маму кохам«, вишїє і поставив на місячне світло... А ошїєля як не крикне: се не той діявол, не собака Япчевський!

— Ах він, бєстїя! — крикнув Демостен і поблїд як стїна.

— Аякже, так і крикнув... Ти вибачай мені друже! — кинув поглядом на свого приятеля пан Хойнацький. — Ошїєля, пригадую собі, прискочила до нього якась відьма... став він лаяти, кожде його слово наче молотом било по серці... но не по мойому, — полапав ся оповідач, — а його навіть запитав, як смів він онять вернутись? А він мені ввічливо так відповів: — А треба з деким почислитись... Ну, щож, — говорить, — коли ошїєлись, — нічого й робити, все таки, вельможний пане поїдем! Замісто твоего візника, сядє мій... бо твоїх людей ми перевязали... Прошу дуже, — молить, — вибачте мені осторожність в кождій справі потрібна... Сїдай, пане, разом з моєю панею«. Я глянув, а в екіпажі на першїм місці сидить бже якась відьма з великанською пістолею... не відьма, правда, а красавиця... но завдаюча страху... Я сїв поруч і прошу її, щоб вона опустила сю забавку, но вона громовим голосом мені відказала, що наколи я лишень видам із себе який звук, то вона вишалить мені у виски...

Розумієсь я замовчав, — бо і що мені за радість підставити п'якхетського люба підлії хлопці?... сиджу я під дулом... і можу сказати, щоб спокійно... певне, не дуло мене лякає, се, що хлопенька рука єміє держати благородне оружжя...

Одобрючий гомни переніє ся оживлено серед слухачів:

— Так, се обидливо, продовжав Хойшацький.

— Ну, покотили ми незнакомими доріжками і передосвітком пристали в страшний трущобі... біля якоїсь корчми... Кармелюк мені й говорить:

»Я ще прощу вибачення у вельможного пана, бо пан на перші, початкові часи потрібні гроші... так позич на «слово гонору»...

— На «слово гонору»! Ах він бестія! — закінів Янчевський. — Шельма, лайдак, хлоц, сатана, — і ще єміє опирається на чести!

— Так... Ну, а коли опирається на чести, так я йому віддав: »па, — говорю, — пане, ось все, що в мене єсть«.

— І сам віддав? Ба ще й »паном« назвав? — стрівожився Янчевський. — Я би ойму такого пана завдав!!

— А ось побачимо! Завваж, що відьма держала над ви-скамі дуло... Онієля Кармелюк ввічливо попросив мене по-лізти на погріб, звиняючись, що на якийсь час, задля об-режності, муєнт мене позбавити свободи, додаючи, що за два дні на мої услуги будуть і мої коні, і екіпаж, і все одержане, що я повинен через тиждень доховати мовчанкою тай-ни про все, що сталося, а онієля можу поїхати бодай і до самого діавола-презеса і переказати йому, що з ним, підлим комедіантом — прости за слово, — розчислить ся Кармелюк...

— Побачимо, — крикнув Янчевський, но в голосі його перебилось непобідиме дрожаче... І як він не намагав ся за-гопити медом тривогу, вона виявлялась таки на блідому його лиці.

— Уткнув він мені на прощання в кишеню сю пісто-лю, яку відьма держала, каже, — на памятку від моєї краса-виці! — і, побажавши всякого добра, запер наді мною »ля-ду!«... Опинив ся сам в темноті... Почала мене товкти лихо-

радка... Невне від вогкості... Сидів я, сидів... і мною заволо-
діла туга... певноєнма... серце боїло, стискалось... холод-
ний нит виступив на лоб... волюєс стало »дуба«... Я став роз-
глядатись довкруги і завважав, що в одзому куті погребу
лежала драбина; ту, котрою мене спустили в низ, відьма за-
орала, а про ту, певне, забули. Протягом цілого дня я при-
слухував ся, — на верху було тихо, ні один звук не долі-
тав до мене, хотїяй так в »дядьковик« як і довкруги нього бу-
ли добрі щілини. Довго я все осмотрював і став остаточно,
перекопуватись, що мене одного лишили в глухій неза-
мешкалій корчмі... Се мене втішило і налякало... Я приста-
вив драбину, підїз потихенько до »ляди« і став прислухува-
тись: ані одного звука, — лишеи від часу до часу цвірінь-
кали десь дуже близько, майже над самою »лядою«, вороб-
ї... Се мене ще більше вневнювало, що в корчмі людей не
було. Тоді я став осмотрювати щілини »ляди« і потихоньки
термосити; виявилось, що вона не була осмотрена замком; а
засувом... Оттворити її було легко... Я хотїв було таки зараз
покористуватись свободою, але побояв ся; міг бути де близь-
ко вартівник! Із страшною нетерпячкою став я дождати ве-
чера... і ось, остаточно щілина потемїла... через пів години
я вже був у сїнях корчми. Я з острахом розглянув ся: було
пусто, але якась тїнь проховзалась на двір... мені видалось —
собака... Думаю! підїме гавканя і мене накриють; по я на-
щупав пістолю і в думці подякував відьмі... Вкінці, коли вже
зівсім зарево погасло, я повз на дорогу... Ліс чорїв... мра-
чний, похмурий... страшні, мохнаті тїни з усіх сторін здава-
лось, що в непроглядній тьмі горіли всюди якісь дияволь-
ські очі, горіли, кружили налітали на мене вогняними кру-
гами: я перейшов дорогу, кинув ся втікати і втікати... галу-
зи мене хвоськали, придержували, рвали одежу... но я, сти-
скаючи в руці пістолю, сміло йшов в перед і вперед... При-
їдїняв ся місяць... Ліс наповняв ся таємним світлом... пого-
ні не було... пішли »міш-манш« поляни... я їх перебігав... і,
вкінці наткнув ся на якусь дорогу і на хлопа в тарадайці...
Від нього я довідав ся, що до Літина близько... Я приказав

Йому везти себе чимскорше в город, приобіцявши добру ви-
пагороду... Якої і попрошу у пана судії.

Судія був понурий, наче хмара, і нічого не відказав св-
йому гостеві, немов би і не чув його слів; але Янчевський по-
спішив ся заявити:

— Моя калитка також на мої услуги... Но прости мен-
мій друже... а в твоїм оповіданю багато знаєш... того, що
родить налякана уява, а правди справді мало... Та вишукана
ввічливість і при ввічливости — твоя уступчивість. Опісля
знаєш, сей погріб... Сам віддаєш гроші...

— Та знай, що пістоля коло виска! Се не жарти, зро-
зумій! — крикнув зачеплений Хойнацький.

— І се все могло тобі привертись!..

— Привертись? Так ось вона в кишені! Гляди! —
Хойнацький вихопив зкипнені довгий кусник.., сухої ковбаси
сп.

— В перній хвилині всі навіть були метнулись на бо-
ки, но, приглянувшись, вибухнули шаленим сміхом. Хой-
нацький сам, глянувши на се оруже зацікавив і роззявивши рот
стояв стовном. Його смішна постава з витягнуною ковбасою
викликувала гомеричний регіт і сам судія, забувши про свій
понурий настрій, ледви міг вдержати руками гоїдаюче ся від
сміху черево.

— Панове! Я збережу сей знаменитий кусок ковбаси —
сказав торжественно Демостен, взявши із руки приятеля
»страшне оруже«. — Я збережу його і умоцюю на пам'ятку
сього мужа, як символ неустрашимости і відваги героя..

— Що-ж тут... ніч... розбійники... ножі... оружя... —
путав ся збентежений Вінцент.

Та і чого ви оце смітеєсь! — заступилась за свого го-
стя Агата.

Серед таких обставин кожний з нас налякав би ся не-
то що ковбаси, але і дулі... За здоровля пана Вінцента; ви-
знай, від таких злодіїв, щоби нас сновістити, — так ото ма-
його хоробрість! — піднесла »желіх« судіяха.

— »Нех жис«! — крикнули всі оживлено і стали цокати
ся з посумнілим паном Хойнацьким.

— Але чи багато було у пана грошей? — поспитав судія з тайним наміром розвідати доскулюючи йому непорозуміння; він увесь час сидів наче на шпильках, вичікуючи з мінуту на мінуту, що Хойнацький заговорить об його розписці, по послідній мовчав і судія почав було запеночоюватися, що діло з розпискою в нічім не тичить ся Кармелюка, а все таки йому бажалося об тім пересвідчитись...

— Грошей в калитці, яку я віддав Кармелюкови, майже не було, — відказав журливо Хойнацький. — По там був... Так! — Поланав ся він трівожно. — Я і призабув... Се найважййше, що мене заставило сюди поспішити... Раді Бога, молю, пане судія, не плати нікому на свій документ, який ти мені видав на позичені в мене десять тисяч золотих!

— Як! — підкочив судія і стовпів на місці.

— В чім діло? — зацікавив ся Янчевський.

— А в тім, заговорив поспішно Хойнацький, — що Кармелюк надібав в моїй калитці документ пана судії і сказав, що ви одержить гроші по половині... так я молю, щоби пан не платив...

— Я вже заплатив, — проговорив захриплим голосом судія, сїдаючи тяжко на крісло...

— Щож се! Протестую, панове!.. Я не давав ані припорученя, ані повновластї...

— Але приїхав від пана поважаний старець, — шляхетний пан, знаючий всїх. — бурмотів судія.

— Так хтож се був той пан? — запитала Агата.

— Очевидно не граф. — підчеркнув Демєстен. — а сам Кармелюк...

Агата закрила руками очі; всі гості з острахом гляділи на тяжко дшнучого судію...

Прірвавнись у ворота, волинський пан кинув ся поспішно до корчми: він не йшов, а майже біг, призабувши на своє становище: не входячи в корнму, він сїв на запряжений екіпаж, уткнув коршмареві таляра і скрикнув до візнич-

ка: — Гайда, щоби ніч'ю не стрінутись з Кармелюком.

— Ой, ой! — замотав жалібно головою Жид. — Ліпше би було вельможному панови переночувати тут.

— Знаю, так пильне діло... буркнув пан і повторив фірманови: — З Богом!

Завергівсь і тріснув батіг, коні з місця рванули і повозка, загойдавшись на високих ресорах, покотила тяжко на застави (рогачка). Минувши греблю, Кармелюк крикнув до Андрія, супроводжаючого екіпаж...

— Слухай, ти завернись незаметно в город, заїдь до шишої корчми а звідтам проберись як небудь до судії на подвіре і назирцем гляди за тим шельмою Янчевським: як лишень достоту довідаєш ся куди він поїде, вихром жени до нашої корчми і повідоми мене, а знов виховзнеть ся диявол.

Без погоні, без ніяких приключок Кармелюк десвіта підїхав до корчми Уляни. На послідній прорубі стрінула його сама хазайка.

— Господи! — сп. знула вона руками.

— На силу діждалась свого ясного сокола! Що я витерпіла, що вннесла мук, дожидаючи тебе цілісеньку ніч! Серце моє шматкувалось, туга нагнала до землі... Все мені ріжні страхи налітали до голови; то, що тебе, мойого голуба сизого вхопили, то будьто тягнуть на диби...

— Радосте моя, щасте ти моє! — промовив задихуючись від солодкого зворушення атаман і кричкою рукою підняв Уляну і посадовив біля себе на екіпаж; вона обвила його шию руками і завмерла пригніснувшись до груди свого улюбленого: палкі поцілуї, шеніт без звязі, радісний, переривали на час слова...

Вкінці, успокоївшись, заговорив Кармелюк:

— Твої передчутя, моя рибко, туй-туй що не справдились: наскочив я було у судії на самого Янчевського... Прямо око на око... Не можна було мимо перейти... Вже навіть було подумав — »капут«: коли пізнає, так пірну кінджалом і вже!

— Ой, лишенько! — крикнула Уляна. — Щож би з то-

бою сталось?! Там-же челяди тьма, а ти був одиш...

— Та я вже о собі не думав: »Хто має висіти, той не втоне!« Що має бути, сього не минути... Але розуміє ся, що живим в руки я їм би не віддав ся!

— І погубити себе ізза купи золотих! А об мені і не подумав! А я би і з собою покінчила! Раз сказала, що ти мені тепер — усе житє, другого слова не буде... Ні, я тебе більше із своїх очий не спущу... Де ти — там я! У вогонь, так, в вогонь, в пекло, так, у пекло! Але разом, у купі!

— Голубко, горличко моя! — пригорнув її пристрасно Кармелюк. — Ні, не голубка, а горлиця із сильними крилами і зелізним клювом! Такої горлиці, такого товариша я і вглядів... тепер мені і »море по коліна!«

— Цевне, і томуж на таке безглуздя я тебе більше не пущу... обхоплю ноги руками і не пущу, — хйба що убеш! «кажені, треба було гроший — пусте! Гроший можна роздобути і з ножакою в руці... а як наставляти свою голову, так в завзятій борбі, при криках, гуканнях, на заграві пожару...

— Бач, яка ти! Вогонь, не баба! — крикнув Кармелюк, поцілував її в голову і замовк, затопившись в роздумі.

Екіпаж тимчасом їхав тихо, то потикаючись о пеньки то падаючи у вибоїни; стежка вила ся посеред дрімучого ліса і для такого ридвана була майже не до переїзду. Уляна, вихилившись із екіпажа зірко злідила за візником і показувала йому дорогу.

— А що, про Дмитра нема вісток? — запитав Кармелюк після довгої мовчанки.

— Як нема! — стямилось Уляна. — Я і забула тобі сказати: він уже тут і привів з собою чотирнаїцять молодців... Є поміж ними і старі — Явтух, твій земляк — Михайло із Сокирипець, ще дехто і повики. Славні такі, завзяті!

— Оть так »віват!« — задріжав втішно Кармелюк — Прибуло нашого полку. Тепер рухаймось! Але деж ти увесь той народ примістила?

— Частину, більше знакомих Дмитрови, у себе, а решту в поблизькій балці. Тудиж, в нашу печеру, я нікого не пустила: про шо пехай знають лише наші вірні други.

— Знаменито! Ти правдива атаманша, тобі би і булаву в руки...

— Не булаву, а такого велитня любого! — крикнула вона пристрасно і палко поцілувала Кармелюка...

Коло самої корчми зустрів свого атамана Дмитро Гнида і відскочив було від екіпажа, побачивши в ньому старого пана; но Кармелюк роземіяв ся і вивів свого друга з клоєсту.

— Ух, ти, вовк би тебе з'їв, не пізнав! Ось яка машикарка Порядно пошив в дурні ляхів. Рація, друже мій. А мені також від ескадрони вдяка. Поволік, хто був на дезертирці, а то і свіжих виборців наловив.

— Чував, чував, брате! А покп що, гайда в корчму: ти Уляно угости нас, чим Бог післав; від вчорашнього снідани і рісочки в роті не мав. Так ось при вечері, або ліпше сказати, при сніданні розкажеш мені, Дмитре, про все, а я знов розкажу про свою удаку.

Уляна втішна, бодра, живенько метнулась з корчму і комору приладити для свого божка всього добра, яке лишень було під рукою.

— Ось і їдлю, — затирив руки Дмитро, — а то без пана атамана красуня наша переживала в журбі і бігала по лісі, а в мене у животі давно вже барабани дудоніли на тривогу.

Під'ївши, Дмитро розказав, як він припадково стрів Явтуха наймитом у Гнида в гутишській корчмі і як від Явтуха дізнав ся ще про двох »вовків-сіроманців«, — і як опісля вони обидва кинулись разом у поблизькі села і хутори, та наwerbували цілісенський тузін: все народ хорошиї, загартованій в біді.

Кармелюк був незвичайно радий: він декотрих звербованих знав особисто, а з других, після слів Дмитра, був вдоволений. Від себе атаман розказав другам звісну нам подію у судії і додав, що сумнівав ся був о тім, чи одержить від нього бодай конійку, та поганець злякомив ся на зшуст чотирьох тисячок.

— Та, до речі, — згадав Кармелюк, — деж мій полонник Хойнацький? Йому після умови належить ся половина.

— Ой, мамцю! — налякала ся Уляна. — Я і забула про нього. Прийшов Дмитро з дружиною — треба їх було порозміщувати. позаходитись коло харчів, а опісля тривога позбавила мене пам'яті. Ай, ай! Ну, а що, як Ярема не поїв і не кормив пана, — а се вже третій день...

— Та полізь, любко, чим скорше в погріб, та витащи нещасного... — занепокоїв ся Кармелюк.

Уляна кинулась в сіни, а через п'ять мінут вернула збентежена і заявила, що пана нема в погребі: «ляда», мовляв, прикрита, затички нема, до ляди приставлена драбинка... а в погребі — ні духа!

— Втік! Як же се його сторожив Ярема? сколотив ся Кармелюк. — Наколи в нас така сторожа, то гадина Янчевський може нас сплячих накрити.

Усі розворушились. Приведено заспаного Ярему. Дурноватий малий на всі запити відказував, що він не знає, що в погребі творилось, бо там не залазив, а не залазив тому, бо не мав до сього приказу; з тої причини він не носив панови ні хліба, ні води, а ходив все то довкрути корчми, а навіть спав на дворі під повіткою.

— Значить, ти переспав пана? — запитав з досадою Кармелюк.

— Мабуть проспав, батьку, — відповів спокійно Ярема, — спати чейже треба чоловікови.

— Так чомуж ти на «ляді» не положив ся? — роздратував ся Кармелюк.

— Не догадав ся, — всміхнув ся Ярема.

— А чомуж ти не замкнув ляди?

— Замка не було... Я затикнув скобель кілочком...

Чейже він з тамтої сторони не міг вийти.

— А ось, виходить, виймив.

— Ти... виходить... Тут без печистої снли не обійшлося.

— Не вопаж йому подала в погріб драбину?

— А що ви думаете?

Дальше слідство вияснило, що Ярема говорив правду: він не допомагав в утечі: витягнена драбина лежала на місці, а в середині погребу нагадала собі Уляна, лежала дру-

га, про котру і призабули. Невинність Яреми була доведена, але враз з тим виявилась і його вражаюча дурнота, яка всіх переконала, що Яреми ніколи не можна ставити на сторожу, а можна ним хіснуватись лишень яко муроломним орудем, з уваги на його велитенську будову тіла.

— Ну, чорт з ним! — заспокоїв ся Кармелюк. — Проґавив, так проґавив; більше тебе сторожити не поставлю. А що до пана, то втечі його не можна брати за зло: голод не їтка, а видима смерть страшна. Наколи він втік до себе, так і добре... но наколиб він втік, щоби на мене пожалітись перед речницем, так йому ні повозки ані коний не бачити більше, як своїх ушій.

— Се правда... — замітив Дмитро.

— Та й взагалі віддавати не слід, — сказала різко Уляна: голову свою підставляв під обух і щоби ще ділитись? За яку ласку? — Що обіцяв, се жарт, насмішка. А чейже пан не додержав не то слова, але і клятьби. Так, що тут з ним і возить ся?!

— Я своє слово ставлю висше панського, — завважав з повагою Кармелюк і почав розпоряджувати в справі новобранців.

— Ну, я, Дмитре, полізу трохи в свою квартиру відпочати, — сказав Кармелюк, — а ти вже тут наглядай... І як прилетить Андрій, — в сюж так хвилину тягни його в мою пещеру... і... ще...

— Ідемо вже, соколе мій! — поснішилась було Уляна. — Дмитро усього тут догляне.

— Будь спокійна атаманно, — все виповню... Відпочи собі на привілля.

Під вечір прискакав до корчми Андрій і був вишправлений зараз таки у лігво атаманське; Дмитро також туди потяг... Уляна, зваривши обід, не раз вибігала на стежку до корчми доглянути Андрія, котрого атаман дожидав з болічною натугою і тепер вона крикнула «іде!» Кармелюк вискочив і на бігу заснавав Андрія питаннями: — А що, розвідав? Виїхав? Куди? Коли? Де тепер?

— Розвідав, батьку. — крикнув, задихуючись від ско-

рого бігу Андрій. — Виїхав... до себе... на хутір... сьогодні певнісько буде у себе в дома вечеряти і ночувати... а завтра... — візник думає — поїде на обід до маршалка...

— Так сьогодні він дома? Чи тепер вже переїхав ліс?

— Я бачив як він звернув на свій шлях... опісля я полетів сюди, на зломане голови... а всеж таки не знати, чи вдасть ся нам його переймити?

— Куди там! — відізвав ся Дмитро.

— А! Будь же я проклятий! — закричав бісновато Кармелюк і гепнув шапкою об землю. — Шож се! Опять втік! Смієть ся наді мною все пекло, чи що? А-а?! —

— Не проклинай себе, орле мій! — крикнула до Кармелюка в забобонному страху Уляна. — Чого гривожиш ся? У нас тільки тепер сили, що нема топреби підждидати на сю кертицю ніч'ю в лісі, а можно таки прямо відправитись в саму його нору і там на місці його прицупнути, ба і добром його ще поживитись!

— А що думаєш, пане атамане, — сказав втішно Дмитро, — баба, знай, в сам раз і влучила!

— Колиж бо ні, — підхопила Уляна, — мені добре се відомо, що у Янчевського в дворі челяди найдесь і пятнайцять чоловік, а хуторян — жменя, та і вони ненавидять свого пана... Я певна, що між ними і помічників можна найти... бодай по крайній мірі таких, котрі хитрим способом відчинять нам ворота... Вониж мають в дворі і родичів, і кумів і сватів...

— Та пощо глядіти далеко, — захопив ся Дмитро, — у мене серед повобранців є двох дезертирів із хутора... так ми їх вперед вишлемо »парляментарамі«... і без штурму твердиню візьмем, хай я буду не знать що, як що не так!

Кармелюк здивований таким внесенєм, зразу мовчав і лишень глядів то на одного, то на другого, опісляж, пригадавши в собі зворушенє, сказав нагально: »так можна оперіщити і захопити звірюку в берлюгах?«

— Можна! Ще й як! — відказали зворушено Дмитро і Уляна.

— Ех, други мої! Якаж се для мене втіха! — Так живо!
Не марнувати ні одної хвилини!

— Труби в похід! — підкинув до гори шапку Дмитро.
І всі навально кинулись — хто в балку, хто в корчму,
хто на поляну закіньми, а хто в печеру за оружем.

XLII.

Янчевський вернув ся в свій хутір ще в пору обідову і сейчас розіслав чотирох гінців по сусідах: він сповіщав їх про прибутє Кармелюка в місцеві ліси і, крім того, писав: позаяк завтрішнього дня припадають уродини маршалка і до нього по сій причині приїде все доохрестне панство, — так буде нагода і таки доконче треба буде обдумати, обговорити і уложити плян шійманя розбійника. До пані Розалії він виправив осібне, довірочне письмо і горячою заявою готовости бути її оборонцем, але з деякими недокінченими і невиразно висказаними передосторогами...

Покінчивши переписку, він приймив ся оглядинам двора, допитами челяди і хуторян, — чи не чував хто дещо про Каремлюка і про його шайку, але, не довідавшись ні про що, запорядив скріплене двірської сторожі, уоружити її і приготовити все до виїзду. Прислуга вся була, як здавалось, бодра і ніяка небезпека не грозила, бо годі було предвиджувати її: укріплений двір Янчевського міг видержати і облогу сильного відділу.

Щізно вечером, сидів Янчевський у своїому кабінеті і не йшов спати помимо, що на се вже була крайна пора; на душі у нього було неспокійно, в голові уїдливо вертілась обіцянка розбійника-грабителя відімститись йому і ся думка відганяла сон. Кабінет освітлений одною лойовою свічкою, представляв ся понуро. Величезний коминок здвигаючий ся майже до стелі розявляв широку, чорну пащеку і кидав на боки зловіщі тіні. На стінах висіли коври, прикрашені різним оружем; при понурім освітленю воно видавалось чудернацькими павуками. За столом, де сидів Янчевський кризь двос великих вікон гляділа на нього непроглядна ніч. Кру-

гом царила томляча тишина; лишень час від часу чути було як у сусідній кімнаті в буфеті (миснику) гризла щось метка миш.

Се все ще скріпляло тяжкий настрій пана Янчевського і навівало на його душі якийсь холод.

Калавурний лакей декілька разів відчиняв тихенько двері, бажаючи переконатись, чи його пан не вийшов; але сей все таки сидів, спрокинувши голову позад крісла і ніби чомусь пильно прислухуючись, остаточно, лакей з гуркотом відчинив двері і заявив панови, що явився дворецький, найслизша і завірена особа.

Пан втішився.

— А що »ваць-пане«, все гаразд? — запитав він дворецького.

— Гаразд, вельможний пане, все добре.

— І ніякого підозріння нема так що до челяди як і хурторян?

— А, »бронь« Боже!

— Значить, можна спати спокійно?

— Безпечно, вельможний пане, спокійно... Ось лишень...

— Що таке? — зрігнув Янчевський.

— Ось лишень, вельможний пане, пропало два гарци затиру...

— Дурниця, — засміявся Янчевський. — Чи розсипав хто?

— Ні, пане. Запарила Івга на ніч собакам і шматок старого сала я додав для ліпшого смаку, так ось ні один пес не хотів навіть язиком лизнути, так і все стоїть..

— А чомуж?

— Та хто їх знає, пси якісь такі скучні, хвости попускали...

— Се не добре, — стрівожився пан. — Тож то я і не чую лаяння... бувалож »Гайдамака« і »Гільтайка« спати не дають; їх небезпечно було спускати з увязі, а ось все тихо ваче вимерло.

— Правда, пане, а всі пси спущені з увязі.. І вечером усеї челяди не було...

— Деж вони?! — крикнув Янчевський.

— Певне на хуторі.. там вони і рідню мають. Ось я би вельможному панови порадив — не дозволяти челяди сно ріднятись з тим »бидлом«.

— Так, так.. се міркування важне. Гадюкам вірити не можна. Я би їх всіх повидушував, наколиб можна найти росучих рук...

— Так, докруги панські хлопи... А ті наші шопотять за послідні екзакуції.

— »Пся креф!« Однакож се дивне, щоби й більше не сказати: а собаки ще не потроєні?

— А тож і як? Певне!.. Одна вже й »натятлась«..

— Га? Щож ти мовчини? Сеж не даром? — поблід і трівожно став наслухувати Янчевський.

— Гезме, не дармо: ось і замок від брами зломаний!..

— Як, зломаний?!

— А, так: я йду, а ворота лишень на »гаку«. Що се таке, — кричу, - - де замок? — »Поломаний« говорить.

»А де воротар?« — »пшов до ключника за другим замком«. — »А деж ключник?« — »В куми на хуторі«..

— »Сто пйоронуф!« Се чорт знає що таке? — закнятив ся Янчевський.

— Чомуж ти мені про се все не доніс в »тен момент?«

— Та я ось післав за воротарем на хутір, так і виявилось, що хутір весь пустий.

— Як пустий?! — дивував ся що раз більше і більше хазяїн.

— А так, пане, майже всі роз'їхались — то в поле, кажуть, то у ліс...

— Так се бунт! Се змова! — спалахнув Янчевський.

— Похоже — погладив дворецький потилицю.

— »Єзус-Марія!« Щож се? Ходім, оглянемо все. Треба бути осторожним..

— А треба тому, що як я йшов до пана, то чув від хутора підозрілий шум.

— Як же ти говориш, що все добре, як на хуторі нікого нема? Та сеж »гвалт!?!«

— Як посилав, не було... А ось, хто його знає..

— На !— Янчевський уткнув в руки дворецькому пістолю, сам вхопив зі стіни дубельтівку і, не звернувши уваги на се, чи вона пабита, чи ні, поспішно ввійшов із кабінету; він замкнув всі внутрішні віконниці, запер на засуви двері від затиля і через стелову, гостинну і салю пішов в парадний передпокії, де на дерев'яній софі дрімав спокійно лакей... Пан гримнув на нього грізно за се, що він завдає собі хронака і не замикає парадних дверей.

— Замикаю, вельможний пане, »падам до пуг«... Ось лише пана дворецького перепустив..

— Перепустив, так сейчас треба було й приперти... А ну погляди-но, ваць пане: як що він не припер, так я йому й шкіру зідру.

Дворецький із свічкою ввійшов у сїни, Янчевський свою поставив на стіл і з перевішеною рушницею затримав ся в передній.

Але заледви дворецький увійшов у сїни, як несамовито крикнув: »збуйци!« — і сейчас же дав ся чути вистріл.

Янчевський завмер на місци, потерявши можливість поворохнутись: крізь слабе світло, перетискаюче ся через отворені двері з передньої, він завважав, як дворецький опустив свічку. як на нього накинцлася якась жєнщина і як слідком за нею вдерлись у сїни ще три мужеські постаті.

— Сабака! Стріляти задумав? Так ось же тобі! — прошепотїла жєнщина і в ту мить підняла вона руку із мелькнувним кїнджалом і навально грянула на горло дворецького: із витягнутої руки бризнула червона кров; почувось хриляче клетотїс і вірний раб Янчевського із стопом повалив ся на землю. Якийсь огрядний мушцна, — ні се економ, нї то пан, вхопив жєнщину за плечко і, нагнувшись, простогнав..

— А-а! Що ти зробила?

— Вбила! Роздавила гадюку! — крикнула запальчиво жєнщина. — Чи не ранений ти, атамане-орле?

— Ні, — глухо відказав мушкетер. — Але кров...

— Собаці й собача смерть! — роздав ся третій більше грубий голос. — А атаманські — слава!

Янчевський наче прокинувся із сну; перед ним, на десять кроків стояв безсумнівно Кармелюк із своєю шайкою. В розгарі божевілля, Янчевський підняв дубельтівку і махінально спустив оба курки; бризнули іскри, але порох не спалахнув — або відвох, або його й зовсім не було.

Кармелюк ринув на Янчевського, але сей встиг швидко вилучити з нього зброю і шмигнути в бічні двері до свого кабінету.

Замахуючись зброєю, він перевернув свічку, а опісля в темноті міг вигідно сховатись, навіть двері встиг засунути засувкою, а другі в салю вже перше були заперті. Янчевський на оден миг припав і почув гучний голос атамана:

— Вогню сюди! Світла! Ламайте двері і вікна. Заходіть від затильного виходу! Довкруги дому вартувати, щоб й миши не втікла!

Янчевський кинув ся на зломане карку в кабінет, щоб відтіля в «креденсовій» отворити ляду і опуститись в погріб. Там він на всякий случай, був в умовній безпечності: погріб, поперше ділив ся на декілька рукавів, а по друге, один з них мав кригий вихід далеко поза мешканцем, в глухому яру. О протиприроді, розумієсь, не можна було й думати: очевидно вся двірня або зрадила його, або зрадливо була перевернута, або може й повбивана як дворецький. Янчевський дібрав ся на помацки до «креденсової» і почав шарити по підлозі і глядіти ляди. Шум і трескіт змагались довкруги, то чути було як під ударами подавались двері, то доносив ся гуркіт відірваної віконниці, то в розбите з бренькотом вікно вдарались дикі крики ворогів...

У Янчевського дріжали руки, холодний піт вкривав його, серце трівожно товклось в грудях, а здеревілий острах ні вичув сили...

— Де та ляда? «Єзусе Пане!»... Чейже вона тут була, тут, — і пропала! О «Матко Найсвентша», поможи мені, знайти!... Деж вона, де?! Ой, до тисячки громів! Вже ви...

ли сінні двері... Відривають тут віконницю... Ратуй! — мотів він поблідлими губами і повзав по підлозі, не будучи в стані розторопатись в знакомій, до послідного цвячка, гмнаті. Але ось його коліно припадково наткнулось на виступ ляди... Ще хвилиночка, а він спасений... він-вхопив ся дріжущими руками за залізну покришку і не міг її припідняти... — «Боже! Щож се: забита?» — закричав він, призабувши, що ляда замикала ся на засовку. Остаточо він і засовку придибав; він потягнув її зі всіх сил, але в противну сторону. А тимчасом двері із затиля впали з тріскотом, з другої сторони роз'ярені крики наповняють салю, гостинну, вривають ся на коридорі... Вже ось і засовка відсунена — лишень за пізно: з бренькотом і тріскотом впало вікно в «креденсовій», в отворі появилсь дула... но двері від коридора все ще не подавались.. Нещасливий Демостен вишпажившись зі всім, вдер ся оячь в кабінет... Спрямцьоване зі всіх сторін пекло відняло у нього послідні сили; но де скритись, як спастись? Кожда хвилина — вічність... Вже в «креденсовій» почув ся тупіт ніг... і заблискали крізь щілину вогники.

— Пронав! »Ін манум туум Доміне!« (В руку Твою Паче) — почав було шептати Янчевський молитву за вмираючих... коли нагло побачив комінок... В млі ока він кинув ся в нього і, опираючись руками й ногами о виступ цегол, на крішких мязах підняв ся в комині до самого його закрута. Заледви він се встиг вчинити, як в кабінет вскочило кількоро людей і сейчас пакнувшись на шафи, столи і комоди — відбивати їх і грабити.

До темного комина долітали до Янчевського доривочні окрики, прикази і злючий говір: »у діавола гроша не туго! Тащи срібло і світильники, де що ні попадеть ся!« — А одіж?» — «Бери, звязуй! Он ще скриня і шуфляда... Ламай!.. А які лишень найдуть ся папери, рви па шматки і кидай пріч в комин. Треба їх спалити»..

»Щож се?» — замелькали як розкалені іскри, в голові Янчевського думки.

— Живцем замінитись в шинку, чи віддатись на звірські муки?...»

І застигає у нього серце, завмирає душа, а мязи терять свою напругу; по він все такп держить ся в комні, хочтй і спочуває, що довго в такім напруженю не видержить. Крім сього і віддихати йому приходить ся все труднійше і труднійше: стерта зі стін комина саджа піднялась стовбуром і вишовнує його легкі. В кінці хтось входить в кабінет і роздратованим голосом починає сварити.

— Ви тут занялись грабіжию, а не помагаєте глядіти то го шельми! Щоби він зараз був мені під ногами! Він в сьому домі: я сам його бачив! Глядіть! Перегляньте навіть миначі нори!

— Та він певне на горищі, — роздав ся чийсь, наче жіночий голос.

— А де остальні? — запитав, видимо, атаман.

— Забирають коний і провізію, та ще децо в коморах.

— Все забирають... а мені того дйавола не дають у руки... — і навіть чути було в комин, як Кармелюк заскреготав зубами.

— Та не журись, батьку, — відізвав ся женський голос. — все перетрясемо, найдем.. Нас тут в домі чотирнайцять. — досить, на дворі лишень шестеро...

— А там по крайній мірі крови не пролито?

— Без потреби ніхто не підніме штика (багнета) — відказав якийсь инший, грубий голос.

— Обнишпорити оиять всі покої, всі комори і присілки! — скомандував невдоволеним, гнівним голосом Кармелюк. — З надвору поставити сторожу, бодай по одному вартовому з кожної сторони. В домі на два покої вартовий.. А ми тоді на горище.

— І наколи нігде не знайдемо, наколи він денебудь сховав ся в тайній стінї, — тоді з чотирох сторін запалимо дїм! — крикнула женщина.

— Урра! — підхопив грубий голос.

З шумом ринула товпа по инших кімнатах. В кабінеті став один, чи два чоловіка, — не більше. До Янчевского

доносивсь лишень шелест складаної одежі і шелепотіня паперів. Хтось оберемками швирав ними в комин.

— А що, підпалювати їх Явтуху? — роздав ся майже в кімнаті голос.

— Підіжди, вже всі разом, — відказав від писального стола другий...

Дождання вудження добивало у Янчевського послідні сили; він вже спочував, що довше не вдержить ся в комині... два рази він кашельнув в кулак від задухи і лише завдяки загальній суятні не зрадив ся із своєю присутністю... Но від натуги він втеряв ліпші точки опору і, мимо надлюдських з'усиль, він сховзував ся і поволеньки спускав ся долі.

Вкінці опять атаман явив ся тут.

— На сі два покої лишить ся вартовим Явтух, а ти, Свириди, іди сторожи з надвору, ось з тої сторони! — борзенько переглянути, і, як не знайдемо, то пустити червоного півня (підпалити) і гайда назад.

Тут гаятись не можна... Тільки ось що, мої други, треба втікати ріжними шляхами, в ріжні сторони, щоб сколотити їх... Я із Свиридом і Михайлом буду в «кругляку»; туди явини ся і ти Дмитре з Андрієм, на раду, а ватагу переховайте в сумених лісах.

— А про мене забули? — відізвав ся жіночий голос, в якому задріжала обида.

— Я про горлицю й не згадую. Де я — там і вона.

— Шоки жива! — крикнула втішно женщина.

І всі спрямували в коридор.

У Янчевського погасли послідні сплп, — він вже помітно став опускатись; легкі виповнені саджею не перепускали воздуха і його дусив кашель, голова вертілась, йому причув ся лишинеь віддалений гомін, чи виття в потемнілім комині.

— Ось не підпалив тоді паперів, а тепер і свічку взяли. Бодай би кресило добути, щоби осмалити всі ті папери, спалити всі документи — доконче. Що се соче чи стогне? —

стрепенувся Явтух і став прислухуватись: в темряві перехопив його забобонний страх.

— Се, здаєть ся там, в комині! — і Явтух подав ся трохи до дверей, не рішаючись увійти в кабінет! Вже чи нечиста се сила? А що ти думаєш? При нас хрест святий!...

В сю мить Янчевський закашляв ся і, втративши рівновагу, гримнув чорною масою з комина і покотив ся до під Явтуха, який в безграничному страху закричав:

— Чорт! Хто в Бога вірує, ратуйте! — і стрімголов кинув ся в коридор..

Янчевський покористувався сею хвилиною і поспішно шмигнув у погріб весівши навіть засунути за собою ляду. Він майже звалився в низ із сходів і на помацьки став пробиратись знакомими йому хідниками.

XLII.

В розкішній селитьбі пана маршалка царило післяобідне «фарнієнте». На превеликій терасі опускаючій ся пилорокими ступнями до потопанючого в цвітах саду, розмістилось численне товариство. Був день уродни самого хазіяна. У той день після давно прийнятого звичаю з'їзджалось все доохрестне шляхетство. Сім разом гостей відносно небогато: очевидно всіх настрашили слухи про поворот Кармелюка, які рознеслись по цілому уїзді (повіті) із скорістю лискавки.

Всеж таки на терасі були: пан маршалок, його жінка, пан судія із своєю чарівною подругою, Пігловський із сином Альойзим, Бойко, молодий «кавалер», і ще декілька шляхтичів.

На легких столиках стояли чарочки з чорною кавою, вази із всяким варенням, графини з винами, ратафіями, флишки з лікерами, араком і ціліські ряди ріжнородних чарок.

Панство випочивало після ситнього і томлячого обіду і, попиваючи малими ковтками каву і лякери, розкошувались природою. Із саду повівав легенький вітрець і носив ніжний запах рожі і ясьміну; все довкруги диніло спочинком, кра-

сою і пестінями; годі було повірити, що понад полями тяготе томляча спека.

»Каваліри« збились купкою коло принадних дам; більше поважні гості сиділи віддільною громадою — поблише камяних балянс, вкритих зелению повійки, і потягали із довгих цибухів пахучий дим турецького тютюну. Мова і тут і там велась про Кармелюка і про його послідний подвиг. Пан судія десятий раз вже розказував, як його обманув зручний і безсоромний негодай, а пані Агата, противно, впевнювала всіх слухачів у сім, що вона від разу почула, що прибувний — зівсім не шляхтич, а простий хлоц, і навіть об сім патякала мужеви, але, розумієть ся, він не вважав за потрібне послугатись жінки, і ось тепер за все поплатитись мусить Хойнацький.

Хотяй у обох гуртках царила одна тема розмови, але настрої був ріжний, і тоді, як поважні патріс патріе (батьки вітчизни) з острахом товкмачили о грозячій небезпеці і потребі всім виїзджати із сіл, — молодіж весело шуткувала, проектувала лови на Кармелюка, »посполіте рушене« під начальством принадних дам, позаяк поганець не боїть ся нічого, але, після слів свідомих людей, перед поглядом красавиць покірніє. І Розалія і Агата з охотою піддержували ті шутки; і хотяй при більшим або меншим незручним навороті розмови, Розалію кидало і в жар і в холод, але ніхто не закримічав хвильованя красавиці, позаяк пригода з графом вже була призабута і переведена Демостеном зівсім по иншому.

Пані маршалкова вимушено і весело базікала з Агатою з безсторонний пагляд без всякого сумніву міг переконатись о тім, що Розалію із панею Агатою вязала сама безкористовна і правдива дружба.

А часом, обі »крульове паньства« в дійсности почувались одна зглядом другої в недоконче безкористовній і правдивій дружбі. Сьогоняж Розалія була щось то не дуже по собі: мимо появи Кармелюка і обновлених з тим згадок про минного графа, була ще одна обставина, займаюча всіх го-

тсий, хазяїна, а найбільш всіх — Розалію: Янчевський пікоти не перепускаючий сього дня, сям разом не явив ся.

— Держу заклад на сто золотих, — наготовав Рудковський, — що наш славний презес не кажучи нікому й словечка, рванув ся слїдами подільського Ренальдіна і передше чим ми зберемо свої полки, він нам опять приведе його на ланцуху як медвідя.

— Ну, пі, пан Демостен не схоче панести нам такої обиди, — заперечила Агата, надуваючи губки, — чейже тим позбавив би він нас такої рідкої забави: львів на розбійника! С, справді, се прехороша, припадна, нечувана забава!

— Децо ризиковна, головнож для наших припадних дам, — завважав молодий Рудковський, стоячий за кріслом Агати.

— Ну, так щож. Кві не рікве не гаїне (хто не не пускаєсь на вмання, не переходить)! — відкинула назад голову Агата, веміхнувшись лукаво і многозначно до свого кавалїра і, пагнувшись до Розалїї, сейчас же добавила: — правду я кажу, душко Розюта?

— О, певніську! Лишень ризиковання додає усякій забаві весїлля і втїхи, — посипнула піддержати подругу з веселою уемінкою Розалїя, не зважаючи на се, ще в дунї у нїї все росло подратоване проти свого улюбленого, який пагло поемів не явигтєсь сегодня.

Маршалоук не менше своєї язїки журив ся неприсутностю пригтеля.

— «До правди». — говорив він розводячи руками. — сього пікоти не бувало.. щоб він пропустив такий денік чейже він в час дома, як свій чоловік.. Ми ділячи з ним роз.. ось не неславни нї словечка..

— Зівєім невідомо. — піддержували хазяїна гостї.

— А в инїйших часах такі і зівєім кепсько! — завважав Шкловський. — Щельма Кармедюк пікоти не дарує ніщому славному Демостенови свого приаренгованя. Маже бути, що він тому й явив ся в наших околицях, щоб вїмстити Янчевському, і тому наш боханий Фелїкс поступив се

бі дуже перозсудливо, виправившись дбмів одинцем без приналежної команди...

— Се так... то так! — поклав головою маршалок. — О, кілька разів я йому говорив: »Демостен, ради Бога! Тебе погубить твоя недбалість!«..

— І се зовсім можливе, що гільтай притаїв ся десь-будь по дорозі, — говорив дальше Пігловський.

— »Дай покуй«, пане! — закликав Бойко сям разом не дрімаючий, а прислухуючий ся загальній розмові. — Так певжеж сей бестія буде нас ловити по дорогах серед білого дня, як куховар курят?

— Небезпці треба прямо в очі глядіти, — завважав по муро Пігловський, і наколи до сеї пори нема нашого славного..

В сій хвилі склипі двері до внутрішних покоїв отворились, на порозі явив ся козачок і грімко проголосив: — »Його милість, пан Яичевський!«

— Яичевський! — крикнули присутні разом.

— Ну прецінь, прецінь... промовив втішно маршалок, з незвичайною для його »фігури« бистротою піднімаючись з місця і прямуючись до дверей. — Ах ти зра... — но маршалок не докінчив свого приятельського докору; крик здивовання перемінаного зі страхом, вирвав ся у нього: він припідняв руки, начеб то перед ним явилось яке невідане чудовище, і застиг на місці.

Всі перелякались зірвались з місць і звернулись до дверей.

— О Боже! — Що-ж се з паном?! — крикнула Розалія а за нею і всі інші.

В дверях стояв Яичевський, но його годі було пізнати: шрване одіне, його лице, руки, волосє — все було до того ступня зазначане саджею і порохом, що навіть тепер при допному світлі, він видавав ся бути якимсь страшним дивовидом.

Яичевський з трудом поступив кілька кроків і, повадившись із знеможена на перше понавше йому крісло, промовив безвучно:

— Ограблений... Спалений... Пущений по світі...

— Хто? Що? Коли? Як? — роздалися зі всіх сторін поодинокі, тривожні допити...

— Кармелюк!

Крик страху вирвав ся у дам і перебіг рядом гостей, які стовпились довкруги Янчевського. І після сього крику на терасі зацарила мертва тишина. Всі з острахом гляділи на Янчевського і ніхто не смів запитати його про подробиці страшної події.

— Видіте, панове, як близьким я був правди! — Сказав по довній хвилі Пігловський. — Но, дорогий Феліксе із всього того страшного нещастя найліпше се, що сидиш тепер тут, між нами, здоровий і неушкоджений; що ти читиєш про втрати майна, то тут добре буде згадати про московську приказку: »не май сто рублів, а май сто друзів«. Миж, я сміло тут говорю в імені всіх тут зібраних, ми всі готові пожертвувати для тебе не лишень своє майно, але і житє, бо ти потерпів задля нас!..

— О, так... всі... без виїмки! — заговорили кругом панни.

— Виний же, друже мій, стакан вина, — Пігловський наляв і подав Янчевському стакан, — і розкажи нам як і де стрінуло тебе таке нещастє?

Янчевський мовчки підняв стакан, мовчки висунув його і протягнув Пігловському; Пігловський знов його наповнив. Сим разом Янчевський протягнув прохолоду вже поводеньки, великими ковтками. Висунувши стакан, він глибоко зітхнув і відкинувся на спинку крісла.

— Ну, »нане Феліксе«, щож сталось, на Бога... не томіть нас! — крикнула разом і Розалія і Агата.

Однакож минуло ще десять мінут заким Янчевський опять одержав дар слова. Вкінці він відкашельнував, сїв рівний ще і, звинившись перед панством за се, що мусить говорити сидячи, почав своє оповіданє.

Всі завмерли і навалились на Янчевського, хвилювані зарівно і палячою цікавістю і холодачим страхом. Перед Янчевським ніколи ще не було більше спочуваючих слушаїв. Ні-

голи для висказів його краснорічivosti не було більше заманчивого змісту. І, не зважаючи на страшне фізичне уму-ченє, Янчевський перейшов себе. Він не жалів красок; до свого дійсно безвихідного положення додавав ще, кілько лишень міг, страшних припадків; на самих страшних місцях оповідання він спиняв ся обводив слухачів таким страшним поглядом, що у всіх завмирили серця. Декілька раз його оповідає переривали оклики не лишень дам але і важних шляхтичів; він дійшов до опису сеї хвилі, коли й сили опустили, обімлілі пальці розвелись, ноги сховзлись ступив каміня... крик страху і розпуки перелетів над товпа-чою ся юрбою гостей. Агата прижмурила очі і заткала пальцями уха, а Розалія дрібку поблідла, пропенотіла, не відри-ваючи від Демостена очий: »по далей далей!...«

Дальше... — повторив Демостен за нею, окинувши хму-рим поглядом закостенілу в німім страху німу товпу гостей, і замовк. — Я влетів з комина, бебехнув собою об підлогу і думкою переказав вже свого духа Господу Богу... — Демостен онять припинив ся і, налюбувавшись смертельним дрожанєм слухачів, говорив дальше: — на щастє на вид ме- його неожиданого унадку, та ще і в такім виді, обхопив хло-па, стоячого в тій кімнаті на варті, забобонний страх. »Чорт!« закричав він не своїм голосом і кинув ся з кімнати. Та сеї хви-лини було для мене досить. Не знаю відки набралось в мене сили но в одну мить я був в »креденсі« і метнув ся до ляди. Але чи заперта вона, чи ні?! Ух!! мороз косматими лабами вхопив ся мені за серце... Ноги задубіли... Но я переміг себе і кинув ся до ляди... Вона була відімкнена!...

Мимовільне, легке зітхненє вирвалось із груди всіх при-сутних; Агата отворила очі і прищидняла над ухами пальці, готовлячись при кождому новому остраху заткати уха.

— Я кинув ся у погріб, запустив за собою ляду і опинив ся в кромішній тьмі, — продовжав після мінутного пере-станку Демостен. — В кишени ані кресила ані губки! А, тим часом не можна було теряти часу ні на хвилину: сунтня хло-пів могла трівати часочок і сейчас діаволи могли догадати ся, який то »чорт« внескочив з комина і кинулись за мною в

погоню. Треба була ратуватись... Я знав, що на кінці погребка є старі, тайні двері; вони з давен давна, значить ся ще за часів гайдамаччини, були там вправлені а в часі небезпечного походу Бонапартського я сам казав їх відновити... Вони відчинялись на дні глибокого яру, вкритого дрібною рістнею. Треба було до них дібратись; але як се зробити в новій темпоті? Погріб розгалужував ся на множество хідників. Але падумуватись не було коли. Я кинув ся вперед, на помацьки вгадуючи дорогу. Пробірав ся я так з чверть години... Кілька разів здавалось мені, що я збив ся з дороги, мороз обхоплював мене від ніг до голови, опісля я хотів було вертати назад, але якийсь внутрішній голос пхав мене все наперед і се послужило до мого щастя: мінут через 20 я наткнув ся на стіну. Обмацавши її, я відразу наткнув ся на залізні скріни... Се були двері... Чи повірите панове, що з радости я о мало що не стратив розуму?.. Но тутечкиж дикий страх обхопив мене втретє... Із глибини коридора до мене виразно донеслись перекликування і крики хлопських голосів.

— »Єзуе-Марія!« Крикнула Аґата затискаючи ушка.

— Дальше, пане, на Бога! — кинула петерпяче Розалія.

Всі докруги заметушились, но Демостен не думав спиттись: вичекавши хвилю, він дальше говорив:

— Голоси наближались: вони були замкнені.

— Но як же ти вибавив ся від тих »збуїдуф«? Говори, пане, скорше не муч! — крикнув, втративши терпеливість маршалок.

— В страху я гадав, що всі ключі остались у мене в кабінеті. — продовжав Демостен, — а голоси тимчасом скоро наближались! Я почав товкти в двері, напирати на них плічми... Розпачка подвоїла мої сили, але сили заліза все таки не міг я перемогти! Між хлопськими голосами я вправно відрізняв голос сього »антихриста«, було очевидно, що до десяти мінут вони накинуть ся на мене...

— Ай — захищала Аґата.

— Коли нагло, — Демостен понизив свій голос. — кри

ки посеред хлопів зміцнилися, начеб в погріб прибула нова товпа, а потісля почали стихати. — »Очевидячки мучителі мої кинули ся в иншу сторону, — мелькнуло в мене в голові і тут же відразу, неначе би хто шепнув мені на ухо, я пригадав собі, що двері замикають ся не на ключ а на засувку... Намацавши рукою стіну, я без труду надібав засувку, потягнув її з усеї сили, засувка тихо закрипіла.

— Ох, слава »Пану Єзусу!« — прошепотіли довкруги слухачі...

— Через мінути я вже був на волі, в темному ярі, далеко за моєю селитьбою, — говорив дальше Демостен. — Яр сей перетинає невеликий ліс, находячий ся близько мого дому. Розуміючи, що шаколи розбійники понадуть на мій слід, то кинув ся дальше в глибину глядіти за мною, я із всею, можливою мені скорістю кинув ся назад в залісок і, вибравши тут найбільше розлоге дерево, вкарабкав ся на него і рішивсь захватись між листем, але судьба винагородила мене за всі муки: на вершку лиши, — була се лина — надібав я велике душло, в якому я і змістив ся і вигідно і безпечно. Горе! Мені прийшлося бачити власними очима зарево пожару рідного гнізда. Я мовчки глядів на се, як Нерон на пожар Риму, — і не міг нічого вдіяти! — закликав бодем Інчевський і замовк.

— Але пощо то так розбиватись за домом! — перебив йому з досадою Пігловський. — Слава Богу, що сам ціло вийшов, но розбійники, — чи не бачив ти, пане, забрались вони, гляділи за тобою? Чи може полишилися там?

— Мпмо мене ніхто не йшов... Може бути, що погоня звернула в иншу сторону... Я переспів до пізного ранка в душлі, не примикаючи очий і кожної хвилни дожидаючи погоні, і коли день, після моєї рахуби наближав ся вже до хлопського обіду, спустив ся я із моєї криївки, вибрав ся на дорогу і, виминаючи ліси і села, метнув ся, кільки було в мене що сили великим шляхом до вас... Верстов з пятайцять від вас. біля Митиць, я зустрів хлоня їдуче на хлонській коняці; я одбив у нього коняку, скочив на шо без сідла і ось примчав до вас.

XLII.

— Нечуване злодійство! Треба підприняти і доложити енергічних з'усиль! Се бунт! Гайдамащина! Треба дати в Камянець, щоби вирушили сюди всі війська! — почувись оклики із всіх сторін.

— Ні, панове, — припинив всіх маршалок, — передівсім ми повинні сховати в неприступні місця свої родини і майно, бо ніхто з нас не може ручити ні на один день, що сей злодіяка опять нападати ме.

Слова пана маршалка стрітив одобряючий притак; але в сій хвилині Демостен протягнув свою руку і вражаючо сказав:

— Панове, прошу о слово!

Всі вмить втихли.

— Панове! — промовив він, підводячись з крісла, — передівсім прошу вас заховати всякі осторожности, щоб се, еро що вам хочу говорити тепер, не сталось для добра наших хлопів, підколотних гадюк, готових нас видати кожної хвилі сьому недолюдкови і грабителеви. Після сього любезні панове, прошу вас, станьте в деякім віддаленю, начеб то для прогульки по саді і в покоях, щоби себе відокремити від наших шпігунів.

Коли запоряджене Демостена виповнено, він встав з крісла і промовив понижаючи голос:

— Панове! Я звертаюсь до вашої шляхетської чести і старопольської хоробрости. Саме Провидіне, яке згуртувало нас тут в такому числі дає нам можливість сейчас піймати злодія. Він тут, він вже в наших руках. Треба лишень його окружити, звязати і розправитись своїм власним, шляхетським судом!

І Демостен розказав окружаючим його слухачам о зарядженях Кармелюка, які він чув з комина.

— І так, панове, — сказав Демостен, — розбійник з двома своїми достойними товаришами сидить в »Кругляку«, котрий приширає до »Гайдамацького ліса«... Нам треба окружити »Кругляк«, устроїти облаву — і звірюка в наших ру-

ках. Панове! Молодіже польська! Не вжеж ви відкажіте участи в сій почесній облаві?!

Слова Демостена прийнято одушевленими криками, не лишень молодіжи, але і »поважного панства«. Уявлялась дійсно рідка нагода піймати без всякої безпеки страшного злодія. Треба було зібрати не менше 600 до 700 мужиків, но вісля обчислення виявилось, що не звертаючись за помочию до дальших сусідів, зібрані тутечкиж гості могли виставити потрібну скількість мужиків, а понадто двірських слуг і придворних команд повишні були творити кавалерію. А проте, щоби хлопи були переконані впевні о тім, що ладить ся облава на звіра, Пігловський запропонував, щоби із собою взяти і юрбу собак. Рішено було розіслати сейчас молодих шляхтичів до економій всіх доокрестних поміщиків, яких більшість була присутна з приказом зібратись усій двірні і всім мужикам, і під проводом шляхтичів, заховуючи всяку можливу осторожність, добратись до »Кругляку«.

— Проте отже, щоби бестії не вспіли при помочи якої небудь діявольської обмани вирвати ся з ліса, — промовив Демостен, понижаючи голос — то треба наказати всім мужикам, як також слугам і командам одягнутись в свити і приноясатись зеленими поясами. Но цур! Сей розпорядок панове треба держати в тайні і видати приказ доперва тоді, коли мужики зберуть ся на дворищі. Ми маємо до діла з ворогом, котрий є злочий і хитрий, наче правдивий чорт, і, що важнійше, котрий в собі кожного нашого підлого хлопа має свого вірного слугу. Що тичить ся нас, то, щоби уникнути нової обмани, треба і нам мати відзнаку лишень нам звісну, і я думаю, що наші принадні дами зволять нас прикрасити сднобарвними кокардами.

Предкладаня Демостена загально одобрено. Розалія, а за нею і Агата заявили упрямо, що і вони мають намір взяти участь в облаві. Маршалок почав було противитись сьому бажаню, але опісля, переконавшись, що у всякому випадкови безпечнійше знаходитись разом з цілою компанією, чим самому, одинцем із жінкою, — згодив ся, завважавши однакож, що чи сяк, чи так, дами з ним липать ся в кариті і ви-

йдуть з ньої доперва тоді коли звірюка вже буде затрована. Не теряючи ані мінуту всі таки зараз прийнялись за діло і завдяки предвидженя Демостена, ніхто із слуг маршалка не догадав ся, що панство задумало облаву не на вовків і кабанів, а на людей.

Цілісеньку ніч ніхто з панів не лягав спати. Заледре дуже вчасний досвіток дернув холодною синявою небозвід, як вже до «Кругляку» потягли з великою обережністю, темні вов тязячі ся ряди мужиків, уоружених в дубини, вила, тонори, списи, а навіть рушниці. Передом і поза ними виступали верхом під проводом панів, двірські слуги надворні команди.

Тихенько, нечутно повзали зі всіх сторін до ліса, не наче муравлі темні, уоружені товни стісняючись докруги нього тісною непрохідною обручкою.

Тимчасом Кармелюк не предвиджуючи ніякої небезпеки, спокійно відпочивав з Михайлом в глибокій рістні «Кругляку». Ліс сей в дійсности представляв найліпше місце для охорони немогих людей, але рівночасно і догідне місце на облаву. Густий, порослий стояв він на боці від дорозги для проїзних і виновняв собою доволі велику круглу китловину, верстов зо дві в промірі; саме дно китловини вкривала глибока болотина топіль. Передиратись крізь сю топіль, порослою в деяких місцях очеретом і чагарником, а в інших — творячу зівсім розмоклу трясавицю, вкриту кушнами, міг лишень чоловік, який доклакно знав місцевість; але таких було небагато, бо ліс був незвичайно дикий і тісний ся ліхою славою. За те дикі кабани у великій скількоті наповняли його; тепер в їх селитьбі засів і Кармелюк.

Місце, в якому він заховав ся, находило ся в самім осередку болота; тут в болото врізувалась вузенька, по довга голося сухої землі, яка кінчила ся невеличким острівцем, зарослим із усіх сторін лозиною, очеретом, вербами і своїм видом нагадуючим гіздо. В сему то гізді і ховавсь Кармелюк. Явтух, Уляна і Михайло. Була в лісі ще і друга схованка, при горішнім безезі болота, під великаньким, навислим каменем, який творив собою не наче захорону з трох сторін

печеру. Але остров, на якому пристановив ся Кармелюк, був безнещійний. — весняною порою було до нього неможливо дібратись, тепер же до нього можна було дійти лишень кригним в комнинах перенійком.

У полі вже почало свитати, але в глибині лісової гущі було зовсім темно і лишень верхки дерев починали різко відрізняті ся на тлі ледви-ледви ясніючого неба. Кармелюк і Михайло спали, а Уляна, не знаюча утоми разом з Явтухом стояли в різних місцях перенійка на сторожі і велухувались в дрімучу тишину ліса. Ще з опівночі змінив Михайла Явтух, але умучене не давало відчуватись козакови. Последня його недбалість, внаслідок якої Янчевський виховз ся із їх рук, не давала йому спокою і гризла його серце яловою лютицею. Рантом його чутке ухо почуло якийсь слабкий, криглушений трескіт. Явтух быстро оглянув ся в напрямі його і завмер, впяливши очі в порідку тьму.

Хвилинку все було тихо, після чого почув ся знов слабкий шелест і нагло зірке око Явтуха ясно розрізнило якусь чорну масу, тихенько до нього наближаючу ся. Се не був кабан: було се сство, свідомо і з всякою можливою обережністю перебірас ся до схованки Кармелюка.

Не теряючи ні хвилини, Явтух прямо ринув на повзаючу постать вхопив її своїми жилистими руками за плечі і не вепів зловлений крикнути, як Явтух звалив його собі на спину а підбігши Уляна заткала йому звиненим платком рот. Явтух потаскав зловлену жертву в хованку до Кармелюка.

Але шум вже передне розбудив Кармелюка і Михайла.

— Що там? Що сталось — крикнув нівголосом Кармелюк виходячи з кущів.

— Шіймали шнігуна батьку! — відказав шенотом Явтух.

— Шнігуна?! — кликнув Кармелюк.

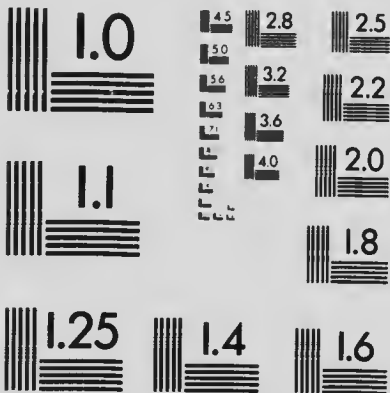
— Ну, тащик його сюди.

В глибині корчів, які густою стіною заступали увесь остров, звалена була більша часть добичі захоплена Уляною. Тамечкиж тліло ще вугле від догорівшого костра, валялись останки вечері, лежало в купу сложене оружє.

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 286 - 5989 - Fax

— Ану-ко, Уляно засвіти лучину, побачимо, кого ти нам приволікла з Явтухом? А ти, Михайле, іди сторожити!

Михайло сейчас подав ся на стійку, а Кармелюк зірвав із себе пояс, звязав ним руки зловленого.

Уляна запалила скалку і піднесла її до лица незнакомого. Кармелюк близько нагнув ся до нього, но лице страшного розбійника викликало на незнакомого неждане вражінє.

— Батьку, атамане!... Ох, слава Богу, — промовив він втішним, перериваним із зворушення голосом, — а я вже думав, що кому иншому попав у руки... Ой, не хотілось без старости літ без покаяня вмирати!

Втішний звук діда вразив Кармелюка і Явтуха з Уляною.

— Так хтож се ти? Відкіля? Відки знаєш мене? — здивовано заговорив Кармелюк, уважно приглядаючись лицю худому старцеві, стоячого перед ним навколїшках.

Старець добродушно всміхнув ся.

— Як на все, батьку, відповідати, то треба говорити може і до півдня, а часу гаяти не можна. нема коли. Поглянь на мене, придивись: може й пригадаєш діда, який приходив до тебе з инцими маршалківськими мужиками просити помічі ще років два, а то й три тому назад.

— Років три тому назад... З маршалківськими мужиками... Може, може... Тільки не згадаю, що се... — висказав в задумі Кармелюк, потираючи собі рукою лоб...

— Ну пригадаєш собі другим разом, синку, а тепер не до того.... Збирай своїх та втікай чимскорше з ліса.

— Що? Як? — крикнули разом Кармелюк, Явтух і Уляна.

— Пани зібрались обійти тебе, застукати тут, облаву вчинити... Янчевський перед веде...

— Янчевський? Відкіляж він взяв ся?

— Вчера перед вечером прискакав на панське дворіще, чорний, немов саджа, обірваний як жебрак.

— Прокляте! — крикнув бішено Кармелюк. — Вирвав ся гаспид на мою голову!

— Не трать, батьку, дармо слів, — перебив йому трі-
возно старець. — Поспішай скорше з ліса. Янчевський зі-
брав зі всіх хуторів, сіл і панів і мужиків; за пів години окру-
жать цілий ліс і тоді вже миш не вирветь ся з нього.

— Та як же ти дізнав ся, що я тут? Хто міг сказати,
що я тут!

— Не знаю, а лишень вони всі йдуть сюди, з ними о-
дних мужиків душ шість соток, коли не більше, а панства,
а слуг.... Біжи, чим скорше, батьку, піймають звяжуть опять.

— Правда, правда, Іване, — поспішно сказала Уляна
перечуваючи суджену небезпеку.

— Атамане, батьку, — почав було Явтух.

Но Кармелюк вхопив старця за руку і промовив грі-
зним, зловіщим голосом:

— А скажи ти мені, добрий чоловіче, відкиляж ти дізнав
ся, що я сим разом заховав ся в сій пущі?

Старець спокійно витримав внялений в нього погляд
Кармелюка і відказав:

— Не дізнав ся, а додумав ся. Коли я перевідав, що па-
ни раптом згонюють на облаву всіх мужиків з вилами і топо-
рами, мені від разу перечулось щось недоброго; на якого
мовляв звіра в таку пору і таку облаву, таку силу збирають.
Як почув, що до панів прискакав Янчевський і що ти був
у нього в ночі, так і від разу догадав ся, на якого се звіра
полюють... І рішив ся я тебе повідомити, батьку наш рідний!
Лишень не можна було розвідати куди йдуть? Ніхто нічого
не знав. Ось я і вмшав ся із загінцями, та й пішов на пан-
ський двір і там доперва як вже рушили з місця, дізнав ся ку-
ди йдуть. Вхопив коня, та »на охляп« і прискакав.

А чи правду ти говориш старче? — процідив звільна
Кармелюк не відриваючи очий від лица старця.

— Богом пресвятим клянусь!.. Хочу тебе спасти. На-
коли сейчас ще підеш за мною, можна спастись ще чере-
ремичку в »Гайдамацький ліс«.

— А скажи мені чоловіче добрий, яким чином Янчев-
ський дізнав ся про те, що я засів у сій місцевості? — про-
довжав недовірчиво Кармелюк.

— Іване, Іване, не допитуй, дід говорить правду!... —
Вхопила Уляна Кармелюка за руку — Янчевський міг не чути все, як сидів сховавшись у своєму покої, в комині.

— Правда, він міг все зачути і підіслати сюди до нас коонебудь щоб виманити на обрубку!... Ну, дїду, вибачайся, як лякає ворона і корча боїть ся: обіцюєш ти нас провести, та не у гнів тобі, коли я тобі на який випадок накину на шию аркан, і наколи ти згадаєш крикнути або...

— Роби, що хочеш, перебив Кармелюкови старець, — лишень спішишь, бо разом з вами і я пропаду...

Кармелюк накинув на шию старцеви аркан, приказавши Явтухови держати його кріпко і при найменшій підірваній рухови старця, на перший крик, в одну мить затигнути петлю. Руки діда були звязані за спиною; за ним йшла Уляна, так, що наколиб старець і захотїв втікати, то йому ніяк не могло вдатись. Кармелюк пішов передом.

— В лісі вже досить прояснилось і можна було без трудно розрізати дорогу.

Всі йшли мовчки, заховуючи чутку обережність: суха гілка не затрікотїла ні в кого під ногами. Після півгодинного напруженого ходу, Кармелюк пристанув.

— Стійте тут, — звернув ся він до своїх товаришів, — дальше йти небезпечно, я вилізу на дерево і оглянусь. Гляньте, діть, — дідом добре, як і го...

— Будь спокійний. Бутьку, — відказали разом і Уляна і Явтух.

Вистро вкарабкав ся Кармелюк на вершок дерева і поглянув в сей бік де «Кругляк» ділив ся вузькою половою пересїки від неперехідного «Гайдамацького ліса». Глянув глухо крикнув: долом прилїска з тамтої сторони чорніє густа вигудчаста полеса.

«Обійшли весь ліс, або може лишень заняли се місце. Але найліпше до втечі і підіслали нам старця, щоб виманити сюди на пролісок! — почав він бистро передумувати. — А колиб і втікати, — так неможливо; кругом і всіх сторін ліс окружений стеном... верстов на пять ні хутора, ні, села... Але чи сьак, чи так, — треба втікати!» —

Кармелюк бистро сповз з дерева.

— Юда! — накинув ся він на старця. — Так ось як ти нас хотів спасти? Вивести на край ліса прямо в зуби панам?

— Святий Боже! — закликав з неуданим страхом старець, вони обійшли вже ліс? — Ну так тепер ми всі пропали! — добавив він беззвучним, повним розпуки голосом.

— Пропали, та може не всі, — проишів Кармелюк, вириваючи із Явтухових рук ужевку. Но рантовно до гуртка наших людей доніс ся слабкий звук ріжка.

Всі мовчки переглянулись... Ужевка випала з рук Кармелюка...

— Панове! — просказав він дрожачим голосом, — Загішники посходились. Облава почалась.

XLI.

Хвилинку всі стояли неповорушно, пригноблені страшним відкритєм і лишень приказуючий голос Кармелюка — «назад!» — вивів їх із остовніця.

Осажені кинулись в слід за Кармелюком до покиненої схованки. За чверть години вже були там. Дід прибіг разом з шми. Тепер вже всім очевидно було, що він прийшов сюди не в тій ціли, щоб їх видати панам, а тому, щоб остерегти перед небезпекою.

— Ну, діду, прости, — сказав Кармелюк, тяжко переводячи дух, — не повірив я відразу, навчило горе і всіх людей боятись, а ось тепер і ти пропадеш з нами.

— Що там об мені! Я і так намаяв ся по світі! Думай, батьку, як самому спастись? Янчевський не помилує...

— У! стонайцять чортів! — крикнув Кармелюк, мелькнувши кровію налитими очима... ліпше вже самому чортові накинутись в зуби, та йому пізащо!! Слухайте, — звернувшись до всіх, — чи хочете вч відразу віддатись ворогам в руки, ч игодитесь ще раз стрбівати лукавої долі?

— Кому охота лізти самому під кнут! — всміхнув дід.

— Приказуй, все зробимо, — проговорили уривча Явтух і Уляна.

— Так слухайтеж, — промовив Кармелюк коротко глухо, — кождий, хто попадеться ся в лісі, буде панамі звлений: вони нагнали людей, оглянуть кождіське дерево. Відтіля вже не втечеш... Тому, щоби спастись, треба вибратись на присілок.

— Так, батьку, згодив ся Михайло. — Але як вибратись? Довкруги загіщики.

— Самим злучити ся з ними!

— Але! Чейже вони стоять всі коло прилієка; накого доглянуть, що ми йдемо з глибини ліса, відразу кинуть ся ізнають.

— Переодіть ся!

— В що? — перебила Уляна — в нас вся паньська одяжна...

— Та і се, батьку, — приложив старушок — коли рушили ми з паньського двора в дорогу, я завважав, що на всім не лишень хлонах а і на командах поверх личюї одежі на діті були черні свити і зелені пояси.

Злобна усмішка викривила губи Кармелюка.

— Мудро придумав чортяка, — поспішив він, але не стійте, постійте! Се може нам послужити і на руку. Так! Відходите, — продовжва він вже спокійнійше, нам треба лишень роздобути їх одежі, перервати ланцюх, замикаючий ліс, тоді ми на свободі... Ну, я беру на себе і наколи ви вишопште все, як я вам скажу, — ми пошиємо в дурні Яичевський го. — чуєте, — пошиємо в дурні найбільшого діавола, разом з ним і всіх панів.

— Говори, батьку, скорше, — проговорили нетерпеливо слухачі.

— Я переряджусь старим мужиком, — дід дасть мені шапку і свитину, — звалю вязанку дров на плечі і піду на прилієок..

— Святий Боже! Прямо в руки катам! — крикнула Уляна.

— Ми і так в їх руках, — припинив її холодно Кармелюк. — Я піду в стіни... Янчевський здаєть ся сторожить на самому небезпечному місці, на прорубі... Дасть Бог, що не пізнають...

— Як не пізнають? загорячилась Уляна. — Ти тільки разів їх дурив, що вони в кожному правдивому дїдові, та не лишень дїдові, але і бабі — будуть тепер підозрівати Кармелюка...

— Воно так, — гладив потилицю атаман. — Я послїднім разом був у них дїдом, ну, а всеж таки треба рїшитись, а то буде «скрут».

— Коли треба бути очайдухом і дурити наїв, а я! — крикнула відважно Уляна.

— Ти? Що тобі у голову прийшло?

— Кармелюк влінив в неї свій погляд.

— Тебе таки зараз піймають, як мою спільничку. 'Гей-же Янчевський бачив, що його дворецького забила баба, яка зі мною поруч йшла.

— Так, бачив; там була баба, а тут піде хлонець! Вислухай мене, атамане, часу мало... від сього залежить все. Наші знають, що ти можеш перекинутись і дїдом і «ксендзом» і магнатом; но, щоби міг перекинутись в малого хлонця — сьому ніхто не повірить. Наколи я відітну свої коси і надїну штани та свитку, побачиши, — буду малим хлонцем і ніхто не буде підозрівати, щоби такий молокосос міг бути в шайці Кармелюка.

— Молодиця говорить правду, — завважав старець, — так буде ліпше.

— Йй Богу! — повторив Явтух.

— Ні, крикнув Кармелюк. — Сьому не бути; там кожної хвилини небезпека... Смерть... Вона не дасть собі ради... виговорить ся... Я не пущу тебе.

— Іване! — перебила йому суворо Уляна, — пригадуєш собі нашу умову: з тобою і у вогонь і в воду! Не зраджує мене: я не з боягузів.. Невжеж ти думаєш, що як

воши тебе ніймають, то мене помилують? Всього одно, — всі а особливо мене дожидає досвід і смерть, робиж так, як уважати лішнє. А за мене — не бій ся. Я справлю ся! Замало... Ось побачиш!

— Та завваж ще, пане атамане, й се, що в сьому і дїгльої самої одноїка можливість спастись від некла, — та не переший! — завважав дїд.

Після короткої суперечки Кармелюк змушений був **зідтись.**

Коли Уляна відійшла була в гуцавинк, а ошієля вчула переодїта в дїлову одежу, всі мимоволї ахнули; при тїм вона відмолодїла, стала ростом меншою. Тенер її можна було придавати більше чим тринаїцять лїт житя. П'яти рока свитина приноєсана поясом і брудні обїдрані питаї заковені до колїи, маленькі обгорїлі ноги — все те придавало її виду хлопчини, приодїтого в батьківську пону.

— Ось лишень коси; ти скорше Іване, — затріпотїла вона головою і по плечах її розстедїлсь чорний гаче смола, вовчєтї і довгі пасма.

— Положи голову на пень! — скомандував Кармелюк.

Уляна приклонила голову і зїбрала все волосє в одній мхут; Кармелюк замахнув кнїджалом і в одну мхт докопоси віддїлїлсь від голови молодїцї. Уляна зїрвалась і погнї і потрясла головою; тенер вона ще більше була похожа на жвавого пугачика — хлопчїка.

— Ну готова, — сказала вона ласунувши на лоб и дерту шапку дїда. — Прощавайте.

— Постій! — припинив її на хвилнху Кармелюк, крїво пригорнувши до груди, і уривочно сказав:

— Тям і бережись.

— Не бій ся. Коли вернєсь, то і себе і вас спасу, а коли ли встряну, то живою в руки не дам ся.

— Горлицє моя! — обняв її ошїть атаман. — Слухай уважно, як і чим їх обдурити; ми без тебе також приладим їм западню і добудемо одежі заїнщїків, — і він почав шпїшно, тихо викладати їй свїй плян, а відтак закінчив:

Коли діло вдасть ся, біжи сейчас в гайдамацький ліс, а нашим знаком крик пугача.

— Будь спокійний, все вишвилю... Ну, прощавай! — Уляна борзенько обіймила Кармелюка, завдала собі на плечі визочку сунітку, приладжену вже Михайлом і захова-лась в лісній гущі.

Ліс дійсно вже був оточений із всіх сторін тісним пер-стеном загіпників; поза загіпниками стояв другий вже рід ний ланцюх, складаючий ся із надворної команди і двір-ських слуг, навіть добровольців уоружених руніцями і ші-столятами; посеред них недалечко друг від друга стояли уо-ружені від стін до голови шляхтичі, а поза сьм ланцюхом у деякому віддаленні від обрубкі ліса розміщені були верхові стражники в тій цілі, щоб ловити Кармелюка, наколиб йо-му, мимо всяких обережностей і уваги вдалось прірватись крізь ланцюх.

Як і догадував ся Кармелюк, то Янчевський з вибрани-ми людьми заняв найнебезпечніше місце, вузький перехід між двома лісами. Пан маршалок остановив ся на присілку, притискаючому до стону, куди, як він собі се з'образував, Кармелюк не кидав би ся.

Довкруги ридвану маршалка товнилось поважне чи-сло вартових; коний від ридвану не випрягали, щоб мати можливість при найменнім замішаню, до можливої втечі; но, незважаючи на сї всі обережності, пан маршалок завмирав із страху. Розалія не хотіла сидіти з ним в кариті і стала на обрубі ліса рядом із паном Рудковським... Вона особисто не здавала собі справи з того, що діялось з її серцем, но вона сточувала незвичайне хвилювання, непохоже опроче на се, яке могло би викликати небезпеку. В зеленій ловецькій но-ші, з кинджалом і пістолею за поясом, у великому капелюсі із звисаючим ся на плечі пірям, Розалія була принадно е-фектовна і молодий пан Рудковський прямо таяв в прису-тності красавиці не знаючи чим її угодити і як заявити пе-ред нею свою лицарську відвагу.

— Ну, щож, пане, чи ми зловимс нашого розбійника,

чи він нас зловить? — звернулася Розалія до свого каваліра.

— Ха, ха! — відказав із вдоволеною усмішкою Рудковський, по молодецьки підкручуючи свої вусики. — Наколиб справді він був чарівником і з'умів перекинутись за щем, то і так, »шпенранам пані«, шельмі не вдалось би уйти з наших рук!

Та чогож ми стоїмо і нічого не діємо?... Я гнию з нетерплячки...

— Я поділяю чувства пані... Облава се втіха холоднокровних...

Зійтись із ворогом в полі, кинутись за ним в погоню, ринутись на очортіне голови, в бурю небезпек...

— Але, колиж пічнеть ся облава? — перебила високопарну бесіду каваліра Розалія.

— А ось сейчас дадуть знак і тоді начнемо вглублюватись в ліс, поступенно стісняючи колесо, при сім по дорозі оглянемо кожду пору, кожде дерево.

— Ах, як се все повільне і скучне, — зітхнула Розалія, прикусуючи з досади свої приманчиві губки. І справді, у сьому нема нічого шляхотного... Сімсот на трьох, — чотирьох! фе!

— О, ясновельможна пані, — спалахнув по уха Рудковський, — наколиб не повинність повинуватись провідникови нашої облави, — я сейчас би ринув ся в глибину гушавини і, або вивів би звязаним »збуйцу« на панські ножі, або сам би там остав.

— Невжеж? — всіхнулася Розалія і споглянула недовірливо на спалахнувшє лице чванькуватого молодика. — І пан не побояв би ся стрінутись із Кармелюком?

— »Єстем«, пані, »уродзони« шляхтич польський, — відказав гордо Рудковський, — і нічим не заслужив від пишної пані на таку »образу«.

— О, пане ласкавий, — всіхнулася Розалія, — у сьому нема ніякої »образи«, — на жаль, треба признатись, що наші шляхтичі, навіть самі »славетні«, боять ся Кармелюка як вмерлого з того світа.

— »Шпешрашам«, пані, не всі шляхтичі похожі на пана Хойнацького.

— Гой, а молода шляхта відважить ся пійти на Кармелюка одинцем?

— Наколи сього лишень побажає богиня, красавиця, »крульова« наша, то я сам призабуду і повинність і послух, — заговорив горячо Рудковський, та Розалія перебила з вибачливою усмішкою палкі вияви молодика і милостиво промовила:

— Крульова сього не бажає, бо знає як Кармелюк відважний і сильний, се лев, і вона не захоче ризикувати так черозумно житєм молодого смільчака.

— Клянусь святим патроном, — крикнув горячо Рудковський, — сьогонд пані переконають ся об сїм, що молодість не стоїть на перешкодї відвазі, і що підлий хлоп сильний лишень хлопською хитрістю; та вдача благородного шляхтича йому не відома!

— Не знаю, — сказала в задумі Розалія. — нинішній день виявить чи мій молодий лицар в праві?

Підлещений до неможливости привітними словами красавиці, Рудковський припав до її ручки горячим поцілуєм, з твердою постановою визначитись нині, щоби там й не знать що було і звернути на себе увагу богині.

Нижню сцену перервала нагло неожидана суятня:

— Постійте! Держи! Лови! Не пускай! — закричали загінщики і в слід за тим почувлись якісь жалісливі хлипаня і скрики.

— На Бога! Не буду!! Ой, Господи!

В млі ока Рудковський, відскочивши від неї, як краса-виці, ринув ся наче лев, до товпи загінщиків і вбивши когось.

Він побачив здивовано невеликого хлопчика — бру-дного, обіраного, але при тім на причуд гарнешого. До смаглявого личка Уляни і короткому вовнястому волосю на-давалась як не мож ліпше мужеська ноша. І тепер ніхто не міг би підозрівати жінчину в тому замараному хлопчикі.

На вид молодого пана, хлопчина в страху повалив ся йому в ноги.

— »Кто естесь?!« — накинув ся на нього грізно Рудковський.

— Хлопець... із... села... села... — затялась Уляна і нечаяно пригадала, що не знає ані одного села в поблизькій околиці. Серце її відразу похололо і холодна струя поту перебігла у ньї гадючкою по спині, але на щастє сам молодий пан вивів її із клопоту.

— Із села, — із села! — перебив він її. — Сам бачу, що не з города. — Так що ти тут робив, яким чудом явив ся?

Ой, паночку ласкавий, простіть, більше не буду! Мати хора... в горячці конає... солома вся вийшла... нема при чім і окроцу нагріти... я подумав: Боже милосердий! Від сього чейже кривди не буде, як я сухих гиячок назбираю, щоби матусі...

— Що!!! — крикнув Рудковський, — наступаючи на мнимого хлопчину. — Як ти смів тут розкратати панський ліс?

— Не ліс, не ліс, паночку, самий лім, ось бодай погляньте: одні гиячки і патички.

— Мовчи щешоку! — перебив Улянї грізно Рудковський. — Пустити вас в ліс, так ви дуби з корінем вигаскаєте... І все те піде за гиячки і патички... А нуко, хлопці, — крикнув він загінщикам, — всипте йому зо двацять ліз, щоби знав як красти панський ліс!

— На Бога, пане, помилуйте! — крикнула Уляна з неударним страхом і кинулась до ніг Рудковського, рівночасно нишпорячи за пазухою за кінджалом.

— Покінчу відразу з ним і з собою! — мелькнуло у ньї в голові. — Но думка, що труп її викаже обману і що її божкови припадуть в уділі донити, муки і смерть, — заставила її опять умоляти панича.

— Ой! Господи!... Ой, Боже! Спасіть... Помилуйте... По-ми-луй-те!... Я все... все, — кричала вона не своїм голосом, впиваючись в ноги Рудковського; но страх мнимого

хлопця ще більше прибавив охоти молодому героєви.

— Не хочеш ся? — розсміяв ся він.

— Ось і «св.лічпо», другим разом відійде охота. »Весь-цеж! (возьміть).

Гайдуки кипулись і вхопили хлопця за плечі.

— Пустіть... змилосердїть ся... помилуйте! — забилась Уляна наче песамовита в руках гайдуків, та великани держали її цупко і ще менше від свого папа спочувались до милосердія.

— Що се? Публіка... загибель?! — мелькнуло блискавкою в голові Уляни, і вона рванулась бішено з рук катів; але послідні кріпко держали, наче в зелізних обіймах свою жертву.

— Не втечеш, гільтаю! — сміялись злорадо мучителі, скручуючи назад освободившу ся було на миг ока, ліву руку хлопця. — Не втечеш! Бач як вививаєть ся, наче вуж... А ну стягай з нього свитку, щоб не перешкаджала...

— Пропала! — залебеділа в розпуці Уляна, видаючи себе ще більше, але Поляки в часі борби не звернули на її балачку уваги... Тепер не дадуть і покінчити з собою... Скаженіла від страху, вона стала гайдуків кусати по руках, щобі при тім бодай на хвилиночку освободити свою праву руку і жбухнути себе кінджалом в серце...

— Ах ти, щенюку! Кусатись? — заревів вкушений гайдук. — Ломай йому руки... Дави за горло... Зривай все...

— Царице небесна! — прошепотіла, теряючи послідні сили нещасна і, зажмуривши очі, дожидала муки...

XLVI.

— В чім діло? Чого кричить сей хлопець?

Уляна отворила очі і побачила хорошу паню.

— Та се хлопця піймали: таскав з ліса хворіет, — відказав Розалії Рудковський.

— Але чогож він так кричить і ридає?

— Приказав йому всипати 20 ліз, так він пестить ся і боїть ся... Нічого! Потеринить дрібку і нова шкіра наросте!

— Чи се перша проява шляхетської хоробрости? Глумитись над долею хлопця? — завважала із зневажливою усмішкою Розалія. — Ні, я не позволю бити малого; він такий пожалія гідний і пишненький... Так і ви-наж його невеличка; вазка хворосту! Тьфу!!

— Наколи позволимо хлопам брати хворіст, — розпустиш їх! — оправдував ся збентежений шляхтич.

— Який шкарадний! — стиснула руки Розалія. Пан ліпше може ним покористуватись: розпитати малого про розбійників. Чейже як він збрав хворіст то, може бути, що й бачив їх.

— Вельможна пані з'єднає в собі два образи — і Кіпріди і Палляди! — закликав Рудковський проклинаючи в сій хвилині свою необачність і палахкотячи бажанем пригладити невігідне вражінє і чимнебудь виріжнитись.

Вже при першій появі пані маршалкової гайдуки при-остановились, вважаючи несприличним періщити хлопця в присутности пані. Не чуючи себе від радости прислухувалась Уляна розмові красуні з Рудковським; вона бояла ся вірити нежданому спасеню, але надії її оправдались.

— Назад! Пустіть його! — крикнув Рудковський гайдукам. — Ей, ти, блазнюку, ходи сюди і подякуй вельможній пані, що вибавила тебе із заслуженої кари! — призвав Рудковський хлопчину, махнувши повеліваючо рукою.

— Нехай вас Бог благословить, ясновельможна пані! — крикнула з душі Уляна і її лице вкрилось темним румянцем.

— Так далєбі, хлонєць хоть куди! — завважала Розалія Рудковському. — Випрошу собі в козачки. Але нехайже пан розпитає його!

— О, »ма се розумець!« — відказав поважно Рудковський і дав знак хлопцеві, щобн приблизив ся. — слухай тч, — заговорив він грізно, — ясновельможна пані спасла тебе від кари, але сього мало: наколи ти задумаси збрехати, або обманити мене півсловечком, то я без всякого жалю повішу тебе на першій гіляці, наколиж будеш говорити правду.

то я не лиш позволю тобі забрати з собою сю вязку хворосту, але ще й надгороджу тебе.

— Ой, паночку, все як на душі... все що лишень пан схоче! — кликнула Уляна, перечуваючи щасливе закінчене справи і вживаючи всіх з'усиль, щоби покрити обхоплюючу її радість.

— І так, відповідай, по перше, чи ти далеко запускав ся в глибину ліса?

— Туди, в самий гущавник... до болота...

— А вийшов відкіля?

— З тої сторони... Набрал хворосту, так і хотів назад... забіг вже на прилісок, нагло бачу, — довкруги папи і люди; я шусть в иншу сторону — там теж саме, в трепю — і не перебрать ся, прямо стіною стоять; загадав туди виховзнутись і ось попав ся...

— Значить ся об'їздив весь ліс?

— Ой, чисто цілїський ліс, паночку, ніг під собою не чую.

— Красно! Ну, а скажи по правді, так, чи чуєш, по правді, — повторив грізно Рудковський, — чи не стрічав ти **кого** в лісі?

— Ой, паночку, бачив! — Уляна вчпнила дурний вид, озирнулась довкруги і боязко сказала: — там на болоті шевелить ся дідько.

— Що ти видумуєш, дурню! — крикнув на хлоця Рудковський.

— Йй Богу, паночку, — продовжала палко Уляна — ось щоби я своєї мамі не бачив, коли він там не сидів, тай не один... Я, як глигнула... — поспрхнула ся і зі страху пристала Уляна.

— Що-о? — протягнув Рудковський.

— Як глянула, кажу, — поправила ся Уляна, — на мене ся печета сила... так я із страху о мало що до землі не присів... Та нагадав молитву — відійшло... Ну, так я і »давай Боже поги!«

— Постій, ти, дурню! — перебив Улянї Рудковський. — А бачив ти лиця тих »дяблұф«?

— Бачив, паночку, бачив. Я під корчем приліг, а він так вийшов із гущавнику, що серед болота, став і прислухуєть ся...

— А який же він по собі? — сказали враз Рудковський і Розалія.

— Високій, куди вищий від пана; одежина на ньому дорога і лице таке хороше! Вуса і чуприна русяві, а очі... ось добре і не розглядив, — будьто сині...

— Так се він! — крикнула Розалія і лице її вкрилось горячим румянцем.

— Хто він? — запитав Рудковський.

— Таж Кармелюк...

— Ой, Матінко! — сплеснула Уляна руками в уданому страху.

— Або може вельможна пані знає його? запитав живо Розалію Рудковський.

— Що за шитане! — відрубала скоро Розалія. — Певно, бачила пераз у сусідки... і пан Янчевський так часто опи сував мені його. — румянець пані Розалії розілляв ся по самі уха. — Але, пане — крикнула вона живо, бажаючи перемінити тему розмови, — чейже в нас у руках є нагода піїмати гайдамаку сейчас.

І клянусь честію, ми нею покористуємось! — висказав з жаром Рудковський і звернув ся до хлопця. — Слухай! Ти знаєш се місце, на якому тобі явив ся дідько?

— Знаю, знаю.

— І зможеш нас провести до нього?

— Ой, паночку, я вам ліпше розкажу, а сам... ой, страшно! — заговорила Уляна з уданим страхом. — На них можна іти лишень із страстною свічкою... а в пана...

— З нами тобі нічого боятись: на пани вид у самого твого дідька свічки в очах заскачуть...

— Ось на тобі талара. — і Рудковський швигнув Уляні срібний грин, який вона вручно вхопила в шапку, — доведеш. — одержиш два рази тільки, а задумаєш втікати. — шкуру...

— О. пі. пі! — зашищала Уляна.

— Дуже красно! — перебив її Рудковський і звернув ся до своїх слуг: — панове, а хто з вас піде зі мною за Кармелюком?

— Перша я! — відказала завзято Розалія.

— На Бога! Чиж богині краси місце посеред ярів, болот? — налякав ся Рудковський. — Та мене з'їсть пан маршалок!

— А, значить, пан боїть ся за себе, щоби не попасти на снідане «малжонкови»? Так і для когож він розтрачує свій запал?

О, за одну усмішку я готовий з кістьми полягти: — крикнув радісно пан Рудковський. — Но тут буде для пані не се, що невігідно, або небезпечно, а прямо неможливо перейти... Погляньте на хлопчину: вся одежина у нього подерта, а ноги по кодїна в болоті...

— Добре... Я уступаю, — відповіла, подумавши Розалія, — но під одиноким услівем, що пан мені приобіцяє на «слово гонору», що він приведе до мене Кармелюка живого, непокаліченого!

— Клянусь всіма богами Олімпія! — підняв руку Рудковський.

— «Слічно!»... І нехай ще собі пан «намотас на вушик», що вбитий десятьма, а може, й сотнею один чоловік, викличе в мені к' панови лишень погорду...

— Нехай «крульова» заспокоїть ся і пригадає собі мої слова, — відказав Рудковський, мелькнувши кристально очима. — Сама судьба послас мені нагоду переконати пана о моїм відданні, і клянусь, передне, заки наші товарини на війні дійдуть до половини ліса — Кармелюк буде вже тут у панських ногах, і я всеціло віддам мій трофей в руки панної божеської повелительки!

В наслідок сеї панської клятьби Розалія милоствиво обіцяла молодикови підїждати його на прирубї ліса.

Близні загінчики усї до одного згодились супроводжати молодого пана, но Рудковський не захотїв брати із собою хлопів, а вибрав душ вісім із двірських слуг і в супроводї Уляни безстрашно кинув ся в лісову глушю. Уляна не йшла а

летіла, головна і пайнебезмечнійша частина пляну була доко-
нана з повним успіхом. Призабувши свою ролю дурнова-
того і боязкого хлопця, вона сміло йшла передом відряду
обзираючи і підкидаючи одержаний гріш.

— Тихше ти! Бач як розходив ся! — обірвав її один із
гайдуків, рудий великан, котрого в міру віддалюваня ся від
збрубка тіса, починала опускати попередня хоробрість.

Сей тихий оклик отямив Уляну. Вона відразу приемир-
піла і навернула до своєї ролі. Після півгодинного ходу, із
ісякими можливими обережностями, Уляна привела вкінці
Ляхів до вузенької стежочки, захованої в комишах, яка лу-
чила островець із твердою землею.

— Там, там, — зашепотіла Уляна, витягаючи руку в
напрямі острова, і позадувала за спину гайдуків.

Всі пристали і нагло всіх обхопив страх: вони одні в
лісі, відділені від відряду... перед хованкою Кармелюка, хто
знає, скільки там засіло гайдамаків? Хлопчина бачив трьох,
та їх може бути і трийцять трьох!

— Ні, так павманя лізти не можна... — прошепотів
Рудковський. Треба вперед післати ввідача — виглядіти,
скільки їх тамечки. Панове, хто полізе перший?

Гайдуки мовчки переглянулись між собою і замовкли:
ніхто не мав охоти на сей геройський подвиг.

— Та ось пехай хлопчина лізе, — завважав вкінці ти-
хенько рудий. — Йому і наручийше зі всіх; ояць, наколи
його і запримітять, то йому нічого не стане ся...

Всі відразу вчепились предложеня рудого... Уляна по-
чала відказуватись... виявляючи страх... цілувала руки па-
нови, просила змилюватись над нею і не посилати її в стра-
шне гніздо, но, при першій погрозі Рудковського покорилаєь
своїй долі і поновзла крізь комиш. Дібравшись аж до остро-
ва і переконавшись про се, що товариші весіли вже схова-
лись, Уляна вернулаєь назад і заявила Рудковському, що
гайдамаків на острові вже нема, але чого там — чого, чого
лишень не навалено! Жовті і білі гроші, одежі панські і ору-
жє... Се повідомленє, а особливо його друга частина відразу
піднесли настрій духа любителів. Вже давно між народом хо

дили чутки, про незміримі богатства, які Кармелюк переходує в різних місцях; уява заграла в ненажерливих серцях.

— А чи не брешеш ти? — запитав хлопча нерішучо Рудковський.

— Ось, щоби я домів не вернув ся, коли не правда, щоби я сходу сонця не діждав ся, щоби я... почала було божити ся Уляна, та Рудковський перебив її.

— А добре ти все довкруги оглянув?

— Всюди нишпорив, оглянув і лози і очерет.

— Ну, так веди. Панове, — повернувшись він, — відведіть курки і по одному за мною.

На острові стрінуло Поляків невелике розчароване: трошиї було небо. то **взсипав** Кармелюк для примани) та зате всюди валялось оружжя і одежа Янчевської, яку сейчас і пізнав Рудковський. Се доказувало, що дійсно ховав ся Кармелюк, а що розбійник покинув її не довше як перед годиною, доказувала купа тліючого вугля з порозкиданими довкруги бараболями. Оглянувши все, Рудковський остав в нерішчності посеред печери.

— Но, кудиж дів ся шельма? — висказав він на голос. — Втекти не міг. Може бути, що він денебудь засів на дорозі, щоби перехонити нас.

— Ні, ні, — вмішлась Уляна, наколи їх тут нема, то я знаю, куди вони заховались. Ніхто й не догадаєть ся а я знаю.

Що слова хлопчини вже раз справились зівсім, то Рудковський і гайдуки віднеслись тепер к' ньому з повним довірем.

— А як жеж ти знаєш? — все таки запитав пан.

— Я в цьому лісі бував нераз — то за ягодами, то за грибами. — задріботіла Уляна, і тут на болоті ніхто не знає, ніхто ніколи й не догадаєть ся, хоть би весь ліс перенишпорив і перерив. є камінь величкий, а під тим каменем лазпечера, я там раз пригоршу білих грошиї пайшої. Вони тудаж втекли... Йй Богу тудаж!

— Може бути. — заговорили гайдуки. — хлопчина меткий.

— А деж той камінь? занитав Рудковський.

— А там, на краю болота... Болотом перейти, так ніхто не побачить і не почує... А із лазу один лише вихід.. Всіх і.. можна перестріляти..

Заманчива нагода накрити Кармелюка і перестріляти усю його шапку знов заволоділа уявою Рудковського, тим-більше, що із слів хлопчини було можна пізнати, що сей напад не грозив їм ніякою небезпекою.

— Глядиж, — сказав він вже ласкаво, — доведеш, дістанеш ще таляра, а пі..

— Всіх перестріляємо »як Бога кохам«! — кликнув хлопчина, затираючи руки і очі його мелькнули правдивою втіхою.

— Ну, а кудаж то іти?

Та ось так, навпростець, болотом, відказала Уляна. — Лишень треба роздягнутись і підкотити штани, місцями прийдець ся і по пояс брести.

— Ну, а тіж що в свігті полізеш? — обережно здіймаючи свої, видимо нові, чоботи, а деякі капелюхи зложили все в комшах на березі..

Почалась пова мандрівка. Уляна сама добре не знала дороги крізь болото і тому нераз западалась по пояс. Після доброї пів години томлячого переходу, Уляна звернула в густо зарослий комиш і, перебравшись крізь сю гущу, обережно висунула голову і сейчас же налякано гукнула назад.

— Ну, що? — спитав її налякано Рудковський.

Ой, пане, там вони! — шепнула Уляна з лукавим страхом. — Оружє видно.

Слова хлопчини накинули на всіх зимний страх... Однакж Рудковський переміг себе і злегка розвівши очерет, підставив очі до отвору; йому представилась слідуюча картина: на 100 сажнів від них, на краю болотяної тополі, піднімалась великанська плита гранітова і паче врізувалась вузким ріжком в болото; з заду вона видавалась суцільним сирим каменем, та від сторони болота, головнож від сеї сторони, відкп наглядав Рудковський, можна було ясно розрізнити кінці дул, спрямованих з печери на болото; виставав

ще й цвяхами підонтій чобіт, наче необережно висунувший ся із зеленої стіни і зігнена синя чоловіка в синій чемерці, очевидно притаївшого ся на порозі печери...

Рудковський вицустив з рук очерет і мимоволі подав ся в зад...

Не було сумніву, розбійники були там; їх ділило лишень лишень сто сязнів!... Але вже на перший погляд Рудковський відразу переконав ся о тім, що їх там було не три, а далеко більше: одних дул він начислив пять, а хто знає тільки гайдамаків причайлось в глибині печери?...

Положене Кармелюка було дуже вигідне: з трох сторін охороняла його гранітна скала, а одинокий невеликий отвір, вєдучий до печери, охороняло пять, а може і ціла десятка гушничих дул, і що до печери треба було брести по болоті, то ясно було, що передне, заки відділ Рудковського спіє приблизити ся до неї бодай на пятьдесят сязнів, Кармелюк поперестрілює їх всіх до одного. Явний сум заволодів всіми.

— Не сидітиж нам тут до сеї пори, поки зійдуть ся загін цики? — сказав похмуро рудий великан.

— І виходити відсеїля страшно; яка-небудь дурниця може видати нас! — завважав инший.

— Лишаєть ся одно, — прошепотів Рудковський, — післати хлопця, щоби призвав нам підмогу, тоді і слава остаеть ся при нас і ми вивенемо ся видимій небезпеці.

XLVII.

Предложеноє пана Рудковського заспокоїло трохи «воїнів». Улянаж ледви змогла заспокоїти свою радість на такий неожиданий наворот справи.

— Лишень пустити його одного, — добавив Рудковський, — будь ласка, чкурне з ліса, а ми ми тут лишимось сидіти до ночі.

— Убий мене Бог, паночку, наколи я сейчас не кинусь до пана... — Уляна туй-туй що не сказали. «пана Яичевського», — так ось до того, котрий там... тут...

— Та він не знає до ког окинутись, — завважав рудий.
— Опять же, йому і не повірять...

— Певне, згодив ся Рудковський. — Нехай хтонебудь із наших піде з ним. Так ось ти, Феліціян! — кинув ь. . рудому. — Глядиж, нас лишить ся тут лишень десять, в найліпшій вищадку по двох на одного гайдамаку. Гони сюди більше загінщиків з нашої сторони, та лишень тихине, щоби не еполошити... Скоро, розумієш?

— В мінуту, — відказав великан, дуже вдоволений тим, щоб так чи інакше відділитись від странного атаку — нападу.

Тихо, майже нечутко побрила назад Уляна із своїм товаришом. Серце у груді Уляни скакало і бплось від радості. Спасені... і він спасений!! »Опять свобода, радість, воля!« — шуміло в її голові. Вона чинила над собою неімовірні з'усиля, щоби скрити свою радість і зберегти удалий страх... Сим разом подорож відбулась щасливо і через двацять мінут вони добрали до зарослого очеретом берега, де полишили свою одежу. Уляні опять прийшлося два рази скупатись і внасти лежмом.

Дійшовши до берега, Уляна накинула на себе першунлішну, понавину під руки свитку, пришоясалась зеленим поясом і збиралась вже йти, но, оглянувшись, побачила, що її товариши подорожі і не гадає одягатись, а з недоволенням шарить руками в очереті.

— Пане, а, пане? Та чому пан не одіваєть ся? — спитала тихо Уляна.

— Добре то й одягатись, як нема в що? — буркнув сердито рудий.

— Як нема в що? Са ось же стільки одежі!

— Стільки одежі! Стану я надівати чуже лахміття! Моєї нема!

При тих словах гайдука серце Уляни перестало товкти ся, румянець з лица пропав, руки і ноги похололи...

Чоботи нові, каштан, шаравари з тонкого сукна, — продежав сердито рудий, ншпорячи докруги. — Все тут положив, тут, своїми руками і ось нема нічого... Чейже се не

голка! Ніхтож і взяти не міг... Сто трийцять чортів, в капта-
нії ще п'ять таларів було... Хороша облава!

І пеначе недовіряючи своїй пам'яті, він перейшов до
купи одержі і почав перевертати річи.

— Не моє, не моє! — повторював він за кожною шу-
кою. — І чоботи не мої, і се не моє...

Уляна стояла ні жива, ні мертва, не знаючи на що рі-
шитись, що предприняти? Втікати було перозумно, втатити
пожем, ризиковно і певигідно.

Рудий вхопив тимчасом послідню штку і, швириувши
нею об землю, закричав, звертаючи до Уляни багряне від-
лоти лице:

— Нема! Говориж, який чорт міг забрати відель мою
одежу?!

Розлука вернула Уляні розсудок.

— Та чоґо се пан так на мене визвірив ся? В чому ж я
винуватий, — заговорили вона плаксивим голосом. — Я-ж
прецінь йшов впереді всіх... Може бути, що хто з канських
товаришів забрав річи і заховав їх в другому місці, в кор-
чах... Чейже не всі рівночасно лїзли у воду!...

Пояснене хлопця видалось рудому зівсім правдоподіб-
ним, тим більше, що він полїз у воду перший.

— Може бути, — заворкотїв він сердито. — Та дале-
кож і не занесли... тут денебудь заступили... і він було спрям-
цював в корчі, щоби обшпорити гущавник, але хлопчи-
на рішучо спротивив ся сьому памірови.

— Ради Бога, пане, скорше надївай в що попало, опі-
сля своє відшукаеть, воно чейже не втіче... Я тут не лишу
ся ашї мінути... я сам побіжу... Ой, Господи! Може ті гайда-
маки, яких ми так застукали, заховались денебудь за корчем
і піджидають нас, а то і гляди, як бабахне з поза дерева... Ой,
матінко! — заголосила вона голосно, стираючи очи рука-
ром. — За щож я маю погибати?

— Цить, ти, бовване! — ривкнув рудий зі злости на У-
ляну і потягнув її за плічко. — Завдяки тобі ми залїзли в от-
сю трущобу!

— А чиж бо я хотїв сюда іти? Самі приказали... Ой, що

мені тепер від неньки буде!... І свитку дідову подер і штани пропали, — продовжала Уляна тимже тоном і, поглянувши із пір рукава, з вдоволенем завважала, що рудий з поспіхом падає на себе чийсь чоботи і свитку. — Ой, відпустіть мене, паночку: пропали мої дрова, і батько боляче бити ме!

Та мовчи ти чортяче падло, — прошинів скаженіло рудий, — а то я тебе так по голові лошну, що і ногами натянеш! Ну, іди, — трутив він з такою силою Улян у щічку, що вона тут-туй що не впала на землю.

Але сей стусан видав ся Улянї ніжною ласкою. Вона відняла рукав від очей і кинулась бігти. Відбігши сяжнів зо двісті від болота, Уляна приложила до уст руки, зложила їх у виді труби і закричала з цілої сили:

— Сюди! Найшли!! Найшли!!!

В часі пересправи Улянї з Рудковським Кармелюк з товаришами рівнож не марнував ні хвилини часу. Покінчивши роботу з мнимим леговником, він заняв ся преображенем своєї особи. Треба було похіснуватися тим, що було під рукою. Передусім Кармелюк змішав розтертий стрільний порох із соком молочю і сею мішаниною добре намастив собі волосє і вуса. Від тої помади ясне волосє набрало відразу якоїсь брудно-бурої краски і скудовчилось на голові цинкими пасмами. Вуса Кармелюк підтяв і розтріпав так, що вони спер не уклались двома вовнястими мичками довкруги його повних, пишних губ, а стреміли на зубах бурою щіткою, наче вуса морського коня. опісля накраяв він сирій бараболяної лущайки і почав натирати собі нею шкіру. Після — з минут такого втираня шкіра його потемніла і прийняла брудно-цинамоновий відтінок. Вже від сих двох операцій лице Кармелюка сильно змінилось, колиж він ще натер очі цибулею, так що вони стали зівсім червоними, наче заражені трахомою. — то Кармелюк зівсім перемінив ся.

Але се ще не було все. Кармелюк був дивно спосібний змінити до непізнання свою стать, стап, голос, а навіть черти лица. І наколи він встав, зігнув спину, втягнув голову в плечі, спер ся на палицю, розставивши якось хамулувато ноги, звів сумно голову і отворив губи, то він так пере-

мінув ся і до того ступня нагадував першого лішого придуркуватого сільського дурмила, що Михайло не міг удержатись від великої радости.

— А їй Богу, батьку, ти, здасть ся таки справді з чортяками знаєш ся. Ось вбий мене Бог, що не го що ляхи, але й я сам не пізнав би тебе!...

— »Не кажи гоп, докіль не перескочини!« — припинив його Кармелюк.

Покінчивши з тим усім, Кармелюк з товаришами залягли в поблизькім рові, припнали себе листем і всяким лотом. І як лишень Ляхи відійшли за Уляною в глибину болота, вони переоділись в полинену загішниками одержу і при тайлись в гущавнику.

Відповідно до своєї незмінної привички до чепуреня ся Кармелюк захопив нові чоботи і повієську одержну рудого гайдука, чим о мало що не довів цілої справи до нещасної розвязки...

Зайшовши в гущавник, з тривожним докиданем очікував Кармелюк з дідом і Михайлом умовленого крику Уляни, хочай від і патку можна було пізнати, що вона добре взялась за справу, — але Кармелюк з... уже добре, що в таких ризиковних випадках являеть ся... багато нежданих приключок, і треба много геніяльного спириту і притності духа, щоб і з всім скритись. Тисячки гадок і обрив, одні страшійші від других, роздирали його душу... Но сь нагло із лісної глуші доніс ся до них ясно радісний, торжественний крик Уляни: »Сюди! Найшли! Найшли!!..

Від радости і несподіваня Кармелюк нагло почув страшне умучене в цілому тілі.

— Слава Богу! — прошепотів він хрестячись.

— На віки слава! — сказали набожно за ним дід і Михайло.

— Ну, тепер братці за послідню роботу! — крикнув відважно Кармелюк, зірвав ся на ноги і випрямив мозучі плечі.

Очі його лискали. Уляна була в обезпеці, а для нього починалась гра ризиковна і небезпечна, наче танець посеред ножів, патиканих в землю; алеж бо й ся очайдушність

додавала відважній душі Кармелюка палючої гострої радості.

— Ви біжіть прямо на Янчевського, до ліса і старайтеся втягнути його в глибину, а я побіжу на прилісок... А добре вважайте... А там в лісі наш знак крик сови.

Товариші взаємно стиснули собі руки: і з грімкими окликами: »найшли! найшли!!« метнулись в різні сторони.

Не добігши ще до обрубки ліса, Кармелюк почув оживлений гомін і уривочні крики... Очевидячки, що палюча новина вешла вже розширїтись... Вскорі перед ним замелькали постати загішників.

— Сюди! Скорше! Скорше!! — закричав на ціле горло Кармелюк, кидаючись, прямо на двигаючі ся впередї постатї...

— Хлоп від пана Рудковського! — почув ся оклик десь біля нього.

— Де? Хто? — запитав другий голос.

— Та осьде біжить.

— Закликати його сюди!

— Ёй, ти, хлопе, постій, пан кліче! — роздалось з різних сторін довкруги Кармелюка.

Кармелюк пристанув.

— Сюди, сюди! — закричало йому декілька голосів.

Треба було їти на пана.

»На пана, на пана, так!...« — сказав про себе Кармелюк.

Між всіми панами одинокий Янчевський видавав ся йому небезпечним, але сей пан, який його до себе кликав, не міг бути Янчевським.

Кармелюк здіймив шапку, осунув ся, згорбпв ся і сміло шїдійшов.

— Ти від кого? — почув він молодий голос. Голос вивав ся атаманови Яикови знакомим; він поглянув з під нарослих бров і побачпв, що з ним розмовляв молодий Альойзій Пігловський.

— Ух, ти, чорте, і требаж було тільки теревенитись! —

подумав Кармелюк, по не втративши присутности духа, відказав спокійно:

— Від Пана Рудковського.

— Правда, що накрыли Кармелюка?

— А як-же... там гайдамаків з шів сотні.

— А ти куди біжиш?

— За підмогою до пана Яичевського.

— Ну, поспішай же до нього, а ви за мною, хлопці! —

крикнув до своїх «воїнів» Альойзій Пігловський.

Загінчики із своїм проволярем перебігли мимо Кармелюка. Він навіть не надіяв ся, що так легко зможе відпека-тись від стрічі, яка йому ворожила позажну небезпеку.

— Всьому помагає чорна свита і зелений «пас», при-думані нашим діаволом на нашу загибель! — прошепотів Кармелюк з веселою усмішкою. — Спасибіг же тобі, любий друже, за добру прислугу. При стрічі віддячу!

Тепер Кармелюк був майже в повній безпечности. На-года допомогла йому перерватись крізь ланцюх загінщиків. Лишень стріча з Демостеном, добре знаючим його особисто, могла його видати, але Яичевський ніяк не міг тут явитись.

Мінут двацять пачкав Кармелюк, щоб дати нагоду загінщикам загнати ся в ліс, а оні ся із спокійним серцем пу-стити ся вперед, приближаючись до вузкого просмику. роз-діляючи кругляк від Гайдамацького ліса. По дорозі ще зо два рази за ним кликали, але стрічі ті були зівсім незначні, а ли-шень зайвий раз переконали Кармелюка у сьому, що його вид не має у собі нічого підозрілого. Таким чином він дібрав ся вкінці до крутого виступу ліса, за котрим вже виднів ся бажаний просмик.

Демостена не було, — дорога була свободна.

Кармелюк глибоко зітхнув, замашисто перехрестив ся , вийшов із гущавнику і пустив ся прямо на переїзд в Гайда-мацький ліс. Довкруги не було й живої душі. Чувство бур-хливої радості обхопило Кармелюка; він приспішив кроку, коли нагло з поза закрута ліса доніс ся бистрий тушг і на вузку перешийку розділяючу два ліси, винеслась прямо на Кармелюка молода пані, верхом на коні. З люті Кармелюк

на миг ока завмер на місці, після чого в думці амазонці »крепке« слово; він хотів було чкурнути в ліс; але було вже запізно: дама завважала його.

— Ей, ти, хлопе, ходи сюди! крикнула вона осаджуючи коня.

— »Чи би не підійти, затопити ножаку, тай гайда в ліс?« — мелькнуло в голові Кармелюка, але таки зараз мусів він відступити від заміру: з поза ліса виїхали два уоружені від стін до голови, конюхи і пристали в приличнім віддаленні від пані. Не можна було нічого вчинити: треба було піти до пані, яка вже давала признаки невдоволення.

— Ну, крива, вивози! — шепнув до себе Кармелюк, скинув шапку і, удаючи дурпюватого, клишавого валицла, наблизив ся до пані.

— Чому не йдеш сейчас як кличуть? — стрінула його суворим криком пані...

— Бо не чув. — відказав Кармелюк, невміло кланяючись. почіхав ся по потилиці і нагло глянувши в лице красавиці, бундючно сидячої в сідлі, він з острахом побачив, що на нього глядять жінка наша маршалка, пані Розалія.

— Ну, біда!« — мелькнуло йому в голові, неначе холодна гадука проховзла. — Баба пізнає, пізнає, як Бог святий!«

— Бидло! — проиніпіла з погордою Розалія. — Но деж пан Янчевський з своїм відділом?

— Та, поїхали туди! — проинірівав Кармелюк рівнодушно придуркуватим голосом.

— Куди »туди«? — запитала його подражнена Розалія.

— Та в ліс же...

— Значить, правда, що піймали Кармелюка?

— Та піймалиж!..

— А де?

— Там... на болоті..

— Де »там«?

— В лісі... в самій пущі.

— А ти-ж зідкіля?

— І я відтіля-ж...

— Кудиж ти йшов?

— Гм... закликати тих решту...

— Закличеш опісля, а тепер візьми коня за поводи і проведи мене туди, до болота.

— Що? — крикнув мимоволі Кармелюк.

— Не чуєш, чи що? — закинула горда красуня. — Бери кажуть тобі, коня за поводи і веди до тамтих!...

Кармелюк завмер.

XLVIII.

»Як, вирвавшись з таким смертельним ризиком із страшної самолівки, опять іти туди, прямо в зуби ворогови і голотно в сю мінуту, коли, бути може, вже викрито страшний обман?!« — Замаєло в голові Кармелюка. Було се понад лодські сили — вирватись із безодні а потонути при березі!

— Пані ласкава, та бійтеся Бога, чи можна вам туди їхати? — промовив він в зворушеню своїм природним голосом. — Там ціла купа гайдамаків, а Кармелюк звір, диявол: він не щадить нікого: ні женщин, ні дітей... Хотяй і пий мають його пани, так він перекинець вужем і таки виховзнесе із панських рук, а стрітившись з панею, вгатить її ніж в спину, або... —

— Брепеш, хлопе! — перебила гнівно Кармелюкови Розалія і, мелькнувши очима добавила гордо: — я Кармелюка не боюсь! Веди! Не заставляй мене два рази приказувати.

Кармелюк взяв коня за поводи... Він навіть не здавав собі справи із сього, що він робить... Втікати було неможливе... Наколиб конюхи навіть не попали на нього, то вистрілами знадять других і тоді очайдушність провалилась би не лишень на нього, але й на його товаришів, очевидно не встигнутих ще запуститись в глушу лісову...

Махинально повів він коня, голублячи сумну надію, що в лісі йому таки вдасться відвизатись від красавиці. На щасте перейшовши з конем декілька кроків по обрубі ліса, Кармелюк наткнувся на широку стежку на яку сейчас і звернув. Заледви вони запустились в ліс на двіста кроків — до їх

уший донеслись виразно грімкі крики многих голосів...

— Що се? — спитала Розалія, побліднівши з легка.

— А вьжуть розбійника, — відказав живо Кармелюк; у нього в голові майнула сміла гадка. Тепер пані може їхати безпечно... Та й взагалі такій красуні нема чого боятися Кармелюка, — добавив він щиро, — бо й сам Кармелюк ніколи не забуває про жіночу ласку... — і, недозволивши красавиці опам'ятатись, Кармелюк пустив поводи і тихо крикнув: »гайда!«

Кінь пустився в скач.

Конюхи їхавші у віддалі, не чули розмови пані з мужиком, але запримітивши, що вона пустила коня вскоч, поскакали слідком за нею.

Кармелюк станув на стороні, перепустив мимо себе верхових і заледви лишень вони заховалися в лісовій гущавині, — зі всіх сил кинувся до Гайдамацького ліса.

Розалія ніби не звернула уваги на останній висказ мужика. »Невжеж піймали, невжеж вьжуть?« — засуятилось у ньої в голові, і жаль — не жаль, а якесь близьке к' ньому чувство зацмело в серці красавиці.

Вона ширскакала до болота якраз в сій хвилині, коли Янчевський зіскочивши з коня, кричав до Рудковського:

— Як? Пан вже від години осадив шельму і до сеї пори його не бере?... Так знай, що він міг сто тисяч разів втекти, перерватись...

Рудковський вже вибрався з болота і стояв на купині проти печери. Штани його були високо заковані, а тоненькі, як пачки, ноги, сорочку і все тіло вкривала липка грязюка... Шляпку він десь загубив і скудовчене з клакн волосе стовбурилось якось безглуздо над головою. Його вид взагалі був дуже потішний і противорічив воєнному виразови лиця і грізно припіднятому оружю.

— Він не міг прівратись, — відказав чванькувато Рудковський, — на дорозі стояв я з гореточкою хоробрих...

— Які боялись і підступити до шельми! Перебив злючо Демостен.

— Не боялись, а сміло дожидали підмоги! — і нагло за-

примітив над'їзджаючу до берега Розалію. Лице його з червоного перейшло в багряне. — А тепер справимось і самі! — крикнув він нарочно грімко і, перемагаючи свій страх, кинув ся прямо через болото до печери.

— Ні, нехай ще пан відпочине в комишах! — крикнув Янчевський і рівнож кинув ся до входу печери.

За ними ринули густою лавою загінщики, слуги і пани... Демостен і Рудковський прибігли майже рівночасно і разом вціпились: Рудковський за чобіт, а Демостен за венгерку мнимого Кармелюка. Суперники рванули з цілої сили і — о мало що не перевернулись на ознак!

— Шелмовство!!!... — заревів Демостен, піднімаючи у воздуху зімняту в клубок венгерку.

Від потрясення — представлені до галузок корчів рушниць повалили ся на землю. Загінщики вдерлись в печеру.

— Там нема нікого! Обмана! — закричали довкруги десятки голосів.

Рудковський як стояв так і застиг з чоботом в руках.

Хлопче, ти занастив всю справу, ти випустив злодія із наших рук! — накинув ся на Рудковського скажений від люти Янчевський. Як смів ти мішатись в моє діло?!

— Пане! Єstem гонорови шляхцід!.. « Нас привів сюди хлопець, — пробурмотів з трудом Рудковський.

— А, правда! Деж хлопчисько? Тащи його сюди! — закричали всі довкруги.

Загінщики метнулись на боки. Хлопця не було.

— Глядіть, глядіть! Він обманув вас і стане дожидати вашої погоні! — продовжав в думці Демостен, тупаючи в озвіреню ногами. Він тепер смієть ся над дурнями, котрих з'умів обдурити ось тою свиткою!

Янчевський швирнув об землю венгеркою Кармелюка. Від кріпкого удару венгерка розгорнулись, і на превелике диво товпя із нбої вилетіли: мережана жіноча сорочка, юбка, запаска, корсет, намисто і відрізані коси Уляни...

— Баба, — крикнула Розалія, — баба обманула всіх! — і, заходячи від сміху, вона налягла на кульбаку сідла.

Через три дні після сього Кармелюк з Уляною, Андрієм і Михайлом щасливо вернулись до свого старого гнізда. Дмитро з іншими людьми давно вже дожидали атамана, бо і до лісової коршми долетіли були чутки про облаву. Колиж вони побачили Кармелюка і почули із його уст оповідання про незвичайне вибавленє, то великій радости не було кінця.

Сей новий доказ сего вишяткового сириту і відваги атамана ще висше припідняв його авторитет в очах і без того сліно відданої йому шайки, а подвиг Уляни заслужив її прізвище «атаманьхи».

Відпочиваючи день після пережитих зворушень, Кармелюк приступив до поділу добичі. Всі цінні річи, захоплені в селитьбі Янчевського, були вже зложені в погрібах коршми — а провізія (харчі) — в лісових ямах в тимчасових засіках.

Обділивши по рівні і грішми і річами всіх членів шайки, Кармелюк приказав Андрієви відвезти половину усеї суми грошій мужикам Янчевського і роздати їх. Сей розпорядок Кармелюка сколотив і здивував Уляну.

— А їм же за що давати гроші? — звернулась вона з досадним ваганням до атамана.

— А як же ти думаєш, серце, по що ми нападали на Янчевського?

— Щоби відіметити йому!

— В сій цілі досить з него було припідняти його на вулжєвці... А нещож ми забрали у нього гроші і все добро?

— А щож, чи може було собакам лишити? — спалахнула Уляна. Як що ми не станемо брати, так з чого і жити будемо? Абож він сам все те заробив, чи що? З мужиків налупив...

— Ось се правда! — завважав павчаючи Кармелюк. — Наколи Янчевський налупив грошій із своїх мужиків, то їх добро їм звернути треба.

— А нам що до того? Чи ми маємо їм няньками служити? Вони мовчать і гнуть ся; »бери, мовляв, пане, що хочеш«, а ми підставляймо за них свої голови!.. Кармелюк хо-

тів було відказати Уляні, но його перебив Дмитро.

— Ні, »мати-командіра«, батько атаман в праві; треба й мужикам необглодану кісточку кидати, і вони нам в при-сіді стануть: по перше — поміч на рахунок пашні, по друге — показують дороги, по третє — і »некрути« (рекрути) з них добрі бувають, а в біді, хто виручить — мужики! Так перешрачуть, що ну! Так ні бо! Атаман правду говорить!

— Ось бачиш, Уляно, Дмитро — старий салдат, а і то правду більше розуміє чим ти, а чейже ти женщина і серце в тебе повинно бути ліпше...

На сьому і закінчилась коротка розмова, но вона полишила довгий слід по собі в душі Кармелюка. Впрочім, роздумувати і обдумувати виявлені друг другови гадки не було часу: для Кармелюка розложилось обширне поле до діланя: гроші, харчі і вірні люди — всього було тут тепер у нього доволі. Чутко про поворот Кармелюка бiстро рознеслась межки людьми; вони майже що дня приходили до корпими з проханям оборони від панських насильств.

Кромі реальної сили находячої ся в руках Кармелюка, імя його було окружене такою многістю надзвичайних поговірок-легенд, що одно слово »Кармелюк« наводило смертельний страх і параліжувало всякого смільчака. Після кожної грабiжі Кармелюк віддавав більшу частину добичи місцевим мужикам.

І за кожним разом Уляна не могла вдержатись, щоби з сеї причини не сказати кілька непохвальних слів...

— Фх, соколе мій! І охота в тебе розриватись? — завважала вона. — Чейже всіх не накормиш і не приодінеш... Наїлиш їх, а вернуть ся пани, найдуть у мужиків награвлене добро і з них же по дві шкірі зідруть...

— Так щож після тебе чинити? — спитав Кармелюк, — собі все забирати?

— І собі і тим, котрі з нами ідуть... ну, а з рідка і другому помогти...

Але заміти Уляни полишали в душі Кармелюка досадне чутство, а на діла його не мали ніякого впливу.

Популярність Кармелюка росла. Усякий йшов до нього сміло із своїм горем і нуждою.

— Та що ти їм віриш, батьку, — говорила з досадою Уляна, крайно невдоволена тими вмішуваннями, — се вони тебе своєю нуждою оббріхують... Подобалось, бач, чужими руками жар загортати... А чому вони самі не йдуть нам на підмогу? Хитрі також, дарма, що дурні! Найшли собі понихачів!

Но послідні слова Уляна висказала вже прямо з досади; з кождим днем шайка Кармелюка доповнювалась новими членами. Все, що в селах було молодого, смілого і сильного, спішило до нього.

І се бажанє Кармелюка розширити шайку — крайне не подобалось Улянї: вона мала на метї лишень розбої і грабежі, а таке многолюде лишень утрудняло діло і не приносило йому ніякої особистої користи.

— Соколе мій, — промовила раз ніжно Уляна, пригискаючись до могутньої груди атамна, — чи не за богато ти набираєш людей?

Вони сиділи з Кармелюком при входї до печери; голова Кармелюка спочивала в колїнах красавиці, а очі в задумі гляділи за дрібними хмарками, пливаючими в глибинї голубого неба. Кругом царила дивна тишина і прохолода...

— Доволї було би з нас і шів сотні вірних льдїй, а то куди вже й за сотню перевалило! Та хто їх при сїм й знає і відкіля вони і що вони? Наберемо так на свою голову всяких шпігунів?!

— Я приймаю лишень своїх! — відказав Кармелюк, не зводячи з неба очий.

— Своїх! — повторила з насмішкою Уляна. — Ось тільки й тому свої, що православні, ну, та чи то трудно трома пальцями перехреститись? Та і свої бувають гірші чужих, продадуть за дукати і рідного батька... Ось і вчєра: на що ти приймив сього кривого — Луку?... Ніхто його з наших не знає, а я собі нагадала, що бачила його раз з одним паном. Хав він за »фаррайтера«! Лишень тоді були у нього обє очі цілі...

— Ну, так й щож? Олекса у самого Янчевського візником був, а найди ти душу вірнійшу.

— Е, що Олекса! Олексу від разу так і наскрізь пізнати, а у того шельми, мимо сього, що з одним оком, — а так приглядає ся, наче хоче всю душу просверлити.

— Ось не доподобити тобі кривий! — всміхнув ся Кармелюк, — а може він і тому до нас прийшов, що на службі у панів око стратив. Тяжко мужикам, а двірникам ще тяжше. Я се знаю, Уляно!

— Ти багато знаєш, — насупилась Уляна. — Тебе задля твоєї доброти виведе в поле всякий дурень! Соколе мій, — промовила вона піжно, — прошу тебе, не бери ти сього Луки: ось чує моє серце, що...

— Ні, Уляно, — перебив її Кармелюк, — мало то чого кому привередить ся? Чоловіка після сього судити не можна; наколиб хто про нього сказав дещо лихого, а так, задля бабських уваг поступити не можна!

— Та і до чого він нам? Чиж мало є рук? Йй Богу їх вже й так трохи заботою, годі й перерахувати.

— А хтож пряче під полу добуту шаблю, Уляно — відказав Кармелюк.

Уляна кепсько зрозуміла сей двозначний висказ, але передчула, що тут криється щось недоброго.

— Ну так і не харчувати їх даром! Розбити на часті і посылати на роботу! — продовжала вона: — ось Шмуль говорив мені, а він вже все знає, що пан Бойко держить в коршмі гроші, і що грошей у нього десять тисяч, а золота, а срібла! Команди вєсього душ вісім... і, чи вистає? Пішли Дмитра з хлопцями; справлять ся і без тебе.

— Опять ти за своє, Уляно! — сказав з досадою Кармелюк, — не задля грабежі, розбоїв кинула мене сюди доля, а в тій цілі, щоби допомгти людям вибитись із польської неволі...

В сій хвилині почувлись близько кроки і з поза закрута явив ся Андрій.

— А що, все добре? — звернув ся к' ньому живо Кармелюк.

— Слава Богу, батьку, — відказав Андрій, — а ось нагадав я... що два дні тому, а може й більше... дав мені один дід якийсь папір до передачі тобі... а я і призабув, засунув його в шапку... Може що й потрібне...

— Деж він? — запитав живо Кармелюк, піднімаючись з місця: — ех, як же се ти так, Андрію! — докорив він товаришови: — чейже даром ніхто не стане пересилати паперів!

— Вишуватий, батьку! Йй Богу, вишуватий, цілком з голови вилетіло, ось тепер приліг на шапку, чую, щось шелестить — промовив Андрій, вивертаючи і добуваючи з під підшивки зложене в кількоро, пімнене і зашмальцоване письмо. — Я туди, ось і нагадав...

Но Кармелюк не слухав його оправданя. Вхопивши письмо з рук, він розірвав коперту і розложив папір... Переглянувши кілька стрічок, Янко мимоволі відложив від себе лист і густа, червона краска залила його лице.

— Не може бути!... крикнув він і з жадобою прийняв ся до читаня.

на-
дин
нуб

нсь
ова-
рив!
в го-
еле-
під-
пи-

и пи-
гля-
лист

в ся

Розбійник Кармелюк

Перевів Іван Г. Казанівський.

в

ю

с

с

с

с

с

с

с

с

І

Уляна стояла біля Кармелюка й спостерегла хвилювання, яке ним заволоділо як лише він перечитав перші стрічки письма.

— Атамане, що сталось? — спитала вона тривожно.

На сей запит Уляни Кармелюк очевидячки змішав ся, зімняв письмо і уткнув в кишеню.

— Нічого! — відповів він недбало.

— Приказу ніякого не буде? — спитав Андрій.

— Ні, іди!

Андрій відійшов.

— А письмож від кого? — питала дальше Уляна.

— Від старого друга.

— Від старого друга?... І щож він пише?

— Та нічого цікавого...

— А чогож ти так почервонів і крикнув? — в голосі Уляни звучало явне недовірство.

— Та тому, що втішив ся.

— Чому?

В очах Уляни замерехтіли ревниві вогники.

— Тому, що він живий і здоровий...

— І, може кличе до себе? Обманюєш ти мене, Іване... скажи правду, від кого письмо? — спалахкотіла Уляна.

— Ось присіклась, їй Богу, — всміхнув ся змущено Кармелюк. — Так і говорю тобі: від пона одного, бач. — затяв ся він, — від салдата... могого полку... хоче до нас...

— Не правда твоя! — крикнула Уляна! — і її чорні очі засвітились. — Обманюєш ти мене, не хочеш сказати правди!... Слухай Іване, ти знаєш: я ревнива наче сатана... На

саму згадку, що ти можеш перестати мене любити, мені
голові перевертаєть ся... серце розриваєть ся... На ось,
слухай! — вона взяла руки Кармелюка і приложила до сво
бурхливо підносячої ся груди. — Бачиш, уся кров кипить
. Люблю тебе більше чим власну душу! — крикнула вона с
виваючи його шию руками і пристрастно пригортаючись
його груди. — Не муч мене, скажи мені: се письмо... його
писала жінщина? !

— Ні, — відказав Кармелюк заволодівши вже собою

Повилночку явив ся на устах Уляни спокій, — а в
описля, її очах спалахотів оянь трівожний вогник.

— Ну, так дай мені його! — сказала вона.

— А на щож воно тобі? — Чейже і так ти його не зм
жеш читати.

— Все одно, дай! — повторила настійчиво Уляна.

— Ні, ти його лишні. Уляно! — сказав Кармелюк п
хмуро. — Письмо моє і я його нікому не віддам.

— А! Не віддаш! — крикнула Уляна і її очі блисну
пеначе в кітви. — Значить не від друга письмо... знач
найшов собі другу лішню...

— Ось і розсталась вже, здаєть ся, що баба таки п
останеть ся бабою: »найшов другу лішню«... Ех, ти. — п
ребив и Кармелюк і взяв ласкаво зу руку.

Уляна вирвала свою руку.

— Дай письмо! — крикнула вона хрипливим голосом.

— Я вже тобі сказав...

— Значить, не хочеш сказати правди? — прошепо
ла красавиця, задихуючись і вагнулась близьк одо Кармел
ха.

— А як же я тебе всьдую повірити!?

— Ну, так я дізнаюсь сама! — прошипіла Уляна. —
дізнаюсь!...

Обхоплена бурхливим хвилюванням загальної суети
злоби. Розалія наче забула про дивне поведене свого

водатора. Її лишень до неможливости тішила проворність і нечувана відвага Кармелюка, який з'умів виховзнутись із такого безвихідного положення і одурити всіх панів. Але коли вона вернула додів і остала самісінька в своїй відпочивальній, серед нього воскресла нагло вся послідня сцена від слова до слова і сейчас же пані звернула увагу на дивне поведене мужика, про якого вона зівсім призабула за впливами шумного дня. Чому сей дурноватий мужик сказав на оганку таку дивну фразу: »такій зрасуні пішого й боятись Кармелюка і він піколи не забуває принадних очий!«

Відкіля міг дурноватий мужик доглуватись таких слів, а навіть як посмів він сказати такі слова пані? І відкіля він знає про те, чи Кармелюк забуває принадні очі чи ні? Розалія відкинула звисаючий на чоло пуконь волося і впилила очі у пічну темряву. Неясне хвилюваня заволоділо нею на спомин про дивне поведене дурноватого мужика.

— Алеж бо він опісля показував ся не зовсім таким дурноватим, як се мені з початку здавалось, — думала дальше Розалія. — І очі його, постава, словом все перемінилось, а опісля, з якої причини він вдарив її коня, а сам відійшов? І куди?... Коли вертали всі з облави я уважно переглянула всі лиця — його не було між загінцями. А голос? Так що се?... Вона чула, чула вже сей голос!... »Матко свента!« Так сеж він сам був, Кармелюк!« — Крикнула тихенько Розалія і, піднявшись, сіла на своїй постелі. По цілому її тілі перебігла наче тепла струя; серце швидко забилося. Тепер вся картина перед нею стала в новому освітленю, а всі поступки і слова минного дурня самі собою поясняли все.

Але як же він її так відразу пізнав? Тепер вона собі пригадує, як він змішав ся і замияв ся, глянувши на ню. »Кармелюк не забуває принадних очий«, — повторила Розалія сама про себе, а серце у неї любо стиснулося. — А вона його туй-туй що не запанастіла... Але що за відвага? Оком не моргнув, а пішов за нею прямо в пащу ворогам. Ні такого смільчака вона піколи не стрічала! Лишень з ним була там баба... — Її на хвильку пригадуєсь відкрите Демостена.

Хто вона йому? Жінка, сестра, чи прямо розбійниця? Гм!
По що він її брав із собою?»

В серці Розалії зашавеніла досада: «а може бути, вона випадково попала там. Проста, дурпа хлопка, чиж вона може вчарувати такого героя?»

До самого досвітку не спала Розалія, привагуючи своєю стрічу з Кармелюком, а над ранком її приснилось, що Кармелюк переносить її в лісовій гущавині через шістьох ручаїв притискаючи до себе, шепче на вухо: «Кармелюк ніколи не забуває чарівних очей».

Вернувшись з облави, пан маршалок слідує до тижня почав робити приготування до незабарного виїзду Камянець, але на превелике своє диво стрінув ся з рішучим опором своєї жінки. Розумів ся само собою, що Розалія зазначувала і поясняла свій упер тим, що на всякий випадок безпечніше зіставатись дома, чим виїхати в подорож, знаючи ще певне, куди тепер кишить ся Кармелюк.

Демостен піддержав Розалію. Послідня подія а особливо невдача з облавою, хотий і притяли по трохи його чванливість, але побільшили злобу і бажане відістатись зневидженому хлопцю, щоби там і не знати що мало статись. Маршалок звик був підчинятись постановам Демостена і Розалії; а позаяк вони обставали при цьому, щоби оставати дома, тому й тепер він залишив виїхати в дорогу. Йому не давала відваги ще й ся обставина, що в його домі, з рідного гнізда оселив ся і Демостен, який все таки без взгляду на слідні невдачі був окружений сяєвом слави побідника Кармелюка. — і декілька шляхтичів, які добровільно полишились до розпорядимости Янчевського; вони творили собі наче відділ добровільців, яких цілею й метою було знищити страшну ватагу розбійників.

На превеликий жаль — Рудковський не міг з'єднати з тим відділом «безсмертних». позаяк Демостен був на ньому лихий до сього ступня, що лишень загальні зусилля вдерали його від якого небудь очайдушного і крайного вчепку крізь якого ще страшний прогріх Рудковського вчинив великий і грішній чозорницем в очах панства і всі втратили довіре

»воєнних« сносібностей. Одначе се лишень ще більше розлалило палкого молодика: він забожив ся чи сьак, чи так, злвити Кармелюка, припідняти себе в руках товариства, а тим самим і покорити горде серце Розалії...

Тимчасом до оселі пана маршалка донеслась чутка про се, що Кармелюк явив ся в сусідньому уїзді; — се по трохи вспокоїло його. Але Демостен не втихомирював ся.

— Не вірте, не вірте шельмі, нанове! — новторював він при кожній пагоді. — підлий лис нарочком замітає за собою сліди і вказує хибну дорогу. Він туди післав купку своїх гультішак, щоби нас успокоїти, а то і гляди, як вирине тут денєбудь і захопить всіх непадійшо.

І Демостен дійсно хоробрив ся.

З дня на день швендяв ся вів і розсилав своїх ад'югантів по сусідах, вговорюючи і намовляючи їх не лишати своїх селитьб і збиратись всім, хто лишень може носити оружє і приставати до нього. Ся лихоманська діяльність Янчевсько іо була дуже на руку Розалії, позаяк близька і постійна присутність пагдо вимагаючого любовника, почала від якогось часу тяжіти красавиці. Остаточно з виїмкою сеї неминучої неприяности, Розалія не могла тепер нарікати на нудьгу. Житє в селитьбі було шумне, веселе і навіть бурхливе. Дім маршалка став наче прибікницєм головного вгтабу. Молодь збігалась сюди ради борби з Кармелюком, а сусіди в сій ціли, щоб почувти децго нового, а дами знов, щоби повеселитись. Добросердечний маршалок приймав своїх гостей після давнього звичаю... Вина лилась рікою, музика не змовкала, а красавиця Розалія красила і придавала вина пирра. Сусіди по найбільшій часті кружляли про Кармелюка.

Одного разу, вернувшись із своїх хат, Демостен увійшов до салї, де зібране товариство переводило час на веселій балачці і торжественно заявив:

— Панове, радуйте ся і веселіть ся: тепер вже гайдамака в наших руках!

— Як? Що? Чому? — синули зі всіх сторін питання.

— Невжеж піймали? — крикнула Розалія.

— Ще не піймали, — а піймаєм і се певніськи так, а се, що я, Янчевський, стою перед вами!

— Чому? Як? — крикнули всі разом.

— Найдем спосіб!

— Який? Хто сказав? Хто придумав? — всі присутні салі дами і «каваліри» оточили Янчевського.

— Придумав я, а який спосіб, не скажу нікому, поки не приведу шельми закованого на руках і ногах.

— Ну, пане, і як же? Чейже ми нікому не скажемо! — зашебетали дами...

— Наколи пан не скаже, так я з цікавості прямо вмру — пропищала одна з панянок.

— Позвольте, позвольте, я вгадала! — крикнула судха, — пан Демостен пізнав любовницю Кармелюка і підкпив її, щоби вона видала злодіяку.

— »Брунь Боже!« — відказав гордо Демостен. — хлопцями я не стану входити в ніякі зносини.

— Ну, так друже!.. Я знаю, знаю, — запищала друга панянка.

Зі всіх сторін почулись всілякі важення, догадки, а Янчевський стояв в кружку дам, наче круча серед спіненфиль і стілько видержав сей натиск...

В салі всі оживились і зі всіх сторін пішли поговороздогади.

— Але мені ти чейже скажеш? — шепнула Демостенуви Розалія і незаметно потягла його на терасу.

— Ні, моя »крульово«! — відказав тихо Демостен, пристрастно притулюючи ся до пухкої ручки красавиці, — скажу і тобі.

— Чомуж се? — Брови Розалії гнівно стягнулись.

— Не можу, радосте моя!... Одно необачне слово, навіть пів слова... і все пропало... Таж тепер стіни мають уха і двері язика...

— Так, значить ся, ти не віриш мені?.

— Вірю, вірю! Як своєму серцю, але на вазі лежить мир цілої губернії і тому...

— Не скажеш? — перебила йому Розалія.

— Карай мене як хочеш! — Янчевський нахилив голову драматично, — але я остану чесним салдатом.

— Гарнож, — шепнула зловіщим тоном Розалія. — ти не раз нагадаєш свої слова!

Другого дня Розалія змінила поступоване: вона задумала ласками витягнути у Янчевського мучливу тайну, але, мимо всяких хитрощів з його сторони, Янчевський був твердий, наче криця, що ще більше цікавило і бішено дратувало Розалію.

Опроче, сим разом красуні не довелось довго нетерпелитись; минуло десять днів після сеї сцени. Заспівши ся довго після вечері, панство збиралось вже йти на спочинок, коли двері до столової відчинились, в кімнату увійшов дворецький і підійшов до Янчевського.

— Вельможний пане, — сказав він, низенько кланяючись, — якийсь чоловік просить вашу милість!

— Хто? Відкіля? За чим? — сказав річко Демостен.

— Він не говорить нічого про себе, — горорив тихо дворецький, — він велів передати лишень панській милости ось се і сказати, що він дожидає пана у воріт.

При сих словах всі нараз замовкли і з цікавстю гляділи на принесений предмет; був се старинний сталевий перотень з потайним масонським знаком.

Очі Янчевського зажеврілись. Він глищнув на перстень, відкрив манісінький медальон, в якому було... Мимовільний, торжественний оклик вирвав ся у нього — він поривисто скочив з місця і спрямував до дверей.

— Ради Бога, Станіслав! Зупинись!... Тебе хотять піймати в пастку! — крикнув маршалок.

— Ні, панове! — відказав Демостен, мелькнувши очима, — клянусь вітчиною, — тепер мене не піймає ніхто!...

Кармелюкови вдалось яко-такто заспокоїти ревниві погляди Уляни: пожар був придушений, але не зовсім, — заяк ревнивій уяві красавиці підданий був товчок. Передше вона зовсім не цікавилась минувщиною Кармелюка: свідомість правдивого щастя наповняла її серце і закривала со-

бою все, — і минувшину і будуччину. Тепер же Уляна стала розпитувати у інших про минувшину з життя Кармелюка і без труду дізналась від Андрія, що атаман жонатий, має двох дітей, і передше вони жили з жінкою дуже добре, опісляж посварились.

Сього було достаточо для Уляни. »Письмо від жінки, — рішила про себе атаманша, — вона його кличе до себе«.

Уляна стала підозріваючою, роздратованою і навіть журливою, а Кармелюк став частійше призадумуватись: не раз втікав він то в ліс, то в коршму, то до ватаги.

Її взаємні відносини взаємно охололи: бішена пристрасть Уляни не стрічала тепер такої взаємности, а буквально була силуваною ласкою, що наносили Уляні страшні досвіди і ще більше роз'ятрувало підзорну уяву. Вона не лишила Кармелюка самого навіть на хвилинку, колиж він від неї відходив, — слідила за ним.

— Скажи, скажиж мені правду, — повторювала вона майже за кожним разом, коли лишень вони з Кармелюком зіставились сам-на-сам в двійці, — я нічого не скажу, я лишень хочу дізнатись правди: жінка написала до тебе письмо?

— Я вже тобі сказав, що ні.

— Ну, так инша жінщина? — продовжала Уляна не завважуючи досади в голосі Кармелюка.

— Уляно, чи ти даси мені колинебудь спокій? — відказував Кармелюк затискаючи зуби.

— Прости мені, соколе мій, орле мій! Не буду більше, не буду! — лебеділа Уляна, хапала його руки і покривала поцілуями. — Ой, так перетліло моя серце, так змордувалось! Люблю тебе! Не віддам нікому! Один ти в мене як сонце на небі!

Вона стискала до болю Кармелюка в своїх обіймах і з риданням припадала до його груди.

— Та що се з тобою сталось, Уляно? Ось придумала собі сама муку, — промовив Кармелюк, ласкаво проводючи рукою по її голові, — чиж я можу з ким бачитись, чи втікаю від тебе?

— А чому ж ти став такий сумний? — продовжала Уляна піднімаючи голову і впиваючись в Кармелюка чорними, повними сліз, очима. — Чому ти не хочеш говорити зі мною? Все мовчиш, задумуєш ся!... О чім ти думавш?...

Е, що тобі до моїх думок, Уляно!

— Ні, ні, скажи все. Я хочу знати, що тебе мучить, що тебе гризе?

Що й говорити! Говорити — значить опять з тобою сперечатись і боронитись, а я не бажаю собі суперечок! І так сумно!

Уляна обвила шию Кармелюка і, задихуючись від любові, мішала слова з поцілуями. — Лиши все, кинь журбу! Люби мене як передше, — увесь світ наш!

Але вогняні ласки красавиці вже не розпалювали Кармелюка так як се було передше.

Такі розмови повторювались майже кожного дня і чим частійше вони повторялись, тим рідше відповідав Кармелюк, що ще більше мучило Улянину і дратувало її ревниву уяву. Всі ті причини здвигали між Кармелюком і Уляною живу, колючу перегороду...

— А чи ти чував до чого довело мужиків твоє «чернецьке добродійство», — завважала одного разу з торжественно-злобною усмішкою Уляна.

— А щож таке? — здригнувся Кармелюк, не відвертаючись.

— Янчевський ловить селян і гуртками висилає їх в Сибір.

В голосі Уляни явно прозвучало скрите злорадство.

Кармелюк глянув на ню крізь рісничі і хороше, але злобне в сій хвилині, лице атамани вчинило на нього відпихаюче вражінє і нагло він почув, що вся вона зі своїм вузким стоїзмом, бурхливою пристрастю і вічним бажанєм покорити його волю і приноровити до своїх користних цілій, — обтяжує його і сковує...

— Атобі-ж що до них? — відказав він грубо, — чейже твоя шкіра ціла.

— Ха-ха-ха! — розсміялась Уляна злючим, дріжачим

сміхом, ось вже як! А передше ти так не балакав зі мною.

Тому, що не знав тебе.

— Хтож тепер тебе навів?

— Ніхтож, як ти сама!

— Я? І ти се мені можеш говорити? Мені, що тобі віддала і серце і тіло і все жите і душу, — вирвалось з диким голосінням із груди красавиці.

Та Кармелюк не дочув тону того оклику

Лице Уляни спалахкотіло від обиди, з очий так і поспались іскри.

— Нема в мене душі, ну, знаменито! Розбійниці так і палезить ся, — сказала вона глухим і дрожачим від хвилювання голосом.

— А якаж то се голубка з ангельською душею відшукалась тепер? Жінка спнява, чи нова любовниця?

— Годі! — крикнув грізно Кармелюк: — осточортіло мені слухати свою грижню. Гей, Уляно, бережись.

Сей грізний крик атамана лишень ще більше розятрив Уляну.

— Ні! ти бережись, Іване, — прошептала вона стискаючи його руку, — пригадай моє слово: люблю тебе більше сво його жита, та другій не оддам! Чуєш, дешево не оддам тебе!

— Лякати мене загадала? Лиши! — Кармелюк вирвав свою руку із рук Уляни. — Наколи я і чорта в пеклі не боюсь, то тим більше не побоюсь і скаженої баби! Так і знай се!

II.

В дшучих ревностию, хотяй і без звязи словах атаманші була і частина правди: чим частійше зчинялись між ними сварки, чим рідше проявляла Уляна свій пристрастний, приказуючий характер, тим більше приходила на думку Кармелюкови Олеся. Вона у всьому представляла повне противенство Улянї. Вона перша впрозуміла сумні пориви його душі, вона озарила його душу дивним сяєвом, наче чудова різка

глибину моря. Вона не забула про нього і тепер, і діточими, повними ніжної любови словами спішила перестерегти його перед небезпекою.

Коже різке виступлене Уляни лишень викликувало лишній раз перед Кармелюком дивний образ молодої дівчини.

В часах спокійного роздумування Уляна й сама пізнавала, що її поведене лишень дрочить і холодить Кармелюка. Бо і чиж була у ньої яка - небудь правдива причина для ревности? Нічого крім нагого підозріння.

І Уляна отямлювалась. Вона опять ставала веселою, осянкуюче пристрасною, окружала Кармелюка стараннями, ласкою, ніжністю, але і вистало, щоби з його уст вирвалось одно різке, або підозріле слово як ті всі штучні заходи в одну мить валились; з уст Уляни виривались жалкі докори, погрози, Кармелюк хапав шапку і втікав до ліса.

Настрій його душі погіршив ся ще послідними часами, позаяк заява Уляни про висилане Янчевським людей в Сибір була правдивою. Ся вістка спричинила мучливе розладдя в душі Кармелюка; але він тим горячіше віддав ся своїй діяльності.

Горячий лишневий день клонив ся к' вечерови. Уляна і Кармелюк сиділи на порозі своєї печери, коли нагло в глибині яру почув ся шелест розхвилюваного галуззя. Уляна і Кармелюк насторожились; шелест роздав ся не із тої сторони, відкіля звичайно приходили свої, а крім того, в ньому пізнати було щось боязкого, непевного.

— Сховай ся! — сказала одривчато Уляна.

— Таки, — притакнув Кармелюк і, припіднівившись з місця, увійшов до печери; він витягнув ся на землі, на самому краю її, щоби можна бачити і чути все, що діялось на вні, витягнув із за пояса пістолі і положив їх біля себе, готовий в одну мить вбити підозрілого гостя. Уляна розпустила із під очіпка волосе і надала своєму лицу страшний вираз чарівниці. Обоє насторожились. Но, на превелике диво Уляни, корчі в глибині яру розхилились, і на полянку вискочив яеноволий хлопчина, дуже убого приодітий, літ 10 до 12.

На вид чарівниці губи у нього мимоволі ворухнулись і рука прищиднялась до чола, але сарака все таки переміг себе і, знявши з голови дрантиву шапчину, попрямував несмілим кроком до печери.

— За чим ти сюди прийшов? — стрінула його гробовим голосом Уляна.

— До вашої милости, тіточко. Воли нам пропали.

— Ну, так і щож?

— Поворожіть, коли ласка ваша! — сказав хлопчина, низенько кланяючись.

— Всі докруги говорять, що як ви поворожите, так і худібка найдеть ся.

— Всі говорять... А тиж сам відкіля?

— З Головчинців.

В печері щось заворушилось; Кармелюк на ліктях приповз до виходу. Ні, Уляна, ні хлопчина не запримітили сього.

— Хтож тебе нараїв іти сюда? — питала дальше Уляна.

— Я був у вашій корчмі; там був лишень якийсь дід; він сказав мені, що не знає де ви, а я так і пішов блукатись лісом і стрінув одного дядька. Він розпитав мене, хто я, відкіля, і показав дорогу.

— А який же він так по собі був?

— А хто його знає, тіточко! Здаєть ся кривий...

— Кри-вий? — в голосі Уляни чути було тривогу. — Ага, таки добре передчувала моя душа... довідавсь, — прошепотіла Уляна, в хвилюваню піднімаючись з місця.

Та хлопчина не розумів ніяк хвилювання чарівниці.

— Змилуйтесь, тіточко, поворожіть! Одним-одно в нас і було, що пара волів, та і ті вигнали лихі люди. Я й грошенят приніс... — хлопчина витягнув із запазухи завязаний платок і витягнув із нього завязаного рубля.

— Ну, ну, йди собі! Ще чого не видумав! Стану я тобі за карбованця ворожити — додала Уляна, щоби лишень від визатись від явившого ся недошмиги прощака.

— Ой, тіточко, давбим і більше, так нічогісько в нас

нема... Цілий достаток — пара тих воликів... Хотів було одержину заставити, — так ніхто не хоче брати... Поворожіть, ради Бога, а я вам мамині чоботи принесу.

— А чому се ти сам прийшов? Не можна було кому старшому? — звернулась нагло до хлопця Уляна, глядаючи йому підозріло у вічі.

— А хтож піде? Ми тільки обидва з братом, мама вмерла.

— Батько?

— Батько вирік ся нас, кинув... — добавив хлопчина тихим заворушеним голосом і поник головою.

— Ой, чи не брешеш ти, хлопче! — сказала Уляна впиваючись допитливим поглядом в лице хлопчини. — Хтож се твій батько?

Хлопчина мовчав, спустивши сумний зір до землі.

— Хто твій батько, питаю? — крикнула грізно Уляна і сильно потрясла хлопчину за плічко.

— Кармелюк... — прошепотів заледви чутко хлопчина.

— Ясю, сину мій! — почув ся з печери сердечний клич, і відтрунувши на бік Уляну, Кармелюк кинув ся до хлопчини і взяв його в свої обійми.

— Дитиночко моя нещаслива... Прости свого батька за все... за все! — промовив він з глухим риданням, вкрияючи личко хлопчини поцілуями.

— Таточку, батьку!! — крикнув Івась обнявши кріпко шию батька.

— Пізнав, сину, не забув?

— Пізнав тату! Так се правда, що ти вернув ся, а ми думали — люди брешуть....

— Вернув ся, синку, із тяжкої неволі вернув ся і не лишу вас тепер ніколи, діточки мої нещасливі!... — і Кармелюк опять став цілувати і пригортати до себе дороге, рідне ество.

Уляна стояла на боці і мовчки всьому приглядалась. Така нежидана проява батьківської любови ошоломила її і пробудила в душі ревне чувство. Вона стояла тут на боці, зівсім чужа тим людям, злученим в одні рідні

обійми і відчувала, що ніколи, навіть в найвеселіших хвилях, не виявляв її Кармелюк стільки бурхливої і зворушливої ніжності, як сьому обідраному хлопчині.

— Ну, а матиж, — вишитував дальше Кармелюк, — не-вжеж?....

— Вмерла.

— Бідна! — вирвалось з глибоким стогоном у Кармелюка. Він отер сльозу і, перехрестившись, прошепотів: »царство їй небесне, вічний їй упокій!«

— Зацарила страшна мовчанка.

Уляна з'укося гляділа на Кармелюка і, не зважаючи на се, що сполука хлопчини принесла їй полекшу, вид горя атамана наче би спричиняв їй особисту обиду. Лихе чувство закипіло в її душі і піднімалось до горла клеточкою лявою.

— Як-же? Коли? — сказав після довгої мовчанки Кармелюк.

Хлопчина почав розказувати про смерть нещасливої Марини, про се, як після заарештованя Кармелюка Янчевський і Пігловський веліли її жорстоко збити і як опісля того мати вже не вставала з ліжка. Як після сього пан забрав їм і коняку і корови, остала лиш пара воликів, — певно про них призабув дозорець. Так тими волами вони й жили, наймались людям... Як опісля ще раз приходив дозорець, хотів було маму бити і гнати її на панщину, а як побачив, що вона вже ледви-ледви дихає, — плюнув і пішов з хати. Так вона все кашляла кривлю, а через пів року і вмерла; благословила їх перед смертю і просила, щоби не забували і за батька »на часточку подати«.

— Голубка моя тихенька... безталанна!... прошепотів з мучливою журбою Кармелюк і з такою силою стиснув пальці, що вони голосно хрущли. — Се я загнав тебе в могилу. я!... А хто винен в сьому? Ох, Господи милосердний! — він закryw лице руками і поник головою.

Івась сумовито глядів на мовчаливе горе батька. Губи його почали дріжати, а очі залялись сльозами. Він все уявляв собі батька нещасливим вигнанцем і ось тепер сей сара-

ка плаче. Плаче за бідною мамою, якої вже нема і яка вже ніколи не вернеть ся.

Сльоза покотилась по замараному личкови хлопця.

— Тату! — сказав він несміло, боязко, дотулюючись шиї Кармелюка.

— Кармелюк здригнув і отер очі рукавом.

— Жалко тобі мене сину? — сказав він незвичайно ніжно, притягаючи до себе хлопця. — Ой, тяжко сину! А може й ліпше, що Господь забрав її до себе. Намучилась тут доволі... — він глибоко зітхнув. — Ну, а як же ви живете?

— Тітка Мотруна перейшла до нас, вона в хаті заходить ся, а я працюю в полі, — добавив не без гордощів Івась.

— Сам господарюєш? Ох, доленько гіренька! Але не буде вже сього більше! Ні! Відпишу я так панам на їх повеліваючих синаях, що і пеклу стане горячо!... Але про се опісля, опісля, — добавив Кармелюк, притискаючи рукою серце. — Ти йшов так здалека... втомив ся, зголоднів, синку мій! — він притягнув опять хлопчину до своєї груди і крикнув, обертаючись: — Уляно, а давай по нам їсти!

То було перше слово, кинене Улянї.

— Ні татунцю, нехай вже ліпше татунцю, нехай вже ліпше тіточка поворожать мені про наші воли.

— Будуть у тебе воли, синку, все буде — і гропі, і одежина, і худібка. Наколи я за всіх свою голову несучу, то по крайній мірі бодай ви нужди не зазнаєте. Давай же їсти, Уляно!

— Попроїсти будемо мати доволі часу, — відказала помурно красавиця, — а ти тепер подумай, що треба відсіля чимскорше втікати.

— Ще чого? Чому? — Кармелюк звернув ся до Уляни, на лиці котрої ясно відбивалась досада.

— Хлопець каже, що йому дорогу показав кривий, значить — Лучка, иншого кривого в нас нема.

— Ну, так і щож з сього?

— Забув ти, чи що про се атамане? — по лиці Уляни

перебігла недобра усмішка. — Чейже про наш сховок знали лишень Андрій і Дмитро, та двох-трьох найвірнійших людей, — значить, що кривий вже дізнав ся!

— Чому ж йому не брехали?

— Не такі люди, щоб вибрехались, та ще й кривцунови: від нього всі добрі люди сторонили.

— Ну, вже йди бо! Давай лінше їсти, хлопя переголодніло.

— Атамане, не жартуй, чей вже се не щобудь, — говорила дальше Уляна із зростаючим ремством. — Чому сей кривий аж тут опинив ся? Чейже він пішов з хлопцями за поживою. Якоїж мари він волочив ся по лісі?

— Та, може бути, вже всі вернулись, бо вже три дні тому як пішли, — відказав певний себе Кармелюк, а може се й зовсім не наш кривий. Поголоска про твої чари далеко розходить ся. Ну, не крач же ти, вороно, а приладь нам ліпше попоїсти; бачиш хлопчина зовсім охляв з голоду.

На послідні слова Уляна навіть уваги не звернула.

Атамане, иншим разом ти не так би метикував, — говорила вона. — Чи ж не ти сам говорив, що треба жити задля нагного діла, а тепер з причини свого сина ти готов когубити і ціле діло і себе! Я кажу, що треба не барячись покидати печеру. Все тут, чуєш, — підчеркнула вона, кидаючи недобрий погляд на хлопчину, — все тут неладно...

— Батьку, прошепотів Івасько, пригортаючись до батька і боязко глядячи на Уляну, — не голи мене... Я нічого...

— Не бій ся, сину, — заспокоїв його Кармелюк ласкаво обнявши хлопчину рукою і, звернувшись до Уляни, сказав грізно: Я ще тут атаманом і бабських теревенів слухати не стану. Давай по нам їсти і поклич вартових.

Уляна спалахкотіла.

— Там сало і хліб в куті, — проворкотіла вона, не оглядаючись і попрямувала в ліс.

Кармелюк посадив біля себе Іваська, добув всю провізію, яка лишень була в печері і прийняв ся кормити сина. Хлопчина оживив ся і став сміливіший, — страшна ворож-

ка вже не знеосмілювала його. Сю іділлю скаламутив поворот Уляни. За нею йшли Андрій і Явтух.

— А що, хлопці, все добре? — стрівив їх Кармелюк.

— Слава Богу, батьку, — відказали разом прийшовші.

— А Дмитро з ватагою ще не вернув?

— Ні, батьку.

— А як ви про се знаєте?

— Та ось недавно прибігав з коршми дід і казав, що ще нікого з наших нема.

— А більше він нічого не говорив?

— Казав, що приїхали пани до коршми.

— Пани? Якіж?

— Якісь нетутешні... Всі молоді і приїхали повозом, а не верхами.

— Так, так і сказав, — четверо, не більше, а з ними і пані якась...

— А що, бачиш? — крикнула Уляна і очі в неї засвітились. Хлопець казав, що в корчмі не було нікого, а виявляєть ся, що там сидять пани. Ей, Іване, бережись!

— Нічого мені берегти ся, — відказав різко Кармелюк.

— Мій син не зрадник і не шпігун панський, так ти се й затам собі. Остаточо що нам до тих панів з панією?

— А чогож вони аж сюди трудились?

— Очевидячки, щоб коний підкормити, — якісь чи не піколярі. Вже наколиб вони і знали що се за гніздо, так не звернули би прямо в корчму. А щоби тебе зовсім успокоїти, пішлемо Явтуха і Андрія перевідати, що се за пани, скільки їх і по що вони сюди трудились.

— Ради Бога, не роби сього атамане! — крикнула з неуданим страхом Уляна. — Ти порозсилав усіх хлопців — кого за ділом, — а кого і так... А тепер хочеш ще вислати і сих двох? Прошу тебе втікаймо відсіля.

— Куди? В корчму?

— Ні, в ліс.

А в лісі який захист? І від кого? Що се тебе так наполохало чотирьох панків? Я їх сам на себе беру.

— Ні, батьку атаманиха правду каже, — примітав Ан-

дрій, — тут щось не чисте. З якої причини пішов кривий, а не йшов ані до нас, ані до корчми?

— Та він може й глядів за вами по лісі. Ось напав на вас страх, всміхнув ся Кармелюк. — Ну, щоби заспокоїти всіх біжить в корчму.

— Батьку, дозвожь мені лишитись тутечки. Явтух справить ся і сам, сказав рішучо Андрій.

— Оставай ся, коли охота.

— Значить, не будеш втікати звідсіль? — запитала ще раз Уляна.

— Нема чого...

— Давно застукали в лісі?! —

— Се не кругляк, тут ліса не обійдеш.

— Бо й не треба. Вистане лишень загородити нам вихід із печери.

— І як же, після тебе, Ляхи з неба падати муть?

Уляна ще раз старалась переконати Кармелюка о доконечній потребі втікати чимскорше звідсіль, але йому до сього ступня не хотілось розставитись з дорогим синком і переривати щасливої хвилі, так що він рішучо не хотів розуміти всіх, наводжуваних Уляною рацій.

— Всіх нас хочеш погубити задля дурного хлопчиська, — крикнула вкінці гнівно атаманиха.

— Я не держу нікого! Йди, куди хочеш! — гримнув гнівно Кармелюк.

— Ні, я не піду! Наколи ти загубив розум і сам пхаєш ся ворогови в пащеку, я стану на чатах, щоби вороги не захспили нас бодай сплячими, — крикнула Уляна і вхопивши оружь, метнулась за Андрієм.

На хвилинку в душі Кармелюка заворушилась свідомість, що Уляна може бути і в праві, що не перешкаджувало би, будь ласка, бути більше осторожним; але втіха із стрічи зі сином була так велика, що від разу проковтнула єї трівожні думки тим більше, що видимої небезпеки ще не було.

Він прийняв ся опять кормити сина, то розпитуючи його про минуше жите, про маленького брата, про смерть ма-

тери, то знов голублячи хлопчину з незвичайною ніжністю і любовю.

Присутність сина перенесла його в давні, дорогі хвилини його життя, коли то в нього був ще свій власний, теплий куточок, любляча жінка, дід, дорогі діточки... коли то він ще не був тровленим вовком а жив хазяїном і батьком сім'ї. І Кармелюк забув про все окружене, він лишень голубив і пригортав до себе свого сина і відчував, що у нього є рідня, дорогі єства, які приковують його до своєї землі. Щасливі хвили летіли.

В тім нагло випустив Кармелюк Іваська із своїх обіймів, зірвав ся на рівні ноги і вхопив оружжя. Від сторони ліса, де були пішли Уляна і Андрій, почув ся грімкий хрупіт ломлених галузій, а через хвилю на поляну вискочила Уляна, а за нею Андрій.

Лице Уляни було бліде, очі горіли...

— Не слухав мене, — крикнула вона, — тепер погibli: Янчевський з панами окружає нас!

— За мною, сюди! — крикнув Кармелюк і вхопивши Іваська за руку, вибіг з печери і кинув ся до вузьких, ледви замітних східців, які були висічені в даміню і вели на другий бік яру.

— Пусти мене вперед, батьку, — спротивив ся Андрій і став входити у верх, але заледви лишень його голова показалась з яруги, як він стрімголов метнув ся назад і своїм швидким рухом о мало що не скинув в глибину ідучих за ним Кармелюка з Іваськом і Уляну.

— Назад! Окружили... Ділять ся...

Слідком за тими уриваними словами озвався сумістний стріл з кількох дружин. Кулі полетіли понад головами, не зачепивши нікого. В одну мить всі збігли на дно яру.

— Віжім, крикнула Уляна, — дном яруги! стрібуємо прірватися!

Було се нерозумне предкладання, але одиноке ще можливе, хотяй на верхи по обох сторонах яру, стояли вже Ля-

хи, но вузенька ущелина була ще вільна і можна було надіятись при незвичайній швидкості і зручності встерегтись від куль і при наступаючій темряві проховзнутись в глибину ліса. Але на се могли відважитись лише дуже досвідні і очайдушні люди.

Іваська не можна було ніяк причисляти до гуртка тих людей.

Кармелюк глипнув поверховно на сина, який держав ся його руки, і серце у нього стиснулось від невисказаного болю; не вжеж ся дорога дитина, тільки що найдена, має загинути так у нього на очах?

Уляна зрозуміла погляд Кармелюка.

— Годі, щоби з причини одного погібало троє, — сказала вона хриплим голосом. — Останеть ся тут, то й так згине.

— Держи ся, Івасю, мене за шию, — глипнув бистро Кармелюк; вхопив сина за ліву руку, а правою вихопив ізза пояса пістолю.

— Спам'ятай ся, що ти задумав! — Уляна вхопила Кармелюка за руку. — І сам згинеш і його не спасеш!

— Біжим! — відтяв її Кармелюк, а в звуці, яким він висказав те слово, почувалась незломна постанова. — На право, в ростіч, за мною!..

Але в сій хвилі з правої і лівої сторони із дна ущелини, почулось голосне перекликування, а з верху з обох сторін яру, зідкликнулось багато голосів, між котрими чутке вухо Кармелюка відразу пізнало гучний голос Янчевського.

Лице атамана поблідло від злоби.

— Пізно, прошепотів він, спускаючи сина з рук. — обійшов, собака, в друге!

— Щож робити? Куди втікати? Чейже він нас виловить і позадавляє живцем! — Крикнула із страху Уляна.

— Живими? ! Нізащо! Доки ніж в мене стремить за поясом, чортяка не спіймає Кармелюка живцем! Але, Кармелюк стиснув руку сина, — на се ще буде час. А тепер, наколи він нас окружив, так нехайже стрібує взяти приступом. Завалюйте, братіки печеру камінюками! Уляно, черпай воду!

Припасів всяких, у нас доволі! Вони нас визволять.

Тих кілька слів, висказаних певним, приказуючим голосом атамана, відразу привернули у всіх певність і енергію.

— Я не боюсь, батьку, я буду стріляти враз з тобою, — сказав Івась, стискаючи батька за руку.

— І нікого, і нічого нам боятись, сину! — очі Кармелюка блиснули свідомою відвагою. — За роботу, дітеньки, жваво!...

В одну мить, довкруги печери закипіла лихоманська, горячкова робота.

Певність атамана перебігла електричною струєю по нервах окруженчих. Здавалось, що сила їх і зручність подвоїлись. Кармелюк з Андрієм і Івасем взялись носити великі камінюки, порозкидувані довкруги печери і завалювати ними вузкий вхід до печери, а Уляна захопивши відро, бігцем метнулась до потічка. Через десять хвиль вузкий вхід до печери вже до половини був завалений камінними брилами, а всі находячі ся в печері посудини наповнені водою. Вже спішачі Ляхи з'явилися були в глибині ущелини, коли Уляна в останнє перескочила з відром води в печеру.

Кармелюк оглянув ся довкруги. Печера творила собою догідну твердиню. Одинока, можлива до нападу точка — вхід до ньої, був до половини завалений камінюками, зверху над входом спускалась у виді остріпка великанська, камяна брила, під якою і протяглась печера. Сама печера могла свобідно помістити в собі чоловіка з п'ятнайцять.

З причини навислої камяної брили вхід до печери був низький і вузкий; внутріж вона відразу розширялась і була на стільки висока, що Кармелюк міг в ній стояти у весь свій зріст, випрямившись. Укріплене, устроєне на прихашці Кармелюком, давало обляженим більшу перевагу ніж облягаючим. Між навислою скалою а купою навалених камінюк, лишалось не більше чим шів аршина (ліктя) свобідного простору. Таким чином обляжені могли цілити ся ко ворогів, остаючи самі за певною захороною. Припасів боєвих, поживи і напоїв було в печері доволі і обляжені могли видержати

облогу протягом цілого життя, наколи лишень... Кармелюк почув як голодна гадюка поповзла довкруги його груди і звилась клубком коло серця, — наколи лишень Янчевський не придумав якої небудь диявольської штуки.

Послідною гадкою він не поділився з товаришами, щоби не уймати їм певности й надії.

— Набивайте рушниці і пістолі! — скомандував він бодрим і веселим тоном. — Пересидимо тут і цілий тиждень, а через день, найбільше через два, вернеться Дмитро з хлопцями. Ото, братіки, провчимо панків!

Всі прийнялися набивати находячіся в печері рушниці і пістолі. Через десять хвиль рушниці рже були готові до вистрілу й приставлені до камяної огорожі.

— Батьку, а Ляхів кілько зібралось! — шепнув з тихавсь, виглянувши поза камяну огорожу.

Нічого, синку, нічого! Нехай лишень підійдуть ближше. Частування вистане в нас для всіх. А як вдарить на них з позаду ще й Дмитро з вірлятами, ото-то натішимось! — Кармелюк мелькнув очима і затер руки. Лишень цур, панове, набоїв марно не марнувати. Бити певняком! Ти, синку, стань собі біля мене, ось так...

— Я, батьку вмю стріляти! — сказав гордо Івасько.

— Вмієш?! Ось і молодець, козарлюга. Глядиж ціляй влучно. — Стріляй на команду, влучати в ноги! Тобі, Уляно, з Іваськом по дві рушниці, а нам по три. Так і за роботу, панове! Голов понад каміне не підносити. Спокійно!

Всі заняли свої місця і припали біля камяної стіни. Десять рушничих дул виставилось із печери і навернулось на панів, які гуртом збилися на протилежній стороні ущелини. Їх було душ двацять, а багато ще спускалось із другого проваля. Все панки, а в причинку ще й зелені — пропшиів Кармелюк, приглядаючись крізь скалубину панам. — Ех, задав би я вам бобу, коли би так у мене було ще бодай пять вірлів у гнізді! — Ну, але й так потанцюєте ви тут доброго краков'яка!

Нагло його лице спалахкотіло, рука корчево стиснула курок.

— Янчевський там! — крикнула Уляна.

— Бачу, бачу, — відказав уриваним голосом Кармелюк і, зігнувшись притис лице до прикладу (кольби). — **Ех**, не донесе, шельма! — вирвалось у нього з досадою. Ну, все одно!

Над входом печери зніс ся синявий димок, грянув вистріл і заторохкотів між горами. В туж мить роздались посеред облягаючих грімки, трівожні крики.

— Не вгадав! Згорував! — крикнув Кармелюк, коли дим розійшов ся і зі скаженою силою гошнув рушницею об землю.

І дійсно, куля Кармелюка лишень пробила шапку Янчевського, не спричинувши йому самому жадної шкоди. Янчевський стояв в середині свого відділу і держав в руці перестрілену шапку.

— Так ти ще, »подле бидло« і зуби скалиш?! — крикнув він звертаючись до печери і потясаючи перестріленою шапкою, — і в тійже хвилині підійшов до найблизшого дерева. — А ну-ко, панове, сипніть їм залізного порошку!

Стоячі на переді вклякнули, знялась смуга синього диму, заторохкотіли вистріли.

Але панські вистріли не спричинили ніякої шкоди обляженим: більша частина куль, не долетівши до печери, зрила землю, иншіж відбились від камяної брили, прикриваючої вхід.

— Ей, ви, дурні, — крикнув грімко Андрій, — лишень очі запорошили! — А ну-ко, братчики, здійmemo з них шапки, нехай поклонять ся низенько панови атаманови!

Кармелюк дав знак. Проніс ся сухий тріск, і грянуло відразу чотири вистріли, зи ними ще чотири, опісляж, ще два... Крики, стогони і проклони роздались на протилежній стороні.

— Шість штук впало, батьку, — крикнув голосно Андрій.

— І мій перевернув ся! Влучила прямо в серце! А ну-ко, ще по одному! — Уляна зірвалась на ноги. Лице у ньої палажкотіло, очі горіли, рухи були швидкі, рвучкі. Забуваючи

небезпеку, вона прийнялась набивати рушницю стоячи.

— Уляно присядь! Стрільати разом — скомандував Кармелюк, але в сій хвилині на протилежній стороні гукнув вистріл і куля з острим свистом влетіла в печеру.

Уляна заточилась.

— Що, ранена?! — крикнули разом Кармелюк і Андрій.

— Марниця! — відказала Уляна, стискаючи зуби, — дрягнуло в ліве плічко. — А ось же тобі, собако! — крикнула вона, приклякаючи на одно коліно і, прицілившись, спустила курок.

Роздав ся страшний крик.

— Відімстила!! Відімстила!! — закричала в якімсь скаженім оп'янію Уляна і деколи зашлескала в долоні.

Дійсно молодий двірський козак, поціливши її в плічко, тепер голосно крикучи, качав ся по землі, держачись руками за живіт.

— Га! вертиш ся наче муха в окропі! — сказала крізь зуби несамовито Уляна.

— Уляно, зважай на команду! — крикнув на ню грізно Кармелюк. — Лягай!

Всі припали до землі і то саме в пору, бо в тій же хвилині роздавсь спільний вистріл, який сбсипав кулями кам'яне склепінне печери, але оп'ять не спричинив обляженим шкоди.

— А ну-ко тепер, разом, дітоньки! — крикнув одушевлено Кармелюк. — Стрільай!

— Грянули вистріли. Тим разом вистріли обляжених не були вже так влучні, як першим разом: правдива п'ятьма перепиняла доброму прицілюваню ся, а і Ляхи відступили ся трохи подальше. А всеж таки два чоловіки впало мертвими.

Деять трупів спричинили видимий острах і суматоху між молодими панамі і двірськими слугами, які творили відділ Янчевського.

— Піддавай ся чортяко! Піддавай ся нечаяно! — заревів Янчевський. — А ні так закатую без всякого суду і тебе і твоїх пшибеників!

— Берись, собако! — крикнув у відповідь зі скаженою

злобою Кармелюк. — Чого відступаєш назад? Лячно підійти?

— Собако, розпеченим зелізом заткаю я тобі горло! Панове, за мною! — крикнув в гнівній безтямі Янчевський і, вимахуючи рушницею, кинув ся вперед.

За ним слідком пішли пани, але не всі. Більша частина лишилась на місці. Опять затарахкотіли вистріли і прогрімлі далеким відгомоном по дні яруги. Кілька куль увірвалось і в печеру.

Між нападаючими почувлись голосні одобряючі крики. Але кулі перелетівши понад головами обляжених, зарились в землю. Обляжені не відповіли на вистріли.

— А що, не подобалось? — закричав скажено Янчевський. — За мною панове, вперед! Їх там лишень четверо! Приступом! Ми їх голими руками візьмемо!

Підбадьорені певною побідою, інші »рицеже« прилучились до Янчевського і увесь відділ з голосними криками напав на печеру.

Сього лишень і треба було Кармелюкови. З палаючими поглядами і завмираючими серцями дожидали обляжені приближення смертельного ворога. І як лишень Ляхи наблизились на шістьдесять кроків, над входом до печери звніс ся димок, роздав ся спільний гук, грянуло чотири вистріли, а вслід за ними других чотири.

Із сторони панів трое чоловіка впало мертвими, а двоє втікло назад. З голосними криками всі кинулись в розтіч.

— Зупиніть ся! — Заревів Янчевський, намагаючись припинити втікаючих. — Не давайте йому доволі часу на набите рушниця! Одна секунда і діяволу будуть в наших руках! За мною в перед!

На миг ока його стать ясно вирізалась в западаючих сумерках. Тою секундою і похіснував ся Кармелюк.

— Ціль ся! — шепнув він Андрієви і, припавши до рушниця, навів дуло на Янчевського.

Але сей його рух застрічено; в туж мить хтось кріпко

потягнув Янчевського за руку. Дві кулі свиснули у воздуху, але Янчевський вже успів відскочити і відвернутись.

Андрій промахнувся, але куля Кармелюка все таки долетіла і впила в ногу Янчевського. Демостен заточився, товариші підхопили його під опашки і понесли в глибину яру.

— Вціпнув, батьку здорово! — крикнув Андрій і Ульяна, втіпно затираючи руки.

— Пся креф! Ти мені заплатиш за се! — прохрепів Демостен звертаючись до печери і махаючи в безсильній скаженні кулаками.

— Заплатив би, пане, ліпше! — відказав з глумливим усміхом Кармелюк. — Колиб так я міг, влучив би тобі в саміський лоб.

— А ось же я тобі посвічу! — заревів безтямки, в лютім гніві, Янчевський. — Гей, вогню сюди і хворосту! Я їх всіх як вовків передушу димом.

Кармелюк поблід... »Ага! догадав ся, сатана!« — шепнув він до себе, але перемигнувши своє хвилювання, звернувся до товаришів повний спокою і холодної відваги.

По гробовій мовчанці, яка зацарила в печері, можна було пізнати, яке вражінє на обляжених вчинили слова Янчевського. Лиця їх, вкриті порохом димом і що раз го більшою пільмою сумерків, були мертвецько-бліді, помучені і нерухомі.

— Чого замовкли, братіки? — Заговорив швидко Кармелюк. Чи може злякались панської похвалки?

— Ні, батьку, чогож і боятись? — відказав понуро Андрій. — як вмирати, так і вмирати.

— Ти ліпше впусти нас на ляхів, Іване. — сказала перериваним шепотом Ульяна, — ух, бодай натішимось перед смертю.

— А хто вам що говорить про смерть? Вспіємо вмерти ще й иншим разом, а тепер ще втрєм чортовим панам носа! Нехай підходять підкладати вогонь, — просимо дуже... погостимо на славу! Ще не одну купу сього падла звалимо, ворунам на снідання!

Бадьорні слова атамана, а головно веселий, енергічний тон, яким вони були висказані, відразу підніс духа у обляжених.

— Так се й правда, батьку, — крикнув Андрій — по-світять чортові сини, так і виднійше буде стріляти!

— А тож! Набивайтеж чим скорше всі рушниці і пістолі. А ти не боїш ся, синку?

— Ні, батьку, — і хлопчина подавляючи дроз, притулив ся до віття.

Пригода з Демостеном остаточно відняла у всіх охоту брати печеру приступом. тому його предкладання стрічени-но було панамі з гучною вселістю. Се заносило правдивими ловами. Викурювати з ями лиса, та ще якого!

Прислуга метнулась сейчас же по лісі збирати хворост, а пани стовпились біля Янчевського. Рана його не була небезпечна. Куля перейшла крізь м'яккі части, не нарушуючи кости; а все таки ся рана позбавила Янчевського можности ворушитись, що надавало на нього скажену лють.

— Зносіть більше хворосту, сирого листя, та звивайтесь швидше! Підле хамство! — крикнув він скажено. — Наколиб так були всі враз ринули за мною, вже би шельма баламкав над моєю головою. А їх же тм лишень четверо, всього на всього четверо!!

— Але вони стріляють, наче чорти, — сказав молодий Пігловський, — протягом десяти мінут положили десять чоловіків.

— Се тому, що полишаєте їм час до стрілів, — мелькнув очима Янчевський, — а наколиб всі ринули відразу, то в одній хвилі зім'яли би сю купку бидла. У сто тисяч гро-мів! Але тепер вже пізно! Лишаєть ся лишень видушити їх там.

— Се буде й найліпше! — підхопили докруги оживлені пани.

— І найбезпечнійше!

Янчевський звернув до своїх панків своє, гнівом палахкотяче лице і грізним голосом закрячав до слуг:

— Ну, і чогож поставали? Тащи, навалюй, підпалюй.

В одній мінуті слуги зібрали таку скількість хворосту, якої доволі вистало би, щоби підпалити ціле місто, — але підійти до печери не рішив ся ніхто.

— Панове! Невжеж ніхто з вас не дасть приміру сьому трусливому хлопству? — звернув ся Янчевський до окружаючих його панків.

— За мною, панове, вперед! — крикнув молодий Пігловський, спускаючись з пригірка. За ним з голосними криками послідувало й останнє панство.

Підбадьорені присутністю своїх панів, слуги підхопили вязки хворосту і рушили вперед.

IV.

В печері було тихо і темно. Полусвіт, перетискаючий ся кризь вузький отвір, слабо освічував бліді лица, завмерлі в дождиданю ворога.

Обережно наблизились панські слуги на приличну віддаль і взялись приготовляти костер.

Кармелюк окинув бистрим поглядом свій відділ і припинув його на Улянї. На блідому її лиці горіли очі наче чорні вуглики, із напів відхилених, спечених губ виривавсь перериваний віддих, по тілі перебігала нервова дрож. Дика втіха розлилась по всіх її чертах. Борба одушевляла і осатанювала її. Було щось прегарного і страшного заразом у тій жінчині, опяненій видом крови.

Сумерк спускав ся щораз нижше і густів — у щелині, але чотири парі очий голками впялились у шевеливши ся біля костра статі.

— Стріляй! скомандував Кармелюк.

Загрюкотіло чотири вистріли, а голосний відгомін полинув гень, далеко, сподом яру. За першим вистрілом слідував другий. Двоє людей з облоги внало, інші з голосним криком кинулись на втікача.

— Чогож втікаете? Чому не запалюєте вогню? А,

чортові діти! Діявольське насінє! Припекло пальці? Припече вас ще не так!... — закричала несамовито Уляна, схоплюючись з місця.

Андрій і Кармелюк підхопили її крик.

Несамовита радість обляжених розлютила облягаючих. Ляхи, під проводом Пігловського, опять ринули, збитою вже лавою опять к' печері. Але ще й сим разом вдалось обляженим не допустити їх поближе. Почалась корчева боротьба. Завдяки сему, що в печері було значне число набитих рушниць і пістоль, Кармелюк з товаришами були в спроможі зашнурувати облягаючих градом куль.

— Набивай рушниці, пістолі! Стріляй! — викрикував від часу до часу Кармелюк.

Вистріли без перерви греміли з печери, але тепер вже кулі обляжених не наносили правдивої шкоди облягаючим. Ніч залягла цілий яр і заповнила його густою мракою. Завважали се нападаючі і відразу підбадьорились.

Появились запалені смолоскини, запалахкотіли костри; але позаяк вони находились доволі далеко від печери, то дим ще не доходив до печери, а піднімав ся прямо в гору.

— Підсувай ближше, підходи з ліва, з права! — кричав нетямлячись Янчевський.

Двох гайдуків метнулись в ліс і, вирубавши велитенні гиляки, у виді вилок, почали ними підсувати палахкотячі костри до печери. Густий дим зовсім закрит їх постаті. Їх заходи подобались иншим і небавком із всіх сторін до печери почав наближатись ланцюх палахкотячих кострів.

Обляжені зі скаженою швидкістю почали набивати рушниці.

— Не вдасть ся вам, діяволи! Не вдасть ся — чортячі сини! — ревіла Уляна наче осатаніла відьма, хватаючи рушницю за рушницею.

— Стріляй, стріляй! — кричв хрипко Кармелюк.

Вистріли не умовкали, але більша часть куль безцільно перерізувала воздух; а вогняний ланцюх чимраз тіснійше і тіснійше стискав ся і наближав ся до отвори печери.

Остаточно він же замкнув ся на віддаль півтора аршина (аршин — лікоть, 71 сантиметер). Горяч бухнула прямо в лице обляженим, які не покидали рушниць.

— Заливай! — скомандував Кармелюк.

Уляна і Андрій вхопили недалеко стоячі відра і, замахнувшись, виляли з них воду на вогонь. Близша часть палахкотячого костра зашипіла і погасла. Стови горячої білої пари знялись у воздух.

Але се була лишень хвилева проволока.

Ще і ще раз вдалось обляженим виляти воду і погасити близші части костра. Але ось з поза вогнів піднялась велика купа хворосту і свіжих гіляк з листем і грянула майже у подішви печери.

— Скільки води лишилось? — спитав уривисто Кармелюк.

— Два гладушки, — відказала Уляна.

— Доволі! — сказав глухо Кармелюк, — більше не вилівати.

Всі замовкли і опустили рушниці.

Вогняні язики стали скакати і ховзатись по хворості.

Сови їдкоого, чорного диму навис над костром і поволеньки поповз в печеру.

Всі мимоволі прижмурили очі. Івась закашляв ся.

З надвору доніс ся голосний сміх облягаючих і гучний крик Янчевського.

— А що, закурили, козаченьки, люльки?!

Розстелившись під склепінням печери, дим став поволеньки опускаться в низ, обгоргаючи сірим покривалом обляжених.

Невиносима різачка почувалась в очах. Сльози мимоволі виступили з них. В горлі заперло... задавило в груди.

Уляна мимоволі обринулась в зад, стараючись захопити струю свіжого воздуха. У висках її і ухах зашуміло, забубоїло, голова закрутилась... невиносима нудота піднялась до самого горла... Зелені і червоні круги поплили перед очима.

А тимчасом вогонь розгорів на добре, полумя обхоплю-

вало що раз то свіжі галузки, а рівночасно і дим став щораз більше їдким і густішим. Ось полумя знялось понад вершок костра і чорні клуби диму масою почали нестись в печеру.

— Не можу, не можу! — крикнула з жаху Уляна, схоплюючись з місця.

— Несіть рупниці, зоду! За мною! — крикнув Кармелюк і, вхопивши за руку Івася, напوماцки попрямував в глибину печери.

За ним слідком пішла Уляна і Андрій.

У віддаленю кількох кроків від входу печера творила доволі широке заокруглене; там Кармелюк завсїгди ховав свої гроші, оружїє і інші припаси. Тепер туди він повів своїх товаришів.

Він не помиляв ся в рахубі. Заокруглене се було відділе не від печеру вузьким, скленленим отвором і дим там ще не дійшов.

Уляна глибоко відітхнула і впала на землю.

— Хто впав? — спитав Кармелюк.

— Атаманша, — відказав Андрій.

— Засвіти скалку!... Ти чуєш мене, Уляно? — Кармелюк намацав в темноті глечик з водою і скропив нею голову Улянї.

— Чую, — сказала глухо Уляна. — Ох, душно... Голова крутить ся... Серце завмирає!...

— Потерти, зараз буде легче! — підбадьорював її Кармелюк.

— Андрій викресав вогню, виглядїв скалку, запалив її і встромив в стїну.

Червоне світло освітило низьке підземельє, в якому накидані були в непорядку купи одежі і оружя, мішки з хлїбом і иншими припасами, фляшки з вином, торбини з грїшми.

Кармелюк підніс Улянуну, ще раз змочив її голову вляв кілька ковтків води в уста і посадив в глибині печери, притулївши до землі.

Уляна тяжко віддихала. Воздух тут був ще доволі чи-

стий, хотий з далеко доносив ся запах згарища, але дим сюди не проникав; одначе без всякого сумніву треба було надіятись, що за якої чверть години, що найбільше двацять мінут, дим заповнить і се пристановище спровола і видусить своєю страшною опоною всїх людей, які тут бажали найти захист.

— Іване, — сказала хрипливо Уляна, — випусти... ліпше відразу смерть.

— Кудиж? Довкруги вогонь.

— Так убий сам...

— Стривай ще... вспіємо ще вмерти, живими не віддамо ся в руки. Івасю, сину мій, не бій ся нікого! — Кармелюк горячо пригорнув до себе дріжачого хлопчину.

Всї понуро замовкли.

Червоняве світло лучини освітлювало чотири людські статі, які, притиснувшись кріпко одно до другого в глибині печери, впялили очі в клуби диму, перевалючого ся в переході. Час тягнув ся томлячо довго і звільна. Ніхто не каламутило мертвої підземної тишини... Кождий із засуджених на страшну смерть, чув тяжкі удари власного серця.

Та ось дві тоненькі струї диму відлучились від головної маси, несміло поповзли в печеру і понеслись поїд її склепінням, розтягаючись, розширяючись і заволікаючи його тоненькою, сивою плахтою. За ними приплили ще дві філі і через хвилину під низьким клепінням підземеля вже склублилась тяжка, сїра скатертина.

Світло лучини померкло і замерехтіло розпливаючим ся пятном в гойдаючій ся масі буро-сірого туману.

— Повзе! Повзе вже й сюди! — закричала наче божевільна Уляна, схоплюючись з місця.

Всї встали і відчули біля себе холодний подув смерті.

— Дусить, давить! — кричала дальше Уляна, зриваючи із себе очіпок і корсет. — Убий! Убий відразу!

— Уляно, стривай, лягай на землю. Дим клубами веть ся горою, а долом воздух ще чистий! — намагав ся було піддержати її Кармелюк.

— Але Уляна вже зовсім утратила можливість розуміти людські слова. Очі її розширились, зіниці витягнулись, наче у скаженої кітки. Жах перемінив ціле її лице і відняв у нього людський вид.

— Не можу, не хочу дождити смерти!! — кричала вона несамовито розриваючи ковнір сорочки. — Убийте відразу! Ох, повзе сюди! Він задусить нас... Ай! — заверещала вона нелюдським голосом і, закривши лице руками, впила пальцями у волосся.

Кармелюк на силу положив її на землю. Уляна заголомшила судорожним риданням. Всі понахилились.

Тимчасом дим справді виповнював собою тісне підземелля.

Страшна його скиба вже висіла на аршин понад землею... Кармелюк почув, що починає дусити ся...

— Щож, прощайтесь, батьку! — сказав тихо Андрій, піднімаючись з місця.

— Що? Смерть? Я не хочу вмирати! — закричала Уляна. — Спасіть! Поможіть! Пустіть мене!... Він давить нас!

Ні, ні, тіточко, — сказав раптом Івась, торкаючи в пліч ко Улянну, — його тягне далше... туди.

— Що ти говориш? — крикнув Кармелюк, стискаючи болючо руку хлопчини.

— Я кажу, батьку, що дим тягне ось туди! — Івась махнув вперед рукою.

Очі Кармелюка спалахкотіли шаленою радістю.

— Други! — крикнув він не своїм голосом, — Івась правду каже: дим тягне вперед; значить ся отже, що там є вихід.

Здагад Кармелюка мав повну підставу: Наколиб дим не мав якого небудь виходу з печери, то до того часу він був би вже собою виповнив печеру і видусив би їх всіх своїм страшним покривалом; тимчасом при темному світлі лучини легко можна було переконатись, що головна маса диму плила в глибину земного проходу; сюди-ж в сю печеру заходили лишень віддільні пасма відділяючі ся від головної струї.

Дим тягнуло, втім не було й сумніву. Значить ся вихід був.

Але що се був за вихід?

Чи була се вузька щілина в камені, чи отвір доволі так за великий, щоби крізь нього міг перетиснутись і чоловік? І остаточно кудиж виходив сей отвір? Сього Кармелюк зляк не міг вгадати. Він ніколи не досліджував печери і зі всім не знав, як далеко вона тягнеть ся, чи може кінчить ся тутечки в кількох кроках від нього.

Але чи с'як, чи так, на всякий случай се неожидане відкрите давало надію на ратунок. Наче слабкий відблеск далекої морської ліхтарні перед потопаючим кораблем, замерехтіла надія перед увязненими. Всі підбадьорились. Навіть Уляна перестала кричати і впялила в лице Кармелюка погляд, повний несамовитости і бажання на ратунок.

— Запалюйте лучину! Забирайте пістолі, ножі! — командовав Кармелюк. — Андрію, бери воду й лучину про запас.

В одній хвилі його приказ виповнено.

Всі уоружились і взяли довгі запальні щіпки.

— За мною! — сказав уривочно Кармелюк і, піднявши над головою горючу щіпку, сміло увійшов в наповнений димом прохід.

За ним слідком потюнали й оставші.

Г'ям'яно замелькали червоні вогники в густому, с'рому димовп. поволеньки хитаючому ся у вузкому, підземному просторі.

Їдкий дим відразу здавив всім горло, віддих заперло.

— Не віддихаючи устами, нагинати ся до долу! — сказав доривочно Кармелюк. — Андрію, держи Уляну!

Сам він взяв за руку Ів'ся і рушив вперед.

Земний хідник піднимав ся круто в гору; він був достачно широкій так,, що двоє людей могло зівсім вигідно йти поруч себе.

В кількох місцях Кармелюк навіть намацав був останки деревляних підпірок. Було се доказом, що так сама печера

як і її продовжене були витвором людських рук, в наслідок чого можна було догадуватись, що і вихід для диму не був przypadковою розколиною в камені. Але чим дальше піднімались сараки, тим вузшим ставав ся прохід; здавалось, що земля з верху просунулась і загатила перехід.

»А що, наколи дальше він зівсім завалив ся, і творить собою вузеньку нору, приступну лишень для диких звірят?«

Ся гадка здавила серце Кармелюка ледяною обручкою. Порпатись, копати в тій масі диму не було можливо! І так вже з кожним кроком віддих ставав що раз труднійший, — а серце товклось з такою пивидкістю, що здавалось, ще один удар, а воно розірветь ся в груди. Невиносимо бубоніло у висках.

Настрій душевний піддержував ще нещасних, але вже не був в силі боротись з явними приступами задухи.

— Не можу! — прохрипіла Уляна, падаючи на землю. — Ідіть самі, кінець...

— Облий її голову! Візьми на руки! — крикнув Кармелюк до Андрія і сам заточив ся.

»Щож се? Не вжеж прийдець ся тут вмерти і дозволити зненавидженому ворогови відсвяткувати побіду?« — мелькнуло у нього із студеним жахом в голові...

Він зібрав всі сили і рушив вперед.

Але, увійшовши кілька кроків, Кармелюк мусів опять задержатись і припертись до холодної стіни.

Отвір все звужував ся, а дим збирав ся в ньому густою, чорною масою. Не було чим віддихати.

— Дусить... ,батьку... дусить, — дав ся чути у відповідь хрипливий, придавлений голос хлопчини.

З розпукою ринув Кармелюк вперед, але голова у нього завертілась, земля утікла з під ніг... перед очима замелька-

— Сину! — прошепотів Кармелюк, судорожно стискаючи руку Івася.

Він широко отворив уста, стараючись захопити бодай дрібку воздуха, — воздуха не було...

Коли Кармелюк отворив очі, то побачив, що Андрій

обливає його голову водою і намагається влити в його горло ковток горівки.

Першим, що попало йому на очі, було се, що застромлена в стіну лучина горіла ясніше і що стояча перед ним стать Андрія не була вже з димі а визначалась досить виразно.

Він зітхнув і груди його виповнилися воздухом, пересиченим димом і чадом, але все таки воздухом.

— Що сталося? — сказав він на силу. — Уляна, Івась?

— Живі! Скорше, батьку, вперед; або вітер на бік роззіяв дим, або Ляхи гасять костер, щоби винести нас з ями.

Кармелюк в одій хвилі прочунав ся.

Уляна лежала ще з примкненими очима, але Івась вже сидів, притулившись до стіни, і безтямно глядів перед себе.

— Давай, синку, руку! Скорше за мною! Бог помагає нам! — сказав горячо Кармелюк і, взявши хлопчину за руку, рішучо рушив вперед.

Андрій підніс Уляну і пішов слідом атамана. Але з кожним кроком рухи їх савали щораз труднішими; в деяких місцях Кармелюкови приходилось навіть повзти на вколішки. Земля звисала із стелі, в якій сям то там стреміли корені дерев. Лячно було сказати слога. Здавалось — один необачний рух — і тяжі відломи землі відірвуть ся і прилавлять їх своїм тягарем. Уже на саму згадку про се, яка страшна маса землі висить над головою, мимоволі стискалось серце і холодна дрож проникала ціле тіло.

Але бідняги передирались вперед в повній вірі на своє спасенє. Андрій тяжко віддихав, але слідком ступав за атаманом. Треба було вихіснувати кожду хвилиночку-секунду, поки ще можливо було сунутись, а секунд лишалось вже дуже мало.

Дай мені Уляну, — сказав Кармелюк, — ти втомив ся.

— Ні, батьку, — відказав коротко Андрій: — йди сам, пвидше... курить!

І без того напімнення Кармелюк опять завважав зроста-

ючу небезпеку смерти: опять запахло згарищем і димом. Але увага Андрія неначе подвоїла його сили і він ринув вперед...

Пять хвиль ще перетискались бідняги мовчки вузесеньким переходом, коли нагло Кармелюк пристанув наче вкопаний, а дикий крик вирвав ся із його грудий.

Андрій заточив ся.

— Нема виходу! — сказав він хрипливо.

— Воздух, воздух, брате! — закричав не своїм голосом Кармелюк.

І справді був се чистий воздух, повний лісових пахощів; свіжа струя його різко виділювалась серед диму і сопуху згарища, окружуючого їх.

Неожидана радість звалила Андрія, страшна неміч заволоділа ним, коліна його здригали, і він опер ся о стіну, щоб не впасти.

— За мною, брате, за мною! Вже близенько! — крикяув на нього Кармелюк і метнув ся вперед.

Після кількох хвилин він побачив над своєю головою невеличкий круглий отвір.

— Зорі! небо! — вирвав ся у нього крик дикої нелюдської радости.

Крізь круглий отвір виднів ся шматок христально-прозорого неба. Великі зорі неповоружно мерехтіли на ньому, далекі від земного горя і земної боротьби. Після чорних одвалів землі, лячно звисаючих над головою, — було се видно, здатне викликати сльози на очі... Там було житє, світло, воздух, краса, — і вони могли опять до них пристати.

— Боже милосерний! — прошепотів Кармелюк, мимо волі припадаючи на коліна.

Всі мовчки пішли за його приміром. В страшній підземній норі вони відчули біля себе присутність ангела хоронителя, який їх вивів до житя, світла і добра.

Навіть Уляна піднесла повіки і одвела всіх несвідомим поглядом.

— Визволені, Уляно, спасені! — крикнув Кармелюк, піднімаючи її.

В одну мить страшна дійсність пересунула ся поперед очі Уляни; в першій хвилині обличчя її змінилось до непізнання в наслідок страху, — але, побачивши над собою зоряне небо, Уляна ціла спалахкотіла від несамоїтої радості.

— Жити, жити! — закричала вона і схопилась на рівні ноги.

— Лишень швидше, братя, до роботи! — отямив ся Кармелюк. Дим надходить, Андрію, виймай ножа — розкопувати діру!

Вишуканий обляженими отвір, очевидно, творив колись тайний вихід із печери, прокопаний, може бути, за часів коліївцни (коліївщина — се було загальне повстанє на Україні в році 1768. проти Поляків за страшний гнет українського народу); тепер він завалив ся і був не ширший доброї миски, так що крізь нього не міг би перетиснутись і Івась, Кармелюк з Андрієм із запалом взяли ся за роботу.

Дим змагав ся; копати було тяжко і не вигідно, але надія на певний ратунок побільшувала в двоє силу і завзятість Андрія і Кармелюка. Через десять хвиль отвір вже був так розширений, що крізь нього вже свобідно міг перелізти хлопчина.

— Ну, Івасю, можна і лізти, — сказав Кармелюк, — обтираючи спочене чоло.

Віддихати опять доводилось тяжко, але надія піддержувала обляжених.

— Ставай мені на плечі, синку, як вилізеши, кладись на землю і гляди, чи не видно де Ляхів.

— Швидше швидше! — сказала швиденько Уляна. Андрій посадив Івася і хлопчина шмигнув в земляний димник. Але заледви він заткав собою отвір, яким виходив дим, як увесь дим хлинув на обляжених.

— Пролізай, пролізай синку! — закричав Кармелюк.

(Конець третьої часті.)

ИМ

ОК,

ед
на-
не

вні

ся
ко-

сь
ко-
у-

н-
ої
сь,

ція
н-
оз-
и-

б-

гу-

на

м-
м,

